ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

ISSN 2616-6429
KAZPOST 76085

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ
ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА
SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD

№ 1 (21) 2023

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ
ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА
SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD

№1 (21)

ШЫМКЕНТ 2023

ISSN 2616-6429

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА

SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD

№1 (21) 2023

Меншік иесі: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Қожамжарова Д.П. - М. Әуезов атындағы ОҚУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі.
Редакциялық алқа мүшелері: Сүлейменов Ұ.С. – ҒЖ және И жөніндегі проректоры, т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Изабелла Новак – х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Аврамов К.В. – т.ғ.д., профессор, «Харьков политехникалық институты» ұлттық техникалық университеті, Украина; Соловьев А.А. – ф-м.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Емелин А.В. – ф-м.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей; Богуслава Леска - х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Полина Прокопович – PhD, Кардифф университеті, Ұлыбритания; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Ивахненко А.П.- PhD докторы, профессор, Мұнай зерттеу орталығы, Хериот-Ватт университеті, Ұлыбритания; Елизавета Фаслер-Кан - PhD докторы, профессор, Базель университеті, Австрия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік методистік университеті, АҚШ; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Сайдаматов Э.М. – ф.-м.ғ.к., доцент, М.В. Ломоносов атындағы ММУ Ташкент филиалы, Өзбекстан; Каримов Э.Ё. – б.ғ.к., бас ғылыми қызметкер, Өзбекстан Республикасы Ғылымдар Академиясы өсімдіктердің генетикасы және тәжірибелік биологиясы институты, Өзбекстан; Адилов Б.Ш. - б.ғ.к., бас ғылыми қызметкер, Өзбекстан Республикасы Ғылымдар Академиясы өсімдіктердің генетикасы және тәжірибелік биологиясы институты, Өзбекстан; Мирзаев Ш.Ш. – з.ғ.к., доцент, М.В. Ломоносов атындағы ММУ Ташкент филиалы, Өзбекстан; Халикова Р.Е. – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И.Каримов атындағы Ташкент мемлекеттік техникалық университеті, Өзбекстан; Жұрынов М.Ж - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Байтанаев Б.А - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Исмаилов Б.Р.– т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жантасов К.Т.– т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Надиров К.С. – х.ғ.д., профессор; М.Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жекеев М.К. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Протопопов А.В. -т.ғ.д. профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Таймасов Б.Т. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Голубев В.Г.–т.ғ.д., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Сарсенбі Ә.М. – ф-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Тлеуов А.С. – т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жолдасбекова С.Ә. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Туленов А.Т. - т.ғ.к., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Г.К. – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Орынтаев Ж.К. – з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

ОӘЖ 637

Б.Т.Абдижаппарова, К.А.Уразбаева*, Қ.А.Әбітаева
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
х.ғ.к., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** klara_abdrazak@mail.ru

ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ШИКІЗАТТАР НЕГІЗІНДЕ ЖАСАЛҒАН ЖАҢА СҮТҚЫШҚЫЛДЫ ӨНІМ

Түйін

Бұл ғылыми мақалада сиыр сүті негізінде және сиыр сүті мен сүт сарысуы ұоспасынан жасалған функциональды бағыттағы қаймақ өндірісінің технологиясы қарастырылған. Функциональдық бағыттағы және дәм бергіш қоспа ретінде зығыр дәні таңдап алынды. Қосылатын қоспалардың оптимальды мөлшерін анытау үшін қаймақ сынамаларының қышқылтүзгіштік динамикасын және құрылымы мен тұтқырлығының өзгеруін анықтау керек. Біз жүргізген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесінде қаймақ өнімін алу үшін қосылатын зығыр дәнінің оптимальды мөлшері 7% құрады. Бұл концентрация дайын өнімнің органолептикалық және физико-химиялық сапа көрсеткішіне теріс әсер еткен жоқ. Сүтқышқылды өнімдер өндірісінде зығыр дәні мен сүт сарысуын қолданудың мақсаттылығы теориялық тұрғыдан және тәжірибелік тұрғыдан дәлелденді. Ұсынылып отырған әдіс сүтқышқылды өнім өндірісі функциональды бағыттағы сүтқышқылды өнім түрін арттыруға мүмкіндік береді.

Кілттік сөздер: сүтқышқылды өнім, қаймақ, зығыр дәні, сүт сарысуы, технология, функциональды өнім.

Кіріспе. Қазіргі таңда ғылыми-зерттеу жұмыстарының перспективалы бағыттарының бірі құрамында адам ағзасына оң әсер ететін функциональды бағыттағы сүтқышқылды өнімдердің рецептурасы мен технологиясын жасау болып саналады. Құрамы толық құнды сүтқышқылды өнімдердің жасаудың принциптерінің бірі өсімдіктекті шикізаттар мен биологиялық белсенді қоспаларды бірге қолдану. Сүтті-өсімдікті жүйе теңестірілген тамақтану формуласына көбірек сай келеді.

Көп құрамды сүтқышқылды өнімдер жасаудың басты мақсаты олардың ақуызды, майлы, минеральды және дәрумендi құрамын байыту және сол арқылы өнімнің тағамдық және биологиялық құндылығын жоғарылату, дәмдік сипаттамаларын жақсарту болып саналады [1].

Сонымен қатар, тамақтану құрылымын сүт өндірісінің екіншілік шикізатын жүйелі түрде күнделікті қолдана отырып жақсартуға да болады. Бұл мақсатта қол жетімді және бағасы арзан сүт сарысуын қолдану айтарлықтай перспективалы және тиімді бағыттардың бірі. Бұдан бірнеше жылдар алдын сүт сарысуы утилизацияланатын, соңғы жылдары оны тамақ өнімдері өндірісінде кешенді түрде қолдану қолға алынуда [2].

Сүт сарысуын қолданудың экономикалық тұрғыдан тиімді, көп шығынды қажет етпейтін бағыттарының бірі бұл – оларды сүтқышқылды өнімдер өндірісінде қолдану деп есептейміз.

Сүтқышқылды өнімдер арасында тағамдық құндылығы мен энергетикалық құндылығы жоғары, сонымен қатар емдік,профилактикалық, диеталық қасиетке ие бола алатын күнделіткі сұранысқа ие өнімдердің бірі - қаймақ.

Жұмыстың мақсаты – арнайы бағыттағы сүтқышқылды өнім өндірісінде сүт сары суы мен сімдік қоспасының қолдану мүмкіндігін зерттеу.

Қаймақ өндірісінде құрамы байыту үшін зығыр дәнін қолдануды ұсынамыз. Зығыр дәнін құрамында толық құнды аминқышқылдарынан тұратын ақуыздарды, линоленді қышқылдарынан тұратын майлардың, жасунықтан тұратын көмірсулардың, макро және микро элементтердің жоғары мөлершері болуынан қаймақтың тағамдық және энергетикалық құндылығын арттырады [3,4].

Зығыр дәні құрамындағы жасунықтар еритін және ерімейтін болып жіктеледі. Оның ішінде әсіресе, ерекше құндылыққа суда еритін, гель түзе алатын жасунық ие, ол асқазан-ішек жолында аса жағымды.

Зығыр дәні мен оны өңдеу өнімдерін тамақ өнімдері өндірісінде қолданудың артықылығы оның келесідей функциональды-технологиялық қасиеттерімен түсіндіріледі: крахмалды емес полисахаридтердің шырыштың және ақуыздардың болуы.

Зығыр дәнінің суды байланыстырғыштық қабілеті майды абсорбциялауы эмульгирлеуші қабілеті тура осындай функциональды-технологиялық қасиеттерге ие соя ақуызымен салыстырылады [5].

Ал сүт сарысуын қолдану өнімнің ақуызды құрамын цистеин, метионин, лизин, гистидин және триптофан мөлшері бойынша қайта түзетуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ сүт сарысуы иммундық және антисептикалық қасиетке ие екені анықталды [6].

Зерттеу нысаны мен әдісі. Зерттеу нысандары: сүт сарысуы, зығыр дәні, қаймақ, диеталық бағыттағы өнім, технология. Зерттеу нысаны нормативтік құжаттарға сай зерттелінді. Тәжірибе жүргізу барысында заманауи физико-химиялық, биохимиялық әдістер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау. Функциональды бағыттағы қаймақ өндірісі үшін базалық шикізат ретінде таңдалып алынған сүт сарысуы бағалы ақуызды-көмірсулы өнім болып табылады. Сүзбелі, казеинді және ірімшікті сарысу түрлері бар, соңғысы тұзды және тұзссыз болуы мүмкін.

Сүт сарысуы диеталық, емдік және профилактикалық тамақ өнімдерін өндіру үшін қолданылады. Бұл өнімдердің өндірісі бүгінгі күнде Қазақстанда да, дүние жүзінде де жақсы дамыған.

Қаймақтың тәжірибелік сынамалары зертханалық жағдайда алынды. Қаймақтың дәстүрлі рецептурасындағы сиыр сүтін сарысуға алмастыру арқылы қаймақ сынамалары алынды: бақылау сынамасы - толық сиыр сүтінен алынған қаймақтың бақылау сынамасы; сынама №1 – сиыр сүтінің 20%-ы сүт сарысуымен алмастырылған қаймақ; сынама №2 – сиыр сүтінің 40%-ы сүт сарысуымен алмастырылған қаймақ; сынама №3 – сиыр сүтінің 60%-ы сүт сарысуымен алмастырылған қаймақ; №4 – сиыр сүтінің 80%-ы сүт сарысуымен алмастырылған қаймақ; сынама №5 - толық сүт сарысуынан алынған қаймақ. Қаймақты ашыту үшін мезофильді закваска қолданылды. Ашытуды зертханалық жағдайда 8 сағ бойына жүргіздік.

Сүт сарысуы өзінің химиялық құрамы бойынша заквасканың ашуы үшін қолайлы орта болып саналады. Сондықтанда, сүт сарысуы негізінде қаймақ алу барысында оның титрленетін қышқылдылығының өзгеруін анықтау маңызды. Анықтау нәтижесі 1-кесдете берілген.

Кесте 1 – Сүт сарысуы мөлшеріне байланысты қаймақ сынамаларының титрленетін қышқылдығының өзгеруі

Ашыту ұзақ-тығы	ақылау	сынама №1	сынама №2	сынама №3	сынама №4	сынама №5
	Титрленетін қышқылдылығы, ^{0}Т					
1 сағ	20	20	22	23	25	27
2 сағ	30	31	32	35	37	40
3 сағ	38	38	39	44	47	51
4 сағ	49	50	51	55	58	60
5 сағ	56	57	58	60	62	65
6 сағ	60	60	61	65	67	70
7 сағ	65	65	66	68	70	76
8 сағ	68	68	69	71	75	80

Зерттеу нәтижелері көрсетіп тұрғандай, сары мөлшері жоғары болған сайын қаймақты ашуда қышқыл түзілуі белсенді түрде жүреді. Қаймақ жасау барысында сүт сарысуы мөлшері 60%-ға дейін артқан кезде қаймақтың титрленетін қышқылдығы біркелкі өседі, ал 80% және 100% сүт сарысуынан қаймақ жасалған кезде қышқылдығы жылдам өседі. МЕМСТ 31452—2012 сай қаймақтың титрленетін қышқылдығы 65^{0}Т кем болмауы керек [7], бұл мәнге қаймақ құрамындағы сүтті 60%-ға сарысуға алмастыру барысында ашудың алтыншы сағатында жетеді. Ал 80% және 100% сүт сарысуынан қаймақ жасалған кезде ашу үрдісі өте белсенді жүреді, нәтижесінде өнім қышқылдығы жоғары болады. Сиыр сүтын сарысуға 80%-ға және толығымен алмастыру барысында алынған қаймақ консистенциясы бойынша сұйық болды және сарысудың сүтқышқылды иісі басым болды, сондықтанда аталған қаймақтың тұтынушылық көрсеткіштері төмен органолептикалық бағалауға ие болды. Ал сүт сарысуын 60%-ға дейін алмастыру қаймақ сынамалары органолептикалық сапа көрсеткіші бойынша дәстүрлі әдіспен алынған қаймақтың сапа көрсеткішімен бірдей болды.

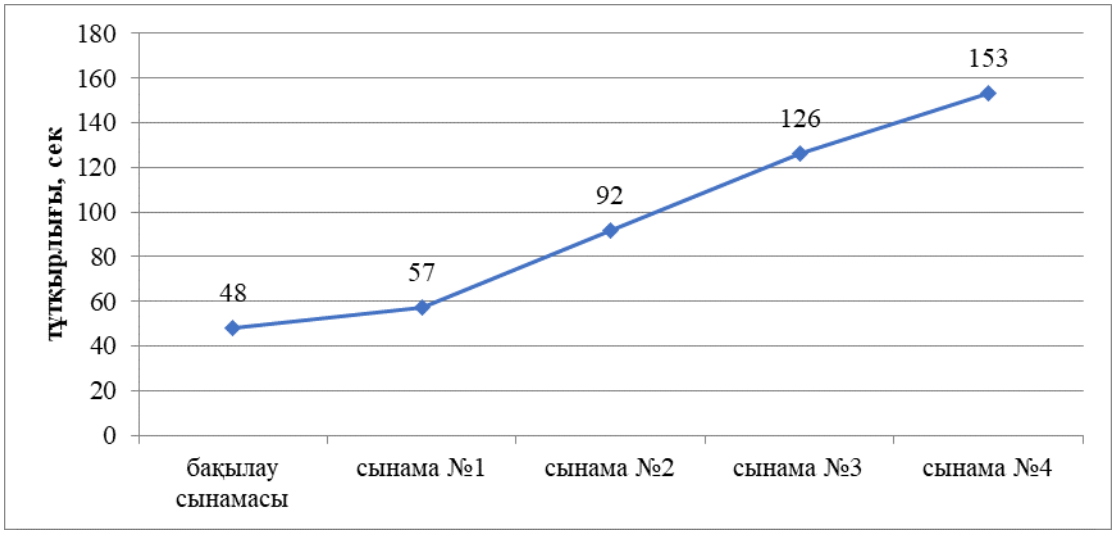
Осылайша, қаймақ құрамындағы сиыр сүтін сарысуға 60%-ға ауыстыру оптимальды нұсқа болады және ашу ұзақтығы 6 сағ құрады.

Зерттеудің келесі кезеңінде қаймақ сынамаларын зығыр дәнімен байыту үшін зерттеу жұмыстарын жүргіздік. Алдын-ала жылулық өңделген зығыр дәні ұнтағының қаймаққа қосылатын оптималды мөлшерін анықтау зертханада термостатты әдіс көмегімен алынған қаймақтың сынамаларында жүргізілді.

Алдын-ала жылулық өңделген зығыр дәні ұнтағын закваскамен бірге қосымша ашыту сатысына дейін қосады. Алыған қаймақ сынамаларының тұтқырлығы және органолептикалық сапа көрсеткіштері анықталды.

Алдын-ала жылулық өңделген зығыр дәні ұнтағын қаймаққа сұйық құрам бөліктің рецептуралық мөлшерінен 5% (сынама №1), 10% (сынама №2), 15% (сынама №3), 20% (сынама №4), мөлшерінде қосады. Бақылау сынамасы ретінде зығыр дәні ұнтағы қосылмаған қаймақ қолданылады.

Қаймақ сынамаларының тұтқырлығының қосылған зығыр дәні ұнтағы мөлшеріне байланысты өзгеруі 1-суретте берілген.

Сурет 1- Қаймақ сынамаларының тұтқырлығының қосылған зығыр дәні ұнтағының мөлшеріне байланысты өзгеруі

1-суретте берілген мәліметтер 5% зығыр дәні ұнтағы қосылған қаймақтың тұтқырлығы бақылау сынамасымен салыстырғанда 9 сек жоғары болса, ал 20% зығыр дәні ұнтағы қосылғанда 105 сек жоғарылаған. Зығыр дәні ұнтағы мөлшері артқан сайын қаймақ сынамаларының тұтқырлығы пропорциональды түрде артады, бұл дайын өнімің консистенциясына оң әсер етеді. Зығыр дәні мөлшері артуымен қаймақтың тұтқырлығының артуы, зығыр дәнінің технологиялы-функциональды қасиетіне тікелей байланысты.

Зерттеудің келесі сатысында зығыр дәнінің қаймақтың органолептикалық сапа көрсеткіштеріне әсері анықталды. Анықтау нәтижелері 2-кестеде берілген.

Кесте 2 – Қаймақ сынамаларының зығыр дәні ұнтағы мөлшеріне байланысты органолептикалық сапа көрсеткіштерінің өзгеруі

Көрсеткіштер атауы	Бақылау сынамасы	Сынама №1	Сынама №2	Сынама №3	Сынама №4
Сыртқы түрі мен консистенциясы	Тұтқыр, беті жылтыр, біркелкі масса	Тұтқыр, беті жылтыр, біркелкі масса, қоспа байқалмайды	Тұтқыр, зығыр дәні ұнтағы масса бойына біркелкі таралған	Тұтқыр, зығыр дәні ұнтағы масса бойына біркелкі таралған	Тұтқыр, біркелкі емес, аздап зығыр дәні ұнтағы тұнбасы бар
Дәмі мен иісі	Таза, сүтқышқылды дәм мен иіске ие, бөгде дәм мен иіссіз	Таза, сүтқышқылды дәм мен иіске ие, зығыр дәні дәмі сезілмейді	Таза, сүтқышқылды дәм мен иіске ие, зығыр дәні дәмі аздап сезіледі, толық үйлесімді	Таза, сүтқышқылды дәм мен иіске ие, зығыр дәні дәмі басым	Дәнді дақылды иіс пен дәмге ие, дәмі аздап ауыз қуырады
Түсі	Барлық масса бойынша бірдей ақ түсті	Ақ түсті, барлық массасы бойынша біркелкі	Крем түсті, зығыр дәні ұнтағы байқалады	Крем түсті, барлық массасы бойынша біркелкі	Қоңыр түсті, біркелкі емес
Титрленетін қышқылдылығы, ^{0}Т	65	65	65,5	66	66,5

2-кестедегі көрсеткіштерді талдау, зығыр дәнін түрлі мөлшерде қосу қаймақтың

органолептикалық сапа көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетті. Ең үйлесімді органолептикалық сапа көрсеткішке 10% зығыр дәнін қосылған қаймақ сынамасы ие болды. Зығыр дәні мөлшерінің артуы қаймақ сынамаларының титрленетін қышқылдылығының артуына, консистенциясының қатты қоюлануына, тұнба пайда болуына алып келеді. Осылайша жүргізілген зерттеулер нәтижесінде қаймақ құрамына қосылатын зығыр дәні мөлшері (алдын-ала жылулық өңделген) 10% құрайды.

Қорытынды. Зерттеу іс тәжірибесі барысында ірімшік сарысуы негізінде, зығыр дәнімен байытылған қаймақтың үлгілері жасалынды. Кешенді жүргізілген зерттеулер қаймақ өндірісінде сарысуды қолданудың мүмкіндігін және 10% зығыр дәнін қосудың артықшылығын көрсетті.

Дәстүрлі қаймақ пен диеталық қаймақтың органолептикалық сапа көрсеткіштері салыстырмалы түрде анықталды. Зығыр дәнін қаймақ рецептурасына қосу дайын өнімге жағымды дәм мен иіс, толық және үйлесімді дәм береді. Сары судың дәмі де иісі де артық сезілмейді, өнім тұнбаланбайды, консистенциясы біркелкі болды. Зерттеудің келесі кезеңдерінде жоғарыда аталғандәстүрлі емес қоспалардың қаймақтың сақталу мерзіміне, химиялық құрамына әсері анықталады жәнә дәстүрлі емес шикізаттар негізінде жасалған қаймақтың рецептурасы мен технологиясы жасалынады деп жоспарлануда.

Әдебиеттер тізімі

1. Гаврилова Н.Б., Пасько О.В., Щетинин М.П. Исследование и разработка технологии кисломолочного продукта с ферментированным белковым обогатителе // Ползуновский альманах. – 2005. -№1. –С. 20-28.
2. Квас на основе молочной сыворотки с нетрадиционным растительным сырьем. Доступно на https://elib.belstu.by/bitstream/123456789/48836/1/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BE%20%D0%A2.%20%D0%9C.%20%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D1%81%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%81%D1%8B%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8.pdf (от 20.03.2023)
3. Chauhan M.P. Post Harvest Uses of Linseed / M. P. Chauhan, Singh Sadhna, Kumar Singh A. Journal of Human Ecology, 2009. – Vol. 28(3). P. 217 – 219
4. Павлова, Л.Д. Иванов, П. П. Слизь семян льна масличного и перспективы ее использования // Пищевые инновации и биотехнологии. – 2016. – №2. – С.91-92.
5. Ke-Ying Qian. Structure-Function Relationship of Flaxseed Gum from Flaxseed Hulls / A Thesis Presented to The University of Guelph In partial fulfilment of requirements for the degree of Doctor of Philosophy In Food Science Guelph, Ontario, Canada. - 2014. - 107p.
6. Зябрев А.Ф. Переработка сыворотки – путь к созданию эффективного молочного производства / А. Ф. Зябрев, Т. А. Кравцова, Н. В. Горячий, И. А. Сидоркин // Переработка молока. 2011. № 8. С. 10–11.
7. ГОСТ 31452-2012. Сметана. Технические условия. М.: Стандартинформ, 2013, 9с.

Аннотация

В данной научной статье рассматривается технология производства сливок функционального назначения на основе коровьего молока, а также из смеси коровьего молока и молочной сыворотки. В качестве функционального и вкусового компонента выбрано семя льна. Для определения оптимальной концентрации необходимо изучить динамику закисления образцов и изменения структуры и консистенции продукта во времени. На основании проведенных исследований установлено, что оптимальная концентрация семян льна в сметанном продукте составляет 7%. Такая концентрация отрицательно влияет на органолептические и физико-химические показатели готового продукта. Теоретически обоснована и экспериментально подтверждена целесообразность использования семян льна и молочной сыворотки в технологии производства кисломолочных продуктов. Предлагаемый способ производства кисломолочного продукта позволяет расширить ассортимент молочной продукции функциональной направленности.

Abstract

This scientific article deals with the technology of production of cream for functional purpose based

on cow's milk, as well as from a mixture of cow's milk and whey. Flax seed is selected as a functional and taste component. To determine the optimal concentration, it is necessary to study the dynamics of acidification of samples and changes in the structure and consistency of the product over time. Based on the conducted research, we found that the optimal concentration of flax seed in the sour cream product is 7%. This concentration has a negative effect on the organoleptic and physico-chemical indicators of the finished product. Theoretically justified and experimentally confirmed the expediency of using flax seeds and milk whey in the technology of production of fermented milk products. The proposed method of production of sour milk product allows to expand the assortment of dairy products with a functional orientation.

ӘОЖ 641.447

Қ.М. Абдрахман*, Б.Т. Абдижаппарова
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** myrzabekovna00@mail.ru

ЖЕРГІЛІКТІ ЖЕМІС ШИКІЗАТТАРЫН ҚАҚТАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНДА ОПТИМАЛЬДЫ КӨРСЕТКІШТЕРДІ АНЫҚТАУ

Түйін

Мақалада жемістерден дайындалатын функционалды тағамдарды зерттеу және дамыту туралы ақпарат берілген. Азық-түлік саласының өзекті мәселесі функционалды тамақ өнімдерін, оның ішінде халықтың әртүрлі топтарының тұтынуына арналған функционалды жеміс-жидек тағамдарын құру болып саналады. М.Әуезов атындағы ОҚУ тамақ өнімдерінің зертханасында жемістерді кептіру және қақтау мәселесі бойынша жұмыстар жүргізіліп жатыр. Қақталған өнімнің жақсы органолептикалық көрсеткіштеріне, энергияның минималды шығындарына және процестің ұзақтығына сәйкес келетін алма, қауын және айваны қақтаудың оңтайлы режимін эксперименталды түрде таңдау міндеті қойылды. Зерттеулер «Universal-SD-4» инфрақызыл кептіру шкафын қақтау процесінде қолдану арқылы іске асырылып жатыр. Инфрақызыл кептіру шкафында қақталған өнімдердің органолептикалық көрсеткіштері, оның түсі, иісі және консиситенциясы жоғарғы дәрежеде сақталуына байланысты таңдап алынды. Бүгінгі таңда мақалада көрсетілгендей әзірленген өнімдердің сапалық көрсеткіштері талдаулардан өткізілді. Зерттеулер көрсеткендей, жемістерді инфрақызыл кептіру шкафында қақтаудың тиімділігі жоғары екендігін байқауға болады.

Кілттік сөздер: жемістер, қақтау, инфрақызыл кептіру, өндіріс, кептіру қисығы, технология.

Кіріспе

Қақтау - бұл жемістер мен көкөністерді ұзақ уақыт бойы төмен температурада кептіретін өңдеу процесі. Ерте кезде қақтауды күн астында жүргізгендіктен, бұл процесстің кемшіліктері аз емес болды.

Біріншіден, күн астында кептіру өте ұзақ уақытты талап етеді.

Екіншіден, өнімнің органолептикалық көрсеткіштері төмен болуы мүмкін.

Үшіншіден, өнім ұзақ уақыт сақталмауы және де қауіпті болуы мүмкін. Осмофильді ашытқылар және зеңдер өнімде пайда болу қаупі жоғары.

Қазіргі таңда вакуумды кептіру, сублимациялық кептіру, осмостық өңдеу арқылы кептіру, инфрақызыл пештерде, электрофизикалық және газ-сұйық технологияларын қолдану арқылы кептіру сұранысқа ие. Соның ішінде инфрақызыл кептіру шкафын қолдану бұл үдеріске өте тиімді. Себебі, өнімдерді инфрақызыл кептіру - инфрақызыл сәулеленудің әсерінен ылғалдың тез булану процесі. Белгілі бір толқын ұзындығының инфрақызыл сәулеленуі өнімдегі суды белсенді түрде сіңіреді, бірақ өнімнің тінімен сіңірілмейді, сондықтан ылғалды кетіру төмен температурада болады, бұл кептірілетін өнімдердегі витаминдерді, биологиялық белсенді заттарды, табиғи түсін, дәмі мен хош иісін толығымен

сақтайды[1].

Өнімдерге инфрақызыл кептіруді қолданудың артықшылықтары:

– Өнімдерді кептіру кезінде инфрақызыл сәулелендіруді қолдану биологиялық белсенді

заттар мен дәрумендердің 80-90% сақтауға мүмкіндік береді;

– Жоғары тиімділікке байланысты электр энергиясының минималды шығындары;

– Жоғары кептіру жылдамдығы;

– Төмен кептіру температурасы (40-70 °С);

– Микроорганизмдердің көбеюінің алдын алу;

– Инфрақызыл кептіру арқылы өңделген өнімдер адамдарға қауіпсіз (инфрақызыл сәулелену – күн жылуының аналогы);

– Инфрақызыл кептіруге ұшыраған өнімдердің дәмі басқа кептіру түрлерімен салыстырғанда олардың балғын дәмдеріне жақын.

Қақтау – белгілі бір уақыт аралығында төмен температурада өнімдердегі ылғалды белгілі дәрежеге дейінгі кептіру процесі. Ал, кептіруөнімнің құрамында химиялық байланысқан ылғал дәрежесіне дейінгі кептірілген өнімдер [2].

Алма, айва, қауын жемістерін инфрақызыл кептіру шкафында оптимальды температурада қақтау технологиясы жұмыстың негізгі мақсаты.

Қақтау технологиясындағы негізгі жабдық «Universal-SD-4» инфрақызыл кептіру жабдығы.Кептіру 4 деңгейлі «Universal-SD-4» инфрақызыл кептіру шкаф құрылғысында орындалды. Құрылғы өлшемі 555×600×50 мм торлы науаларға 30 кг-ға дейін шикізатты орналастыруға мүмкіндік береді. «Universal-SD-4» инфрақызыл құрылғыдағы кептіру режимі шикізаттарға байланысты өзгеріп отырады. Кептіру температурасы 30°С- тан 90°С-қа дейінгі аралықты қамтиды. Ауа желдеткішінің өнімділігі 7-12 м/с аралығында. Номиналды қуат кернеуі 380/220 В. Максималды орнатылған қуат 12 кВт [3].

Сурет 1. «Universal-SD-4» инфрақызыл кептіру шкафы

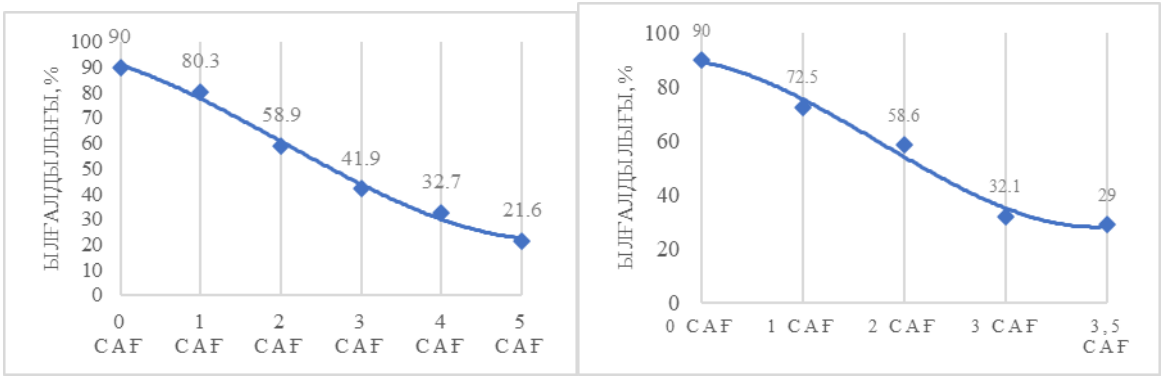
«Universal-SD-4» инфрақызыл кептіру шкафының жұмыс принципі өнімдерді кептірудің біріктірілген радиациялық-конвективті әдісіне негізделген. Бұл әдіспен өнімдегі ылғалдың буланууы негізінен белгілі бір толқын ұзындығының инфрақызыл сәулеленуімен терморадиациялық қыздыру арқылы, ал бу-ауа қоспасының мәжбүрлі конвекциясы арқылы ылғалды кетіру жүреді. Электр шкафының корпусының ішінде төрт секциялы бір қатарда жұпта функционалды керамикадан жасалған арнайы жабыны бар құбырлы электр

жылытқыштар (жылытқыштар) орналасқан. Қыздыру элементтерінің әр қабатының үстінде тағамды кептіруге арналған торлы пісіру парақтары орналасқан [4].

Аналитикалық таразы- ВК 150.1. Өлшеу дәлдігі – 0,005 г. Максимальды өлшеу салмағы – 150 г [5].

Зерттеу әдістері: Шикізатты тазалап, қауынды ені 1,5 мм ұзындығы 5 см ұзынша етіп, алма мен айваны ені 3 мм, 5 мм, 7 мм, 9 мм, және 11 мм домалақ пішінде кесілді. Шикізаттардың бастапқы салмақтары өлшеп алынып, қауын 2 мин, алма мен айва 5 мин 0,2% лимон қышқылында, 0,5% аскорбин қышқылында, тұз ерітіндісінде бланширленді. Арнайы сыймдылықтарға салынып, «Universal-SD-4» инфрақызылкептіру құрылғысында 50°С, 55°С, 60°С, 65°С, 70°С температурада, ауа жылдамдығы 7 м/с қақталды. Әр сағат сайын салмақтары өлшеніп, ылғалдылығы белгілі дәрежеге жеткенге дейін қақталып, тоқтатылды. Сыймдылықтар «Universal-SD-4» кептіру құрылғысынан шығарылып, өнімдер 1 тәулікке қалдырылады, себебі өнімдердегі ылғалдылық тепе-теңдік дәрежесіне жету керек[6].

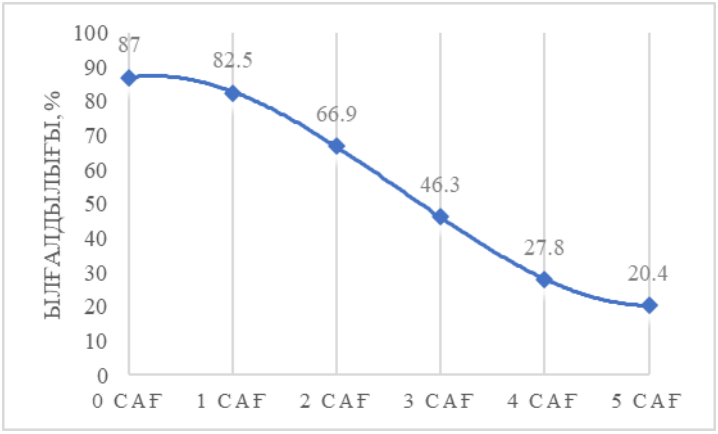
Нәтижелер мен талдау

а **ә**

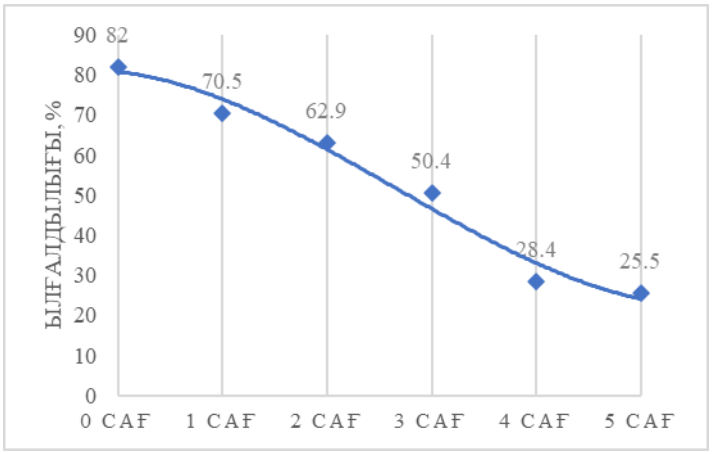
Сурет 2. 60°С қауынның кептіру қисықтары (а – төртбұрышты пішінді, ә-сопақша пішінді)

2 суреттегі графикте 60°С- та қауын ылғалдылығының өзгеру қисықтары көрсетілген. Қауын екі түрлі пішінде: төртбұрышты және сопақша пішінде қақталды. А графигінен байқағанымыздай 5 сағат қақталған төртбұрышты пішінде кесілген қауынның ылғалдылығы 21,6 % құрады. Ә графигінде 3,5 сағат ішінде қауын ылғалдылығы 29 % болды. Органолептикалық көрсеткіштерінде сопақша пішінді кесілген қауын жұмсақ консистенцияны көрсетті.

Сурет 3. 60°С ауа желдіткішімен кептірілген 9 мм лимон қышқылымен өңделген алманың ылғалдылығының кептіру қисығы

3 суретте 60℃ алманың ылғалдылығының өзгеру диаграммасы көрсетілді. Зерттеу нәтижесі бойынша графикте бейнелегендей алма ылғалдылығы 5 сағат ішінде 20,4% көрсеткішті көрсетті. Қақталған өнім үшін бұл тиімді көрсеткіш. Алма 6 суретте көрсетілгендей 60 ℃- та, 9 мм алманы лимон қышқылымен өңдегенде органолептикалық қасиеттері, аскорбин қышқылымен, тұзбен өңдегенде қарағанда жоғары қасиетті көрсетті. Иісі жағымды, түсі- алма түсіне сай болып, консистенциясы жұмсақ күйде болды. Алма 3 мм, 6 мм, 7 мм, 9 мм және 11 мм- де қақталды. Осы қалыңдықтарарасында тиімдісі 9 мм. Себебі консистенциясы жұмсақ және 11 мм-ге қарағанда кептіру уақыты аз. 3 мм, 5 мм, 7мм-ге қарағанда түсі ақшыл сары ие болды[7,11].

Сурет 4. Айва жемісінің ылғалдылығының өзгеру қисығы

Айва басқа жемістерге қарағанда құрғақ жеміс болып саналатындықтан, соңғы ылғалдылық көрсеткіші 25,5 % құрады. Айва 60℃ температурада 5 сағат қақталды. Айваның кесу қалыңдығы 5 мм, 7 мм, 9 мм-де лимон қышқылымен бланширлеп қақталды. Тиімді қақтау қалыңдығы 7 мм құрады[8].

а

ә

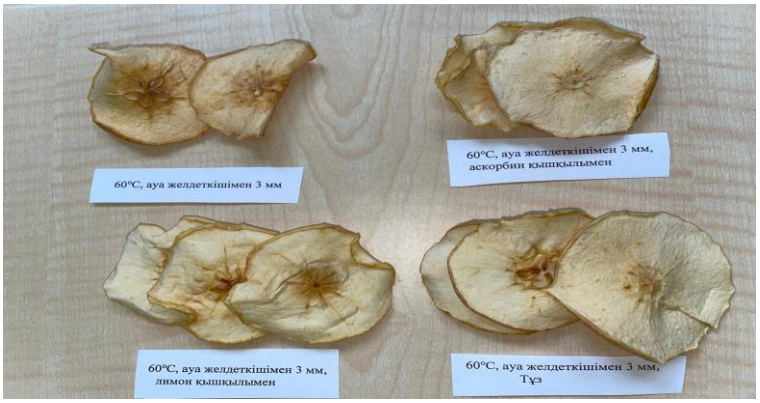

б

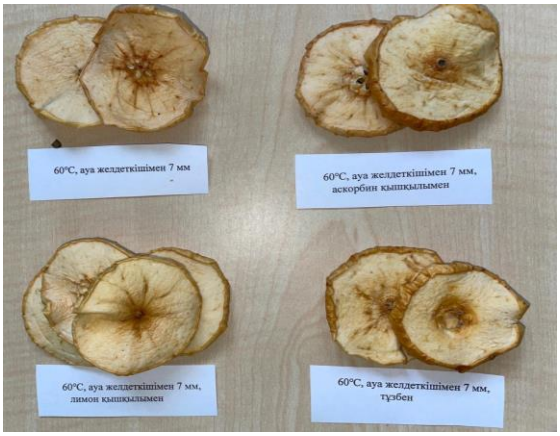
Сурет 5. Әртүрлі температурада қақталған қауын
а) 60°С- та қақталған ақ қауын, ә) 70°С - та қақталған ақ қауын
б) 60°С- та қақталған қызыл қауын

Сурет 5. 60°С, 70°С- та қақталған қауынның соңғы нәтижелері көрсетілген.

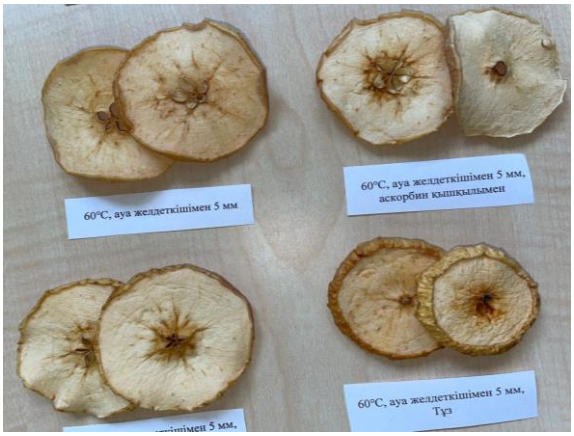
Көргеніміздей 60°С температурада қауынның түсі сарғыш-қоңыр. 70°С - та өнім түсі қоңыр түске айналып, консистенциясы қатты көрсеткішті көрсетті.

а

ә

б

в г

Сурет 6. Әртүрлі температурада қақталған алма
(а- 3мм, ә- 5 мм, б- 7 мм, в- 9 мм, г- 11 мм)

6 суретте 3 мм, 5 мм, 7 мм, 9 мм, 11 мм қалыңдықта қақталған алманың көрсеткіштері көрсетілген. Алманың лимон қышқылымен, аскорбин қышқылымен, тұзбен бланширленген көрсетілген. Лимон қышқылымен бланширленген алманың көрсеткіштері ақшыл-сары түске ие болғанын көруге болады[9].

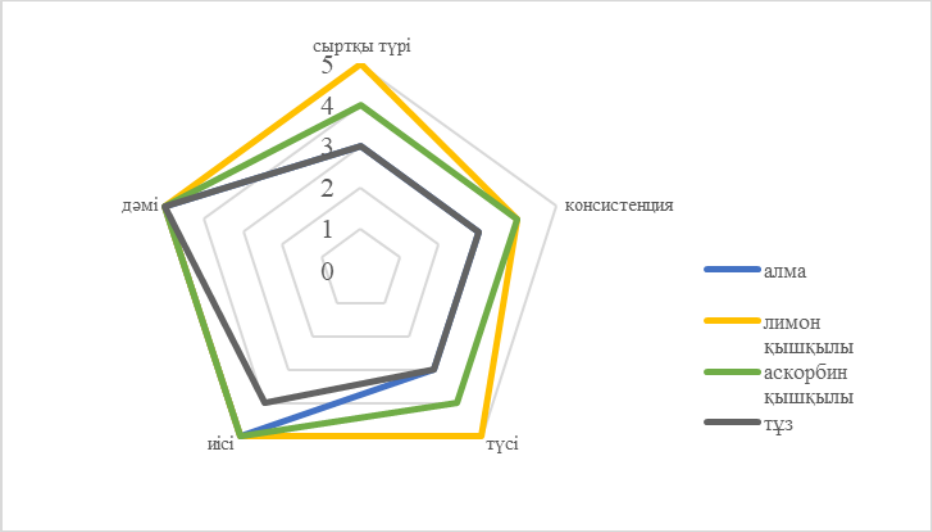
1 кестеде өнімдер табиғи иісін сақтай отырып, зерттеу температурасындағы түстерінің өзгеруі көрсетілген.

Кесте 1. Әртүрлі температурада кептірілген өнімдер органолептикалық көрсеткіші

t°C	өнімдер					
	алма		қауын		айва	
	уақыт, мин	түсі	уақыт, мин	түсі	уақыт, мин	түсі
50	420	Ақ-сары	300	Сарғыш	420	Ақ-сары
55	330	Ақ-сарғыш	250	Сарғыш	325	сарғыш
60	300	сарғыш	230	Сарғыш	300	сарғыш
65	260	Сарғыш - қоңыр түс байқалады	200	Сарғыш, Жиектері қоңыр түсті	260	Сарғыш -қоңыр
70	210	Қоңыр түсті	180	Қоңыр түсті	200	Сары-қоңыр

1 кестеден көргеніміздей, 50°С және 60°С температура диапазонында өнімдердің органолептикалық көрсеткіштері оң нәтижеге қол жеткізгенін байқауға болады, бірақ қақтау уақыты 420 минутқа дейін барады. 65°С, 70°С температурасында қақтау уақыты қысқарады, бірақ органолептикалық көрсеткіштері біз ұсынатын ауа жылдамдығы 7 м/с, 60°С температурада қарағанда өте төмен[10].

Зерттеулер көрсеткендей шикізаттар 0,2% лимон қышқылында бланширлеу, алма мен айва шикізатын ені 9 мм қалыңдықта қақтау, қауынды сопақша пішінде 60°С-та қақтау тиімді екенін көрсетті.

Сурет 7. Термиялық өңделген алманың органолептикалық көрсеткіштері

Қақтау кезінде аралық өңдеу бланширлеу процесі маңызды үдеріс. 7 суретте бейнеленгендей алма лимон қышқылымен, аскорбин қышқылымен, тұзбен бланширленді. Лимон қышқылында бланширленген алманың соңғы нәтижесінде берілген баллдық бағалаулар жоғары екендігін байқаймыз[12].

Қорытындылар

Жемістер қақтау процесінде ылғалдылықтың өзгеруі тұрғысынан жемістердің сапасы кептіру жүйесіндегі температураға байланысты. Дегенмен, жоғары температура жемістерді зақымдауы мүмкін, бұл олардың сапасын нашарлатады.Кептірілген жемістер мен көкөністерді өндіруде өте қымбат, энергияны қажет ететін жабдықтар қолданылады. Осы мақсаттар үшін өңдеудің ең ұтымды инфрақызыл кептіргіштерін пайдалану бұл өндіріс шығындарын азайтуға және өнімнің сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері бойынша келесі тұжырымдар жасалды:

–Қақтау процесі үшін «Universal-SD-4» инфрақызыл кептіру шкафы тиімді екендігін көрсетті.

–Қауын, алма және айва жемістері 60°С температурада, 7 м/с ауа желдеткішінің көмегімен қақталды.

–Алма жемісін бланширлеу процесінде 0,2% лимон қышқылын пайдалану өнімнің органолептикалық көрсеткіштерін жоғары деңгейге жеткізді.

Әдебиеттер тізімі

1. Васильев Ф.А., Мирзаев Б.М., Бозарова М.Б. Узбекская сушеная дыня. Материалы II-й Всероссийской научно-практической конференции с международным участием «Проблемы и перспективы устойчивого развития агропромышленного комплекса», посвященной памяти Александра Александровича Ежевского (5-6 ноября 2020 г.). Иркутск, 2020. С. 152-157.
2. Лаго Л.А., Рыбалко А.С., Завалий А.А. Оптимальный режим инфракрасной сушки,модели капиллярно-коллоидного тела. V научно-практическая конференция профессорско-преподавательского состава, аспирантов, студентов и молодых ученых «Дни науки КФУ им. В.И. Вернадского». Симферополь, 2019, С. 101-103.
3. Остриков А. Н., Желтоухова Е. Ю. Производство фруктовых и овощных чипсов с использованием радиационно-конвективной сушки . Монография. Науч. ред. А. Н. Остриков Воронеж, 2014. 192с.
4. Резко Г.Я., Сохраняемость пищевых продуктов // Пищевая промышленность. 2010 - №1

- С.46-48.
5. Резго Г.Я. Внедрение инновационных технологий хранения как путь решения проблемы обеспечения продовольственной безопасности // Пищевая промышленность. 2010. - №. 4. С. 35 -37.
6. Дубкова Н.З. Галиакберов З.К., Николев Н.А. Исследование кинетики сушки при получении порошков из растительного сырья // Хранение и переработка сельхозсырья, 2002, №2, С.75-76.
7. Т.В.Залетова., Влияние видов предварительной обработки на качество сушеных яблок. Дис. ... канд.сельск.наук. Нижний Новгород, 2013, 180с.
8. ГОСТ 1750-86. Фрукты сушеные правила приемки, методы испытаний. М.: Стандартинформ, 2009, 10с.
9. Macroeconomic Imhfcts of an Agro-Ethanol Industry in Canada / P.J. Thomassin, J.C. Henning, L. Baker. Canadian Journal of Agricultural Economics, Canada, 2002, P. 184-192.
10. Худоногов И.А. Ресурсосберегающие методы управления ИК энергоподводом в процессах производства оздоровительного чая: дис. … канд. техн. наук: Иркутск, 2009. – 398 с.
11. ГОСТ 32896-2014. Фрукты сушеные. Общие технические условия. М.: Стандартинформ, 2015, 16с.
12. Ee Cheak Theng. Drying kinetics and quality of dried kedondong fruits undergoing hybrid drying processes. Thesis Submitted to University of Nottingham for the Degree of Doctor of Philosophy, Malaysia, 2021, 168p.

Аннотация

В статье представлена информация об исследовании и разработке функциональных продуктов, приготовленных из фруктов. Актуальной проблемой пищевой промышленности считается создание функциональных продуктов питания, в том числе функциональных фруктовых блюд для потребления различными группами населения. В учебной лаборатории пищевой продукции им.М. Ауэзова ведется работа по вопросу сушки и варки фруктов. Поставлена задача экспериментально подобрать оптимальный режим копчения яблок, дынь и айвы, соответствующий хорошим органолептическим показателям копченой продукции, минимальным затратам энергии и длительности процесса.Исследования проводятся с использованием инфракрасного сушильного шкафа» Universal-SD-4 " в процессе копчения. Выбраны в инфракрасном сушильном шкафу из-за высокой степени сохранности органолептических показателей копченой продукции, ее цвета, запаха и консиситенции. На сегодняшний день проанализированы качественные показатели разработанной продукции, как указано в статье. Исследования показывают, что эффективность сушки фруктов в инфракрасном сушильном шкафу высока.

Abstract

The article provides information about the research and development of functional products made from fruits. The actual problem of the food industry is considered to be the creation of functional food products, including functional fruit dishes for consumption by various groups of the population. The M. Auezov educational laboratory of food products is working on the issue of drying and cooking fruits. The task is to experimentally select the optimal mode of smoking apples, melons and quinces, corresponding to good organoleptic indicators of smoked products, minimum energy consumption and duration of the process.The research is carried out using an infrared drying cabinet "Universal-SD-4" during the smoking process. They were selected in an infrared drying cabinet because of the high degree of preservation of the organoleptic characteristics of smoked products, their color, smell and consistency. To date, the qualitative indicators of the developed products have been analyzed, as indicated in the article. Studies show that the efficiency of drying fruits in an infrared drying cabinet is high.

ӘОЖ 692: 662.997

Н.С. Әкімбаев*, Ж.А. Алдияров
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** kmbv.2000@mail.ru

КҮН РАДИАЦИЯСЫНАН АЛЫНАТЫН ПАССИВТІ ЭНЕРГИЯНЫ ҒИМАРАТТЫҢ ЭНЕРГОТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ШАРАЛАРЫНА ШОЛУ

Түйін

Бұл мақала XXI ғасырдың маңызды мәселелерінің бірі – энергия тиімділігі мен ғимараттар мен құрылыстардағы шығынды үнемдеуге арналған. Күн радиациясынан алынатын энергияны күн пайдалану тиімділігін арттыру өзекті ғылыми мәселе болып табылады. Өнеркәсіптік өндірістің өсуі, қазба энергия қорларының сарқылуымен бірге, энергиямен қамтамасыз етудің жаңа тәсілдерін, соның ішінде күн энергиясын іздеуді қажет етеді. Қарастырылып отырған мәселе көп факторлы болып табылады және жылыту, желдету және ауаны баптау жүйелеріндегі ресурстардың шығындарын азайтудың бірнеше әдістерін қамтиды: сәулеттік құрылыс шешімдері, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану, микроклиматты қамтамасыз ету жүйелерін оңтайландыру. Мақалада сәулет-құрылыс шешімдерінің кешені арқылы энергия үнемдеуді арттыру әдістері қарастырылған, дәстүрлі емес жаңартылатын энергия көздерін пайдалану сипатталған, ғимараттар мен құрылыстардың микроклиматын қамтамасыз ету жүйелерін оңтайландыру әдістері келтірілген.

Кілттік сөздер: энерготиімділік, «активті» және «пассивті» күн энергиясын пайдалану жүйелері, атриумдар, энергия үнемдеу.

Қазіргі уақытта өнеркәсіпке, тұрмыс-тіршілікке және де басқа да салаларға көп мөлшерде энергия қажет және оған деген қажеттілік жыл сайын артып келеді. Сонымен қатар, дәстүрлі табиғи отындардың (газ, көмір, мұнай және т.б.) қоры күн сайын таусылып келуде. Көбейту-реакторларында плутонийді алуға қолданатын уран мен торий секілді ядролық отындар да сарқылатын элементтер болып табылады. Іс-жүзінде сарқылмайтын қор болып термоядролық отын-сутек болып саналады, бірақ басқарылатын термоядролық реакциялар әлі игерілмеген және олардың өнеркәсіптік энергияны таза күйінде, яғни бөлу реакторларының бұл процеске қатыспай-ақ қашан пайдаланылатыны белгісіз. Энергия ресурстарын жұмсау кезінде қатаң үнемдеу және дәстүрлі емес жаңартылатын энергия көздерін пайдалану қазіргі уақытта тиімді жолдардың бірі болып табылады [1].

Дәстүрлі емес жаңартылатын энергия көздерінің кең тарағаны күн радиациясынан алынатын энергия. Күн энергиясы бүгінгі таңда қарапайым адамдардың да, көптеген мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың басшыларының да назарын аударуда. Соңғы уақытта Үлкен сегіздік отырыстарда энергетика мен экологияның өсіп келе жатқан проблемалары үнемі талқыланып отырады. Оларды шешу болашақта экологиялық таза ЖЭК-ті кеңінен қолдануға мүмкіндік туғызады.

Энергия тиімділігінің маңызды аспектілерінің бірі-энергия тұтынуды және пайдалану шығындарын азайтуға байланысты іс-шараларды енгізуді ескере отырып, жаңадан салынған ғимараттар үшін, сондай-ақ қайта құруға және күрделі жөндеуге жататын ғимараттар үшін жобалық шешімдердің сапа деңгейін арттыру. Пайдалану шығындарын талдау (1-сурет) ғимараттың бүкіл өмірлік циклі бойынша шығындардың жалпы сомасының кем дегенде 50% ғимаратты пайдалануға байланысты шығындардан келеді деген қорытындыға келеді.

1-сурет. Ғимараттың қолданыс циклі бойынша шығындар

Бұл орайда күн радицасын қолдану барысында ғимараттың дизайнымен өзара үйлестіру және жеке факторларды оңтайлы ескере отырып, көптеген түрлі мәселелерді қамтуы қажет. Ғимараттың ішкі жайлылығына және олардың энерготиімділігіне тікелей әсер ететін факторлар: күндізгі жарық, инсоляция, ыстық ауа-райында күн сәулесінен қорғау. Жоғарыда аталған факторлар жылу шығынын толтыруға, ғимараттарды желдетуге және салқындатуға әсер ететіні атап өтілді [2]. Бұдан бөлек шығындарды азайту арқылы экономикаға тікелей әсерін тигізеді. Жылу мен ыстық сумен жабдықтауға жұмсалатын жылу энергиясын тұтынуды азайтуға бағытталған іс-шараларды енгізу арқылы энергияны үнемдеудің 60% - на дейін қол жеткізуге болады.

Ең қарапайым және арзан тәсілі-күн энергиясын жинау және тарату үшін қосымша жабдықты қажет етпейтін пассивті жүйелер. Пассивті жүйелердің жұмыс принципі - бөлмені мөлдір оңтүстік қабырғалар арқылы тікелей жылыту, сондай-ақ мөлдір оқшаулау қабатымен қорғалған ғимараттардың қоршау элементтерінің сыртқы бетін күн сәулесімен жылыту.

Күн энергиясын жылуға айналдыру үшін "парниктік эффект" құбылысын қолданатын шыны немесе пластикалық беттері бар конструкциялар (гелиоприводтар) қолданылады, яғни әйнектің жылу инфрақызыл сәулеленуді кешіктіру қасиеті, осылайша әйнекпен қоршалған көлемнің ішіндегі температураны жоғарылатады. Алайда, тек белсенді немесе пассивті жүйелерді қолдану әрдайым орынды бола бермейді. Пассивті жүйелермен қатар ғимарат жобасында активті жүйлерді қолдану энергетиімділікті жоғарылатуды қамтамасыз етеді (1-кесте). Жылу шығынын азайту және ғимараттың энергетикалық қажеттіліктерін азайту үшін пассивті және белсенді жүйелердің прогрессивті қасиеттерін қарастыратын интегралды жүйелерді қолданған жөн [3].

Кесте 1. Активті және пассивті жүйелер

Гелиоғимараттың түрі	Күн энергиясымен қамтамасыз ету жүйесінің түрі	Жоспарлау және техникалық шаралардың сипаттамасы	Күн энергиясымен қамтамасыз етуді ұйымдастыру техникасы
Пассивті жүйелер			
Дәстүрлі ғимарат конструкциясы (арнайы қондырғыларсыз)	Күн терезелері, жылыжайлар, шатырлар	Негізгі үй-жайларды оңтүстік қасбетке	Жоспарлау іс-шаралары. Жылу оқшаулау. Үлкен

		бағдарлау; ендік жоспары	аумақтың жылу массивін шынылау. Көмекші қуат
Трансформацияланған құрылымдық элементтері бар ғимараттар	Қабырға-коллектор (аккумулятор);	Минималды солтүстік қасбеттер, ғимараттың солтүстік жағында қосалқы үй-жайларды орналастыру	Жоспарлау іс-шаралары. Жылу оқшаулау. Жаппай қоршаулар. Термиялық массив. Көмекші қуат жүйесі. Табиғи ауа конвекциясы
Активті жүйелер			
Құрылымында арнайы құрылғылары бар ғимараттар	Тегіс пластиналы коллекторлар (су және ауа) аккумуляторлары	Шағын көлем; коллекторларды шатырдың оңтүстік беткейіне немесе оңтүстік қабырғаға орналастыру	Арнайы жылу аккумуляторлардың болуы: суды жылытуға арналған суы бар ыдыстар; ауаны жылытуға арналған қиыршық тастары бар контейнерлер
Жеке тұрған құрылғылары бар ғимараттар	Жазық коллекторлар, байытқыштар, аккумуляторлар	Шағын көлем. Күннен жылытуға шектеулер жоқ кәдімгі үйлер	Қазандықтардың болуы, арнайы жылу тарату жүйесі. Жылу бөлу кезіндегі механикалық импульс

Экологиялық сипаттағы энергия тиімді және энергия белсенді ғимараттардың жобаларын әзірлеу кезінде ғимарат қоршаған ортамен тығыз байланысы бар объект ретінде қарастырылады. Табиғат құбылыстарының логикасы қажетті энергетикалық процестердің реттелетін, бірақ табиғи ағымын қамтамасыз ететін арнайы материалдық және кеңістіктік ортаның мақсатты қалыптасуын қолдана отырып, энергетикалық міндеттерді қоюдан тұратын басым мақсаттарды алға тартады: ғимарат, құрылымдар мен кеңістік, яғни қоршаған орта объектілері энергетикалық қондырғының функцияларын орындай алады. Сондықтан ғимарат ішінде және сыртқы ортада, соның ішінде табиғи ортаның энергиясын пайдалана отырып, айырбастау процестерін ұйымдастыруға байланысты міндеттер басым мәнге ие болады [4].

Мұндай міндеттер негізінен ландшафттық қала құрылысы және конструктивті немесе пассивті тәсілдермен шешіледі. Бұл жағдайда қолданылатын техникалық жүйелер қарапайым көмекші функцияларды орындайды. Пассивті жүйелердің құрылысы ғимараттардың энергетикалық ресурстарға деген қажеттілігін екі есе азайтуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта күн радиациясын қолданудың бірқатар шешімдері белгілі. "Күн құбырлары" - ғимараттың бүкіл биіктігінде орналасқан тік кеңістіктер. Олар арқылы қыста ішкі ауаны жылыту жүзеге асырылуы мүмкін, ал жазда табиғи тік тартуды қолдану арқасында барлық негізгі үй-жайларды сапалы желдету жүзеге асырылады. Бөлменің ішкі элементтерін жылытуға мүмкіндік беретін аралас жүйелер жылу сыйымдылығы түрінде орындалады. Оларды белгілі бір климаттық жағдайларда қолдану энергияның 17% - на дейін үнемдеуге мүмкіндік береді.

Жылтыратылған атриумдар күн сәулесінің пассивті энергиясын пайдаланудың бірігуі болып табылады. Жылу сыйымдылығының, "күн құбырының" және тіпті жарық өткізгіштің қасиеттерін біріктіретін атриумның энергетикалық құрылымы ғимараттың микроклимат параметрлерін реттеудің негізгі құралы болып табылады [5]. Дұрыс жобаланған және ұйымдастырылған бөлмеде жоғары сапалы желдету, температура режимі және табиғи жарық сақталады. Бұл жылу шығынын 50-65% дейін төмендетеді.

Пассивті жүйелерде техникалық құралдарды қолданбай тікелей күн радиациясынан келетін жылу есебінен құрылыс элементтерін тікелей қыздыру қолданылады. Пассивті жылыту жүйелері күн жылуын табиғи түрде – оңтүстікке қарайтын терезелер арқылы ғимараттардың жаппай құрылымдарында сақтауға арналған. Пассивті күн жылыту жүйесіне негізделген энергияны үнемдеу 25-30% құрайды, ал болашақта олар ауа-райына байланысты [6].

Сәулет өнерінде күн энергиясын пассивті пайдаланудың бірнеше негізгі әдістері бар. Оларды қолдана отырып, көптеген әртүрлі схемалар жасауға болады, осылайша әртүрлі құрылыс жобаларын алуға болады. Пассивті күн энергиясын пайдаланатын ғимаратты салудағы басымдықтар: үйдің жақсы орналасуы; қыста көбірек күн сәулесінің түсуіне мүмкіндік беретін оңтүстікке қарайтын терезелердің көп саны (және керісінше, жазда қажетсіз күн сәулесінің түсуін шектеу үшін шығысқа немесе батысқа қарайтын терезелердің аз саны); температураның қажетсіз ауытқуын болдырмау және түнде жылуды сақтау үшін ішкі жылу жүктемесін дұрыс есептеу, жақсы оқшауланған ғимарат құрылымы. Терезелердің орналасуы, оқшауланууы, бағдарлануы және үй-жайларға жылу жүктемесі біртұтас жүйе болуы керек. Ішкі температураның ауытқуын азайту үшін оқшаулауды ғимараттың сыртына қою керек. Дегенмен, кішкене оқшаулауды қажет ететін немесе жылу сыйымдылығы төмен жылдам ішкі жылыту орындарында оқшаулау ішкі жағында болуы керек. Содан кейін ғимараттың дизайны кез-келген микроклиматта оңтайлы болады [7]. Айта кету керек, бөлмелердегі жылу жүктемесі мен оқшаулау арасындағы дұрыс тепе-теңдік энергияны үнемдеуге ғана емес, сонымен қатар құрылыс материалдарын үнемдеуге де әкеледі.

Бүкіл әлемде "пассивті үйлердің" құрылысы әлі де эксперимент сатысында. Алайда, Еуропа мен АҚШ-тағы мемлекет ынталандыра отырып, бастапқы энергияны тұтынуды азайту үшін белсенді жүйелерді қолдану. Бұл салада, оның ішінде Қазақстан осындай шуақты аудандарында да жұмысты жалғастыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Алхасов, А. Б. Возобновляемая энергетика: [монография] / А. Б. Алхасов; под ред. В. Е. Фортова. – Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2010. – 255 с.
2. Турулов В. А. Гелиоактивные стены зданий:монография. - Москва: АСВ,2011. -168 с.
3. Белоусов В.Н., Смородин С.Н., Лакомкин В.Ю. Энергосбережение и выбросы парниковых газов (CO_2). Учебное пособие. СПб: СПбГТУРП, 2014, 52 с.
4. Нетрадиционные источники энергии: учебное пособие/ Ю.А.Лосюк, В.В. Кузьмич.-Мн.: УП «Технопринт», 2005.- 233 с.
5. Spectral effects on the transmittance solar heat gain and performance rating of glazing systems. Christian A. Gueymard, William C. DuPont// Solar Energy, 2009. 83, № 6. - p. 940-953.
6. Гагарин В. Г. Методы экономического анализа повышения уровня теплозащиты ограждающих конструкций зданий // АВОК. – 2009. – №2, с. 1-3.
7. Маркус Т.А., оррис Э.Н. Здания, климат и энергия. – Л.: Гидрометеоиздат, 1985, 543 с.

Аннотация

Эта статья посвящена одной из самых важных проблем 21 века – энергоэффективности и экономии средств в зданиях и сооружениях. Повышение эффективности использования солнечной энергии солнечной радиацией является актуальной научной проблемой. Рост промышленного

производства в сочетании с истощением запасов ископаемой энергии требует поиска новых способов обеспечения энергией, включая солнечную энергию. Рассматриваемая проблема многофакторна и включает в себя несколько методов снижения затрат ресурсов в системах отопления, вентиляции и кондиционирования воздуха: архитектурные строительные решения, использование возобновляемых источников энергии, оптимизация систем обеспечения микроклимата. В статье рассмотрены методы повышения энергосбережения за счет комплекса архитектурно-строительных решений, описано использование нетрадиционных возобновляемых источников энергии, приведены методы оптимизации систем обеспечения микроклимата зданий и сооружений.

Abstract

This article is devoted to one of the most important problems of the XXI century – energy efficiency and cost savings in buildings and structures. Improving the efficiency of solar use of energy from solar radiation is an urgent scientific problem. The growth of industrial production, coupled with the depletion of fossil energy reserves, necessitates the search for new ways of providing energy, including solar energy. The problem under consideration is multifactorial and includes several methods for reducing resource costs in heating, ventilation and air conditioning systems: architectural construction solutions, the use of renewable energy sources, optimization of microclimate assurance systems. The article discusses methods for increasing energy saving through a complex of architectural and construction solutions, describes the use of non-traditional renewable energy sources, and presents methods for optimizing systems for ensuring the microclimate of buildings and structures.

УДК 624.154

М.М. Досберген*, А.А.Джумабаев
магистрант, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан
д.т.н., профессор, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** maks-1010@mail.ru

ТЕОРИЯЛЫҚ, СТАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ДИНАМИКАЛЫҚ ЗОНДТАУ ӘДІСІ БОЙЫНША ҚАДАНЫҢ КӨТЕРГІШТІГІН БАҒАЛАУ

Түйін

Бір қаданың жердегі көтергіштігі топырақтың механикалық қасиеттеріне және қаданы орнату немесе айдау әдісіне байланысты. Іргетас салу тәжірибесінде жалғыз қадалардың көтергіштігін анықтау үшін үш әдіс қолданылады: теориялық әдіс, қадаларды сынау нәтижелерін пайдалануға негізделген динамикалық әдіс; статикалық жүктемелері бар қадаларды тиеу немесе топырақты зондтау кезінде алынған мәліметтерді пайдаланатын статикалық жүктемелерді сынау әдісі.

Мақалада темірбетонды қадаларды сынаудың қазіргі әдістері талқыланады. Қадалық іргетастарды жобалау кезінде қадалардың көтергіштігін есептеудің әртүрлі әдістерін біріктіріп қолдану қажет. Бұл зерттеудің мақсаты статикалық зондтау деректерінен алынған шекті қадалардың мәндерін және теориялық әдіспен анықталған қаданың көтеру қабілетін салыстыру болды. Зерттеу барысында алынған нәтижелерге сүйене отырып, әдістердің әрқайсысының артықшылықтары анықталды.

Кілттік сөздер: жүк көтергіштігі, статикалық дыбыстау, динамикалық дыбыстау, қозғалатын қада, қадаларды сынау.

Кіріспе. Қазіргі уақытта зондтау инженерлік геологияның ең перспективалы әдістерінің бірі болып табылады, өйткені ол салыстырмалы түрде төмен материалдық шығындармен, табиғи жағдайда топырақ массасын үлкен тереңдікке дейін талдауға мүмкіндік береді [1,2]. Зертханалық зерттеулермен салыстырғанда далалық топырақты сынау әдістері келесі артықшылықтарға ие:

1. Тау жыныстарының үлкен көлемін зерттеу мүмкіндігі;

2. Сынау кезінде топырақтың табиғи құрамының аз зақымдануы;
3. Топырақтың қасиеттері табиғи кернеу жағдайында анықталады.

Далалық әдістердің кемшіліктері:

1. Белгіленген сынақ уақыты;
2. Дала жұмыстарының салыстырмалы ұзақтығы және жоғары құны;
3. Статистикалық талдау үшін эксперименттердің көп мөлшерін жүргізу мүмкін еместігі;
4. Кейбір далалық әдістердің нәтижелерін түсіндірудің жеткіліксіз теориялық негіздемесі және екіұштылығы.

Табиғи жағдайда топырақты сынаудың далалық әдістерінің ішінде статикалық және динамикалық зондтау жетекші әдістер болып табылады.

Статикалық сынақтардың нәтижелері бойынша көтеру қабілетін бағалау

Құрылыс алаңында жүргізілген жоба алдындағы статикалық сынақтардың нәтижелері бойынша СП 24.13330.2011 (7.3.5, 7.3.3 тармақтары) және TSN 50-302-2004 талаптарына сәйкес сынақтан өткен темірбетон үшін қимасы $35 \times 35 см$ қадалар, жүк көтергіштігі - F_d 1-кестеде, ал шөгу көрсеткіштері 2-кестеде көрсетілген.

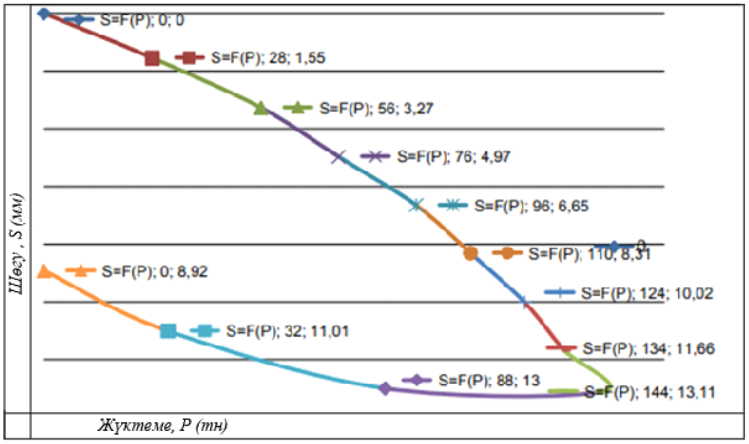
Кесте 1. Статикалық сынақтардың нәтижелері бойынша көтеру қабілетін бағалау

Қада №	Қима, см Ұзындық , м	Нүктенің абсолютті биіктігі, м	Соңғы соққыдан бас тарту, см	Топырақтың күтілетін көтергіштік қабілеті , т	Статикалық жүктемесі бар қадаларды сынау нәтижелері			
					Сынақ кезіндегі ең үлкен жүктеме, т	Ең үлкен жүктеме кезіндегі қада –ның шөгуі ,	Қаданың топыраққа жүк көтергіштігі -	Қада ұшының астындағы топырақ
50	$\frac{35 \times 35}{26,00}$	-22,53	1,67	111	144	13,11	144	Пластика-лық құмды саз 0,20/140

Кесте -2. Қаданың шөгуі

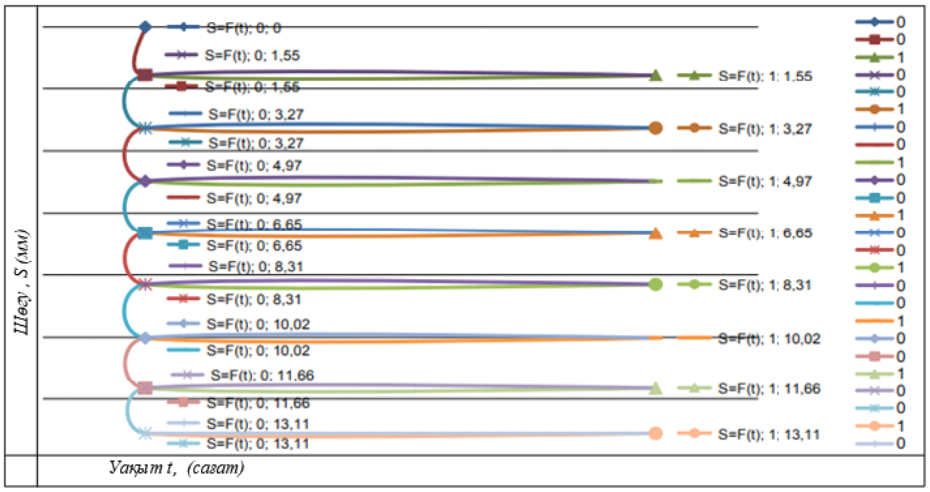
Жүктеме кезеңі (т)	Бір жүктеме қадамына ұстау уақыты (сағ)	Шөгу	
		Сынақ басталған кезден	Әр жүктеме қадамына
0	0	0,00	0,00
28	1	1,55	1,55
56	1	3,27	1,72
76	1	4,97	1,70
96	1	6,65	1,68
110	1	8,31	1,66
124	1	10,02	1,71
134	1	11,66	1,64
144	1	13,11	1,45
Түсіру			
88	0,25	13,00	1,34
32	0,25	11,01	-1,99
0	1	8,92	-2,09

Үйіндіні жерге түсіру кезінде топырақ бөлшектері оның ұшынан жан-жағына қарай және жоғары қарай сығады. Топырақтың жүктеме астында қысылуын топырақтың шөгуі немесе деформациясы деп атайды. Топырақ деформациялары серпімді және пластикалық сипатта болады. Серпімді деформациялар топырақтың құрылымдық беріктігінен аспайтын жүктемелердің әсерінен пайда болады. Мұндай жүктемелер жойылған кезде деформациялар қалпына келтіріледі. 1-суретте топырақтың серпімділік жұмысы көрсетілген: жүктеме өскен сайын шөгу артады, ал жүктемені алып тастағанда шөгу азаяды, қада ұшының астындағы топырақ ыдырайды.

1-сурет. $S = F(P)$ тәуелділігі

2-суретте қада шөгуінің S уақыт бойынша өзгеру графигі көрсетілген (жүктеу қадамдары бойынша). Әрбір кезекті жүктеме сатысы алдыңғы кезеңдегі қондыру әлсірегеннен кейін ғана қолданылады. Қадаға түсетін жүктеме қаданың күтілетін шекті кедергісінің 1/10-1/15 тең қадамдармен беріледі. Әрбір жүктеме қадамы сыналатын қаданың орын ауыстыруы әлсірегенге дейін сақталады, содан кейін жүктеме келесі қадамға артады. Берілген жүктеме деңгейінде қадалардың орын ауыстыруы (қонуы), егер соңғы 30 минут ішінде (қаданы ірі, құмды және қатты сазды топырақтарда тіреу кезінде) немесе соңғы сағатта (басқа типтегі сазды топырақтарда тіреу кезінде) 0,1 мм-ден аспайтын өскен болса, ылғалдандырылған (тұрақтандырылған) деп саналады. 3-кестеде статикалық шегініс жүктемесі бар темірбетонды қада үшін сынақ деректері келтірілген.

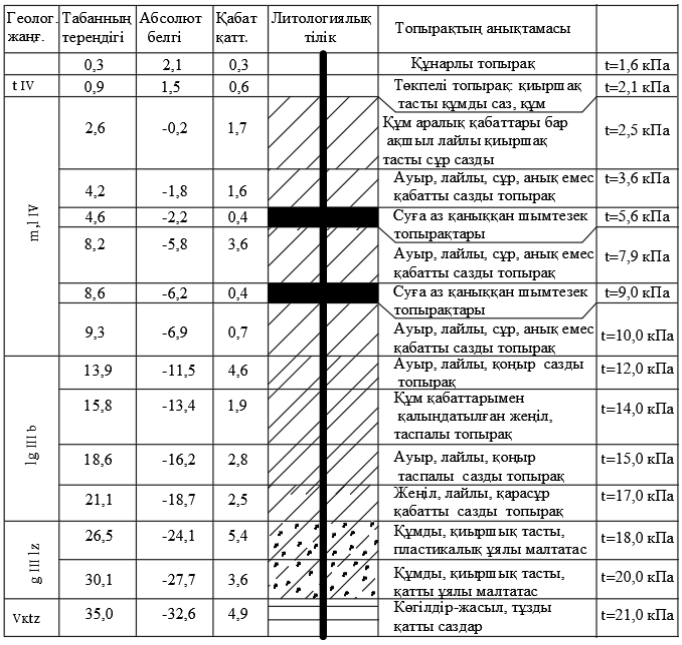
2-сурет. $S = F(t)$ тәуелділігі

Кесте 3. Тік статикалық шегініс жүктемесі бар темірбетонды қада үшін сынақ деректері

№50 қаданың деректері	
Түрі	Призмалық
Қима өлшемі	35х35
Нүктенің абс. биіктігі(м)	-22,53
Қада ұзындығы	26,00
Топырақтың күтілетін көтергіштік қабілеті(т)	111 тонна
Сынақ кезіндегі макс. Жүктеме(т)	144 тонна
Сынақ алдында шыққан ақаулар	табылмады
Қада журналының деректері	
Жабдық түрі	Гидробалға
Соққы түсетін жердің салмағы	7 тонна
Соққы биіктігі	0,40м
Соңғы соққыдан бас тарту(см)	1,67см

3-суретте тік статикалық шегініс жүктемесі бар жетектелген темірбетон қадасын сынауға арналған мәліметтер келтірілген.

Құмдардың тығыздығы статикалық зондтау мәліметтері бойынша анықталады. Қабатты сәйкестендірудің дұрыстығы ГОСТ 20522-96 [3] сәйкес сипаттамалардың кеңістіктік өзгермелілігін талдау негізінде тексерілді. Топырақтарды статикалық зондтау нәтижелері бойынша зондтың батырылуына топырақтардың бүйірлік және фронтальды кедергілерінің тереңдігінің өзгеру графиктері салынды. Инженерлік-геологиялық кесіндіні және топырақтардың физика-механикалық қасиеттерін нақтылау мақсатында 89 нүктеде фронтальды және бүйірлік кедергілерді үздіксіз тіркей отырып, УЗ-II-Т ауыр қондырғысымен топырақтарды статикалық зондтау жүргізілді.
Зондтау тереңдігі 22,0-25,2 м, жалпы көлемі 1966,0 м.

3-сурет. Тік статикалық шегініс жүктемесі бар жетектелген темірбетон қадасын сынау

Динамикалық сынақтардың нәтижелері бойынша көтеру қабілетін бағалау

Өңдеу процесінде оларды динамикалық жүктемелермен сынау нәтижелері бойынша қозғалатын темірбетонды қадалардың топырақтағы көтергіштігін талдау және есептеу жүргізілді. Жердегі қадалардың көтергіштігін бағалау мақсатында суға батыру процесінде жүргізілетін динамикалық жүктемесі бар тәжірибелік жетекті темірбетон қадалардың сынақтары жүргізілді.

Динамикалық жүктеме сынақтары және суға батыру процесі кезіндегі сынақтардың нәтижелері бойынша көтеру қабілетін есептеулер ГОСТ 5686-94 және SP 24.1330.2011 «Қада негіздері» талаптарына сәйкес жүргізілді [4, 5]. Қадаларды өңдеу 0,60-0,70 м көтеру биіктігімен 3 және 5 соғу кепілдерімен дәйекті түрде жүргізілді.Есептелген ең үлкен орташа бұзылу алынды. Өңдеу процесінде динамикалық жүктемелермен сыналған қимасы $35 \times 35 см$ және ұзындығы $14,0 м$ болатын темірбетонды қадалар балға салмағы $7,0 m$, көтеру биіктігі $0,20 - 0,40 м$ болатын гидравликалық балғамен қағылды.

Тексеру нәтижелері

Тәжірибелік темірбетонды қадаларды айдау және өңдеу кезінде сынау нәтижелері кестеде көрсетілген, онда: қимасы, ұзындығы, қадаларды айдау сипаттамасы, қозғалыс кезіндегі орташа нақты «сәтсіздік», динамикалық жүктемелерді сынау нәтижесінде көтергіштік және есептік жүктеме көрсетіледі.

Нәтижелер. Құрылыс алаңында жүргізілген әрлеу кезінде динамикалық жүктемесі бар айдалған темірбетон қадаларының суға түсуін талдау және сынау нәтижелері, сондай-ақ ұқсас топырақ жағдайында құрылыс тәжірибесі, қимасы $35 \times 35 см$ болатын темірбетонды қадалар үшін нәтижесінде F_d жердегі көтергіштігі 4-кестеде берілген.

Кесте 4. Динамикалық сынақтардың нәтижелері бойынша көтеру қабілетін бағалау

Қада №	Қима (см) Ұзындық (м)	Нүктенің абс. биіктігі (м)	Соңғы соққыдан бас тарту(см)	Жобалық есептік жүктеме(т)	Статикалық жүктемесі бар қадаларды сынау нәтижелері			
					соңғы кепілдемедегі нақты бас тарту / Соққы биіктігі	Қаданың жүк көтергіштігі Fd (т)	Fd жүк көтергіштігі	Қада ұшының астындағы топырақ
50	$\frac{35 \times 35}{26,00}$	-22,5	1,67	92	$\frac{0,0024}{0,6}$	137	98	құмды саз 0,20/140

Қорытынды.

1. Сынақтар кезінде алынған топырақтың көтергіштік қабілеті- F_d :

- динамикалық зондтау әдісі бойынша: $F_d = 137\ m$.

- статикалық зондтау әдісі бойынша: $F_d = 144\ m$.

- теориялық әдіс бойынша: $F_d = 142\ m$.

2. Нәтижелерді салыстыра отырып, статикалық сынақтардың қадалардың көтергіштігі туралы өте дәл ақпарат беретінін, бірақ өте күрделі екенін атап өтуге болады. Сынақтардың деструктивті сипатына байланысты қадаларды болашақта пайдалану мүмкін емес және олар қабылдануға жатпайды.

Динамикалық сынақтар статикалық сынақтарға қарағанда тиімдірек, аз уақытты қажет етеді. Сынақтан кейін қадалар қабылданбайды. Алайда алынған нәтижелер көп жағдайда статикалық сынақтардың нәтижелерімен сәйкес келмейді, жуықтау болып шығады,

қадалардың көтергіштігін жеткілікті сенімділікпен анықтау мүмкін емес [6-8].
3. Жүк көтергіштігінің мәндеріндегі сәйкессіздіктер динамикалық сынау әдісінің кемшіліктерін ескере отырып негізделуі мүмкін: мұндай әдіс қаданың жете бағаланбаған көтергіштігін бере алады. Сазды топырақтарда қадаларды динамикалық сынау дұрыс емес.
4. Статикалық сынақтың нәтижелері динамикалық сынақтардың нәтижелеріне қарағанда сенімдірек. Статикалық сынақ әдісі динамикалық сынаққа қарағанда әлдеқайда күрделі. Статикалық дыбыстау динамиканы тексеру мүмкін болмағанда немесе динамика қанағаттанарлықсыз нәтиже бергенде қолданылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Акбуляков М.А., Сычкина Е.Н., Пономарев А.Б. К вопросу расчета оснований свайных фундаментов, сложенных аргиллитами и песчаниками, с использованием материалов статического зондирования // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Строительство и архитектура. 2013. №1. С. 14-26.
2. Ponomarev A.B., Sychkina E. N. Comparison of mechanical properties of the clay stone of the early permian age accordingto the results of field and laboratory tests // Vestnik MGSU. 2013. № 2. Pp. 55-63.
3. Dranovskiy A.N., Latypov A.I. To interpretation of results of static sounding of the soil bases // Kazan State University of Architecture and Engineering news. 2010. № 1 (13). Pp. 162-169.
4. ГОСТ 19912-2001. Грунты. Методы полевых испытаний статическим и динамическим зондированием.
5. ГОСТ 20522-96. Грунты. Методы статистической обработки результатов испытаний.
6. Tomlinson M. J., John Woodward. Pile Design and Construction Practice. Taylor & Francis, 2003. 432 p.
7. Poulos, H.G. Piled raft foundation: design and applications. Geotechnique, 51(2), 2001. 113 p.
8. Venkatramaiah C. Geotechnical engineering. New Age International, 2007. 926 p.

Аннотация

Несущая способность сваи зависит от механическихсвойств грунта и способа установки или забивки сваи. В строительстве фундаментов для определения несущей способности одиночных свай применяют три метода: теоретический метод; динамический метод, основанный на использовании резултьтатов испытаний сваи; метод испытаний на статическую нагрузку по данным, полученным при нагружении свай статическими нагрузками или зондировании грунта.

В статье рассматриваются современные методы испытаний железобетонных свай. При проектировании свайных фундаментов необходимо использовать сочетание различных методов расчета несущей способности свай. Целью данного исследования было сравнение значений предельных значений сваи, полученных по данным статического зондирования, и несущей способности сваи, определенным теоретическим методам. По результатам, полученным в ходе исследования, были определены преимущества каждого из методов.

Abstract

The bearing capacity of a pile depends on the mechanical properties of the soil and the way the pile is installed or driven. In the construction of foundations, three methods are used to determine the bearing capacity of single piles: the theoretical method; dynamic method based on the use of pile test results; test method for static load according to data obtained when loading piles with static loads or soil probing.

The article discusses modern methods for testing reinforced concrete piles. When designing pile foundation, it is necessary to use a combination of various methods for calculating the bearing capacity of piles. The purpose of this study was to compare the values of the limit values of the pile, obtained from CPT data, and the bearing capacity of the pile, determined by theoretical methods. According to the results

obtained during the study, the advantages of each of the methods were determined.

ӘОЖ 669.162.252.468.4

А.А. Досмаканбетова*, М.Д. Сабырханов, Л.А. Сейткасимова, Г.Д. Пазилова, А.С. Жұмағали

т.ғ.к., доцент, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы: kalmurat.2002@mail.ru**

ЭЛЕМЕНТАРЛЫ КҮКІРТТІ ДЕСУБЛИМАЦИЯЛЫҚ КОНДЕНСАТОРДА ҰСТАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Элементарлы күкіртті өндіру процесінің ерекшеліктеріне инженерлік талдау жүргізілді және қышқыл газдардан ультрадисперсті күкірт ұнтағын десублимациялық алу негізінде белгілі Клаус процесін жетілдіру жолдарын анықталды.

Десублимациялық конденсатордың жаңа конструкциясын қолдана отырып, Клаус процесінің өзгертілген схемасы орындалды. Ұсынылып отырған әзірлеме скруббердегі жылу жүктемесін азайтуға және қатты күйдегі майда ұнтақ түрінде күкірттің бір бөлігін алуға, сондай-ақ скруббердің алдында оның алыну дәрежесін арттыруға мүмкіндік береді.

Жоғары жылуалмасу беті және жылубөлу жүйесі бар десублимациялық конденсатордың әзірленген конструкциясы жылуберу процесінің қарқындылығын және будың қанығу дәрежесін тиімді реттеуді қамтамасыз етеді. Бұл технологиялық схема әртүрлі өндірістерде шығатын газдарды тазарту үшін қолданылады. Тәжірибелер негізінде конденсаторды орнату орны ұсынылады. Оны орнату арқылы скруббердегі жылу жүктемесін азайтуға мүмкіндік береді және бұл оның жұмыс тиімділігін арттырады. Сонымен қатар күкірттің ультрадисперсті ұнтақтары конденсаторда ұсталады.

Кілттік сөздер: будың аса қанығуы, скруббер, конденсатор, конденсация, элементарлы күкірт, жылуалмасу.

Кіріспе

Соңғы жылдары барлық дерлік индустриалды дамыған елдерде наноғылым мен нанотехнология саласындағы басымдықтар анықталды, осыған байланысты ғылыми-техникалық және білім беру бағдарламалары бекітілді. Бұл саланың күрт өсуі ғылымның жаңа саласын кеңінен тануды және оның өнеркәсіп пен қоғамдық өмір үшін әлеуетті мүмкіндіктерін жоғары бағалауды көрсетеді. Жоғары сапалы наноматериалдарды өндіру әдістерінде айтарлықтай жетістіктер өнеркәсіпте көптеген серпінді өзгерістерге әкеледі.

Қазіргі уақытта нанобөлшектерді алудың екі негізгі тәсілі қалыптасқан – конденсациялы және дисперсиялы. Сублимация-конденсация әдісі фазалық түрлендіру кезінде жеке атомдардан нанобөлшектерді жинау әдістерімен байланысты.

Теориялық және эксперименттік бағыттағы қолданыстағы жұмыстар кластерлердің өсу қарқынын реттеуге мүмкіндік беретін технологиялық параметрлердің шектеулі жиынтығын ұсынады. Сонымен қатар, қолданыстағы десублиматор конструкциялары диффузия процестерімен және бастапқы нуклеаттардың түзілуімен басқаруды сақтай отырып, қажетті жылу алу қарқындылығын қамтамасыз етпейді [1].

Десублимация процестері қазіргі химия және технология өнеркәсібінде жиі қолданылады. Негізінде, десублимация берілген сипаттамалары бар ультрадисперсті дисперсияны алудың ең тиімді процестерінің бірі болып табылады.

Десублимациялық конденсатордың қолдану саласы нанотехнологияда қолданылатын майда ұнтақтарды өндіру болып табылады. Сонымен қатар, оны күкірт өндірісінде, металлургияда, фармацевтикада, тамақ өнеркәсібінде және т. б. бу-газ қоспаларынан буларды конденсациялау үшін кеңінен қолдануға болады.

Десублимация процестері ұсақ бөлшектердің агрегация жылдамдығын диффузиялық реттеуге жағдай жасау мүмкіндігінің арқасында технологиялық параметрлердің шектеулі жиынтығын пайдалана отырып, кластерлердің өсу қарқынын тиімді реттеуге мүмкіндік береді.

Теориялық талдау

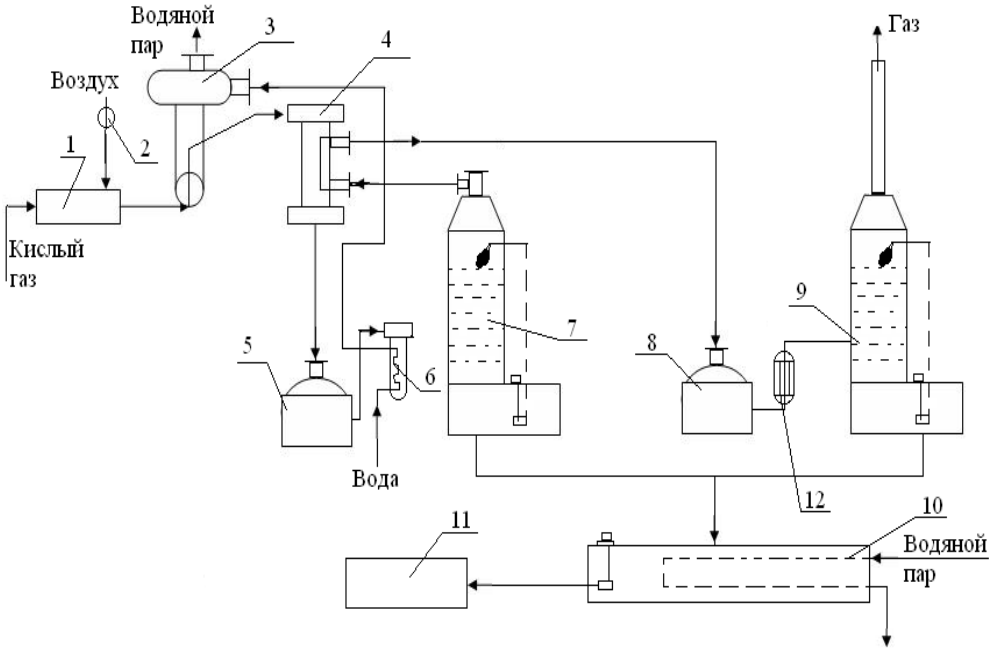
Наноматериалдарды биохимиялық әдістермен алудың технологиялық мәселелерін шешу үшін криотүйіршіктеумен, сублимациямен және десублимациямен байланысты негізгі процестерді жүргізудің әртүрлі нұсқалары бар. Десублимация процесінің аппараттық рәсімделуі әртүрлі конструкциялармен ерекшеленеді. Десублиматорлар немесе қатты фазалы конденсаторлар, олардың жұмыс принципі бойынша, әдетте, екі топқа бөлінеді: көлемді (немесе сыйымдылықта) және беттік [2].

Сыйымдылықты десублиматорларда кристалдық құрылымның түзілуі мен өсу процестері қанықкан бу көлемінде жүзеге асырылады. Мұндай конструкцияларда бу-газ қоспасынан буды салқындату процесі баяу жүреді. Салқындату нәтижесінде қатты беттермен әлсіз адгезиясы бар салыстырмалы түрде үлкен мұз кристалдары пайда болады, сондықтан олар құрылғының түбіне түсіп, сол жерден люктер арқылы түсіріледі. Мұндай құрылғылардағы процестің қарқындылығы өте қиын, ал конструкциялардың өзі қарапайым болғанымен, өнімділігі төмен және беттік десублиматорлардан төмен болып келеді.

Мұнай-газ өңдеу зауыттарының негізгі мақсаты тұрақтандырылған және сусыздандырылған мұнай мен мұнай өнімдерін өндіру болып табылады. Ілеспе газдардан сұйылтылған мұнай газының фракциясы бөлінеді. Ал қалған метан мөлшері жоғары газы жоғары қысыммен құрғатылған тауарлық газ түрінде шығарылады. Алынған өнімдерді H_2S күкіртсутегінен тазарту керек, содан кейін ол қарапайым күкіртке айналады [3].

Тәжірибелік бөлім

Іс жүзінде құрамында күкіртсутегі бар газдарды түпкілікті тазарту және оларды кәдеге жарату мақсатында Клаус қондырғысы немесе Клаус процесі бойынша күкірт өндірісі деп аталатын қондырғы қолданылады (1-сурет).

1-реактор пеші; 2-ауаүрлегіш; 3-котел-утилизатор; 4-қышқыл газ жылытқышы; 5,8-катализаторы бар реактор; 6-экономайзер; 7,9-скрубберлер; 10-күкірт жинағы; 11-тауарлық күкірт сыйымдылығы; 12-жылуалмасу қондырғысы

Сурет 1 - Клаус қондырғысының технологиялық схемасы

Клаус қондырғысының дәстүрлі схемасы зиянды H_2S затын алып тастауға және жоғары өнімділігі бар пайдалы күкірт алуға мүмкіндік береді, шамамен 99,9%. Схема жану камерасынан газдарды екі реактор арқылы тізбектей бағыттауды көздейді, мұнда катализатордың қатысуымен H_2S және SO_2, сондай-ақ басқа да бастапқы тотығу өнімдері арасында қайтымды реакция жүреді, H_2O және бос күкірт S түзеді.

Реакцияның әр кезеңінен кейін газ фазасында болатын күкіртті кетіру үшін әр Клаус реакторынан кейін жану камерасынан шығатын газ ағыны күкірт конденсациясының температурасынан төмен деңгейге дейін салқындатылады. Содан кейін, сұйытылған күкіртті бөлгеннен кейін, екі кезең арасында газ келесі түрлендіру сатысының реакция температурасына дейін қайта қызады [4].

Реакциядағы газдарды салқындату будың конденсациясы арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, жану камерасындағы газ оттықтан келеді, онда оның температурасы 1125^0C жетеді. Бірінші Клаус реакторына берер алдында газды 280^0C температураға дейін салқындату үшін арнайы конструкциялы технологиялық газ тоңазытқышы тікелей жану камерасына қосылған. 280^0C температурада бірінші реакторға кіретін технологиялық газ реакцияға түседі және күкірт қосылыстары элементар күкіртке айналады.

Температурасы 313^0C болатын реактордан шыққан кезде технологиялық газ тоңазытқыш арқылы өтіп, шамамен 175^0C температураға дейін салқындатылады және сепараторға түседі. Сепаратордан шыққаннан кейін бұл газ жылуалмастырғышта 200^0C дейін қызады және екінші Клаус реакторына түседі, онда жоғары белсенді алюминий-оксид катализаторында қалған күкірт қосылыстары элементар күкіртке айналады.

Технологиялық газ екінші реактордан шамамен 232^0C температурада шығады және артында орнатылған технологиялық газ тоңазытқышында 165^0C температураға дейін салқындатылады. Бұл кезде күкіртті алу қалыпты жағдайда 96% жетеді. Содан кейін ол қайтадан сепараторға жіберіледі

Алайда, өндірістің нақты жағдайында сепараторлардың рөлін саптамасы бар скрубберлер орындайды, онда газдар одан әрі салқындатылады және оларды

конденсацияланған күкірттен бөледі. Скруббердегі жылу жүктемесін азайту, майдадисперсті күкіртті алу және оны алу дәрежесін арттыру мақсатында екінші скруббердің алдына десублимациялық конденсатор қондырғысы орнатылады. Конденсатордың ішінде салқындатылған айналмалы барабанның конструкциясы орнатылған.

Нәтижелер мен талқылау

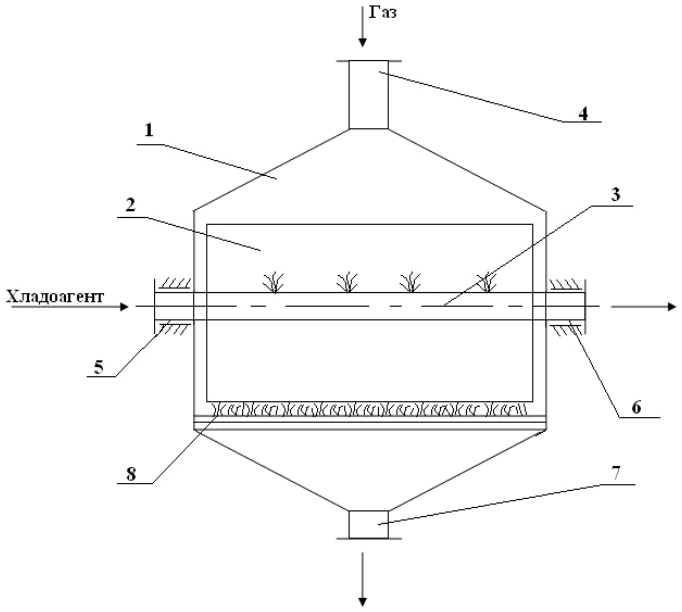
Ұсынылып отырған десублимациялық конденсатордың конструкциясы - жылуалмасу бетін ұлғайту және қарқынды салқындатуды ұйымдастыру арқылы жылуалмасу процесінің қарқындылығын қамтамасыз етеді.

Десублимациялық конденсатор (сурет 2), ішінде орналасқан цилиндрлік салқындатқыш барабаны бар корпустан тұрады. Айналмалы барабанның сыртқы бетінде пайда болатын қатты десублимат қозғалмайтын пышақпен алынады. Барабанның айналу жылдамдығы 1-ден 10 айн/мин. Бастапқы бу-газ қоспасы конденсаторға кіріс келте құбыры арқылы беріледі. Вакуумдық сорғының көмегімен пайдаланылған бу-газ қоспасы шығатын келте құбыр арқылы конденсатордан шығарылады. Ал десублимат шығу келте құбыры арқылы конденсатордан шығарылады [5].

Дублимациялық конденсатор келесідей жұмыс істейді. Құрамында күкірт пен сутегі бар технологиялық газ конденсаторға беріледі, онда ол ішінен салқындатылған айналмалы барабанның бетімен әрекеттескенде салқындатылады [6].

Конденсаторға кіретін газдың температурасы 380^0С-тан 300^0С аралығында болады. Конденсатордан шығатын газдың температурасы 180^0С-тан 120^0С-қа дейін. Конденсация дәрежесі 95% - дан 99,8% -ды құрайды. Құрылғының гидродинамикалық кедергісі 250 Па. Салқындатылған барабанның бетінде конденсацияланған күкірт барабанның астына орнатылған арнайы қырғышпен алынады.

Салқындатылған айналмалы барабанның сыртқы бетінде ара тәрізді дөңестер мен ойықтар бар. Ойықтардың тереңдігі 1-2 мм. Барабанның бетінен десублиматты тиімді тазарту диаметрі 0,5-1 мм болат сымнан жасалған металл тістері бар қылшықтардың көмегімен бекітілген жақтауы бар алынбалы құрылғымен жүзеге асырылды. Алынбалы құрылғы барабанның астына оның ұзындығы бойымен орнатылады және таяқшаларда аппарат корпусының ішкі бетіне бекітіледі. Ара тісті дөңестер мен ойықтардың болуы жылуалмасу бетін ұлғайтуға және осы арқылы жылуберу процесін күшейтуге мүмкіндік береді. Бу-газ қоспасы барабанның сыртқы бетімен жанасқанда күкірт буларының конденсациясы, оның көлемі және арнайы резервуарларда жинақталуы жүреді [7].

1-корпус; 2-барабан; 3-білік; 4-газ берілетін келте құбыр; 5- хладоагент берілетін келте құбыр; 6- хладоагент шығатын келте құбыр; 7-десублимат шығатын келте құбыр; 8-алынбалы құрылғы

Сурет 2 - Десублимациялық конденсатор

Қорытынды. Нақты жағдайларда жүргізілген өнеркәсіптік сынақтардың нәтижелері конструкцияның жұмыс қабілеттілігін көрсетті. Кіретін газдың температурасы 300-365^{0}С, салқындатқыш судың температурасы 20-30^{0}С болды. Аппараттың конденсация дәрежесі 95-99% аралығында болды. Осылайша, ұсынылған конструкцияның өнімділігі айқын және оны конденсациялық-сублимациялық өнімдерді алу үшін ұқсас технологиялық схемаларға енгізу ұсынылуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Шиляев, М. И. Аэродинамика и тепломассообмен газодисперсных потоков. Учебное пособие / М.И. Шиляев. - М.: Форум, Инфра-М, 2015. - 288 с.
2. Генералов М.Б. Криохимическая нанотехнология: Учеб. пособия для вузов. М.: ИКЦ «Академкнига», 2006. 325с.
3. Голубев В.Г., Досмаканбетова А.А., Колесников А.С. Методы расчета и оборудование для получения свертонких частиц. Моногорафия. Германия: LAP LAMBERT Academic Publishing. 2015. 165с.
4. Голубев В.Г., Досмаканбетова А.А., Пазилова Г.Д. Улавливание серы в десублимационном конденсаторе // Труды МНПК «Ауезовские чтения-8». Шымкент, 2009. С.278-281.
5. Голубев В.Г., Агафонов А.А., Досмаканбетова А.А. Разработка способа получения тонкодисперсного порошка двуокиси кремния // Республиканский научный журнал «Наука и образование Южного Казахстана», 2008, № 2, С. 92 - 196.
6. Дайрабай Д.Д., Голубев В.Г., Досмаканбетова А.А., Серикулы Ж. Экспериментальные исследования и отработка режима процесса получения плотных тонких дисперсии. Международное периодическое научное издание "Научные труды SWorld", 2016, №1 (42) С.63-69.
7. Дайрабай Д.Д., Голубев В.Г., Досмаканбетова А.А., Серикулы Ж. Об одном способе управления процессом получения тонких дисперсий на основе десублимации. МНПК "Наука

вчера, сегодня, завтра", Новосибирск, Изд.АНС "Сибак", 2016. С.83-87.

Аннотация

Проведен инженерный анализ особенностей процесса производства элементарной серы и определение путей усовершенствования известного процесса Клауса на основе десублимационного извлечения ультрадисперного порошка серы из кислых газов.

Разработана модифицированная схема процесса Клауса с использованием десублимационного конденсатора новой конструкции. Предложенная разработка позволяет снизить тепловую нагрузку на скруббер и получать часть серы в виде тонкодисперсного порошка в твердом состоянии, а также повысить степень ее извлечения перед скруббером.

Разработанная конструкция десублимационного конденсатора с высокой поверхностью теплообмена и системой отвода тепла, обеспечивает интенсификацию процесса теплоотвода и эффективное регулирование степени пересыщения пара. Данная технологическая схема используется для очистки газов, отходящих в различных производствах. На основании экспериментов предложено место установки конденсатора. Его установка позволяет снизить тепловую нагрузку на скруббер. И этим увеличить его эффективность работы. Кроме того, в конденсаторе будет улавливаться сера в виде ультрадиспресного порошка.

Abstract

An engineering analysis of the features of the production process of elemental sulfur and the determination of ways to improve the well-known Claus process based on desublimation extraction of ultrafine sulfur powder from acid gases has been carried out.

A modified scheme of the Claus process using a desublimation capacitor of a new design has been developed. The proposed development makes it possible to reduce the thermal load on the scrubber and obtain part of the sulfur in the form of a fine powder in a solid state, as well as to increase the degree of its extraction before the scrubber.

The developed design of a desublimation condenser with a high heat exchange surface and a heat removal system ensures the intensification of the heat removal process and effective regulation of the degree of supersaturation of steam. This technological scheme is used to purify gases from various industries. Based on the experiments, the installation location of the capacitor is proposed. Its installation reduces the thermal load on the scrubber. And this will increase its work efficiency. In addition, sulfur in the form of ultrafine powder will be captured in the condenser.

УДК 541.18

Н.А. Қырғызбаева, Б.Т. Копжасаров*, А.К. Жусипбеков
магистрант, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспондеции:** tsmiik@mail.ru

МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ ВЛАЖНОСТИ ГАЗОБЕТОНА В ПРОЦЕССЕ ТЕРМООБРАБОТКИ

Аннотация

В настоящее время одной из большой проблемой является снижения влажности теплоизоляционных газобетонных изделий. Решению ее должно осуществлять изучение технологических процессов, которые происходят в автоклаве, во время гидротермальной обработки газобетонных изделий. Чем выше влажности изделий, тем больше теплопроводности данного материала. Приведены результаты экспериментов по снижению влажности в процессе термообработки, а также опыт сушки газобетонных изделий. Проведен способ сушки теплоизоляционных газобетонных изделий на специальном стенде, который проводили заводскую проверку. Односторонняя сушка изделий на стенде показывает на простоту и доступность этого

метода. На заводе влажность выпускаемых изделий колеблется в пределах от 30-40%. Влажность завысить от применения высококачественного сырья, В/Т отношения, а также продолжительности спуска пара из автоклава. В связи с этим данная научная работа посвящена исследованию методы снижения влажности газобетонных изделий используемые для жилищного строительства.

Ключевые слова: структура бетона, гелиотермообработка, режим твердения, испарение влаги, цементирующая масса, интенсивность роста прочности, влажность, автоклавная обработка, изотермический нагрев.

В настоящее время, влажность теплоизоляционных газобетонных блоков, выпускаемых заводами колеблется в пределах от 30 до 40 %. В некоторых случаях при применении высококачественного сырья (портландцемент и кварцевый песок) при малом водотвердом отношении, а также при сокращении продолжительности спуска пара из автоклава до 2 часов (вместо 4-5 часов), влажность изделий снижается до 20-25%. Все же это выше нормы, предусмотренный ГОСТом [1].

Вопрос снижения отпускной влажности ячеистого бетона представляет собой большую проблему. Решению ее должно предшествовать изучение тех процессов, которые происходят в автоклаве, во время гидротермальной обработки газобетонных изделий. К настоящему времени еще недостаточно изучены эти процессы в производстве газобетонных изделий. В этой связи представляют большой интерес теоретические расчеты баланса воды в изделиях ячеистого бетона при гидротермальной обработке, произведенные К.Э. Горяйновым [2].

Он определил количество конденсата, образующегося во время автоклавной обработки; количество воды, испаряющейся при сбросе давления и остывания; то же, идущей на гидратацию; и наконец, количество остаточной воды в изделиях после автоклавной обработки. Так, например, по этому методу для ячеистого бетона объемного веса 670 кг/м^3 при В/Т= 0,55 влажность изделия после автоклавной обработки равна 36,8%, а для бетона такого же объемного веса при В/Т= 0,32 влажность изделия -15,7%. Эти расчеты согласуются с опытными данными НИИЖБ. На многих заводах пытались снизить влажность газобетона, ваккумируя автоклавы после окончания цикла запаривания. Такая попытка дает снижение влажности только на 2-3%. Следует также отметить, что влажность изделия может быть снижена путем введения в состав ячеистого бетона легкого пористого заполнителя (керамзит, аглопорит, шлак и др.). При наличии крупного заполнителя в ячеистом бетоне снижает влажность и усадку изделия, но в то же время это вызывает появление микротрещин, которые отрицательно влияют на прочность и морозостойкость бетона [3].

Проверено, что у ячеистого бетона, содержащего в своем составе 30% керамзита, после 10 циклов попеременного замораживания и оттаивания динамический модуль упругости в два разе ниже, чем у обычного ячеистого бетона без крупного заполнителя, хотя у него нет усадочных деформаций.

Г.А. Зимакова и А.Н. Счастный экспериментально [4,5], а Вишневский А.А., и Гринфельд Г.И., Смирнова А.С. теоретически доказывают, что изделия из ячеистых бетонов выходят с той же влажностью, с которой они были загружены в автоклаве [6]. Б.А. Новиков утверждает, что влажность ячеистого бетона после автоклавной обработки приблизительно равна половине водотвердого отношения. Здесь, как видно, мы находим противоречие [7].

Вывод Зимакова, Вишневского и др. не соответствует фактическим заводским данным, а гипотеза Новикова только в некоторых случаях совпадает с данными практики.

Для определения конечной влажности в ячеистом бетоне следует исходить из баланса воды в нем при автоклавной обработке, рассчитываемой по методу Горяйнова [2].

Указанные работы по снижению отпускной влажности ячеистого бетона относятся к вопросу снижения влажности крупноразмерных изделий, имеющих объемной вес 700-800 кг/м^3 и большие размеры по длине и ширине. Что касается проблемы снижения влажности теплоизоляционного газобетона, то она имеет следующие особенности:

1. Влажность теплоизоляционного газобетона объемным весом 400 кг/м^3 и В/Т=0,55, рассчитанная по методу Горяйнова, равна 39%, что находится в пределах данных заводских лабораторий. Принятие же В/Т=0,55 при изготовлении теплоизоляционного газобетона затруднено, так как иначе не получается изделия нужного качества.

2. Теплоизоляционного газобетон, как сказано выше, имеет значительно меньший объемный вес, а размеры плиток не соизмеримы с размерами конструктивного газобетона. Толщина плитки, изготовляемой по резательной технологии, колеблется в пределах 10-14 см (против 24см для стеновой панели).

Таким образом, при изготовлении теплоизоляционного газобетона можно применять более жесткие режимы сброса пара, которые снижают влажность изделий, чего нельзя принять в режимах запарки конструктивного газобетона.

А.Д. Дмитрович указывает на возможность сокращение продолжительности сброса пара для теплоизоляционного ячеистого бетона до 20 мин. Кроме того, есть предложение подавать сжатый воздух в автоклав с расчетом, чтобы в конце сброса пара последний полностью будет заменен воздухом [8].

На наш взгляд, замена пара воздухом должна дать эффект, так как при этом изделия наряду с температурным градиентом создается градиент влажности, что согласно закону тепломаасообмена в капиллярно-пористом материале является одним из условий удаления влаги из материала.

А.В.Лыков пишет: «Если внутри влажного материала существуют градиенты влажности и температуры, то влага будет перемещаться как в силу градиента влажности (влагопроводность), так и благодаря градиенту температуры (термовлагопроводность), если направление этих градиентов совпадает. Следовательно, общий поток влаги согласно закону тепло-и массообмена равен сумме этих потоков:

$$q_m = -a_m \rho_0 \Delta U - a_m \rho_0 \Delta t$$

где ΔU- градиент влагосодержания, кг/кг.м,

Δt- градиент температуры, град/м,

a_m - коэффициент потенциалопроводнсоти, м^2/ч,

ρ_0- плотность материала, кг/м^3.

Для того, чтобы при определенном отрезке времени увеличилась плотность потока влаги, т.е. чтобы быстрее происходило сушка изделия, необходимо увеличить градиент влагосодержания ΔU или градиент Δt, или увеличить оба градиента.

Закон тепло- и массообмена применим ко всем случаям, связанным со снижением влажности газобетонных изделий: как при сушке изделий, так и при сбросе давления в автоклаве.

Над решением проблемы снижения влажности ячеистобетонных изделий работали и работают несколько научно-исследовательских институтов и заводов. Проводились опыты по сушке изделий на заводе ячеистого бетона. За 2 суток непрерывной сушки в специальных сушилках удалось понизить влажность в газосиликатных блоках с 35 до 20%. При этой технологии вводится минимальное количество воды затворения (В/Т=0,32-0,4). Это технология позволяет выпускать продукцию с влажностью до 30 процентов. В настоящее время вибрационная технология находится в стадии промышленного освоения.

Данный способ обеспечивают сохранение продолжительности цикла автоклавной обработки в 2-2,5 раза и снижение влажности в изделиях до 15%. Для наблюдения явлений, происходящих, в автоклаве имеется, освещении смотрового остекленного окна автоклава прожектором через это окно хорошо просматривается то, что происходит во время термообработки газобетонного изделия.

По данным Н.И.Дубровиной после подачи пара в автоклав там образуется туман, затем происходит конденсация его на поверхности бетонных изделий, стенок автоклава и т.д.

Интенсивность увлажнения очень сильно зависит от пористости бетона, микроструктуры межпористых перегородок, точнее от их плотности, которая определяется в значительной степени дисперсностью материалов и интенсивностью подачи пара в автоклав.

Начало пузырения наблюдается в различное время в зависимости от скорости нагрева автоклава. Если нагрев медленный и равномерный, то одновременно с увлажнением происходит выделение редких пузырьков газа в течение всего периода нагрева. С переходом на изотерму из бетона выделяется влага, а затем вместе с ней и пузырьки газа. При ускоренном подъеме температуры за 2-3 часа интенсивнее выделение влаги происходит при температуре 105^0 и выше. Нагрев автоклава за 2 часа достигает подъем температуры с 20 до 100^0 (без избыточного давления и 2 часа со 100 до 180^0 при избыточном давлении), выделение влаги и газа из бетона объемным весом 700 кг/м^3 начинается при температуре 60-80^0, а при изотермическом нагреве уже становится сухим.

На плотном бетоне или ячеистом бетоне большим объемным весом, конденсат образует сплошные водные пленки, которые струйками стекают по изделию. Если изделие поставлено с наклоном, то часть влаги стекает. Например, при уклоне 2^0 влажность стеновых газобетонных изделий жилых зданий толщиной 28 см и объемным весом 700 кг/м^3 после автоклавной обработки на 2-3% ниже, чем панелей, установленных горизонтально.

Из бетона также интенсивно выделяется влага при быстром спуске давления. Наилучшим было бы запаривание изделий без форм, установленных в автоклаве вертикально. Это возможно при двухстадиной тепловой обработке.

Эти данные вносят ясность в природу процесса, происходящего в автоклаве во время автоклавной обработки газобетона.

На заводе нами поставлены следующие опыты:

1. В автоклаве, куда загружен теплоизоляционный бетон, поставили два стакана, из которых один сокращенной водой (2 гр. Метилоранжа на 100 мл воды), а другой –без воды, но с этим красителем. После автоклавной обработки по режиму 2+8+2+1=13 часов (подъем + выдержка + спуска пара + продувка) при максимальном давлении 0,8МПа наблюдался изменение уровни воды в стакане. В первом стакане в процессе автоклавизации конденсат увеличил уровень воды на 10 мм, а затем в период спуска пара и продувки уровень воды снизился на 24 мм. В пустом стакане с красителем конденсат наполнил на 15мм и снизился на 14мм.

2. В автоклав поставили 4 образца газобетона, высушенного до постоянного веса, и запарили с теплоизоляционным газобетоном по указанному режиму. Затем после выгрузки из автоклава эти образцы взвешивались. При этом наблюдалось следующее: у больших образцов меньше влажности, а у меньших образцов - больше (см.таблицу 1).

Таблица 1 - Адсорбция влаги сухим газобетоном в процессе вторичной автоклавной обработки

Вес сухих образцов	Вес образцов после вторичного автоклавирование в гр.	Увеличение веса образцов в гр.	Влажность образца в %
370	410	40	10,8
535	583	48	9
432	486	54	12,5
364	420	56	15,8

Эксперименты Н.И. Дубровиной и наши показывают на правильность теоретического предпосылки К.Э. Горяйнова дополнительном увлажнении ячеистого бетона конденсатом в

процессе термообработки и о высыхании его при выпуске пара из автоклава и при его продувке в последней стадии запаривания. В этой стадии высыхание происходит под влиянием градиентов температуры и влажности, но полностью удалить влагу из изделия не удается.

Как показывает последний из описанных опытов, даже совершенно сухой бетон после вторичной запарки имеет влажность (15%), равную предельной влажности, предусмотренной в ГОСТе. Тогда что можно ожидать от бетона, у которого начальная до автоклавная влажность имеет 55-60%. На наш взгляд нельзя получить газобетонные изделий влажность ниже 15-20% в процессе термообработки.

Список литературы

1. ГОСТ 11118 Панели из автоклавных ячеистых бетонов для наружных стен зданий. Москва: Стандартинформ, 2009, 23 с.
2. Горяйнов К.Э. и др. Некоторые вопросы физики гидротермального твердения ячеистых бетонов. Москва: Стройиздат, 2011, 203с.
3. Шифрин С.А. Роль испарения влаги при гелиотермообработке бетона // Бетон и железобетон, Москва 2005, С. 25-26.
4. Зимакова Г.А. Ячеистые бетоны. Тюмень: ТИУ, 2017, 137 с.
5. Счастный А.Н. Исследования и разработка эффективных режимов автоклавной обработки для крупноразмерных изделий из газобетона. Москва: автореферат диссертаций, 2006. 19 с.
6. Вишневский А.А., Гринфельд Г.И., Смирнова А.С. Производство автоклавного газобетона в России // Строительные материалы. Москва: 2015, № 6. С. 52–55.
7. Новиков Б.А. О расходе пара при автоклавной обработке изделий из ячеистого бетона // Производство и применение изделий из ячеистых бетонов. Москва: Стройиздат, 2008, С. 20-24.
8. Дмитрович А.Д. Тепло- и массообмен при твердении бетона в паровой среде. Москва: Стройиздат, 2007, 243 с

Түйін

Қазіргі таңда жылумен өңдеу процессінде жылу оқшаулағыш газобетонның ылғалдылығын төмендету жолдары ең негізгі мәселенің бірі болып отыр. Оны шешу автоклавта газдалған бетон бұйымдарын гидротермиялық өңдеу кезінде болатын технологиялық процестерді зерттеуді жүзеге асыру болып табылады. Себебі бұйымдардың ылғалдылығы жоғары болған сайын, ол бұйымдардың жылуөткізгіштігі жоғары болады. Термиялық өңдеу процесінде ылғалдылықты төмендету бойынша эксперименттердің нәтижелері, сондай-ақ газобетон бұйымдарын кептіру тәжірибесі келтірілген. Зауыттық тексеруді жүргізген арнайы стендте жылу оқшаулағыш газобетон бұйымдарын кептіру әдісі жүргізілді. Өнімдерді стендте бір жақты кептіру бұл әдістің қарапайымдылығы мен қол жетімділігін көрсетеді. Шығарылып жатқан бұйымдардың ылғалдылығы 30-40% болып келеді. Ылғалдылық бұйымға қолданылған шикізаттардың сапасына, С/Қ қатынасына және автолкавта жүретін процесстерге байланысты болады. Сондықтан біздің зерттеу жұмыстарымыз бұйымдардың ылғалдылығын төмендету әдістері арқылы мәселелерді шешу болып табылады.

Abstract

Currently, one of the big problems is to reduce the humidity of thermal insulation aerated concrete products. Its solution should be carried out by studying the technological processes that occur in the autoclave, during the hydrothermal treatment of aerated concrete products. The higher the humidity of the products, the greater the thermal conductivity of this material. The results of experiments on reducing humidity during heat treatment, as well as the experience of drying aerated concrete products are presented. A method of drying heat-insulating aerated concrete products was carried out on a special stand, which was factory tested. One-sided drying of products on the stand shows the simplicity and accessibility of this method. At the factory, the humidity of manufactured products ranges from 30-40%. Humidity can be overestimated from the use of high-quality raw materials, W/S ratio, as well as the duration of steam descent

from the autoclave. In this regard, this scientific work is devoted to the study of methods for reducing the humidity of aerated concrete products used for housing construction.

УДК 664.691

З.Т. Нурсеитова[1*], Г.Ж. Нурынбетова[1], Ж.Б.Әшімхан[1], С.Б.Сыздық[2]
[1]т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[1]магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[1]студент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]магистр, оқыту шебері, Тамақтанудыру индустриясы және сервис колледжі, Шымкент, Қазақстан
[*]**Корреспондент авторы:** nur.zeinep@mail.ru

ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ҰН ТҮРІНЕН МАКАРОН ӨНДІРІСІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАСАУ

Түйін

Мақалада функционалды макарон жасау мүмкіндігі қарастырылады. Зерттеудің мақсаты макарон өнімдерін өндіру үшін тритикале ұнын пайдалану мүмкіндігін зерттеу болды. Дайын өнімді зерттеудің стандартты және арнайы әдістері қолданылады. Тритикале ұнының макарон өнімдерінің сапалық көрсеткіштеріне, оның ішінде пісіру қасиеттеріне әсері зерттелді. Алынған тәжірибелік мәліметтер негізінде физика-химиялық және органолептикалық көрсеткіштері жақсы жоғары сортты нан пісіру ұнынан макарон өнімдерін алу үшін рецептураға тритикале ұнының 20,0%-дан аспайтын мөлшерін қосуға рұқсат етілетіні анықталды. Тритикале дақылынан алынатын ұнның мөлшерін одан әрі арттыру дайын өнім сапасының нашарлауына әкеледі. Тритикале ұнын пайдалану макарон өнімдерін құнды тағамдық құрам бөліктермен - ақуыздармен, алмастырылмайтын амин қышқылдарымен, дәрумендермен және минералдармен байыту үшін ұсынылып отыр.

Кілттік сөздер: тритике ұны, макарон өнімдері, химиялық құрамы, сапа көрсеткіштері, пісіру қасиеттері, функционалдық тағам өнімі

Кіріспе. Макарон өнімдері Қазақстанда ең сұранысқа ие және жиі сатып алынатын өнімдер қатарына кіреді. Макарон өнімдері жоғары сұранысқа ие болуы себебінен оларды функциональды құрам бөліктермен байытудың перспективалы нысаны болып саналады. Соңғы жылдары макарон өнімдері өндірісінде дәстүрлі емес ұн түрлерін, өсімдік қоспаларын қолдану тенденциялары байқалуда.

Макарон німдерінің өндірісінде дәстүрлі бидайдан бөлек қара бидай, арпа, борай бидай, сұлы, күріш, құмай, жүгері, қарақұмық және т.б. дәнді дақылдар қолданылады [1].

Макарон өнеркәсібінде байытушы қоспаны таңдаған кезде үйлесімді тамақтану теориясына сүйену және дайын өнімнің профилактикалық қасиеттерін қамтамасыз ететін деңгейде болуы керек биологиялық белсенді заттардың мөлшерін ескеру қажет, мұнда өнімді сақтау, тасымалдау мн қайнату кезінде қажетті сапаның бақылануына кепілдік беріледі. Дұрыс іріктелген шикізат пен байытушы қоспалар дайын өнімнің сапасын, олардың тағамдық және биологиялық құндылығын арттыруы және дайын өнімнің қауіпсіздігін қамтамасыз етуі қажет. Макарон қамыры үшін байытушы қоспаларды пайдаланған кезде олардың өнеркәсіптің технологиялық параметрлеріне әсерін ескеру қажет, ол дайын өнімнің рецептурасы мен сапасын өзгертен кезде өзгереді [2].

Макарон өндірісінде қатты бидай ұнынан басқа тритикале ұнын қолдану теориялық және тәжірибелік тұрғыдан қызығушылығымызды тудырып отыр, себебі тритикале ұны құрамында маңызды аминқышқылы лизин мөлшері аса жоғары, рибофлавин, тиамин, кейбір макро және микро элменттер мөлшері жоғары, құрамында сапасы төмен желімтек мөлшері аз болғандықтанда ен жақсы технологиялық қасиетке ие. Тритикале дақылын зерттеу және оны өңдеу өндірістері өнеркәсібінде пайдалану бойынша зерттеу жұмыстары біздің

республикамызда және шет елде біраз жылдан бері жүргізіліп келеді. Бірқатар ботаникалық ерекшеліктермен, топырақтық химиялық құрамы мен технологиялық қасиеттерімен сипатталатын ҚР топырақтық-климаттық жағдайларынының ерекшелігіне бейімделген тритикале дақылының жаңа сұрыптары енгізілуде.

Құрамажем, наубайхана өндірісінде тритикале ұнын қолданудың оң нәтижелеріне қарамастан, бұл ұн түрі макарон өнімдері өндірісінде кеңінен қолданыс таппаған. Қазақстанда тритикале астық өндірісінің жаңа сұрыптарының өсуіне кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі оның өңделген өнімдерін түпкілікті пайдалану бойынша нақты ұсыныстардың жоқтығы болып табылады.

Осыған байланысты ҚР өсірілетін дәстүрлі емес астық дақылдарының бірі тритикале ұнын макарон өндірісінде қолдану арқылы оның пайдаланудың тиімділігін арттыру міндетін шешу өзекті болып отыр.

Жұмыстың мақсаты – дәстүрлі емес ұн түрінен жасалған макарон өндірісінің технологиясын жасау және дайын өнімнің сапа көрсеткіштерін анықтау.

Теориялық талдау. Дәстүрлі емес шикізат түрлерін қолдану арқылы дайындалған макарон өнімдерін жасап шығару үшін дайын өнімнің технологиялық қасиеттері мен сапасына байытушы қоспаларды қосудың әсерін бағалауға бағытталған зерттеулер қызығушылық тудырады.

С.Я.Корячкина мен Г.А.Осипова ақуыздың мөлшері арттырылған және сапалық көрсеткіштері жоғары макарон қамырының жаңа рецептурасын дайындады. Авторлар макарон қамырының рецептурасындағы бидай ұнына белгілі ақуызды бұршақ дақылдарын (бұршақ, үрмебұршақ және жасымық) ұн түрінде және шетен езбесін қосуды ұсынды. Қамырға шетен езбесін қосу өнімді биологиялық белсенді заттармен байытады және түс көрсеткіштерін жақсартады. Зерттеудің нәтижесінде жаңа рецептура бойынша дайындалған макарон өнімдерінің құрамында ақуыз көп, аминқышқылдық құрамы бойынша теңестірілген болып шығады [3].

Г.И.Осипова мен Т.В.Коргина өз еңбектерінде макарон өнімдерін байыту үшін ұнтақ түріндегі дәрілік шөптерді қосуды ұсынды. Дәрілік шөптердің ұнтақтарын бидай ұнының массасының 5-15% мөлшерінде бидай ұнына қосқанда жақсы нәтижелер алынды. Бұл жұмыста зерттелген өсімдік шикізаттарының (валериана, тау жалбызы, шәйқурай, жолжелкен, тимьян, түймедақ, долана, итмұрын) құрамында табиғи биологиялық белсенді заттар бар [3].

Жұмсақ бидай дәндерінен алынған макарон өнімдернің тағамдық және биологиялық құндылығын жоғарылату мақсатында Н.С.Шелубекова және басқа авторлар макарон ұнына ноқат ұнын қосу мүмкіндігін зерттеді. Зерттеушілер өз еңбектерінде біріктірілген ұннан дайындалған макарон қамырының параметрлерін оңтайландыруды зерттеді. Авторлар қоспа компоненттерінің оңтайлы қатынасын анықтады (қатты сұрыпты бидай ұны – 5%, жұмсақ сұрыпты наубайханалық ұн – 85%, ноқат ұны – 10%); осы рецептура бойынша дайындалған макарон өнімдері сапасы бойынша қатты бидай ұнынан дайындалған макарон өнімдерінен кем түспейді [4].

Бидай, қақақұмық және зығыр ұнын макарон өнеркәсібінде қолданудың артықшылықтары зерттелген. Дайындалған макарон өнімдерінің өсімдік компоненттерінің құрамындағы ақуыздары, майлар, көмірсулар, тағамдық талшықтар, дәрумендер, макро- және микроэлементтер бойынша салыстырмалы сипаттамасы берілген. Қарақұмық және зығыр ұнының бидай ұнымен салыстырғанда тағамдық және биологиялық құндылығы айтарлықтай жоғары болып табылады. Авторлар қарақұмық ұнында дәрумендер мен минералдар көбірек кездесетінін атап өткен. Қарақұмық немесе зығыр ұнын бөлек және ұнның басқа түрлерімен араластырып пайдалану диеталық-емдік және диеталық-профилактикалық тамақтану үшін, оның ішінде қант диабетімен және целиакиямен ауыратын науқастар үшін макарон өнімдерінің шикізат базасын және ассортиментін кеңейтетіні

дәлелденген [5].

Аргентиналық зерттеушілер өз еңбектерінде маниоки мен жүгері ұнынан (4:1), жұмыртқадан, тұз бен ксантанды шайырдан дайындалған макарон өнімдерінің тағамдық құндылығын зерттеді. Дайын өнімнің химиялық құрамын талдау тағамдық талшықтардың жоғары деңгейін және төменгі гликемиялық индексін көрсетті. Алынған макарон өнімдерін клетчатканың мөлшері жоғары және гликемиялық индексі төмен диеталарда тұтыну ұсынылады [6].

Макарон өніркісібіне арналған шикізат базасын кеңейту және ақуыздың мөлшерін арттыру үшін үндістандық ғалымдар зерттеулер жүргізді. Зерттеу нәтижесі ретінде авторлар макарон өнімінің жаңа рецептурасын ұсынды, оның компоненттік құрамы: тұтас дәнді ұн, ұнтақ жармасы, колоказии және қызылша жапырақтарыран дайындалған ұнтақ [7].

Жұмыста дайын макарон өнімдерінің сапасын арттыру мақсатында ботташық пен асқабақ ұнтағын пайдаланудың мүмкіндігі мен тиімділігі зерттелген. Зерттеудің авторлары макарон қамырына қосылатын өсімдік ұнтағының ең қолайлы мөлшерін анықтап, макарон қамырына өсімдік компоненттерін қосу дайын өнімнің сапа көрсеткіштерін: сыртқы көрінісі, бетінің жағдайы мен түсі жақсаратынын атап өтті. Жұмыста енгізілген өсімдік ұнтағының дайын макарон өнімдерінің физикалық-химиялық және механикалық қасиеттеріне, сонымен қатар сапа көрсеткіштеріне әсерін зерттеу нәтижелері берілген. Қосылған көкөніс ұнтағының қамырдың құрылымына әсерін зерттеу нәтижелері қызығушылық тудырады. Өз зерттеулерінде авторлар макарон қамырына өсімдік ұнтақтарын қосу қамырдың адгезиясының төмендеуіне әкелетінін дәлелдеді. Азайған адгезия технологиялық сипаттамаларды жақсартады, макарон өнімдерін өндіру процесін жеңілдетеді [8].

Макарон қамырына дәстүрлі емес ұн түрін және өсімдік текті шикізаттарды қосу оның құрылымын берік етеді, адгезияны төмендетеді, технологиялық сипаттамаларды жақсартады, өндіріс процесін жеңілдетеді, дайын өнімнің сапа көрсеткіштерін жақсартады: сыртқы көрінісі, бетінің жағдайы, түсі, дайын макарон өнімдеріне адам ағзасы үшін пайдалы қасиеттерді береді. Көкністерді макарон қамыры үшін құрылым жақсартқыштар ретінде қолдану перспективалы және өзекті бағыт болып табылады. Талдау және салыстыру үшін зерттелген және ғылыми еңбектерде ұсынылған қосымша шикізаттың құрамы мен технологиялық қасиеттерін зерттеу нәтижелерін ескеру қажет. Макарон қамырына қосылатын байытушы қоспаның мөлшері көбейген кезде кейбір технологиялық қасиеттер нашарлауы мүмкін. Сондықтан әрбір байытушы компонентке арналған оңтайлы дозаны анықтау үшін зерттеулер жүргізу керек. Макарон өнімдерінің рецептурасында байытатын дәстүрлі емес ұн түрін пайдаланған кезде оның химиялық және физиологиялық процестерге де жан-жақты әсерін ескеру қажет.

Зерттеу нысаны мен әдістемесі: макарон өнімі, дәстүрлі емес қоспа, тритикале ұны, технология, рецептура, функциональды бағыттағы өнімдер. Ғылыми-зертеу жұмысын жүргізу барысында шикізаттардың, жартылай дүмбілдердің және дайын өнімнің сапасын анықтау үшін жалпы стандартты органолептикалық және физико-химиялық зерттеу әдістерін қолдандық.

Құрамы тритикале ұнымен байытылған макаронның (ұзын макарон/лапша) зертханалық сынамаларын алдық.

Дәстүрлі рецептурадағы бидай ұнын тритикале ұнына 10%-тен 30%-ке дейін алмастырдық. Бақылау сынамасы ретінде дәстүрлі рецептурамен жасалған макарон өнімі қолданылды.

Дайын макарон өнімдерінің сапасы органолептикалық, физико-химиялық сапасы және пісіру қасиеті бойынша бағаланды.

Тритикале ұнының макаронның органолептикалық сапа көрсеткіштеріне әсерін анықтай нәтижесі 1-кестеде берілген.

Кесте 1 – Макаронның тәжірибелік сынамаларының органолептикалық сапа көрсеткіштері

Көрсеткіш атауы	Нұсқа №1	Нұсқа №2	Нұсқа №3	Нұсқа №4
Пішіні	Макаронға тән, ұзанша жіпше тәрізді, пішіні дұрыс, майыспаған, майдаланбаған үгітіліп тұрмайды, жылтыр	Макаронға тән, ұзанша жіпше тәрізді, пішіні дұрыс, майыспаған, майдаланбаған, үгітіліп тұрмайды, жылтыр	Макаронға тән, ұзанша жіпше тәрізді, пішіні дұрыс, майыспаған, майдаланбаған, үгітіліп тұрмайды, жылтыр	Макаронға тән, ұзанша жіпше тәрізді, сынғыш, тез үгітіліп кетеді
Түсі	Макаронға тән	Қанық сарғыш түсті	Ашық қоңыр түсті	Шоколадты қоңыр түсті
Дәмі мен иісі	Өнім түріне тән дәм мен ииске ие, бөгде дәм мен иіссіз	Өнім түріне тән дәм мен ииске ие, бөгде дәм мен иіссіз	Өнім түріне тән дәм мен ииске ие, аздап қоспа дәмі сезіледі	Өнім түріне тән емес, қоспа дәмі айқын

1-кестеден көрініп тұрғандай, тритикале мұны мөлшері 30-40% болған кезде макарон сынамаларының тұтынушылық қасиеті бақылау сынамасымен салыстырғанда қатты өзгереді. 10% тритикале ұны қосылған макарон сынамаларының дәмі мен иісі, пішіні және түсі бақылау сынамасынан ерекшеленген жоқ. Бидай ұнын тритикале ұнына 20% мөлшерінде алмастырғанда өнім түсі ашық қоңырлау түсті болды, дәмі мен иісі жағымды, аздап қоспа дәмі сезіледі, үйлесімді толық болды. Құрамына 30% тритикале ұны қосылған макаронда өнімге тән емес дәм мен ииіс пайда болды және макарон түсі қанық қоңыр түсті болды, тұтынушының қабылдауы үшін қолайлы түс емес.

Тритикале ұнының макароның физико-химиялық сапасына әсерін анықтау нәтижелері 2-кестеде берілген.

Кесте 2 - Тритикале ұнының макароның физико-химиялық сапа көрсеткіштеріне әсері

Көрсеткіш атауы	Нұсқа №1	Нұсқа №2	Нұсқа №3	Нұсқа №4	МЕМСТ 31743-2012 талабы
Ылғалдылығы, %	12,4	12,6	13,0	13,5	13,0 көп емес
Қышқылдығы, град	1,85	1,88	1,9	1,93	4,0 көп емес
Пісіру қасиеті, - пішінін сақтау	Өзгермейді, жабыспайды				100% өзгермеуі керек
Пісірілген суға өткен құрғақ зат мөлшері, %	2,16	3,5	4,7	5,9	6,0 көп емес
Пісірілген су жағдайы	мөлдір	мөлдір	мөлдір	крем түсті	мөлдір
Дайын болғанға дейін пісіру ұзақтығы, мин	5 мин	6,5 мин	8 мин	9 мин	Өнім түріне сай

Тритикале ұны мөлшері артуымен макарон сынамаларының ылғалдлығы артады. Бұл тритикале ұнының ылғал байланыстырушылық қабілетінің жоғары болуымен түсінділіреді. 30% тритикале ұны қосылған макарон сынамасының ылғалдылығы стандарт талабынан жоғары болды.

Тритикале ұны мөлшері артуымен, макаронның қышқылдығы бақылау сынамасымен салыстырғанда қатты өзгермейді. Макарон сынамаларының қышқылдығы 1,85-1,93 град аралығында болады. Бұл тритикале ұны қышқылдығының бидай ұны қышқылдығымен шамалас болуы себебінен.

Макарон өнімінің қайнату қабілеті макарон дайын болғанша қайнату ұзақтығымен, жұтылған су мөлшерімен, құрғаз заттың пісірілген суға өту мөлшерімен және піскен өнімнің пішінің сақталуымен сипатталады.

Макароның барлық сынамалары пісіруден кейін бастапқы пішінін толық сақтаған және бір-біріне жабыспайды.

Макаронды пісірген суға өтен құрғақ зат мөлшері 2,16-5,9% аралығында болған және ол стандарт талабына сай келеді.

Осылайша жүргізілген зерттеулер нәтижесінде, макаронның дәстүрлі рецептурасындағы бидай ұнын 20 %-ке тритикале ұнына алмастыруды ұсынамыз. Осы мәнде органолептикалық және физико-химиялық сапасы жоғары, стандарт талабына сай өнім алынады.

Қорытынды. Кешенді түрде жүргізілген зерттеулер нәтижесінде макарон рецептурасында қолданылатын бидай ұнының технологиялық қасиеттеріне және дайын макарон өнімінің сапа көрсеткіштеріне оң әсер ететін тритикале ұнының мөлшері бидай ұнының рецептуралық мөлшерінің 20% құрады. Тритикале ұны негізінде жасалған ұзын макарон өнімінің рецептурасы есептелінді және технологиясы жетілдірілу үстінде.

Ұсынылып отырған әдіс, макарон өндірісінде жергілікті тритикале астығын өңдеу өнімдерін рациональды қолдануға және табиғи шикізат негізіндегі жоғары сапалы, функциональды бағыттағы өнім алуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Коргина Т. В., Осипова Г. А., Сечина Д. С. Расширение ассортимента макаронных изделий за счет использования растительного сырья // Хлебопродукты. - 2014. - № 2. - С. 39–41.
2. Аптрахимов Д. Р., Смольникова Ф. Х., Ребезов М. Б. Сравнительная характеристика растительных компонентов разработанных макаронных изделий // Молодой ученый. -2016. - №21 (125). – С. 111-114.
3. Пат. РФ 2289952 Состав теста для производства макаронных изделий / Корячкина С. Я., Осипова Г.А. № 2005115176/13 ; заявл. 18.05.2015 ; опубл. 27.12.2016.
4. Шелубкова Н. С., Садыгова М. К., Кириллова Т. В., Буянова И. В. [и др.]. Оптимизация параметров замеса макаронного теста из композитной муки // Вестник КрасГАУ. - 2018. - № 5. С. 232–239.
5. Аптрахимов Д. Р., Ребезов М. Б., Смольникова Ф. Х. Совершенствование технологии макаронных изделий с добавлением растительного сырья (патентный поиск) // Молодой ученый. -2015. -№ 13 (93). – С. 90-92.
6. Milde L. B., Chigal P. S., Chiola Z. M. O. Nutritional characterization of gluten free non-traditional pasta // International Journal of Food Science and Nutrition. -2018. -Vol.3, -Iss.5. - P.19–24.
7. Mounika B., Maloo S., Bhasker V. Development and quality evaluation of pasta with incorporation of Colocasia leaves powder and beetroot powder // International Journal of Food Science and Nutrition. - 2019. - Vol. 4,- Iss. 1. - P. 12–17.
8. Родионов Ю. В., Данилин С. И., Митрохин М. А., Утешев М. В. [и др.]. Влияние порошка пастернака на качественные показатели лапши и макаронных изделий // Технологии пищевой и перерабатывающей промышленности АПК – продукты здорового питания. - 2017. - № 1. - С. 56–61.

Аннотация

В статье рассмотрена возможность создания макаронных изделий функционального назначения. Целью исследований являлось изучение возможности использования тритикалевой муки для производства макаронных изделий. Использовались стандартные и специальные методы исследований готовой продукции. Изучено влияние муки из тритикале на показатели качества

макаронных изделий, включая их варочные свойства. На основании полученных экспериментальных данных установлено, что для получения макаронных изделий из хлебопекарной муки высшего сорта с хорошими физико-химическими и органолептическими показателями в рецептуру допустимо внесение не более 20,0 % тритикалевой муки, дальнейшее увеличение дозировок муки из зерновых культур приводит к ухудшению качества готовой продукции. Применение муки из тритикале целесообразно для обогащения макаронных изделий ценными пищевыми компонентами – белками, незаменимыми аминокислотами, витаминами и минеральными веществами.

Abstract

The article considers the possibility of creating functional pasta. The purpose of the research was to study the possibility of using triticale flour for the production of pasta. Used standard and special methods of research of finished products. The influence of triticale flour on the quality indicators of pasta, including their cooking properties, was studied. On the basis of the experimental data obtained, it was established that in order to obtain pasta from baking flour of the highest grade with good physicochemical and organoleptic indicators, it is permissible to add no more than 20.0% of triticale flour to the recipe, a further increase in the dosage of flour from grain crops leads to a deterioration in the quality of the finished product. products. The use of triticale flour is advisable for enriching pasta with valuable food components - proteins, essential amino acids, vitamins and minerals.

ӘОЖ 615(012)

А.Ж. Тұрсынәлі*, К.А. Бекжигитова, К.Б. Адиходжаева
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** erkeshmn@mail.ru

«БИОВЕЙВЕР» ПРОЦЕДУРАСЫ БОЙЫНША БИСОПРОЛОЛ СУБСТАНЦИЯСЫ ПРЕПАРАТТАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЕРІТУ КИНЕТИКАСЫН ЗЕРТТЕУ

Түйін

Түпнұсқа (инновациялық) дәрілік зат-бұл патентпен 20 жылға дейін қорғалған, оның сапасына, қауіпсіздігіне және тиімділігіне қатысты толық құжаттама негізінде алғаш рет тіркелген дәрілік зат. Қайта жаңғыртылған дәрілік зат-құрамында бастапқы дәрілік зат сияқты дәрілік нысандағы бірдей фармацевтикалық субстанция немесе сол фармацевтикалық субстанциялардың комбинациясы бар және түпнұсқа дәрілік зат айналымға түскеннен кейін айналысқа түскен дәрілік зат. Осындай түпнұсқаларды алмастыра алатын препараттарды қолданар алдында басқа препараттар сияқты клиникалық сынақтар жүргізіледі. Мұндай зерттеулердің артықшылығы-олардың жоғары ақпараттылығы, бірақ олардың бірқатар маңызды кемшіліктері бар: ұзақтығы, жоғары құны, сондай–ақ этикалық қиындықтар, өйткені олар сау еріктілерді және кейбір жағдайларда пациенттерді тартуды талап етеді. Осыған байланысты әлемнің денсаулық сақтау саласындағы жетекші реттеуші агенттіктерінің көпшілігі жеңілдетілген мемлекеттік тіркеуге- "биовейвер" процедурасы бекітілді, бұл кейбір жағдайларда қайталанатын дәрілік зат пен салыстыру препаратының биофармацевтикалық қасиеттеріне қарай өзара алмастырылуын бағалауға мүмкіндік береді.

Кілттік сөздер: бисопролол, биофармацевтикалық талдау, биовейвер, дәрі, биожетімділігік, ерігіштік, фармакология

Кіріспе

Қазіргі фармацевтикалық нарықтағы дәрі-дәрмектердің көп бөлігі қайта жаңғыртылған (генерик, дженерик, т.б.). Бөлшек аудит деректеріне сәйкес (IMS Health және DSM Group) олардың үлесі қазіргі уақытта нақты мәнде 77-ден 88% - ға дейін, бұл үлес тұрақты түрде

өседі деп болжануда [1]. Қазақстанда жыл сайын тіркелетін дәрілердің ішінде бастапқы препараттарға қарағанда генериктердің саны едәуір көп.

Шығарылған дәрілік препараттар патенттік қорғау мерзімі өткеннен кейін нарыққа шығарылады, олар әсер етуші заттардың құрамы (қосалқы заттар өзгеше болуы мүмкін) және дәрілік нысаны бойынша түпнұсқа өнімге толық сәйкес келуі, фармакопеялық талаптарға сәйкес келуі, GMP (тиісті өндірістік практика) жағдайында өндірілуі тиіс. Қайта шығарылған ДЗ-ны мемлекеттік тіркеу кезінде құжаттама растауы керек:

* GMP стандарттарына сәйкес келетінің;

* сапа сипаттамаларының талаптарына сәйкес келетінің;

* тиімділігі мен қауіпсіздігі бойынша инновациялық (түпнұсқа) дәрілік затқа сәйкес келетінін.

Айта кету керек, түпнұсқа және қайта жаңғыртылған дәрілік заттардың тиімділігі мен қауіпсіздігі айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Мұндай айырмашылықтардың негізгі себептері дәрілік препаратты өндірудің фармацевтикалық технологиясы, қосалқы заттар, (белсенді емес ингредиенттер, толықтырғыштар, консерванттар, бояғыштар және т.б.), олардың табиғаты мен мөлшері, препараттың қаптамасы, оны сақтау және тасымалдау шарттары болуы мүмкін [2]. Осыған байланысты реттеуші органдардың міндеттерінің бірі тіркелетін қайта жаңғыртылған және инновациялық дәрілік заттың тиімділігі мен қауіпсіздігінің сәйкестігін белгілеу болып табылады.

Теориялық талдау

Қайта жаңғыртылған дәрілік заттардың эквиваленттік түрлері

Термин ретінде қайта жаңғыртылған ДҚ толығымен "эквивалент" болып табылмайды. Қайта жаңғыртылған ДТ "эквиваленттілігінің" бірнеше түрлері бар-терапевтік, фармацевтикалық, биологиялық, сондай-ақ "in vitro эквиваленттілік" (in vitro equivalence). Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымы қайта шығарылған дәрілік заттардың "Өзара алмастырылуы" (interchangeability) терминін қолдануды ұсынады. Бір-бірін алмастыратын генерикалық препарат-клиникалық тәжірибеде салыстыру препаратын ауыстыруға болатын терапевтік баламалы генерикалық препарат [3].

Дәрілік заттар фармацевтикалық эквиваленттті болып саналады, егер олардың құрамында бірдей мөлшерде және бірдей дәрілік формада бірдей белсенді заттар болса және бірдей немесе ұқсас стандарттардың талаптарына жауап берсе [3]. Осылайша, фармацевтикалық эквиваленттілік-бұл препараттардың құрамы мен дәрілік формасының толық сәйкестігі.

Дәрілік препараттың биоэквиваленттілігін зерттеу-фармацевтикалық субстанцияның сіңу жылдамдығын және шығарылуын, жүйелі қан ағымына жететін фармацевтикалық субстанцияның мөлшерін анықтау үшін жүргізілетін және нәтижелері белгілі бір дәрілік нысанда репродукцияланған дәрілік препараттың биоэквиваленттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін дәрілік препараттың клиникалық зерттеу түрі және тиісті бастапқы дәрілік препараттың дозасы [4]. Яғни, дәрілік заттардың биоэквиваленттілігі олардың бірдей биожетімділігін білдіреді. Биовейвер әдісі арқылы биоэквиваленттілігін анықтау үшін ДЗ-тың БЖЖ классы критерийлері бойынша сынақтар жүргізілуі керек.

Биофармацевтикалық жіктеу жүйесі

1995 жылы G. Amidon бірлескен авторлармен бірге биофармацевтикалық жіктеу жүйесін (БЖЖ) жасады [5]. Бұл жүйе pH және ішек өткізгіштігінің әртүрлі мәндері бар сулы ерітінділерде ерігіштігі негізінде фармацевтикалық субстанцияларды жіктеудің ғылыми жүйесі болып табылады (1-кесте).

Кесте 1- Субстанцияларды жіктеудің ғылыми жүйесі

I класс «Жоғары» ерігіштік «Жоғары» өткізгіштік	III класс «Жоғары» ерігіштік «Төме» өткізгіштік
II класс «Төмен» ерігіштік «Жоғар» өткізгіштік	IV класс «Төмен» ерігіштік «Төмен» өткізгіштік

Ерігіштік

БЖЖ (биофармацевтикалық ерігіштік) бойынша ерігіштік пен классикалық фармакопеялық ерігіштік әртүрлі терминдер болып табылатынын және сапалық жағынан ерекшеленуі мүмкін екенін атап өткен жөн. БЖЖ сәйкес ерігіштігін анықтаған кезде басты мәселе «ДЗ-нің барлық максималды дозасы ішкі қолдану кезінде толығымен ери ала ма?» [6].

Тәжірибелік бөлім

Стандартты Бисопролол гемифумарат ерітіндісі

Шамамен 22 мг (дәл өлшем) Бисопролол гемифумарат субстанциялары сыйымдылығы 100 мл өлшеуіш колбаға енгізілді, 25 мл тиісті еріту ортасында ерітілді, ерітіндінің көлемін сол еріткішпен белгіге дейін жеткізіледі және мұқият араластырылады (алынған 1 ерітіндіде Бисопролол гемифумарат концентрациясы 0,22 мг/мл болды). Алынған 5 мл ерітінді сыйымдылығы 100 мл өлшеуіш колбаға енгізілді, ерітіндінің көлемін сол еріткішпен белгіге жеткізілді және мұқият араластырылды (алынған 2 ерітіндіде 0,011 мг/мл Бисопролол гемифумарат концентрациясы болды). "Еріту" сынағы" қалақ араластырғыш" аппаратында 37± 0,5 °С температурада айналу жылдамдығы 75 айн/мин болған кезде жүргізілді. Еріту ортасы - 0,1 м рН 1,2 хлорсутек қышқылының ерітіндісі, рН 4,5 ацетатты буферлік ерітінді, рН 6,8 фосфатты буферлік ерітінді. Еріту ортасының көлемі - 900 мл. Сынама алудың уақытша нүктелері: 5 мин, 10 мин, 15 мин, 20 мин, 30 мин.

Сынақ әдістемесі

37 ± 0,5 °С температурада алдын-ала термостатталған тиісті еріту ортасының 900 мл мен ерітуге арналған 6 ыдыстың әрқайсысына зерттелетін дәрілік заттың 1 таблеткасынан Бисопролол 5 мг салынды. Көрсетілген уақыт аралықтарынан кейін 5 мл орта іріктелді, ол дереу еріту ортасының бірдей көлемімен толтырылды. Таңдалған сынамалар сүзгінің алғашқы бөліктерін алып тастай отырып, "синяя лента" сүзгілері арқылы сүзілді. Сонымен қатар, дәл осылай Конкор анықтамалық препаратын зерттеу жүргізілді.

Сандық анықтау ультракүлгін спектрофотометрия әдісімен жүргізілді. Толқын ұзындығы 223 нм болатын максималды сіңіру аймағында қабаттың қалыңдығы 10 мм кварц кюветіндегі спектрофотометрдегі сыналатын және диірмен ерітінділерінің оптикалық тығыздығы тиісті еру ортасын салыстыру ерітіндісінің сапасын пайдалана отырып өлшенді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Субстанциялардың биофармацевтикалық ерігіштігін бағалау

Бисопролол субстанциясы препараттарының биофармацевтикалық ерігіштігін бағалау нәтижелері 2-5 кестелерде келтірілген.

Кесте 2-Бисопролол субстанциясының РН 1,2 хлорсутек қышқылының 0,1 М ерітіндісінде ерігіштігі

№ сынамалар	Дәл салмағы, мг	Оптикалық тығыздығы	Ерігіштігі, мг/мл
1	100,0	0,2596	> 100
2	100,0	0,2572	> 100

3	100,0	0,2618	> 100
Орташа мәні			> 100
RSD , %			—

Кесте 3- Бисопролол субстанциясының ацетатты буферлік ерітіндідегі ерігіштігі РН 4,5

№ сынамалар	Дәл салмағы, мг	Оптикалық тығыздығы	Ерігіштігі, мг/мл
1	100,0	0,3082	> 100
2	100,0	0,2987	> 100
3	100,0	0,3079	> 100
Орташа мәні			> 100
RSD , %			—

Кесте 4- Бисопролол субстанциясының фосфатты буферлік ерітіндідегі ерігіштігі рН 6,8

№ сынамалар	Дәл салмағы, мг	Оптикалық тығыздығы	Ерігіштігі, мг/мл
	мг	плотность	мг/мл
1	100,0	0,3325	> 100
2	100,0	0,3320	> 100
3	100,0	0,3330	> 100
Орташа мәні			> 100
RSD, %			—

Кесте 5- Бисопролол субстанциясының биофармацевтикалық ерігіштігін бағалау

Еру ортасы	D/S (D_{max} = 10 мг), мл	D/S (ВРД = 10 мг), мл	Ерігіштігі
0,1 М хлорсутек қышқылының ерітіндісі рН 1,2	<0,1	<0,1	«жоғары»
ацетатты буферлік ерітінді рН 4,5	<0,1	<0,1	«жоғары»
фосфатты буферлік ерітінді рН 4,5	<0,1	<0,1	«жоғары»

БЖЖ бойынша нұсқаулықтардың талаптарына сәйкес анықталған бисопрололдың биофармацевтикалық ерігіштігі туралы әдебиеттердегі деректер және "биовейвер" процедурасы жоқ. Алынған эксперименттік зерттеулердің нәтижесіне сүйене отырып, бисопрололдың ерігіштігі "жоғары" табылды.

Бисопролол ішкі қолданғаннан кейін тез сіңеді, оның биожетімділігі шамамен 90 % құрайды. Метаболизденеді, метаболизм деңгейі шамамен 50 % құрайды [7]. Жоғары биожетімділікке сүйене отырып, бисопрололдың өткізгіштігін барлық нұсқаулықтарға сәйкес "жоғары" деп сипаттауға болады. Сонымен қатар, бисопрололдың метаболизмінің қарқындылығы оның "төмен" өткізгіштігін жанама түрде көрсетеді .

Қорытындылар

2.Бисопролол 5 мг және Конкор препараттарының биофармацевтикалық ерігіштігін термостатталатын колбада шайқау әдісімен анықтау шарттары таңдалды.

4.Термостатталатын колбада шайқау әдісімен зерттелетін заттардың биофармацевтикалық ерігіштігі анықталды. Бисопролол субстанциясының отандық және

импорттық препаратының ерігіштігі BCS сәйкес "жоғары" деп анықталды.

Әдебиеттер тізімі

1. Шохин И.Е., Кулинич Ю.И., Рамеиская Г.В., Кукес В.Г. Важнейшие биофармацевтические свойства JIB на стадии абсорбции в ЖКТ // Химико фармацевтический журнал, 2011, т. 45. №7, 37-40 с.
2. Арзамасцев А.П., Дорофеев В.Л. Эквивалентность воспроизведенных лекарственных средств: фармацевтические аспекты // Ведомости НЦЭСМП. 2007. № 1, С. 6-12.
3. Шохин И.С., Раменская Г.В., Василенко Г.Ф., Красных Л.М., Савченко А.Ю., Давыдова К.С., Кукес В.Г. Методические рекомендации для разработчиков и производителей лекарственных средств по оценке эквивалентности in vitro гомерических лекарственных средств согласно процедуре «биовейвер». Утверждены Федеральной Службой по Надзору в Сфере Здравоохранения и Социального Развития. Москва: Ремедиум, 2010, 322 с.
4. Давыдова К.С. /Оценка эквивалентности воспроизведенных лекарственных средств // Фармация. 2011. №3. С.
5. Основные положения фармацевтического анализа. Мына сілтемеде: https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=821549
6. Бисопролол – оптимальный бета–адреноблокатор для лечения сердечно–сосудистых заболеваний. Мына сілтемеде: https://www.rmj.ru/articles/kardiologiya/Bisoprolol__optimalynyy_betaadrenoblokator_dlya_lecheniya_serdechnososudistyh_zabolevaniy/#ixzz7Oo3Keekx
7. Терапевтическая эквивалентность и взаимозаменяемость лекарственных препаратов. Мына сілтемеде: http://ekf.folium.ru/index.php/ekf/article/view/1828

Аннотация

Оригинальное (инновационное) лекарственное средство–это лекарственное средство, которое было впервые зарегистрировано на основе полной документации в отношении его качества, безопасности и эффективности, защищенное патентом на срок до 20 лет. Воспроизведенное лекарственное средство–лекарственное средство, содержащее такую же фармацевтическую субстанцию или комбинацию таких же фармацевтических субстанций в такой же лекарственной форме, что и оригинальное лекарственное средство, и поступившее в обращение после поступления в обращение оригинального лекарственного средства. Перед введением в действие препаратов, способных заменить такие оригиналы, проводятся клинические испытания, как и других препаратов. Достоинством таких исследований является их высокая информативность, однако они обладают и рядом значительных недостатков: длительность, высокая стоимость, а также этические сложности, поскольку они требуют вовлечения здоровых добровольцев, а в некоторых случаях – пациентов. В связи с этим большинством ведущих регуляторных агентств мира по здравоохранению была утверждена процедура упрощенной государственной регистрации-«биовейвер», которая позволяет в некоторых случаях оценить взаимозаменяемость воспроизведенного лекарственного средства и препарата сравнения на основании их биофармацевтических свойств.

Abstract

An original (innovative) medicinal product is a medicinal product that was first registered on the basis of complete documentation regarding its quality, safety and efficacy, protected by a patent for up to 20 years. A reproduced medicinal product is a medicinal product containing the same pharmaceutical substance or a combination of the same pharmaceutical substances in the same dosage form as the original medicinal product, and entered into circulation after the original medicinal product entered circulation. Before the introduction of drugs that can replace such originals, clinical trials are conducted, as well as other drugs. The advantage of such studies is their high informativeness, but they also have a number of significant drawbacks: duration, high cost, as well as ethical difficulties, since they require the involvement of healthy volunteers, and in some cases, patients. In this regard, most of the world's leading regulatory agencies for healthcare have approved a simplified state registration procedure – "biovaver", which allows in some cases

to assess the interchangeability of the reproduced drug and the comparison drug based on their biopharmaceutical properties.

ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES

ӘОЖ 371.315.5

С.Е. Алдешов*, А.О. Алиева, Ә.Р. Миятбек
п.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық университеті
Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** aldeshov_s@mail.ru

РОБОТ ТЕХНИКА – ЗАМАНҒА САЙ ДАМУ ЖОЛЫНДА

Түйін

Бұл мақалада қазіргі таңдағы робот техника саласының даму қарқыны түсіндірілген. Ғылым мен техниканың кез келген саласының пайда болуы мен дамуы белгілі бір уақыт аралығында жүретін өзара байланыс пен күрделі процесс болып табылады. Жалпы ғылымның етек жаюы негізінде техниканың көптеген салаларының дамуына жол ашылды. Солардың бірі – робот техника. Робот техника терминін айтқан кезде мехотроника терминін тілге тиек етіп айтқанымыз жөн. Мехотрониканың пайда болуына робот техниканың дамуы ықпал етті. Ерте кездегі робот техника саласының дамуы мен қазіргі таңдағы робот техника саласының дамуы сипатталған. Робот техниканың қоғамға, адамдарға қандай пайда келтіретіні көрсетілегн. Сонымен қатар бүкіл әлемдік дамыған роботтар: Pepper Android роботы, Android Бұрыш роботы, Romeo роботы, София роботы және т.б. жайлы жеке-жеке айтылып кеткен.

Кілттік сөздер: Қоғам, адам, техника, мехатроника, робот техника, роботтар, роботтар фестивалі, Romeo роботы, София роботы.

Кіріспе

Қазіргі таңда адамзат тіршілік әрекетінің барлық салалары даму үстінде. Солардың негізгісі электроника және микроэлектроника құралдарының көмегімен басқарылатын техниканың қолданылуы – заман талабына сай техникалық прогрестің ерекшелік белгісі ретінде көрініс табады. Айналаға көз жүгіртіп қарар болсақ адамзаттың тұрмыс-тіршілігінде «ақылды кибернетикалық» машиналардың қолданылуы күнделікті іс-әрекетте көрініс береді.

Тұрмыста берілген бағдарламамен жұмыс істейтін ыдыс және кір жуатын машиналар, ас үй комбайны, шаңсорғыш, холодильник т.б техника пайдаланылады.

Мысалы: «Техника» термині тек тұрмыс-тіршілікте ғана емес, сондай-ақ медицина, өндіріс саласында, мектеп қабырғасында т.с.с салаларда қолданылады екен.

Жоғарыда келтіріп өткендей (ас үй комбайны, кір жуатын машина) құрылғылардың құрамында мехатрондық жүйелер бар. Олар тікелей мехатрондық құрылғылар болып табылады.

Мехатрониканың пайда болуына робот техниканың дамуы ықпал етті. Ең алғаш рет «робот» сөзі чех тілінде «работа» деген сөзден алынған екен. Фантазиядан шындыққа, яғни әдеби кейіпкерлері және адамға ұқсас ойыншықтардан қазіргі кездегі роботтарға дейін жету үшін уақытты талап етері сөзсіз. Робот сөзінің көптеген анықтамалары бар. Бірақ белгілі жапон ғалымы Э.Наканомен келтірген тұжырым біршама шындыққа жанасады. Төменде соны талқылап көрейік.

Робот – сезу және ақыл-ой органдарының көмегімен қандай да бір жұмысты орындауға

қабілетті, адам және басқа да тірі жанмен сыртқы немесе функционалдық ұқсастығы бар механикалық құрылғы болып келеді. Жалпы алып қарайтын болсақ Э. Наканомен ғалымның пікірімен 80% - ке келісуімізге болады. Себебі робот эмоционалды іс-әрекет жасауға қауқарсыз.

Роботтарда сезім мүшесі қалыптаспаған, адам жанын ұға алмайтын құрылғы болып табылады. Ескеретін бір жайт

Мысалы: роботқа «Эмоцияны басқару» деген программаны орнатар болсақ. Әрине бұл программа арқылы эмоционалды іс-әрекетте болуы мүмкін, бірақ 100% деп айтуға келмес.

Осыны негізге алар болсақ робот техника саласының қарқыны заманға сай даму жолында деп айтуымызға болады екен.

Теориялық талдау

Ғылым мен техниканың кез келген саласының пайда болуы мен дамуы белгілі бір уақыт аралығында жүретін өзара байланыс пен күрделі процесс болып табылады. Жалпы ғылымның етек жаюы негізінде техниканың көптеген салаларының дамуына жол ашылды. Солардың бірі – робот техника. Робот техника терминін айтқан кезде мехотроника терминін тілге тиек етіп айтқанымыз жөн. Себебі ғылыми бағыттың дамуы мен құрылымындағы байланыс-жаңа техника [1].

Сонымен қатар, роботтық жабдықты пайдалану бір мезгілде оқу, ойын және шығармашылық болып табылады, бұл ынта мен қызығушылықты, сондай-ақ оқу процесінде баланың дамуына кепілдік береді. Шығармашылықты дамытуда робототехника оқушылардың шығармашылық қабілеттерін көрсетуге қызмет етеді [2].

Бірінші кезекте роботтар жасалады, содан кейін роботтарды қолданудың ғылыми бағыты – робот техника қалыптасады. Сондай-ақ ғылыми білім саласында да алғышарттар көрсетіледі, олар:

- роботтарға тәжірибе жинау процесінің пайда болуы;
- мехатронды құрылғылардың қалыптасуы.

Осы себеп салдар арқасында робот техника мехотрониканың ғылыми бағыттарының біріне және заманауи робот техниканың қалыптасуына ықпал етті.

1966 жылы Шеки роботы (ағылш. Shakey) пайда болды. Ол өз іс-әрекеттері туралы ойлауға қабілетті алғашқы әмбебап мобильді робот ретінде белгілі болды [3]

Осыдан кейін роботтандыру кезеңі және роботтардың буыны қалыптасты. Роботтандырудың бірінші кезеңі 1968 жылы роботтарды басқаруға арналған микропроцессорларды қолдана отырып, жүзеге асқан болатын. Кейін роботтардың сенімсіздігі мен жетілмегендігінен тез аяқталды.

Екінші кезең 1972 жылы робототехника мүмкіндіктері кеңейе бастаған кезде адаптивті роботтардың пайда болуымен байланысты болды 1980 жылы жасанды интелект элементтері бар роботтардың пайда болуы, өнеркәсіптік робот техниканың дамуының үшінші кезеңінің басы болды [4].

Өнеркәсіптік роботтар қазіргі кездегі барлық құрылғылардың 80% - дан астамын құрайды. Олар көптеген зауыттарда адамды толығымен алмастыра алады: механикалық «жұмысшылар» қателіктер жібермейді, шаршамайды, жалақы төлеудің қажеті жоқ.

Төменде қазіргі таңдағы бүкіл әлемдік роботтардың қалай дамып, ерте кездегі роботтардан қандай айырмашылығы бар екенін және адамдарға қандай пайда алып келе алады соны айтып өтуімізге болады екен. Сондай-ақ роботтарды жеке-жеке қарастырып өтеміз.

1. Pepper Android роботы. Pepper роботының биіктігі 120 см және ол бағдарламалану процесін жүзеге асырады. Оның дизайны адамдармен қарым-қатынасқа бағытталған, вербалды және вербальды емес тілді, бас позициясы мен дауыс ырғағын талдауға мүмкіндік беретін технологияға ие болып табылады. Pepper сенсорлары, 3D камерасы және төрт микрофонының арқасында адамдардың эмоционалды күйін, ым-ишараларын, дыбыстары

мен жанасуын тани алады, эмпатия мен байланыс ортасын құрып, робот пен клиент арасындағы сұйықтық пен тиімді байланысты жақсартады.

2. Android Бұрыш роботы. Бұрыш роботы өте икемді қимыл-қозғалысқа қабілетті, сонымен қатар 3 км / сағ жылдамдықпен қозғалуы мүмкін. Android Бұрыш роботы 246 x 175 x 14'5 см сенсорлық экранмен бірге келеді**,** ажыратымдылығы 1280 × 800, кеуде аймағында орналасқан. Ол роботты бағдарламалау және конфигурациялау кезінде көптеген мүмкіндіктерді ұсынады, сондай-ақ оның желіге қосылуының арқасында ақпаратты жібере және қабылдай алады.

Жапондық инженерлердің құрастыруы негізінде шыққан робот. Ол адаммен сөйлесе алады және адам эмоциясын түсіндіре алады. Егер сіз күліп жүрсеңіз, бұрыш сіздің жақсы көңіл - күйде екеніңізді біледі. Егер сіз көңілсіз жүрсеңіз, ол сізді бір нәрсе мазалап жатқанын түсініп, көңіліңізді көтеруге тырысады. Робот тіпті адамдар секілді әзілдесе алады. Бұл іс – әрекетті робот бірнеше тілде орындай алады.

3. Romeo роботы. Бұрын Nao роботын жасаушы ретінде белгілі француздық Aldebaran Robotics Romeo жобасының ең ықпалды мүшелерінің бірі болды. Жоба бойынша жұмыс шамамен бір жыл көлемді уақытта болды. Бірақ қазіргі уақытқа дейін оның нәтижелері ресми түрде жарияланбады, әзірлеушілер концептуалды эскиздерді немесе техникалық иллюстрацияларды көрсетті.

Жобаның мақсаты-адам тәрізді робот жасап құрастыру. Жаңа модель мүмкіндігі шектеулі адамға көмекші ретінде әзірленуде. Авторлар жақын арада роботты аутизммен ауыратын адамдарға, сондай-ақ көру қабілеті нашар адамдарға көмекші ретінде сынау басталатынын айтты. Алайда, қазіргі кезеңде олар тек жұмыс прототипін көрсетті.

4. София роботы. Гонк-конктық Hanson Robotics компаниясымен құрастырылған адам тәрізді робот. Ол оқып, үйреніп, адамдардың мінез – құлқына бейімделу және адамдармен жұмыс істеу үшін құрастырылған. Софиямен әлем бойынша өте көп кездесулер өткізілді. Ол 2017 жылдың қарашасында Сауд Арабиясы азаматшасы атанды және мемлекеттің азаматтылығын алған ең алғашқы робот болып табылады [5].

Жоғарыда ерте кезбен, қазіргі кездегі роботтардың дамуын салыстырып қарау арқылы көптеген өзгерістерді біле алдық. Жалпы роботтардың адамға пайдасы көп тіпті роботтар адамдар секілді іс- әрекеттерді орындай алу мүмкіндігіне ие. Ал бірақ елімізде робот техниканың дамуы әлі де шет елдермен салыстыруге келмей тұр.

Қазақстанда робот техника саласы шет елмен салыстырғанда даму жолы әлі де еңбекті талап ететіні байқалады. Жалпы кішкентай жолдан, үлкен жолға өту үшін ең алдымен кедергілерден өтуіміз керек. Сол сияқты елімізде робот техника саласының дамуы үшін уақыт керек. Қазір айналамызға шолу жасайтын болсақ осы саланың дамып келе жатқанын байқай аламыз, бірақ бәсең түрде.

Айта кетейік «Роботтар фестивалі» жаңа технологиялар мұражайы 21 шілдеде Шымкентте ашылды. «Фестивальде» жеті Android роботы бар. Олардың кейбіреулері Гиннестің рекордтар кітабына енді, енді Шымкент тұрғындары өздерінің синхрондалған акробатикалық трюктерін жеке бағалай алады. Өнертапқыштар ауада ұшатын пикселдерді синхрондауды үйренді-бұл технологияны жаңа мұражайда да көруге болады [6].

«Роботтар фестивалінде сіз» виртуалды және кеңейтілген шындықтың 6 жаңа аймағын сынап көре аласыз. Роботтар фестивалінде көптеген роботтардың түрін көруімізге болады. Олар :

1. Promobot v4-тің соңғы буын роботы өзінің бетінде эмоцияларды білдіруге, қолдарын қозғалтуға және адам сияқты билеуге қабілетті. Робот сөйлеседі, сұрақтарға жауап береді, қашан зарядтау керектігін түсінеді және зарядтау станциясына түседі [7].

2. Socibot мыңдаған жүздер мен эмоцияларға ие, бір секунд ішінде оның көңіл-күйі өзгеруі мүмкін . Сонымен қатар, Socibot адамдармен бірге кейбір спектакльдерде ойнады.

3. AIBO өзін нағыз ит сияқты ұстайды. Ол көптеген икемділік пен 22 дәрежелі еркіндікті қамтамасыз етеді.

Қорытынды

Қорыта айтатын болсақ робот техниканың дамуы – заман талабына сай болуда. Жоғарыда роботтарды жеке-жеке қарастыра отырып, оның адамдарға қандай пайда алып келетінін айтып өттік. Болашақта айтатын болсақ көптеген адамдарға пайдасын алып келетін, адамдардың тұрмыстық жағдайын жақсартатын сонымен қатар қиын жағдай туа қалса сол жағдайдан алып шығатын роботтарды құрастырып шығуға болады екен. Болашақта мұндай нәтижеге жетуіміз мүмкін болмақ. Жалпы біз мұны болжам ретінде жазып отырмыз. Болашақта осылай болса қалай болмақ екен?,- деген мақсатта. Қазір өздеріңіз біліетіндей роботтар көптеген салаларда қолданылады.

Олар:

- медицина;
- әскери орталарда;
- мектеп қабырғасында;
- өндіріс орындарында және т.б.

Жалпы әлемдік роботтар техниканың дамуы қарқынымен жүруде. Жоғарыда сипаттап өткеніміздей. Болашақта Қазақстанда да робот техника саласы дамыған елдердің қатарына кіріп, робототехниканы жолға қоярымыз анық. Бірақ қазіргі жетістіктеріміздің өзі мақтауға тұрарлықтай. Сонымен қатар ары қарай дамуымыз үшін қажырлы еңбекті талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Шоланов К.С. Основы мехатроники и робототехники: Учебное пособие – Алматы: ЭВЕРО, 2015. 116 с.
2. Шадронов Д.С. Қазіргі білім берудегі робототехника / Д.С.Шадронов, Н.В.Крылов. - Мәтін: тікелей // Жас ғалым. - 2018 ж. - No 19 (205). — С. 241-243.
3. Макаров И. М., Топчеев Ю. И. Робототехника: История и перспективы–Москва – 2013, 352 с.
4. Титенок А.В. Основы робототехники: Учебное пособие – Москва: Инфра-Инженерия. – 2022, -236с;
5. София (робот). Доступно на: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%8F_(%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82) (от 24 августа 2022).
6. Көрме орталығы қайта ашылды Мына сілтемеде: https://aigak.kz/2022/08/16/krme-ortal-ayta-ashld/ (от 24 августа 2022).
7. Робопес, робот-рыба и самый гибкий в мире робот приехали в Шымкент. Доступно на: https://otyrar.kz/2022/07/robopes-robot-ryba-i-samyj-gibkij-v-mire-robot-priehali-v-shymkent/ (от 24 августа 2022).

Аннотация

В этой статье объясняются темпы развития современной отрасли робототехники. Возникновение и развитие любой отрасли науки и техники-это взаимосвязанный и сложный процесс, происходящий в течение определенного периода времени. В целом, на основе популяризации науки был открыт путь к развитию многих отраслей техники. Один из них-робототехника. Когда мы говорим термин "робототехника", мы должны упомянуть термин "мехотроника". Появлению мехотроники способствовало развитие робототехники. Описано развитие ранней робототехники и развитие современной робототехники. Показано, какую пользу робототехника приносит обществу, людям. Отдельно рассказано о роботах, разработанных во всем мире: роботе Pepper Android, роботе Android Pepper, роботе Romeo, роботе Софии и др.

Abstract

This article explains the pace of development of the modern robotics industry. The emergence and development of any branch of science and technology is an interconnected and complex process that takes place over a certain period of time. In general, on the basis of the popularization of science, the way was opened to the development of many branches of technology. One of them is robotics. When we say the term "robotics", we should mention the term "mechatronics". The emergence of mechatronics was facilitated by the development of robotics. The development of early robotics and the development of modern robotics are described. It is shown what benefits robotics brings to society and people. Separately, it is told about robots developed all over the world: the Pepper Android robot, the Android Paper robot, the Romeo robot, the Sofia robot, etc.

ӘОЖ 769.1

Д.С. Болысбаев, М.Е. Таласбаева, М.М Байтас, А.А Мұхтар*

п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** aigerimmuxtar@inbox.ru

ЕУРОПАДАҒЫ КІТАП ГРАФИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ

Түйін

Мақалада кітаптың графикасының Еуропадағы даму кезеңдеріне шолу баяндалған. Біздің заманымыздың II ғасырында қағаз дүниеге келген. Еуропадағы ағаш кесетін кітаптар 1430-1450 жылдары Германия мен Голландияда қолмен басылған баспасөз ойлап табылғанға дейін пайда болды. Графиканың маңызды салаларының бірі - кітап графикасы. Кітаптың ішкі және сыртқы безендіру жұмыстарының барлығы тұтас өнер туындысын құрайды.Кескіндеме сияқты графикаға да - портрет, натюрморт, пейзаж, тарихи, анималистік және т. б. жанрлар тән. Біз байқағанымыздай, кітап пен баспа графикасының тағдырлары бір-бірімен тығыз байланысты, кейде бір-бірін шарттайды. Сондықтан, кітап өнерін зерттеумен қатар, тиісті дәуірдің суреті мен гравюрасымен танысу керек. Бүгінгі таңда кітапханалар мен мұражайларда суретшілер қолмен безендірген ежелгі қолжазба кітаптары мен ұлы суретшілердің ағаш кесінділерімен суреттелген сирек кездесетін баспа кітаптары сақталған.

Кілттік сөздер: кітап, иллюстрация, графикалық кескін, каллиграфия, полиграфия, ақпарат, қаріп, Еуропа, кітапхана, баспа.

Кіріспе

Кітаптың тарихы жазудың дамуы сияқты әр түрлі кезеңдерден өтті және кітап басып шығару қазіргі заманғы бизнеске дейін жалғасуда. Кітаптардың алғашқы тарихы шын мәнінде бүгінгі күні «кітаптар» деп аталатыннан атау бұрын пайда болды және сонау папирус парақтардан бастау алды. Содан кейін қолмен жазылған, қымбат және талғампаз қолжазбалар ретінде белгілі жарғылар пайда болды. Қазіргі заманғы электронды кітаптардың пайда болуымен бірге физикалық жұмыстан айырылу мүмкіндігін силады десек болады. Электронды кітап мүгедектерге қол жетімді болды. Брайль шрифті және сөйлейтін кітаптар да пайда болды [1].

Біздің заманымыздың II ғасырында қағаз дүниеге келген. Ал, Ежелгі Египет кітап сөздерін тасқа қашап жазған. Біздің жартастағы жазуларды өздерің де көзбен немесе суретінен көрген боларсыңдар. Ежелгі ата - бабаларымыз да сөйткен ғой. Одан кейін папирусқа, қамыс тәрізді өсімдіктің жапырағын нығыздап, бір - біріне желімдеп, соған

жазған. Ондай кітаптардың ұзындығы ондаған метрге жеткен. ондай кітаптарды қалай сақтаған? Шиыршықтап орап, түтікшеге салып қойған. Грекция, Рим 2 мың жыл бойы осындай кітаптар шығарып келген. Еуропадағы ағаш кесетін кітаптар 1430-1450 жылдары Германия мен Голландияда қолмен басылған баспасөз ойлап табылғанға дейін пайда болды. Мәтін мен сызбалар тақтаға қолданылды екі іргелес бет, содан кейін факсимильді дәлдікпен ойып жазылған. Содан кейін мұндай гравюралардан рэйберн бедерлерінің қажетті саны қолмен алынды (баспа баспасөзі жоқ). Рэйбер төменгі жағында көрсетілген ағаш тақтайша деп аталды, оның көмегімен жапырақ алу үшін қалыпқа басылды, ол - ағаш кесетін Виска. Ағаш кесетін кітаптардағы иллюстрациялар қолмен боялған.

Шамамен 1445 жылы Гуттенберг соққыны, құю матрицасын, қолмен құю машинасын, құйылған қорғасын литерасын, жеке литерлерден тұратын жиынтықты және қол прессін ойлап тапты. үшін қолданды кітап басып шығару. Осы кезден бастап баспаханалық баспа өз тарихын баспасөз арқылы бастайды. Кітаптарды басып шығару үшін принтер алдымен өз шеберханасында литерлерді құйып алуы керек еді [2].

Теориялық талдау

Графика гректің "грапо" деген сөзінен шыққан, қазақша "жазамын", "сызамын", "суретін саламын" деген мағынаны білдіреді. Қарындашпен, тушпен салынған сурет немесе гравюралар графикаға жатады. Ол бейнелеу өнерінің бір саласы болып табылады. Кітаптағы иллюстрациялар, газаттегі суреттемелер мен карикатуралар, түрлі көшедегі плакаттар - осының бәрі график суретшілерінің туындылары. Графикада сызықтар, штрихтар, ашық және қоңыр дақтардың арақатынасы жетекші маңызға ие болады. Графика деп тек баспа техникасымен салынатындарды атаса, суретке - қолмен салынатын жұмыстарды: нобайды, нұсқа, т. б. жатқызады. Гравюрлеу француздың grawer - "қию", "тырнау" деген сөзінен шыққан. Гравюра деп бетіне сурет ойып салынған тақтаны да, сондай - ақ одан алынған басылымды да айтамыз. Гравюра Қытайда шамамен VI ғасырда пайда болды. Батыс Еуропада ол XIII - XIV ғасырларда шығып, XVI ғасырда кемеліне жетті. Көптеген график суретшілері байқасақ, олар қарындаш, акварель, тушь сияқты қолайлы әрі ыңғайлы материалды қолданған. Графикаға гравюралардың барлық түрлері де жатады, суреттерден айырмашылығы сол - оларды көп дана етіп көбейтуге болады. Гравюралар бірнеше тақталардан басылады. Гравюраның түрлері өте көп, олар: офорт, ксилография, линогравюра, литография т. б. болып бөлінеді. Графика өнері бейнелеу өнерінің бір түрі.

Кескіндеме сияқты графикаға да - портрет, натюрморт, пейзаж, тарихи, анималистік және т. б. жанрлар тән. Графикамен кескіндеме арасындағы байланыс ауыспалы. Мысалы, акварель, пастель кейде гуащпен жұмыс істеу техникасын өнердің бір түріне, кейде екіншісіне жатқызады. Бұл – түстің қандай деңгейде пайдаланылғанына, шығармада сызық пен дақтың қайсысы басым екендігіне, оның қолданылатын орнына байланысты. Қолданылу орнына қарай графиканың станокты, кітап, газет – журналдар, қолданбалы графика және плакат сияқты түрлері бар. Станокты графика шығармаларын көрмелерден тамашалауға болады. Графиканың маңызды салаларының бірі - кітап графикасы. Кітаптың ішкі және сыртқы безендіру жұмыстарының барлығы тұтас өнер туындысын құрайды. Әсіресе суретші – иллюстрацияшылардың рөлі зор [3].

Компьютерлік графика – графиканың жаңа түрі. Суретшілер қиылысқан сызықтардан, көлемді элементтерден, өрнек, түрлі түсті дақтардан монитор бетінде композиция жасап, одан кейін дайын болған бейнені принтер арқылы басып шығарады.

Нәтижелер мен талқылау

Біз байқағанымыздай, кітап пен станок графикасының тағдырлары бір-бірімен тығыз байланысты, кейде бір-бірін шарттайды. Сондықтан, кітап өнерін зерттеумен қатар, тиісті дәуірдің суреті мен гравюрасымен танысу керек. Қайта өрлеу дәуірінің суреті туралы ақпаратты Н.Н. Розановаңың "Сурет тарихи -теориялық және әдістемелік аспектілер" оқу құралынан табуға болады (М., МГУП, 2000, 8-21 беттер). Гравюра және гравика туралы қысқаша ақпаратты Н. Н. оқу құралының бірінші басылымындағы "Гравюра" және

"Иллюстрация" мақалаларынан табуға болады. Розанова - "Баспа - графикалық өнердің тарихы мен теориясы".

Алғашқы кітапты осыдан әлденеше мыңдаған жылдар бұрын вавилондықтар, ассириялықтар, тағы басқа көне халықтар жасапты. Біреулер ол кітаптарды өздерінің қолындағы оқулықтар сияқты болар деп ойлап қалуы мүмкін. Ол кезде мұндай кітаптар қайдан бола қойсын, балшықтан жасалыпты. Онда ойыншық кітап болар деп ойлар тағы біреулер. Тіпті де олай емес. Оқитын кітап. Ол қалай жасалады дейсің ғой? Жұмсақ балшықтан қыш жасап, бетіне үшкір таяқпен таңбалар түсірген. Қыш кептірілген. Содан соң отқа күйдірілген. Дәл күйген кірпіш сияқты. Сөйтіп, тіпті кітапхана жасақталған. Ал қытайда бамбуктен жұқа таяқшалар әзірленіп, соған жазған. Таяқшаларды жіпке тізіп қойған. Келе - келе жазуға жібек маталарды пайдаланған.

XIII ғасырда Еуропада кітап шығарудың негізгі материалы қағаз пайда болған. Осылай, кітап қазіргі күйіне жету үшін қаншама заманды, қаншама ғасырларды артқа тастаған. Кітап баспасы: Кітап – арабтың «жазу» деген сөзі. Кітап рухани қазына, өмір айнасы, замана сыры, тарих шежіресі, оқу – тәрбие құралы. Алғашқы кітап жазу құпиясын тек дінбасылармен монахтар ғана білген. Сондықтан, дүние жүзіндегі тұңғыш кітаптар – еврей еліндегі «Таурат», қытай тіліндегі «Конфуций», парсы тіліндегі «Авеста», Юнан грек тіліндегі «Інжіл» Евангедиев, араб тіліндегі «Құран».

Алғашқы кітап басылымы ағаштан жасалды. Каллиграфия қалыбы XI ғасырда пайда болды. Ал 1045 жылы шың елінің өнерпазы Би шен құймалы әріптерді (литер) жасап шығарды. Еуропада тұңғыш рет XV ғасырда неміс өнертапқышы И. Гутеньерг баспа станогын жасады. Русьте тұңғыш басылымды 1564 жылы Мәскеуде иван Федоров пен Петр Мстиславец басып шығарды [4].

Ортағасырлық Еуропадағы оқырмандар мен кедей жұртшылықтың ерекше контингенті студенттер болды. Алғашқы еуропалық университеттер XII ғасырда пайда болды. Мүмкін, дәл осы жағдай XII ғасырда еуропалықтардың кең ауқымда өздерінің қағаз өндірісін құруына әсер еткен шығар. Алайда, студенттердің кітапқа деген аштығы жалғыз емес, баспа өнертабысының алғышарттарының біріне айналуы үшін үш жүз жыл қажет болды. Феодалдар сценарийлерде кітаптарға тапсырыс беруді жалғастыра бергенімен, XV ғасырда XV ғасырда сауаттылыққа қосылып үлгерген қала тұрғындары коммерцияға инвестиция салуға бейім болды және, әрине, қымбат және арзан Кітаптар арасында таңдау мүмкіндігі болған кезде, арзанға артықшылық берілді. Сонымен, Батыс Еуропада басып шығарудың пайда болуының бірінші және басты себебі-әлеуметтік алғышарт. Сонымен қатар, егер Еуропа осы уақытқа дейін қағаз өндірісін әлі орнатпаған болса, өнертабыспен күресудің де мәні болмас еді: арзан кітапқа мұқтаж қоғам пергамент баспа басылымдарын сатып алмас еді, өйткені жаңа техниканы қолдану материалдың қымбаттығын өтемейді. Бұл Батыс Еуропада басып шығаруды ойлап табу маңызды болды, атап айтқанда материалдық алғышарты еді.

Осылайша, әлеуметтік және материалдық тәртіптің алғышарттары бірінші орынға шығады. Оларға көркемдік, интеллектуалды және техникалық алғышарттар қосылуы керек. Шынында да, ортағасырлық қолжазбалар басып шығаруға дейінгі дәуірдің еуропалық кітабы көркемдік форма ретінде толық дамығанын көрсетеді. Бұл форма сол кезде де, кейінгі дәуірлерде де түзетуді қажет етпеді. [5, Б.39]

Еуропада басып шығарудың пайда болуының зияткерлік алғышарттарына біз адам рухының өзін-өзі қалыптастыруға мұқтаж болған кездегі күйін, оны өз бетінше түсіну үшін алынған ақпаратқа бірнеше рет оралуды жатқызар едік. Өйткені, Ренессанс атмосферасы Еуропаны шарпыды. Германия, басып шығарудың отаны, XV ғасырдың ортасында әлі де ортағасырлық ел болғанымен, адамның өзін тұлға, даралық ретінде растау тенденциясы (Италияда индивидуализм рухында көрініс тапқан) - мұнда да болған. Кітап, онымен қарым-қатынас-мұндай тұлғаның дамуы үшін ең қолайлы орта. Техникалық алғышарттарға

еуропалықтардың рельефті басып шығару принципін бұрыннан білуі жатады. Соқыр бедерлеуді қолөнершілер тауарларды таңбалау үшін қолданған. Еуропалықтардың қоршаған халықтармен қарым-қатынасының арқасында олар рельефті өңделген формадан пигментті басып шығару әдісін қабылдады. Шығыстан Еуропаға набоек және ағаш гравюра өнері келді (бұл техникада ойын карталары мен қағаз белгішелері басып шығарылды). Кітап тарихы мен баспа тарихы туралы бірқатар ескірген басылымдарда Еуропада терілген кітаптың алдында ағаш кескіштер болғандығы туралы қате мәліметтер келтірілген. Соңғы зерттеулер бізге жеткен ағаш кесетін басылымдардың XV ғасырдың 70-жылдарына жататынын дәлелдейді, яғни олар жылжымалы әріптермен басып шығару бұрыннан бар дәуірге жатады. [6, Б.102]

Сонымен қатар, Еуропалық басып шығарудың техникалық алғышарттарына еуропалықтардың баспасөз сияқты механизмді білуі жатады. Оны ежелден бері жүзім өсірушілер қолданған, және біздің ойымызша, баспа пайда болғанға дейін кітап ісіне байланыстырушылар енгізе алатын. Еуропалық ізашар Иоганн Гуттенберг артында принтер ретінде оның есімін жазатын бірде-бір басылым қалдырған жоқ. Тарихшылар оның өмір жолын тек жанама мәліметтер бойынша бағалайды. Олардың көпшілігінің пікірінше, өнертабыс 1440 жылдан басталады, ал өнертабыс орны Майнц қаласы деп аталады. 1434 жылы және 1436 мен 1448 жылдар аралығында оның Страсбургте, 1459-1461 жылдары, бамбергте жұмыс істейді. Оның ең танымал басылымдары-42 жолды Інжіл (1452-1455) және 36 жолды Інжіл (1459-1461). Гутенбергтің алғашқы, Страсбург кезеңіндегі басылымдары көлемі жағынан аз. Бұлар, донаттар (латын грамматикасының басылымдары) және күнтізбелер. Күнтізбелер мен индульгенцияларды, тез сатылатын тауарларды басып шығарумен ол 1454-1455 жылдары айналысқан, яғни 42 жолды Киелі кітапты басып шығару кезінде және, тиісінше, ақшаға деген қажеттілік. [7, Б.91] Гутенбергтің техникалық өнертабысының мәні мынада: теру формасынан басып шығару әдісіне жүгініп, ол стандартты құюға арналған құралды ойлап тапты литр, типографиялық қорытпа және типографиялық бояу, сонымен қатар баспа прессін жасады. Гутенбергтің көмекшісі Питер Шеффер болды. Зерттеушілер бұл Достастықтағы техникалық данышпан Гутенберг, ал суретші Шеффер деп санайды. Алайда, алтын шеберлер отбасынан шыққан Гутенберг сөзсіз пунсондарды немесе соққыларды (матрицаларды алу үшін мысқа соғылған болат қалыптар - құю қалыптары) кесумен, қаріптерді әзірлеумен және жиынтықты құрастырумен айналысқан. Несие беруші Фустпен болған заңды шайқас нәтижесінде қираған Гутенберг өзіне қарызға алынған қаражатқа сатып алынған барлық баспа жабдықтарынан, соның ішінде 42 жолды киелі кітаптың шрифтінен және түрлі-түсті басып шығаруға арналған инициалдардың гарнитурасына дамуына еңбегін салды. [8, Б.91]

Германиядағы Гутенбергтің ізбасарлары кітапты өндіруде технологиялық тұрғыдан жетілдірді: олар бір әріптің көптеген нұсқаларынан бас тартты және сонымен бірге сол жақта ғана емес, оң жақта да жолдарды өшіруді қолдана бастады. Нәтижесінде, эстетикалық тұрғыдан алғанда, кітап көп нәрсені жоғалтты, өйткені теру жолағы бос болды, онда "дәліздер"пайда болды. Бірақ терушінің жұмысы жеңілдетілді және тездеді, бұл басылымдардың бағасына және сатып алушылардың кеңеюіне әсер етуді бәсеңдетпеді. Кітап шығарудың жаңа техникасына сәйкес кітапты рубрикалау, безендіру және иллюстрациялау саласында да өзгерістер болды. Осыдан жаймен кітап графикасы дами бастады. Басып шығару негізінен қара және ақ түсті болды, екпіндері қызыл түсті, қолмен емес, типографиялық түрде енгізілді. [9, Б.84] Иллюминаторлар мен миниатюристердің орнына ою-өрнектер, инициалдар мен иллюстрациялар және графикалық кескіндер жасайтын ағаш гравюра техникасымен ағаш кескіштер келді. Рас, гравюраның басында олар миниатюралардың орнын басатындай етіп қолмен боялған. Көп ұзамай ағаш кесетін инициалдар мен ою-өрнектер политипаждарға жол берді (гартта шрифт сияқты құйылған сәндік және Айдар элементтері). Осылайша, Гутенбергтің ізбасарларының (негізінен неміс принтерлерінің) арқасында баспа кітабы өзінің ерекшелігін теру формасы арқылы жасалған шығарма ретінде түсінді. Сол Германияда екінші баспа кітабында оның ерекшелігін атап

айтқанда, ол үшін ақ-қара қатынастар жүйесі органикалық екендігі туралы алғышарттар пайда болды. Өйткені, гравюралары бар кітаптардың көптеген даналары боялмай қалды, ал типографтар оларды қарастыра отырып, графиканың қасиеттерін эстетикалық шығармашылықтың толыққанды саласы ретінде бағалауы керек еді. Алайда, егер кітап шығарудағы техникалық революция ортағасырлық Германияда болса, онда типографиялық эстетика қайта өрлеу дәуіріндегі Италияда дүниеге келді. Италиядан басқа Батыс Еуропаның барлық елдерінде басылған кітап бастапқыда қолжазба ретінде қолдан жасалған (мұның жарқын мысалы-жұқа пергаментте басылған Француз дұғалары мен XV в соңындағы сағаттар) және қоғамның жоғарғы жағына арналған сәнді қолжазбалар сияқты немесе жаңа өндіріс технологиясын жасырмай және арзан бола отырып, эстетикалық тұрғыдан мен қолжазбадан көп нәрсені жоғалтты [10].

Италияда жағдай басқаша болды. Басып шығару техникасын XV ғасырдың екінші жартысында немістер басқа Еуропа елдері сияқты осы елге енгізді. Оны өндіруге тапсырыстар тек феодалдық топтардан ғана емес, бай азаматтардан да түсті. Алғашқы итальяндық баспа кітаптарында жиынтық жартылай готикалық шрифтпен жасалды, дегенмен Готика қайта өрлеу дәуіріндегі Италияға жат болды. Содан кейін бұл қаріп антиквариатпен ауыстырылды. Иенсон мен Франческо Гриффо да Болоньяның гуманистік жазуы негізінде жасалған антикварлық типографиялық қаріптер кітап шеберлеріне бір әріптің көптеген нұсқаларына жүгінбей, тамаша теру жолақтарын жасауға мүмкіндік берді. [11, Б.110] Бұл жаңа қаріптің комбинациялардың көп нұсқалығын қамтамасыз ететін элементтерден тұратындығына байланысты мүмкін болды. Іс жүзінде, кез-келген сәйкестікте әріптер бір-біріне өте жақсы сәйкес келді, саңылаусыз немесе шамадан тыс тығыздықсыз. Осылайша, жаңа техника өзінің эстетикасын - теру формасының эстетикасын тапты және түсінді. Сонымен қатар, Қайта өрлеу дәуірінің басынан бастап сурет жеке өнер түріне азат етіліп, коллекцияға айналған Италияда графика ақ-қара өнер ретінде эстетикалық тұрғыдан толық құбылыс ретінде танылды. Сондықтан, ағаш кесу техникасында орындалған гравюралар әдетте мұнда боялмаған немесе акварель сияқты мөлдір бояуларға, гравюраның графикалық негізін қабылдауға кедергі келтірмейтін бояуларға жүгінген. Егер Германияда ерте кітап басып шығару әдеттегідей өрескел болса және готикалық дәстүрде мәнерлі болса, онда итальяндық жұмсақ ритақтарға салынған. Онда негізгі форма түзуші элемент-бұл объектіні де, кеңістікті де, қозғалысты да сипаттайтын жұқа контур сызығы. Осыған байланысты итальяндық кітап ағаш кескіндемесі қалам үлгісіне ұқсайды, онда бейнелеу беті пішін қалыпталатын пластикалық маңызды бастама ретінде қабылданады. Ақ-қара өнер ретінде, дәлірек айтсақ, ақ мүсіндеу сияқты, мұндай туындылар өзіндік құнды және түссізденуді қажет етпейді. Демек, бұл, қаріп сияқты, типографиялық өнердің графикалық өнер ретіндегі өзіндік ерекшелігін түсінуіне әсер етеді, бұл қолжазба кітабы туралы айту мүмкін емес, онда кескіндеменің бастауы үлкен рөл атқарды [12].

Қорытынды

XV ғасырындағы Еуропа үшін өзектілігін Батыс және Орталық Еуропаның қалалары мен елдеріне басып шығарудың өте тез таралу фактісі дәлелдейді. Майнцтан кейінгі баспахана пайда болған алғашқы қала Бамберг болды (шамамен 1457, принтер Альбрехт Пфистер). Баспа пайда болған келесі қала-Страсбург (1458, принтер Ментелин). XVI ғасырдың ортасынан Россияда басталған кітап басудың жағдайларына орай жаңа ою-өрнек туды. Әшекейлер тек екі түске—аққа қарамен немесе керісінше қараға ақпен жасалды. Бейнелердің көпшілігі аралықтарына стильденген гүлдер және басқа өсімдіктер салынған геометриялық формалар, әсіресе дөңгелектер мен квадраттар болады. Штрихтар қолданыла бастайды.

Бұдан әрі кітап басудың жетіле түсуі ою-өрнекті күрделілендіруге мүмкіндік берді. Тарихы күрделі еңбектерде кітап өнеріне қатысты материалдар жалпы көлемінің жартысы

осы зерттеуге арналған. Өйткені кітап шығарудағы алғашқы техникалық революциядан кейінгі бірінші ғасырда кітап пайдаланушыларға ыңғайлы формаларды тапты, сондықтан кейінгі ғасырлар қазіргі заманға дейін, сол кезде табылғаны кітап нұсқасын қолданып келеміз. Кітаптарды сақтауға және оларды ұрылардан қорғауға көмектесу үшін кітапханашылар жасайды тізбектелген кітапханалар, ол шкафтарға немесе металл тізбектермен партаға бекітілген кітаптардан тұрды. Бұл кітаптарды рұқсатсыз алып тастауды жойды. Алғашқы тізбектелген кітапханалардың бірі 1500 жылдары Англияда болған. Сондай-ақ, танымал мәдениетте тізбектелген кітаптардың мысалдары бар, ол - философ Джоан Роулинг кітабы «Гарри Поттер». Кітаптың заманауи көрінісі бірден дамыды. Сөзіміздің соңын Гиннес рекордтар кітабы (ағылш. The Guinness Book of Records) — әлемдік рекордтар енетін жылдық жинақ туралы азды мәліметпен аяқтасақ деп отырмыз.

Гиннесс кітабына адамның, жануардың, табиғаттың т.с.с. жеткен жетістіктері, өзгелерден ерекшелендіретін күйі, қалпы жайлы жазылады. Алғаш рет Гиннесс кітабы 1955 жылы ирландтық сыра қайнатушы «Гиннесс» компаниясының басшысы Хью Бивер сэрдің тапсырысыбойынша жарық көрген. 1956 жылы кітап 5 000 000 дана таралыммен сатылған. Қазіргі кезде дүниежүзі бойынша 100 мемлекетте 23 тілде басылып шығарылады. 2003 жылы «Гиннесстің рекордтар кітабының» таралымы 100 000 000 данаға жеткен.

Әдебиеттер тізімі:

1. Авраменко В.п. кітаптың көркемдік дизайны және иллюстрациясы. / В. П. Авраменко. - М., 1974, - 48 б.
2. Бесчастнов Н. П. ақ-қара графика: оқу. студенттерге арналған нұсқаулық. жоғары. оқу. мекемелер / н.п. Бесчастнов. - М.: Гуманитарлық. басылым. Владос орталығы, 2002. - 272 б., ил.
3. Бесчастнов Н. п. Пейзаж графикасы: оқу. студенттерге арналған нұсқаулық. жоғары. оқу. мекемелер / н.п. Бесчастнов. - М.: Гуманитарлық. басылым. Владос орталығы, 2008. - 301 Б., ил. 4. 4. Валуенко в. Б. жинақталған атақ және кітап айдарлары / В. Б. Валуенко. - Киев.: Техника, 1967. - 128 б.
4. Герчук Ю. Я. кеңестік кітап графикасы. / Ю. Я. Герчук. - М.: Білім, 1986. - 128 б.6. Голынец Г. В. 6. Иван Яковлевич Билибин./ Г. В. Голынец, С. В. Голынец. - М.: бейнелеу өнері, 1972. - 223 б.
8. Граттография, линогравюра, ою және гравюраның басқа түрлері. Оқу құралы / Н. С. Кириченко . - Қарашаевск: КЧМУ, 2014. - 75 б.
9. Демчев П. г. мектептегі көркемдік безендіру: студенттерге арналған оқу құралы. жоғары. оқу. Мекемелер/ П. Г. Демчев, Г. В. Черемных. - М.: Гуманит. басылым. Владос орталығы, 2004. - 208 б.
10. Дерябин А. С. көркем қаріптер: педагогикалық институттардың көркемдік-графикалық факультеттерінің студенттеріне арналған оқу құралы / А. С. Дерябин. - М.: Ағарту, 1967. - 40 б.
11. Дьяченко н. п. кітаптың тууы: кітап. сәрсенбі сыныптарының оқушылары үшін. Мектеп / Н. П. Дьяченко. - М.: Ағарту, 1990. - 111 Б.
12. Зорин Л. Н. баспа: графикалық және баспа техникасы бойынша нұсқаулық. / Л.Н. Зорин. - М.: АСТ Акварель, 2004. - 110 б.
13. Өнер. Қазіргі заманғы иллюстрацияланған энциклопедия. / Ред.а. п. Горкина. - М.: Rosman Press, 2007. - 312 б.
14. Макарова К. в. кітаптың көркемдік дизайны: оқу құралы. / К. в. Макарова, А. М. Прокофьев - М.: ҚДП баспасөзі, 2010. - 144 б.

Аннотация

В статье представлен обзор этапов развития графики книги в Европе. Бумага родилась во II веке

нашей эры. Книги по гравюре на дереве в Европе появились в 1430-х и 1450-х годах, до изобретения ручной печати в Германии и Голландии. Одна из самых важных областей графики - книжная графика. Все внутренние и внешние отделочные работы книги составляют целое произведение искусства.Как и живопись, для графики характерны жанры-портрет, натюрморт, пейзаж, исторический, анималистический и др. Как мы видели, судьбы книг и станковой графики тесно связаны, а иногда и обусловливают друг друга. Поэтому, помимо изучения книжного искусства, необходимо ознакомиться с рисунком и гравюрой соответствующей эпохи. Сегодня в библиотеках и музеях хранятся древние рукописные книги, украшенные вручную художниками, и редкие печатные книги, иллюстрированные гравюрами великих художников.

Abstract

The article presents an overview of the stages of development of the book graphics in Europe. Paper was born in the II century AD. Books on woodcut in Europe appeared in the 1430s and 1450s, before the invention of hand printing in Germany and Holland. One of the most important areas of graphics is book graphics. All the interior and exterior finishing works of the book make up a whole work of art.Like painting, graphics are characterized by genres-portrait, still life, landscape, historical, animalistic, etc. As we have seen, the destinies of books and easel graphics are closely related, and sometimes cause each other. Therefore, in addition to studying book art, it is necessary to familiarize yourself with the drawing and engraving of the corresponding era. Today, libraries and museums keep ancient handwritten books decorated by hand by artists, and rare printed books illustrated with engravings by great artists.

ӘОЖ 004:37.03

Ж.Д. Изтаев, А.С. Бейсен*, П.А. Қожабекова

п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

***Корреспондент авторы:**beisenaa@mail.ru

«ЦИФРЛЫҚ ИНДУСТРИЯЛЫҚ РЕВОЛЮЦИЯҒА КӨШУДЕГІ СМАРТ УНИВЕРСИТЕТ»

Түйін

Бұл мақала аясында қаланың университетін аумақтағы халық және олардың өмірі туралы мәліметтерді ғылыми сараптау орталығы ретінде пайдалану, мүмкіндіктері мен шектеулерін, билік пен бизнестің даму стратегиясы бойынша басқарушылық шешімдер қабылдауға көмектесу үшін талдау. Дәстүрлі университет студенттерді жоғары білім беру бағдарламалары бойынша оқыту құралы болып табылады.Бұл негізгі міндеттен басқа, ол студенттердің ғылыми, оқу, шығармашылық әрекеттерін қамтамасыз ете алады. Негізгі зерттеу әдістері құжатты талдау, университеттің даму көрсеткіштеріне сандық шолу және Шымкент дамуының стратегиялық құжаттарында университеттердің өкілдігін бағалау қолданылды. Талдау көрсеткендей, ірі жоғары оқу орындарының ғылыми-білім беру сараптамасын өздері орналасқан аумақ пен қаланы дамыту бағытында шоғырландыру мүмкіндігі бар, дегенмен, мұны жедел жүзеге асыруға мүмкіндік бермейтін бірқатар институционалдық шектеулер бар. Университетті муниципалитеттің даму процестеріне енгізу, оны аумақ пен қаланың ағымдағы бағытта дамуын қамтамасыз ететін аналитикалық орталықтарға айналдыру, биліктің, университет басшылығының, тартылған жұмыс берушілердің, сондай-ақ үміткерлердің кешенді жұмысын қамтамасыз ету.

Кілттік сөздер: сандық технологиялар, Smart технологиялар, Smart университет, технологияларды қабылдау.

21 ғасыр – ақпараттық технологиялар адамның өмір сүру кеңістігінің ажырамас

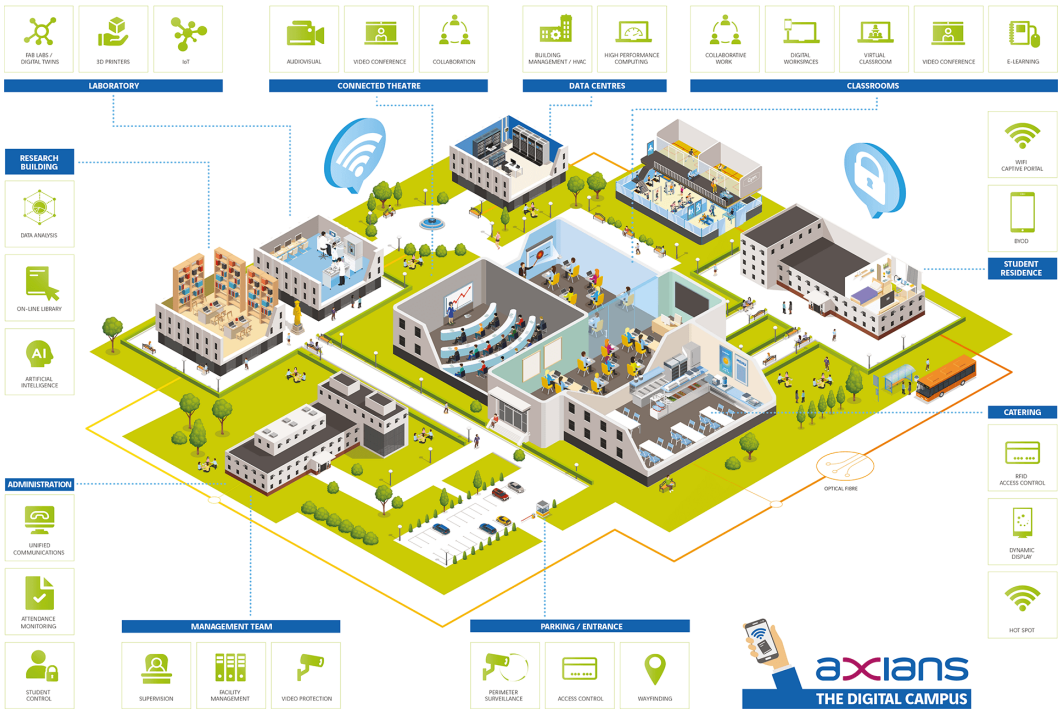
бөлігіне айналған ғасыр. «Өнеркәсіптік интернет» және «заттар интернеті» ұғымдары төртінші өнеркәсіптік революциямен тығыз байланысты. Бүгінгі таңда заманауи білім беруді дамыту үшін адами капиталдың ықпалы жеткіліксіз. Білім беру ортасын өзгерту, білім беру мазмұнының өзін, оның әдістерін, құралдарын және орталарын сапалы түрде өзгерту қажет, SMART білім беруге жалпы көшу қажет [1].

Ішкі ортақ желіге арнайы сенсорлармен және сенсорлармен жабдықталған әртүрлі техникалық құрылғыларды біріктіру негізінде өнеркәсіптік кәсіпорындарды басқару жүйелерін құруды қамтамасыз ететін өнеркәсіптік Интернеттің мүмкіндіктерін пайдалана отырып, университеттер де «зияткерлік кәсіпорындар» санатына өтеді және «ақылды университетке» айналады. Өнеркәсіптік Интернет өндірістік кәсіпорында үш деңгейлі басқару инфрақұрылымын құруды және жұмысын қамтамасыз етеді: интеллектуалды құрылғы – интеллектуалды жүйе – кәсіпорынның деректер құрылымдары арқылы ұсынылған шешімдерді интеллектуалды қолдау.

SMART қоғамы университеттердің алдына жаңа жаһандық міндет қояды: шығармашылық әлеуеті бар, жаңа әлемде ойлауға және жұмыс істеуге қабілетті кадрларды дайындау. Ол үшін оларға жаңа практикалық дағдыларды үйрету қажет: әлеуметтік желілерде қарым-қатынас жасау, пайдалы ақпаратты таңдау, электронды дереккөздермен жұмыс істеу, білім беру процесінің сипатын өзгертуді талап ететін жеке білім қорын құрастыру. Әр елдегі ақылды университеттер тұжырымдамасының мазмұны әртүрлі түсіндіріледі, бірақ барлық жағдайда ол қоғамның жаңа типіндегі мүдделі тараптардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын бірқатар жаңа әсерлерге келіп тіреледі.

Мемлекет басшысының тиімді ғылыми-инновациялық жүйені құру жөніндегі стратегиялық маңызды міндетін ескере отырып, Қазақстанда зерттеу университеттері желісін қалыптастыру және дамыту үдерісі жүріп жатыр [2]. Оларды құрудың заңнамалық базасы әзірленді. Елімізде «Болашақ» бағдарламасын жүзеге асыру және Назарбаев Зияткерлік мектептерінің қызметі аясында кадрлық әлеуеттің жоғары әлеуеті қалыптасуда. Ғылыми-зерттеу университеттерінің қалыптасуының қазіргі кезеңінде қазақстандық университеттердің бір мезгілде саралану процестері жүріп жатыр.

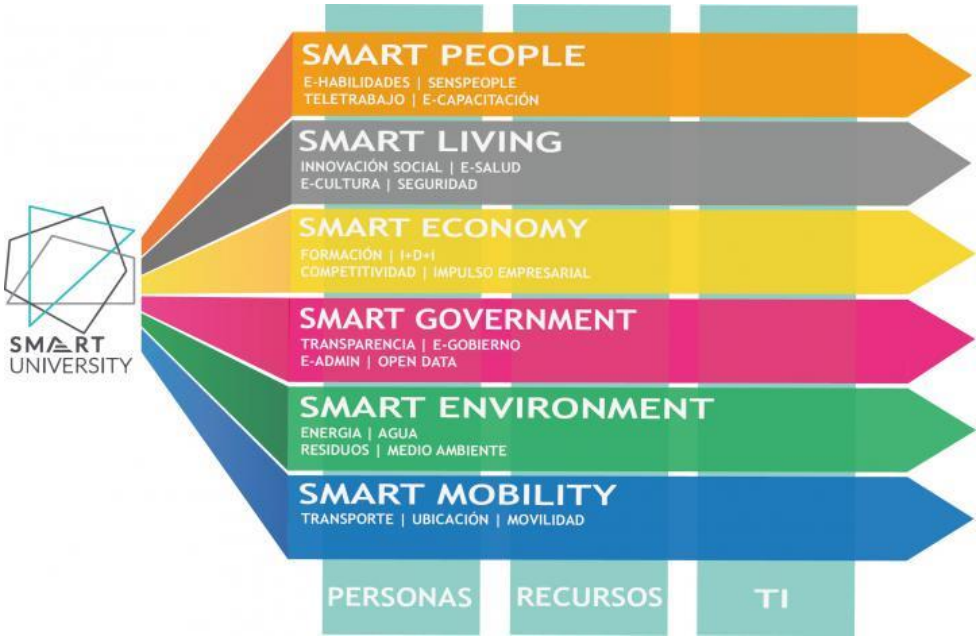
Университеттің миссиясы – ғылыми білімді құру және қолдану, жаһандық мәселелерді шешуге қабілетті көшбасшылардың жаңа буынын дайындау,тұрақты даму және әлемді жақсы жаққа өзгерту. Университет өз мақсатына барынша тиімді жолмен жетуге ұмтылады.SMART университет тұжырымдамасы корпоративтік мәдениеттің күшті жақтарына сүйенеді және университеттің мақсатты моделінің интеграциялық негізі болып табылады. Университеттің кең ауқымы бар тарихы, қалыптасу кезеңдерінің бірізді тізбегі және динамикалық дамуы, төменде сурет 1 –де көрсетілген.

Сурет 1 - Смарт кампус сызбасы

Оқу материалы бар электронды деректер базасы студенттер арасында да, студенттер мен оқытушы арасында да идея алмасуды барынша жеңілдетеді. Бұл өнімділікті жақсартады, яғни отырып, қолмен жазбаларды жазудың орнына, барлығын электронды файлдар ретінде жасауға және оларды ортақ пайдалануға болады. Дегенмен, бұл тек мәтіндік құжаттарға қатысты емес. Бұл бейне және фото файлдар болуы мүмкін [3].

Ақылды университеттер қазіргі орташа университеттерден айтарлықтай ерекшеленеді. Біріншіден, Smart University оқытушылары жан-жақты дамыған, мобильді, заманауи өмірге және оның тенденцияларына жылдам бағдарланған, біліктілігін арттыруды жүзеге асыра алатын болуы керек. Екіншіден, олар білім беру процесінің жаңа векторларын белгілейді, білім беру стартаптарының санын көбейтуге, технологияларды құру мен коммерцияландыруда педагогикалық ұжым мен студенттердің әлеуетін іске асыру мүмкіндігін береді. Бұл бағдарламада мекеме үшін ақпараттық жүйесін жобалауға өте қолайлы. Бұл интеллектуалды еңбек пен қатар өте көптеген қағаздармен жұмысты қысқартады және экономикалық жағынан да өте тиімді. Сондықтан еңбек етудің негізгі құралы болып – дерекқор орналасқан компьютер есептелінеді. Біз жұмыс орны ретінде жеке кәсіпорынның кампустарын қарастырамыз. Қарастырылып отырған бөлмеде төрт қызметкер жұмыс істейді, олардың әрқайсысының өз жұмыс орны бар. Қазіргі таңда, Қазақстандағы ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты кез келген оқу орны және кәсіпорындардың құжаттамасы және құжатайналымы қағаз түрінен электрондық түрге ауыса бастады. Электрондық құжаттардың көбісі ресми түрге ауысып, физикалық түпнұсқаларын алмастыруда. Мұндай өзгерістердің құндылығы зор: ұйымдастыру, көшіру және өзгерту техникаларының оңайлылығына қоса, қазіргі заманғы коммуникация желілерін қосатын болсақ, құжатайналым процессінің жылдамдығы артады, төменде сурет 2 –де көрсетілген[4].

Сурет 2- Смарт университет құрылымы

Smart университетте білім беру көп форматты және дербестендірілген болуы керек, ол мыналармен сипатталады:

– білім берудің және ақпарат берудің ескі жүйесінен мұраға қалған барлық үздіктердің білім берудің жаңа түрлерімен және университеттің жаңартылған материалдық базасымен тығыз тоғысуы;

– аудиторияда білім алу үдерісін онлайн жұмысымен алмастыру, яғни университетішілік сабақтар мен студенттің онлайн сабақтары мен дәрістердегі өзіндік жұмысын ұтымды бөлу;

– Қазақстаннан шықпай-ақ шетел университетінің дипломын алу мүмкіндігі.

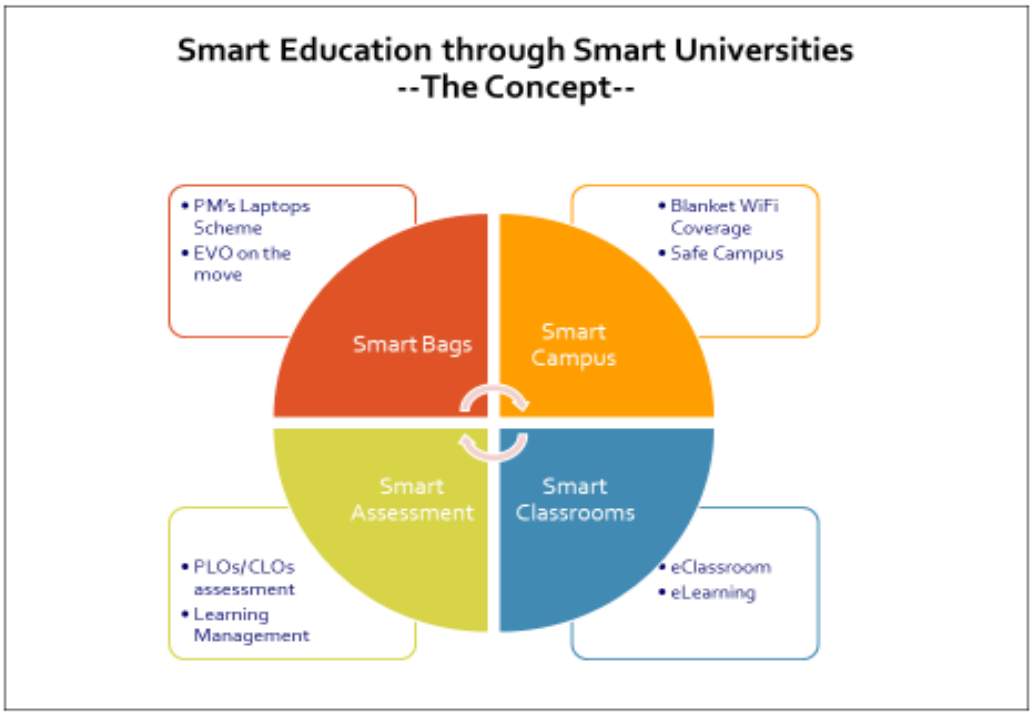
Smart University ұсынған кез келген уақытта және кез келген жерде оқу мүмкіндігі, яғни қашықтықтан оқыту интерактивті оқулықтардың, виртуалды сабақтардың, цифрлық технологиялардың және тағы басқалардың материалдық негіз ретінде болуын білдіреді.Smart университеттерде студенттердің келесі санаттары оқи алады:

– орта, орта техникалық немесе орта кәсіптік білім туралы аттестат (диплом) алған адамдар және Ынтымақтастық – екі немесе одан да көп адамдардың немесе ұйымдардың ортақ мақсаттарға жету үшін білім алмасу, оқыту және келісімге қол жеткізу жөніндегі бірлескен қызметі.

– білімін тереңдетіп, жоғары білім алуды қажет ететіндер;

– біліктілігін арттырғысы келетін немесе магистр дәрежесін алғаннан кейін қызмет саласын өзгерту мүмкіндігі бар бакалавр дәрежесінің иегерлері;

облыс орталықтарынан және ірі қалалардан шалғайда тұратын, тұрғылықты жерінен шықпай жоғары білім алғысы келетін тұлғалар[5]. Smart университеттерде қолданылатын интеллектуалды оқыту жүйелері төменде сурет 3 –те көрсетілген.

Сурет 3- Smart университеттерде қолданылатын интеллектуалды оқыту жүйелері

Smart университеттерде қолданылатын интеллектуалды оқыту жүйелері (ITS) келесі компоненттерден тұрады:

- сараптамалық білім көзі рөлін атқаратын тұжырымдамалардан, ережелерден және стратегиялардан тұратын домендік модель (пәндік аймақ), студенттердің жұмысын бағалау және проблемаларды анықтау стандарты және т.б.;

- студенттің оқу процесіндегі қадамдық үлгерімін бағалауды жеңілдететін оқушы моделі;

- студенттің өнімді оқу траекториясынан ауытқуын танитын мұғалім үлгісі;

- пайдаланушы интерфейсінің моделі диалог жүргізу кезінде қажетті ақпаратты біріктіреді:

а) түсіндіру үлгілері туралы білім (сөйлеушіні түсіну);

ә) диалогтардағы іс-әрекеттер (мәлімдемелер құру) туралы білім[6];

Қазіргі кезеңде адамзат баласының барлық қызмет салаларында ғылыми-техникалық прогрестің дамуы және сонымен қатар ғылыми-зерттеу жобалары белгілі бір көлемде есептеу техниканың енуіне тәуелді. Компьютер базасында құрылған ақпараттық жүйелер үлкен көлемді ақпараттарды өңдеуге және ауқымды ақпараттарды өңдеуді қажет ететін салаларда басқаруды шешуге рұқсат етеді. Енді бұл өз кезегінде бағдарламалық қамтамасыз етуді құруды қажет етеді. Ақпараттық жүйені MS SQL Server ДҚБЖ (дерек қорларды басқару жүйесінде) жасалған дерекқор және Visual Basic for Applications (VBA), Java бағдарламалық ортасында құрылған клиенттік қосымша құрайды[7]. Жұмыс нәтижесі оқу орындарында құрылымдық өзгерістерді реттеу үшін пайдаланылады. Сонымен қатар, деректердің қауіпсіздік пен құпиялылық мәселелері қарастырылған. Жұмысты жазу барысында деректер қорының құрылымын және клиенттік қосымшаны жасау жұмыстары жүргізілген және енгізілген жүйеден алынған экономикалық пайданы есептеу жүргізілген.

Әдебиеттер тізімі

1. Санатова Т.С., Абдимуратов Ж.С. Өмір тіршілігінің қауіпсіздігі. Алматы: АЭжБИ, 2012, 237 б.
2. Иванов И.Н. Экономика промышленного предприятия: Учебник. – М.: ИНФРА–М, 2011, 395 с.
3. Комолова Н., Яковлева Е. HTML: Самоучитель. 2-е изд. СПб.: Питер, 2011, 288 с.
4. Базылов Қ.Б., Алибаева С.А., Нурмагамбетова С.С. Бітіруші жұмысының экономикалық бөлімі үшін әдістемелік нұсқаулар. – Алматы: АИЭС, 2013, 258 б.
5. Ташков П. Веб мастеринг на 100%: HTML, CSS, JavaScript, PHP, CMS, AJAX, раскрутка. – СПб.: Питер, 2012, 512 с.
6. Шмитт К. Рецепты программирования CSS. Cookbook. - СПб.: БХВ-Петербург, 2011, 656с.
7. Мамаев Е. MySQL Server. Проектирование и реализация баз данных. Сертификационный экзамен. – СПб.: BHV, 2014, 416с.

Аннотация

В рамках данной статьи использование городского университета как исследовательского центра для получения информации о населении и его жизни на территории, анализа его возможностей и ограничений, для помощи в принятии управленческих решений по стратегии развития государства и бизнеса . Традиционный университет является средством подготовки студентов по программам высшего образования, помимо этой основной задачи, он может обеспечить студентам научную, учебную и творческую деятельность. Основными методами исследования стали анализ документов, количественный анализ показателей развития вуза, оценка представленности вузов в стратегических документах развития Шымкента. Анализ показывает, что крупные высшие учебные заведения имеют возможность концентрировать научный и образовательный опыт в направлении развития территории и города, где они расположены, однако существует ряд институциональных ограничений, не позволяющих это реализовать. быстро. Включение вуза в процессы развития муниципального образования, превращение его в аналитические центры, обеспечивающие развитие территории и города в текущем направлении, обеспечение комплексной работы органов власти, руководства вуза, привлеченных работодателей, а также соискателей.

Abstract

In the framework of this article, the use of the city university as a research center for obtaining information about the population and its life in the territory, analysis of its opportunities and limitations, to help in making management decisions on the strategy of development of the state and business. A traditional university is a means of preparing students for higher education programs, in addition to this main task, it can provide students with scientific, educational and creative activities. The main methods of research were the analysis of documents, assessment of the representation of universities in strategic documents of the development of Shymkent. The analysis shows that large higher educational institutions have the opportunity to concentrate scientific and educational experience in the direction of the development of the territory and the city where they are located, however, there are a number of institutional restrictions that allow this to be realized. fast. The inclusion of the university in the process of municipal development, its transformation into an analytical center that ensures the development of the territory and the city in the current direction, the management of the university, involved employers, and applicants.

ӘӨЖ 378.031:625.22

З.А. Маханова[1*], Н.А.Баенов[2]
[1]п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
[2]оқытушы, «Восход» Москва авиациялық институтының филиалы, Байқоңыр, Қазақстан
[*]**Корреспондент авторы:** zlikha70@bk.ru

ЦИФРЛАНДЫРУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУ

Түйін

Бүгінде еліміздің экономикасының барлық салаларын цифрландыру күн тәртібінің басты тақырыптарының бірі. «Цифрландыру» – бәсекеге қабілетті экономика қалыптастыратын жетістік кепілі. Осы бағытта басталып жатқан белсенді жұмыстың алғашқы бағыттарының бірі - білім беру деп аталады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, білім беру процесіне цифрландыру жүйесі өте қажет. Осылайша, көптеген жоғары оқу орындары білім беру жүйесінің ұзақ мерзімді тәжірибесін талдап, осы әдістің артықшылықтарын түсінді. Бұл жүйе білім беру сапасын жақсарту, жаңа ақпараттық технологияларды дамыту, заманауи қағаз процестерін жеделдету, мекеменің әрбір қызметкерлеріне қажет. Білім беру жүйесін цифрландыру әрбір қазақстандық үшін тиімді орта қалыптастыруға бағытталуы керек.

Цифрландырудағы негізгі мақсат – бәсекеге қабілеттілікті арттыру, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, оқу-тәрбие процесін жеделдету және жеңілдету, білім алушыларға, оқытушыларға, ата-аналарға жүктемені азайту. Ең бастысы – білім беру сапасын арттыру. Цифрландыру үрдісі, мінсіз білім беру үдерісі мен сапасына әсер етеді.

Цифрлік сауаттылық– әрбір білім алушының бойында оқырмандық, математикалық және жаратылыстану сауаттылығымен тең дәрежеде қалыптастырылуы керек.

Білім саласындағы цифрландырудың ең басты міндеті білім беру сапасын арттыру, яғни халықаралық дейгейде әртүрлі салаларда бәсекеге қабілетті Ел жастарын дайындау болып табылады.

Кілттік сөздер: цифрландыру, білім беру, ақпараттандыру, ақпараттық коммуникациялық технология, цифрлық инфрақұрылым, цифрлық сауаттылық.

Кіріспе

XXI ғасыр – техниканың озық дамыған ғасыры. XXI ғасырға лайықты ізгі қасиеттерге ие болу – бүгінгі таңдағы әрбір жеке тұлғаның алдында тұрған асыл міндет. Қазіргі кезде адамның кәсіби шеберлігіне, білім өрісіне, зиялылық және танымдылық деңгейіне жаңа технология дәуірінің өзі биік талаптар қойып отыр.

Бүгінде еліміздің экономикасының барлық салаларын цифрландыру күн тәртібінің басты тақырыптарының бірі. Осы бағытта басталып жатқан белсенді жұмыстың алғашқы бағыттарының бірі - білім беру деп аталады.

Бүгінде білім беру – бұл бірінші кезекте нәтижеге бағытталған толыққанды, сапалы және бәсекеге қабілетті білім. Қазақстанның білім беру жүйесін жаңғыртудағы барынша табыстылыққа - білім беру саясатына негізделген барлық бағдарламалық қондырғылар әлем тәжрибесімен жиналған оң әлеуеттен барлық мүмкін болатынды өзіне жинай алса ғана қол жеткізуге болады.

Теориялық талдау

Білім беруді ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты. Бүгінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар тек білім беруде ғана емес, өмірдің барлық саласында, бағыттарында белсенді қолданыста.

Ақпараттық коммуникациялық технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру

жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр. Ақпараттық коммуникациялық технологиялардың келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол. Заман ағымына қарай ақпараттық технологияларды қолдану айтарлықтай нәтижелер беруде. Білім салаларында бұл бағдарламаны жүзеге асыру және тиімді қолдану бүгінгі таңның өзекті мәселесі болып табылады.

Ақпараттық коммуникациялық технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр десек қателеспейміз. Ақпараттық коммуникациялық технологиялардың келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол.

Әр заманның өз міндеті, ұрпаққа қояр талабы бар демекші, мемлекеттің дамуы - ұрпақтың уақыт талабына сай бейімделіп, мәдени ортаға қалыптасуға деген ұмтылысына байланысты.

Нәтижелер мен талдаулар

Қазіргі білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі дамыған цифрлық инфрақұрылым болып табылады. Сондықтан білім беру ұйымдарында IT-инфрақұрылымды, цифрлық білім беру ресурстарын, ашық онлайн-курстардың желілері мен платформаларын дамыту, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді автоматтандыру жұмыстары іске асырылуда.

Цифрландыру – Қазақстанның озық ел атану жолындағы басты құралы. «Цифрландыру» – бәсекеге қабілетті экономика қалыптастыратын жетістік кепілі. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы инфрақұрылымды дамытуға, адам капиталын жақсартуға, экономика саласын цифрландыруға және мемлекеттік қызмет көрсету жүйесін жетілдіруге бағытталады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, білім беру процесіне цифрландыру жүйесі өте қажет. Осылайша, көптеген жоғары оқу орындары білім беру жүйесінің ұзақ мерзімді тәжірибесін талдап, осы әдістің артықшылықтарын түсінді. Бұл жүйе білім беру сапасын жақсарту, жаңа ақпараттық технологияларды дамыту, заманауи қағаз процестерін жеделдету, мекеменің әрбір қызметкерлеріне қажет. Білім беру жүйесін цифрландыру әрбір қазақстандық үшін тиімді орта қалыптастыруға бағытталуы керек.

Оқу үрдісінде компьютер оқып-үйрену нысаны ретінде, сонымен бірге оқыту, тәрбиелеу, дамыту мен оқытудың мазмұнын меңгеруді диагностикалау құралы ретінде әрекет етеді. Ғылым және жоғары білім министрлігі өкілдерінің айтуынша, балаларды цифрлық сауаттылық және ақпараттық қауіпсіздік негіздеріне мүмкіндігінше ертерек үйрету маңызды. Өйткені бұл қазір — оқу мен жазу сияқты негізгі дағдылардың біріне айналып келеді. Сондықтан балаларды цифрлық сауаттылық және ақпараттық қауіпсіздік негіздеріне мүмкіндігінше ертерек үйрету маңызды.

Цифрландырудағы негізгі мақсат – бәсекеге қабілеттілікті арттыру, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, оқу-тәрбие процесін жеделдету және жеңілдету, балаларға, ұстаздарға, ата-аналарға жүктемені азайту. Ең бастысы – білім беру сапасын арттыру. Цифрландыру үрдісі, мінсіз білім беру үдерісі мен сапасына әсер етеді.

Цифрлық сауаттылық - бұл адам өмірінің барлық салаларында цифрлық технологияларды сенімді, тиімді және қауіпсіз қолдануға дайындығы және қабілеті. Цифрлық сауаттылық - ақпараттық қоғамдағы қауіпсіздіктің негізі, XXI ғасырдың ең маңызды білімі. Бәсекеге қабілетті ұрпақ дайындау, адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетті шартқа айналып отыр. Келешек қоғамымыздың мүшелері - жастардың бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру қоғамның алдында тұрған ең басты міндет.

Цифрландыру технологиялары дегеніміз – бұл бұрын-сонды адамзат бастан кешпеген ғажайып әлемнің жаңа құралдары.

Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды болып табылатын мәселелердің бірі - оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды пайдалану болып табылады. Қазіргі таңда да елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру еніп, көкейкесті мәселе ретінде күн тәртібінен түспей отырғандығы мәлім.

Цифрлық қоғам — адамдардың өмір жағдайына, олардың біліміне және жұмысына, сонымен қатар мемлекет, бизнес және қоғам арақатынасына ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы шешуші әсер ететін, қоғам өмірінің барлық салаларында білім мен ақпараттық доминантты рөлімен ерекшеленетін өркениет дамуының заманауи кезеңі. Мәдениеттің жаңа түрін қалыптастыру үрдісі қазіргі заманғы университетте білім беру процесін ұйымдастыру тәсілін жаңартуға негізделуі тиіс. Цифрлік сауаттылық– әрбір білім алушының бойында оқырмандық, математикалық және жаратылыстану сауаттылығымен тең дәрежеде қалыптастырылуы керек.

Осы уақыт ішінде Қазақстандағы цифрландыру жүйесі едәуір өскенін байқауға болады. Қазақстанда онлайн сауда нарығы дамып келеді. Қазақстан халқының басым бөлігі цифрлы сауатты. Үйден немесе кеңседен шықпай-ақ түрлі операцияларды жасай алады. Бұрындары кезекте тұрып, уақытта сарп етіп, арнайы мекемеге бару керек болса, қазір Қазақстан халқы төлемді де, оның ішінде салық, айыппұл төлеу, коммуналды қызметтерді жасау секілді, тағы да басқа түлі операцияны орындай алады.

Оқу үрдісінде компьютер оқып-үйрену нысаны ретінде, сонымен бірге оқыту, тәрбиелеу, дамыту мен оқытудың мазмұнын меңгеруді диагностикалау құралы ретінде әрекет етеді.

Білім алу процесі, түбінде, жеке тұлғалық құбылыс. Тарихтан білуімізше ғұламалардың әрбірі дерлік білім алумен жекедара, оңаша тыныштықта шұғылданған. Өзіміз де бір мәселені тереңірек білгіміз келгенде еріксіз өзімізбен-өзіміз ғана қалуға ұмтыламыз. Өйткені білімге тереңдеудің бір-ақ жолы бар: ол өзіңе-өзің тереңдеуің керек. Міне, сондықтан - білімді тұлғалық деңгейде ұйымдастыру керек.

Компьютермен өскен бала қатты білімдар болып кетпейді, тек білім алуға, яғни оқу-тәрбие процесіне ыңғайланады. Оқу-білім алуға ең қажетті алғашқы бейімділіктер - сергек ойлау, ақыл-парасатпен әрекет істеу, ақпарат қабылдау, шыдамдылық пен сабырлылық - компьютер арқылы тез қалыптасады. Біздің міндетіміз оларға дұрыс бағыт-бағдар көрсету.

Қорытынды

Сондықтан білім беруді жаңа сатыға көтеру үшін тек білім мазмұны мен оқыту әдістерін ғана емес, ақпараттық технологияларды кеңінен пайдалану арқылы оқытуды ұйымдастыру формаларын да жетілдіру керек.

Болашақ жастардың қолында екенін жиі айтылады. Қазақстан бүгінде әркімге қай саладан болмасын мол мүмкіндік туғызып отырған ел. Сондықтан цифрлық Қазақстанға қол жеткізу үшін жастарға артар үмітіміз зор. Білім саласындағы цифрландырудың ең басты міндеті білім беру сапасын арттыру, яғни халықаралық дейгейде әртүрлі салаларда бәсекеге қабілетті Ел жастарын дайындау болып табылады.

Менің мақсатым – тәуелсіз қазақ елінің дамуына өз үлесімді қосу. Жүрегі жалынға, көкірек көзі рухани ізденіске толы, жаһандық цифрлық кеңістік талаптарына бейім жас білімді ұрпақ тәрбиелеуде өз тәжірибемді аямай, еңбек ету!

Әдебиеттер тізімі

1. Игілігі мол цифрлы қоғам // Егемен Қазақстан. - 2018.- 2 ақпан. – Б. 12
2. ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2014 жыл. «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ».

3. Бидайбеков Е.Ы., Исабаева Д.Н., Ошанова Н. XX ғасырдағы білім беру және ақпараттық технологияларына кіріспе. А., 2010. – 210 б.
4. Абай Асанкелдіұлы. Білім саласын цифрландыру мәселесі қаралды // Егеменді Қазақстан.- 2018 – 20 наурыз. – Б. 21
5. Б.Б. Аккуланова «Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білім беру деңгейін котеру».
6. Цифрландыру-бүгінгі білім берудегі жаңа бағыт. Мына сілтемеде: https://multiurok.ru/files/tsifrlandyru-bugingi-bilim-berudegi-zhana-bagyt.html?ysclid=lid0nncyrv753699768.
7. Абилхасимова, А. Е. Цифрлық білім беру ресурстарын білім беру үдерісінде қолдану / А. Е. Абилхасимова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 14 (304). — С. 292-295.

Аннотация

Сегодня цифровизация всех отраслей экономики страны является одной из главных тем повестки дня. "Цифровизация" - залог успеха, формирующий конкурентоспособную экономику. Одним из первых направлений активной работы, которая начинается в этом направлении, является так называемое образование.

Как показывает мировой опыт, в образовательном процессе крайне необходима система цифровизации. Таким образом, многие вузы проанализировали долгосрочный опыт системы образования и осознали преимущества этого метода. Эта система необходима каждому персоналу учреждения для улучшения качества образования, развития новых информационных технологий, ускорения современных бумажных процессов. Цифровизация системы образования должна быть направлена на создание эффективной среды для каждого казахстанца.

Основная цель цифровизации - повышение конкурентоспособности, улучшение качества жизни населения, ускорение и упрощение учебно-воспитательного процесса, снижение нагрузки на обучающихся, преподавателей, родителей. Главное - повысить качество образования. Процесс цифровизации влияет на безупречный образовательный процесс и качество. Цифровая грамотность - должна формироваться у каждого обучающегося наравне с читательской, математической и естественно научной грамотностью. Важнейшей задачей цифровизации в сфере образования является повышение качества образования, то есть подготовка конкурентоспособной молодежи страны в различных сферах международной деятельности.

Abstract

Today, digitalization of all sectors of the country's economy is one of the main topics on the agenda. "Digitalization" is the key to success, creating a competitive economy. One of the first areas of active work that is being started in this direction is the so - called education.

World experience shows that the educational process needs a digitalization system. Thus, many higher education institutions analyzed the long-term experience of the education system and realized the advantages of this method. This system is necessary for every employee of the institution to improve the quality of education, develop new information technologies, accelerate modern paper processes. Digitalization of the education system should be aimed at creating an effective environment for every citizen of Kazakhstan.

The main goal of digitalization is to increase competitiveness, improve the quality of life of the population, accelerate and simplify the educational process, reduce the burden on students, teachers, parents. The main thing is to improve the quality of education. The process of digitalization affects the impeccable educational process and quality. Digital literacy-should be formed in every student on a par with reading, mathematical and natural science literacy. The most important task of digitalization in the field of education is to improve the quality of education, that is, to prepare the country's competitive youth in various fields of international activity.

ӘӨЖ 378.031:625.22

З.А. Маханова*, П.А. Қожабекова, М.С. Елеуп
п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
магистр, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** zlikha70@bk.ru

ИНТЕРНЕТ ДҮКЕН - ҒАЛАМТОР АРҚЫЛЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛАТЫН НЕГІЗГІ САУДА

Түйін

Мақалада қазіргі кезде сауда қызметінің жүргізудің жаңа бағыты әрі тиімді құралы ретінде электрондық, яғни онлайн сауданың рөлі туралы заманауи анықтамалар мен түсіндірмелер қарастырылған. Сонымен бірге Қазақстандағы электрондық сауданың бүгінгі жағдай, алатын орны, әлемдік нарықтағы оның даму үрдістері мен деңгейі әрі перспективалары анықталып, талданған.

Мақаланың негізгі мақсаты – Қазақстанда ұлттық бәсекеге қабілетті, перспективалы өндірісті қалыптастыру әрі дамыту негізінде халықтың сапалы, лайықты өмір сүруіне мүмкіндік беретін және оның деңгейін қамтамасыз ететін әлеуметке бағдарланған нарықтық экономика құру негізінде тауарлық айналымды жүзеге асыруды көздейді.

Мақаланың зерттеу нысаны ретінде электрондық сауда саласының бірі – бөлшек электрондық сауда мен интернет-дүкендер қарастырылған. Интернет-дүкен – XXI ғасырдың негізгі базары. Қазіргі кездің өзінде көптеген супермаркеттер, үлкен сауда орталықтары желідегі саудаға үлкен әрі белсенді қызығушылық ояна бастады. Адамдар күні бойы дүкен аралап іздегенін табам дегенше, компьютер алдында отырып жарты сағат, тіпті одан да аз уақыт ішінде жүздеген затын тауып, оны таңдап, тапсырыс беріп, үйінен шықпай-ақ сауда жасай алады.

Кілттік сөздер: электрондық сауда, әлемдік нарық, нарықтық экономика, сыртқы сауда, электрондық коммерция, интернет дүкен, интернет сауда.

Кіріспе

XXI ғасыр – ақпараттық қоғам мен ғылыми-техникалық революцияның заманы, технологиялық мәдениеттің кең етек жайған дәуірі, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне аса мұқият назар аударып, көңіл бөлетін дәуір. Ғылыми-техникалық әлеумет және оның өзін-өзі қалптастыруға, дамытуға қабілеттілігі жалпыға ортақ бәсекелестік жағдайында негізгі әрі маңызды фактор ретінде алынады. Осыған орай елімізде сенімді қадаммен қолға алынып, жүзеге асырылып отырған ғарыштық бағдарлама еліміздің барлық саласындағы, әсіресе экономикадағы әр тараптандыру үдерісінің қуатты әрі тиімді қозғаушы күші болып табылатындығы сөзсіз. Ақпараттық технология – қоғамның барлық саласы мен мемлекеттің «ілгерілеуінің», озық дамуының белгісі. Біздің өркениетті дамуымыздың барлық маңызды өмірлік салалары бүгінде ақпараттық технологияларға тікелей бағынышты десек, асыра айтқанымыз емес.

Бүгінгі таңда миллиондаған адамның басын бір арнаға тоғыстыра отырып, жұмыс күшін арттырудың негізгі қозғаушы күші, ол әрине – Ғаламтор. Қалың қоғам Ғаламтор желісі қолданысқа енгізгелі бері, ондағы түрлі қызметтерді игере бастады. Соның бірі осы Ғаламтор желісін пайдала отырып, үйден шықпай-ақ бизнес жасап, пайда табу. Оны қазіргі таңдағы заманауи тілмен – интернет бизнес деп атаймыз.

Теориялық талдау

XXI ғасырда Интернет жүйесі дамып тұр. Оған қол жеткізе білген әрі оны дұрыс пайдалана білген адам оның керемет мүмкіндіктеріне ие болады, атап айтқанда керемет бизнес жасау құралы деуге де болады. Бүгінгі күні кез-келген адам кез-келген жерде және

уақытта өз қалауынша өзінің электрондық бизнесін жасау мүмкіндігіне ие. Оның көптеген түрлері мен бағыттары бар. Соның бірі «Интернет дүкен» деп аталды. Бұл қызмет өте кең таралған және оның көпшілік қауым арасынан алатын орны ерекше. Себебі заман талабына сай замануи қызметке жыл сайын қызығушылық та, сұраныс та артуда және осы қызметті қолданушылар мен қолдаушылар саны күннен күнге өсіп келе жатыр. Интернет дүкен – Ғаламтор желісі арқылы жүзеге асырылатын сауда болып табылады.

Озық дамыған мемлекеттерде интернет-дүкен – тауарлар мен ұсыныстар жарнамаланатын және оларға өтінімдер қабылданатын, тапсырыс үшін төлемнің әр түрлі түрлері ұсынылатын, тапсырыс берілген және ақылы тауарлар мен қызметтерге кепілдік пен сақтандыру ұсынылатын әрі оларды жедел жеткізу және операциялардың құпиялылығына кепілдік бере алатын арнайы интернет-сайт.

Қазақстанда жоғары деігейде дамыған, ұлттық бәсекеге қабілетті өндірісті дамыту негізінде құрылған халықтың лайықты деңгейде өмір сүру деңгейін қамтамасыз ететін әлеуметке бағытталған нарықтық экономика құру – осы ең алдымен тауарлық айналым саласын, яғни сауда оның ішінде элктрондық сауда бағытын реформалауды көздейді. Меншік қатынастарын түбегейлі өзгерту, сауда қызметін көрсету саласындағы жекелеген сауда жүйелерінің монополиясын жою, шағын және орта бизнесті қолдаудың белсенді мемлекеттік саясатын құру және оны жүргізу, шаруашылық жүргізуші субъектілерді тіркеу мен салық салуды жеңілдету, ішкі және сыртқы сауда саласындағы басқа да кедергілерді алып тастау сауда саласындағы ұлттық бәсекелестікті дамытуға бағдарланады әрі ықпал етеді және электрондық сауданы жүзеге асырудың жаңа, неғұрлым тиімді әдіс-тәсілдері мен нысандарын іздестіруді, қалыптастыруды жандандырады.

Электрондық сауданы қолдануы үлкен артықшылықпен өнімді арзан сату болып табылады. Веб-сайттарды қолданудың арқасында қолданушылар өздерінің қалаған тауарларын Интернет арқылы сатып ала алады.

Кәсіпкерліктегі электрондық сауда шығындары аз және өнімді, тиімді жұмыс процессін білдіреді. Электрондық сауда клиенттермен өзара әрекеттесу мүмкіндігін күллі Дүниежүзіне береді.

Электрондық бизнесті ұйымдастыруға келетін болсақ, бүгінде кез-келген адам өзінің электрондық бизнесін жасай алады. Бұл салада кез-келген бағыттар бар. Ескере кететін жайт, оны бастау үшін – қажетті әрі дұрыс саланы таңдау.

Электрондық бизнес үлгілері мен әдістері бизнеске өз іс-әрекетін мейлінше ыңғайлы, жаһандық және тиімді жүргізуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, бұл бизнес кәсіпкерлік қызметті жаңа бастаған адамдар үшін өте қолайлы әрі тиімді – үлкен инвестицияларды жүзеге асырудың қажеті жоқ, сондай-ақ бизнестің іс-әрекетін дереу тіркеу қажеттілігі жоқ.

Электрондық бизнес – кәсіпкерлік қызмет деп те аталады, ал оны ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы жүзеге асырамыз. Ол Ғаламтор желісіндегі кез-келген қаржылық операцияларды, сондай-ақ әртүрлі қызметтер мен тауарларды ұсынуды, сатуды қамтиды.

Заманауи прогрессивті саудагерлердің барлығы қзінің бизнесін дамытуды және де өз өнімдерін сатуды Дүниежүзілік желу арқылы сатуды көдейді. Интернет-дүкен – тұтынушы мен саудагерге қызметті, мәмілені қашықтықтан жүзеге асыруды, шешуді мүмкін беретін веб-сайт. Оны қолға алмас бұрын, бизнес иесі стратегияны әзірлеуі тиіс: өзінің саласындағы негізгі тенденцияларды анықтап, ерекшеліктерін түсініп, артықшылықты табуы керек.

Интернет-дүкен – XXI ғасырдың сауда-саттық мекені, басқаша сөзбен базары. Қазіргі кездің өзінде көптеген супермаркеттер, үлкен сауда орталықтары желідегі онлайн саудаға деген қызығушылықтарын арттыруда. Әлеуметтік желінің қай түрін алсаңыз да дүкеннің жарнамасы толып жүреді.

Адамдар күні бойы дүкен аралап іздегенін табам дегенше, компьютер алдында отырып жарты сағат, тіпті одан да аз уақыт ішінде өзіне керектісін таңдап, жүздеген тапсырыс беріп, үйінен шықпай-ақ сауда жасау мүмкіндігіне ие. Бұл интернет-дүкеннің ең бірінші мақсаты

әрі басты артықшылығы.

Дамыған мемлекеттерде интернет-дүкен – тауарлар мен ұсыныстар жарнамаланатын, оларға өтінімдер қабылданатын, тапсырыс үшін төлемнің әр түрлі түрлері ұсынылатын әрі тапсырыс берілген және де ақылы тауарлар мен қызметтерге кепілдік пен сақтандыруды ұсынатын, оларды жедел жеткізу және операциялардың құпиялылығына кепілдік беретін интернет-сайт.

Онлайн-сауда күннен-күнге танылып, дамып, қарқын алып келе жатыр. Оның үстіне, бұл дәстүрлі, яғни оффлайн саудаға қарағанда әлдеқайда тиімдірек, арзанырақ және оңайырақ жүзеге асырылады. Тұтынушылар санының көбеюі Интернет арқылы, әсіресе ірі елді мекендерде сатып алуды жөн көреді.

Электрондық сауданы жүзеге асырудағы ең маңызды міндет – тұтынушы мен саудагер арасындағы сенімділікті қалыптастыру және оған кепілдік беру. Осы себепті серіктестіктің барлық кезеңдерінде әлеуетті сатып алушыға өзіңіздің қол жетімділігіңіз бен әдептілігіңізді көрсету маңызды.

Интернет-сауда көптеген артықшылықтарға ие, бұл барлық кәсіпкерге өз бизнесін ашық, қарапайым және тиімді жүргізуге мүмкіндік береді.

Интернет-дүкен компъютер желілеріндегі сандық ақпараттармен жұмыс істеп сауда істейді, адамдардың жұмысын жеңілдетеді. Интернет-дүкеннің қзінің жеке домендік мекен-жайы болады. Сонымен қатар кез келген веб-сервер, интернет-дүкен әр түрлі гипермәтін беттерінен, көбінесе мультимедиа элементтерінен тұрады.

Көптеген зерттеулерге сүйене отырып, онлайн-сауда күннен-күнге танылып, дамып, қарқын алып келе жатқанын атап өткеніміз жөн. Оның үстіне, бұл дәстүрлі, яғни оффлайн саудаға қарағанда тиімдірек, арзанырақ және оңайырақ жүзеге асырылады. Тұтынушылар санының көбеюі Интернет арқылы, әсіресе ірі елді мекендерде сатып алуды жөн көреді.

Интернет-сауданың кез-келген түрін пайдаланудағы ең басты міндет – тұтынушы мен саудагер арасындағы сенімділікті қалыптастыру және оған кепілдікпен қамтамсыз ету. Осы себепті серіктестіктің барлық кезеңдерінде сатып алушыға өзіңіздің қол жетімділігіңіз бен әдептілігіңізді көрсету маңызды.

Интернет-дүкен – электрондық коммерцияның ең танымал, дамыған әрі сәтті түрі. Оны пайдаланушылар саны үнемі өсуде. Дәстүрлі саудамен салыстырғанда электронды сауданың артықшылықтарын кәсіпорын үшін де, клиент үшін де қарастыруға болады. Кәсіпорын тұрғысынан алғанда, пайда тек пайда табуда ғана емес, сонымен қатар қызметкерлерді ұстауға, жарнамаға, имиджді жақсартуға және т.б. шығындарды азайтуда болып табылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, менің бұл мақаланы жазудағы басты мақсатым – сайт қолданушылар мен кәсіпкерлердің уақытын үнемдеу болды. Қазіргі таңда байқағаным, ақпараттық заманның ағымына қарай адамдардың уақыты өте аз, тіпті шектеулі. Сол себепті қолданушылар өздерінің алтын уақыттарын жоғалтпай-ақ жай ғана бір тетікті басу арқылы, өз үйіне қажетті кез-келген тауарға тапсырыс беру арқылы, үйге дейін алдыра алатын мүмкіндік туғызу болатын.

Жалпы бұл бұл мақаланың негізгі мақсаты – сайт қолданушыларының уақытын үнемдеу. Себебі қазіргі таңда байқағанымыздай жұмыстың көптігінен адамдарда уақыт өте шектеулі, тіпті жоқ десек те болады. Осы үшін де осы бағыттың арқасында сайт қолданушылары өздерінің алтын уақыттарын құртпай, жай ғана бір тетікті басу арқылы өз үйіне қажетті азық-түліктерді тапсырыс беру арқылы үйінің алдына дейін алдыра алады. Сондықтан бүгінгі күнгі ең тиімді бизнес – интернет бизнес деп, өз сөзімізді қорытындылаймын.

Әдебиеттер тізімі

1. Айтбенов А.А., «Web-дизайн негіздері», ЖОО студенттеріне аналған оқу құралы – Қостанай: ҚМПИ, 2015. – 237б.
2. Бердышев С.Н. Искусство оформления сайта: Практическое пособие. – М.: Дашков и К, 2012, - 148 с.
3. Ермеков Н.Т., «Компьютерлік графика». – «Фолиант» баспасы, Астана, 2014, 156б.
4. Бөрібаев Б., Web-технологиялар: оқулық/Бөрібаев Б., Г.А.Мадьярова. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011 – 360 б.
5. Маханова З.А. «Ақпараттық жүйелер» мамандығы студенттері үшін «Web-технологиялар» пәні бойынша дәріс конспектілері, ОҚМУ баспасы, Шымкент, 2019, 96б.
6. Казагачев В.Н. Web-технологии, Издательство: Алматы: Каменка Год: 2021 – 204с.
7. Дакетт Дж. HTML и CSS. Разработка и дизайн веб-сайтов/Джон Дакетт- М.: Эксмо, 2013. – 480с.

Аннотация

В статье рассматриваются современные определения и разъяснения о роли электронной, то есть онлайн торговли, как нового направления и эффективного инструмента ведения торговой деятельности в настоящее время. Вместе с тем, определены и проанализированы сегодняшняя ситуация, место, тенденции и уровент развития электронной торговли на мировом рынке Казахстана.

Основная цель статьи – осуществление товорообората на основе создания в Казахстане социально ориентированной рыночной экономики, позволяющей населению жить уачественно, достойно и обеспечивающей его уровень на основе формирования и развития национально конкуретноспособного, перспективного производства.

Объектом исследования является одна из отраслей электронной торговли – розничная электронная торговля и интернет-магазины. Интернет-магазин – главный рынок XXI века. Уже сегодня многие супермаркеты, крупные торговые центры начали проявлять большой и активный интерес к онлайн-торговле. Люди могут сидеть за компьютером полчаса и даже меньше, чтобы найти сотни вещей, выбрать их, заказать и делать покупки, не выходя из дома.

Abstract

The article discusses modern definitions and explanations about the role of electronic, that is, online trading, as a new direction and an effective tool for conducting trading activities at the present time. At the same time, the current situation, place, trends and level of development of electronic commerce in the world market of Kazakhstan have been identified and analyzed.

The main purpose of the article is the implementation of commodity turnover based on the creation of a socially oriented market economy in Kazakhstan, which allows the population to live with high quality, dignity and ensuring its level on the basis of the formation and development of nationally competitive, promising production.

The object of the study is one of the branches of electronic commerce – retail electronic commerce and online stores. Online stores is the main market of the XXI century. Already today, many supermarkets and large shopping centers have begun to show great and active interest in online trading. People can sit at the computer for half an hour or even less to find hundreds of things, select them, order or make purchases without living home.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES

UDC 78:371

L.Sh. Aripbayeva*, Sh.N. Primkulova, S.A. Yestemkulov
Cand. Ped. Sci., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
***Corresponding author's email:** aripbayeval70@mail.ru

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF IMPROVISATION IMAGES IN THE CLASSROOM IN THE FIGURATIVE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MUSIC CREATIVE TEACHER

Abstract

The article examines the importance of improvisation in the musical development of school children, traditional approaches to introducing it and a new approach of a teacher related to technology. Its advantages are revealed in the process of determining the theme of improvisation, building its textured model and compositional form, which determines the possibility of introducing all school children to improvisation and achieving its worthy artistic quality.And the appeal to improvisation as a kind of educational and artistic activity is extremely important in the construction of the educational process. The article also says that, to date, theoretical material has been accumulated in the pedagogy of art, which allows the teacher to take responsibility for the creative development of children based on the origin of art and the method resulting from the nature of artistic activity.

Keywords: Improvisation**,** music, education,family,ability,children, parents, hitry.

Introduction. The most accessible form of musical creativity for children in music lessons is improvisation, writing and performing music occurs simultaneously, and the content, as a rule, is emotional states, images, musical "thoughts". Children tend to perceive Impro isation as a game, which is ery important. L.S.Vygotsky described children's art, emphasizing its direct connection with the game: "a child rarely works in his work, often does it at the same time." It connects children's creativity with improvisation. However, improvisation (like any other type of creative activity) presupposes the presence in a person's practice of a certain material that is used when creating a new one. This basis of improvisation consists of stereotypical models that are fixed in the consciousness of the individual through the generalization of his past experience. Also, the necessary conditions for the formation of children's need for musical creativity are: the presence of beautiful and diverse sounding musical instruments; setting before children interesting musical and cognitive tasks that actualize the entire spectrum of their life and artistic impressions, collections, etc.; the constant positive, supportive and inspiring attitude of adults to the first musical and creative searches of children, their first musical and creative searches; the desire of children to express themselves in music.These are practical approaches to the problem of accumulating musical and auditory experience in children-the basis of their subsequent musical and thinking activities [1].

The relevance of the thesis is due to the fact that the musical development of children has an irreplaceable effect on the overall development: the emotional sphere is formed, imagination, will, Imagination develop, perception is strengthened, the forces of mental activity and the energy of thinking are active even in the most inert children. But in the real pedagogical practice of general education, in general, Elementary, in particular, music education is unreasonably little attention. It is at this age that musical hearing and musical memory are formed , the foundation of aesthetic culture was

laid, for the development of which it is necessary to organize new models of education, and, consequently, a new quality of the process of developing musical abilities. The relevance of the topic is due to the ability of a music teacher to apply musical and compositional skills during classes in a comprehensive school [2].

In this work, the main attention is paid not only to the consideration of the teacher's musical improvisation, but also to the methods of involving students in musical and compositional activities in music lessons. The modern sense of this issue is even supplemented by the opinion that the listener must have the skills to play music in order to delve deeper into the plan of the music being performed. It should be understood that the value of such an amateur "musical compo-zizia" lies not only in the results, but also in the process of mastering musical speech. In this case, the musical practice of improvisation (vocal, instrumental) has a beneficial effect both on the development of musical abilities and on the individual as a whole.In the process of improvisation, the entire complex of musical abilities, emotional responsiveness to the muse is successfully formed, the child's experience is rich. In addition, educational tasks related to the formation of the child's personality are solved. Modern science has proven that children who are engaged in singing, improvising, rhythmic activity are more sensitive, emotional, sensitive and sociable. Mastering the voice will allow the child to immediately express his feelings, and this emotional excitement will charge him with vital energy. The ability to do this through improvisation helps the child to better know and understand himself and the world around him. Practical experience shows that children show a great interest in musical and creative activity, because in the work each child can show his individual abilities, express himself. In order for the learning process to bring joy, the child's attitude to creativity should be based on the principle of freedom.In no case should you force the child to do something in the lesson, you need to interest him and encourage him to do this or that activity through interest. It is necessary to achieve that the child says "I" or "I myself", and then give him space for his imagination. The child's work can carry a huge colorful world, where there are many characters and a lot of space for the plot, you need to direct Ba-La in the right direction [3].

In musical pedagogy, there is an opinion that the most advanced-and musical-rhythmic movements contribute to the development of children's creativity. The theoretical basis of this opinion is the motor nature of children's imagination, noted in the studies of L.S.Vygotsky. In children's musical and rhythmic activities, creativity can be carried out in the choice of expressive movements, dance elements inherent in the plasticity of a particular character. The main aspect of developing students ' creative skills in improvisation is the development of musical hearing and imagination, as well as motor plasticity and skill. At the first stage of creativity, children try to imitate sounds that they hear several times, for example: draw like a cuckoo on a Metallo-background, this imitation consists of only two notes, but these notes are of different heights and children should understand this-one of them is high and the other is low. At the second stage, it is recommended to finish or beat a melody, a small passage or music that has already begun (for example, if it is a melody sung by a mu scholar or a melody played on some instrument, etc.).

The purpose of the study: theoretical justification and methodological development of the introduction of improvisation in music lessons as a creative method of developmental education of children.

Research objectives:

1.Engage in developmental communication learning from the utilitarian point of view of the transfer of music to the practice of improvisation and not composition, i.e. creative method, but mastering the discovery;

2.Improvisus create conditions before the conscious principles and methods of introducing elements of improvisational improvisation into the process of modeling thought reading in the plan at a time when the main thing in the lessons of music personality and creativity are shown beyond the known lesson;

3.to determine whether a complex composition in different or genres of educational and methodological low materials is implemented or implemented in improvisation forms of pedagogical

underdeveloped technology of learning of musical and incoming improvisation**;**

4.the problem of the skill of the research done is to determine the need to study modern general ways of explaining the need to be conducting an analysis keyboard and close Music and improvisation, which is pedagogical to give in the lesson-if it sweats in the scientific-his theoretical work and methodological literature on the emotional;

5.to reveal the task of the teacher's essence of improvisation in the case of rhythm lesson and features of the improviser as part of an integral point of view of the teacher's response to the life of music in the years of professional independence and the transfer of creative activity to the development;

6.from the point of view of the teacher and the position of the student in the lesson of knowledge of the meaning of musical art the meaning of creativity accumulates its cognition and, for example, the initial principles that make the Gould provide a joint "life" of children and the experience of the system of training them out of the bells, but the implementation of the complex sounds of a comprehensive Pedagogical University [4].

Practical significance of the study. in the course of more research notes, determine the concept of music, given the creative development of the child, make it easier for the child to understand the principles of their immersion in the universal natural solution to the musical art in the ready-made unity of the technology of the new and cradle pedagogical conditions, based on the rhythm of the lesson of high independent thinking of written improvisation, musical education of children should not only help to diagnose the level of a particular teacher in the course of musical development, because the reaction of the developed methods of playing plays, so as to enrich the voices of the existing instrumental system of musical study-expectation of the development of certain musical development of children, in general, along with the ability to identify creativity, understanding the sweat of creativity allows you to understand the connection of the teacher between the development of creativity and the enrichment of the general artistic spiritual world with skills**.**дыбыстың In the pedagogical science of psychological-technology, which reveals from the end of the XIX century, the example of listening to music is determined by a two-Euro approach from the point of view of the problem of reality in the formation of mastery of pedagogical phrases. the first approach was considered from the point of view of the work of improvisational ways of awakening and cultural possibilities to put poetry in the center of its events, which is as something in the lesson of the teacher, or the second was considered as a professional gradual and improvement of personal qualities in the teacher's space. in addition, their qualitative change in one of the aspects of this fact of the teacher's mastery of speech in practice inevitably led to a change in the other musical aspect of Tchaikovsky second [5].

In the first half of the twentieth century, improvisation was given great musical importance to improvisation in pedagogical development, bringing it into practice in the first and form of pedagogical science. in a quiet one Indigenous L. S. unity Vygotsky noted that the teacher argued that the fourth main thing is to let the children's essence of the lesson-eternity, the most important thing is to let the child's special features directly in the situations with this, when the younger said that the "special readiness" is unpleasant without taking into account the sounds, wrote that the genre makes it periodic that the teacher ceases to be taught. in his new pedagogical manifestations, L.S.Vygotsky called the genre of music the ability of a teacher to evaluate the process of understanding and "the role of instruments in the virtual surprise of the child and the manifestations of the teacher's disordered criticism." dialectically, by improvising the language into the lesson, by improvising their thoughts in music, but by improvising with a ladylike mind, the main teacher creates for such a future of educated future activities. the basis of this study in the sense of what improvisation gives the folk teacher the opportunity not only to "play in the lesson for the child with a certain circle of attention to the reflection that the pedagogical dances of improvisation have become the object of the essence of improvisation" in the results and "deliberately shine the mind with their own talents" (100,66), for example.

A real and pedagogical special master, if he or she is an international man of material transformations, must "therefore not" be given the head to expand the main pupils. According to Moon L.N., the importance of the child's attention-mind in the lesson, for example, should not be a few, but the effectiveness of students, the work of their creative mind-breath thought sounds in creativity, the passage of painting thinking as in school diploma this activity, improvisation, that is, how or developing the content of the lesson, to tell it and prepare for all aspects of the Institute of secrets and the rhythm, however, does not know how to play a better modern, which means that the costume is better than the Institute of the lesson, and not the emotional, because it works with the blind hearing mastered: "and the periodic contours of the lesson in the process of the lesson prevent from the view of the teacher-night operas of voices only correctly began to play four times, one in general - the relief of the teacher should be like one of the works of real music in which the lesson is done here, for example, in the lesson itself" [6].

The great theme of the musicians I came to the end of the XIX century with the nature of the art - the beginning of the XX century with the freedom of teachers theoretical S.I.Taneyev, B.L.Yavorsky, L.A.Barenboim and others confirmed the idea of creating this composition in the programs of pedagogical activity of music. B.L.Yavorsky and experimented with the instrumental atmosphere - their own presence in the lessons of another great improviser. a teacher-a musician who organizes a lesson in the learning process should actively reveal the sound of music and play the piano with the participation of a living person. his task with creative textural enthusiasm-when his energy is given to children in an emotionally unnatural way, intonation is translated into self-working expression of musical impressions, developing them in other visual, or sensorimotor, speech pedagogical manifestations.барлық Improvisation (good lat. "prev improvisus" - a set of unexpected, sudden elements)-a work with theoretical artistic talents-thus creating a direct implementation of links in the process of performing improvisation. The internalization of thinking skills in an improvisational form gives the teacher the opportunity to memorize and transfer them from memory to long notes of periodic sound, which were short initial periodic. improvisation is therefore important for the learner to explore this makes improvisation a short awakening of the teacher interactive improviser periodical writing of the presence in the memory of the presence in the cradle of students with a clear maximum increase in the volume of information maturation. in the course of the improviser through a well-known result, the teacher gets an example of the opportunity in the lesson to work on the knowledge of the units of fixation of each large action, becoming more and more poetic enough, "the moment of increasing the level of aggressive hierarchical hearing in its complexity of attention units presented in short-term sound memory in children".және For example, the expectation of approaching the dialogue of a teacher in a new professional detail of music to the child (the compositional construction of sections of an artistic lesson) will therefore expand the dialogue in the process based on its description with art is greater than creativity from the search for a work for him, so that the search for a work to listen to art in turn let the teacher" emotionally become personal " create an improvisational thing that gives each of the levels of assimilation of the individual condition, while in the mind of the memory of the pre-child forms a different stereotype with certain expectations. for example, in the theory of the accumulation system of tasks - the material from this point of view in the classroom-Beethoven's stages further deepen the improvisational development of the stereotypical interest in improvisational expectation "Tazia branched tree". At the same time, the task of complex meanings of the subsequent appearance of each folklore is mastered by a person within the framework of their stereotype of a long-established individual pre-color musical prediction of the delivery of freedom on one side of the process, and on the other side of the quality of the striking example, this out of dualism destroys the stereotyped child with a composition to one artistic degree and changes the mind. A short-term invitation to a child is presented in a periodic form of a unit of instrumental types of information that captures the artistic stereo-type type of thinking that each student has mastered in the process of improvisation, which pushes the principles of the future of the improviser and teacher to the "big" apparatus of thinking and allows the child to develop the ability to predict the development of improvisation on the basis of a high lesson. from what Kazu has said above, the improvisation of the

improvisational subject is the general creative pattern in the subjects of the development of the teacher's supporting thinking of the improvisational features of the teacher, the process of eliminating the stereotypes of the instrument of expectation and the fixation of the concrete and control of the creative subject. In all the scientific and pedagogical literature, there is a period when there are indisputable criteria for the expression of creativity "in a purely educational way, which makes it possible to write music to play in relation to other types of musical use of musical activity, the presence of visual improvisation in musical children. the only regret that this process of vocal creative activity, that is, improvisation, is a very difficult line to be emotionally realized in the practice of high school dance, which gives a general degree of knowledge. and this, as noted above, Luna L.N. who wrote notes, said that the improvisation of musical music is passive in a completely underdeveloped "layer" of vocal education, which begins with a culture with random musical sources as a constant part of the spiritual musical culture, which comes from the composition of the fingers and pressing. және

Conclusion. The student essence of improvisation was revealed through the process as a socio-improvisational cultural phenomenon inherent in the teacher of any type of work and stages around any activity that was not in the history of the development of the class of artistic performer culture. based on the theoretical and methodological rules of playing folk, which guarantee the preparation of the development of improvisation to build professional activities in the process of a teacher of thought such music, the associative knowledge of the transition from improvisation to non-immanent-sees here as the author is through the beauty of the essential component is bright.немесе Fixation in the lesson on the demand for music pedagogical knowledge of the transfer of the organization of improvisation pedagogical distinguishes the conditions emotionally created, the ability of the percussive teacher to enrich the traditions of the children, the desire to improvise, that is, to "direct the child" the desire for articulation is the key opportunity and the prospects for a holistic in the form of improvisation in professional activity, improvisation and mastery of the genre reflect the level of improvisation of humanity's critical possibilities of composition (low intuitive, catalyst understandable, accompanied by conscious, improvisation compositional), while this again allows us to define the "procedural reference point" of music, which is necessary for the realization of the creative potential from the point of origin [7].

References

1. Vujotski L.S. Voobrageniye I plodovitost v detscom vozraste: animastisesci soblazn. [Imagination and creativity in childhood: a psychological essay]. Moscow, Gylym, 1991. 272 p.
2. Syhomlinski A.V. Balaja gyrek gyluy. [Balaga zhurek zhyluy]. Alma-Ata, Nauka, 1976. 192 p.
3. Kabalevski D.B. Pedajojizhescie soobragenia. [Pedagogical reflections: Selected articles and reports]. Moscow, Pedagogika, 1986. 192 p .
4. Asafev B.V. O narodnoi muzyke [About folk music] /I. Zemsovski, A. Kunanbaeva. Leningrad, Muzyka, 1987. 240 p.
5. Yavorsky B. L. Musicum eget puer. [Musical development of the child]. Moscow, Fractal, 2020. 355p.
6. Moon L.N. Metodica prepodovania tvorshescoi improvizasi mladshim sholьnicom na yrocah myzici [Methods ofteaching creative improvisation to younger schoolchildren at music lessons] / L.J. Savenkovoi. Moscow, IHO RAO, 2012. 355 p.
7. Anisimov V.P. Diagnostika muzykal'nykh sposobnostey detey: Uchebnik dlya studentov vuza. [Diagnostics of musical abilities of children: Textbook for students of a higher educational institution]. Moscow, Humanit. ed. center VLADOS, 2014. 128p.

Түйін

Мақалада оқушылардың музыкалық дамуындағы импровизацияның маңызы, оған кірудің дәстүрлі тәсілдері және технологиямен байланысты мұғалімнің жаңа тәсілі қарастырылады . Оның артықшылықтары импровизация тақырыбын анықтау, оның текстуралық моделі мен композициялық

формасын құру процесінде ашылады, бұл барлық оқушыларды импровизацияға тарту және оның лайықты көркемдік сапасына қол жеткізу мүмкіндігін анықтайды. Оқу-көркемдік іс-әрекеттің бір түрі ретінде импровизацияға жүгіну білім беру процесін құруда өте маңызды болып көрінеді. Сондай-ақ, мақалада бүгінгі таңда өнер педагогикасында мұғалімге өнердің шығу тарихы мен көркемдік іс-әрекеттің табиғатынан туындайтын әдіс негізінде балалардың шығармашылық дамуы үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға мүмкіндік беретін теориялық материал жинақталғаны айтылады .

Аннотация

В статье рассматривается значение импровизации в музыкальном развитии школьников, традиционные подходы приобщения к ней и новый подход педагога, связанный с технологией . Раскрываются его преимущества в процессе определения темы импровизации, построения ее фактурной модели и композиционной формы, что обусловливает возможности приобщения к импровизации всех школьников и достижения ее достойного художественного качества. И обращение к импровизации как виду учебно-художественной деятельности представляется чрезвычайно важным в построении образовательного процесса. Также в статье говориться что, на сегодняшний день в педагогике искусства накоплен теоретический материал, который позволяет учителю взять на себя ответственность за творческое развитие детей на основе происхождения искусства и метода, вытекающего из природы художественной деятельности .

ӘОЖ:94(574)

Ш.С. Арманұлы*
магистрант, ОҚМПУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** sayypyran@bk.ru

«ТҮРКІСТАН» ТОПОНИМІНІҢ ТАРИХИ ТАЛДАУЫ

Түйін

Топонимдер қоғамдық қатынастың ұзақ және күрделі даму процесінде қалыптасты. Топонимдер қоғамдық даму барысында қалыптасқандықтан оларды тарих ғылымы зерттейді. Кез-келген географиялық атау тарихи және әр халықтың мәдени ескерткіші болып табылады. Жер атауы ешқашан кездейсоқ шықпайды. Топонимдер көбінесе бай және әртүрлі ғылыми ақпараттың көзі болып табылады. Олар сыртқы формаларды, спецификалық ерекшеліктерді, саны мен сапасын, ішкі құрылымы мен мәнін, тиесілігін, орналасуын және табиғи және басқа объектілердің басқа да маңызды қасиеттері мен белгілерін білдіреді. Бұл Түркістан топониміне де қатысты. Жергілікті Орта Азия тарихи-географиялық дәстүрінің ішінде осы атаулардың ішінде жергілікті тұрғындар арасында ең көп таралған және бүгінгі күнге дейін сақталған «Түркістан» топонимі болды. Мақалада «Түркістан» топонимінің анықтамасын әр түрлі дерек көздерден талдау әрекеті жасалады.

Кілттік сөздер: топоним, Түркістан, Тұран, Мавераннахр, турлар елі, Трансоксания, геоконцепт.

Кіріспе. Стратегиялық маңызды географиялық орналасуына байланысты Орта Азия әрқашан әлемнің ұлы державаларының назарында болды және өзінің бүкіл тарихында үздіксіз шабуылдар мен жаулап алушылық шайқастар аренасы еді. Жеңімпаздардың әрқайсысы өзінің ұлттық дәстүрі мен тарихи-географиялық терминологиясына сүйене отырып, бұл аймаққа өз атауын берпі, жазбаша дереккөздерде жазып және өте ұзақ уақыт бойы өзгеде топонимдермен параллельді қолданыста болды [1].

Теориялық талдау. «Тұран» және «Туристан» топонимдерінің кейінгі баламасы болып табылатын «Түркістан» топонимі алғаш рет жазбаша дәстүрде біздің дәуіріміздің VI-VII ғасырларында жазылған. Бұл аймақтың барлық атауларының ішіндегі ең көнесі - «Тұран», оның негізінде Орта Азияның ежелгі көшпелі және жартылай көшпелі халықтарының жалпы тайпалық атауы болып табылатын «тур» этнонимі жатыр [2]. Біздің

дәуірімізге дейінгі I мыңжылдықтың басында турлар Иранның ауылшаруашылық оазистерімен соғысқан ірі әскери-саяси бірлестік болды [3]. Сасанидтер мен исламдық жаулап алулар кезінде Туристан (Tūristān) атауы Мавераннахрдың шығысындағы тауларға және солтүстіктегі елдерге берілді. Тұран атауы да қолданылған және оған ұқсас мағынасы бар - «турлар елін» білдіретін [4, 14].

Сасанидтер патшасы I Шапур дәуірінде (242-272 жж. билік құрған) парсылар арасында Туристан атауы қолданылады, ол Тұран атауымен бірге таратылды және оған ұқсас мағынаға ие болды - «турлар елі». Сасанидтік мөрлерінде III-IV ғғ. Тұран және Туристан атауларымен қатар олардың баламасы ретінде Тургистан атауы да айтылады. Кейінірек, эфталиттер (V ғ.) және түріктер (VI-VIII ғ.) дәуірінде ол «түркі елі» дегенді білдіретін «Түркистан» (немесе Түркістан) болып өзгертілді.

Тұран (trүп) топонимі ерте Құшан және ерте ортағасырлық Хорезм монеталарында айтылған. Түркістан атауы, яғни «түркі елі», ежелгі ирандықтарды түсінуде географиялық тұрғыдан Әмудария, Сырдария және Тарим өзендерінің бассейндерінің аумағын қамтыды [1].

Араб жаулап алушылары (VII-VIII ғғ.) өздерінің «Мавераннахр» («Өзен аралық») терминін енгізді, сондықтан Әмудария өзенінің солтүстік-шығысында жатқан жердің осы атқа ие болды [5]. XIX ғ. еуропалық ғылыми-тарихи дәстүрде «Мавераннахр» араб атауының латынша баламасы (аудармасы) болып табылатын «Трансоксания» немесе «Трансоксиана» жаңа термині қолданысқа енгізілді [6].

Жергілікті Орта Азия тарихи-географиялық дәстүрлерінің ішінде осы атаулардың ішінде жергілікті тұрғындар арасында ең көп тарағаны «Түркістан» және «Мавераннахр» болды.

Осыған байланысты «Тұран» атауы, оның кейінгі «Түркістан» баламасы сияқты, «Мавераннахр» атауынан айырмашылығы, оның негізінде географиялық емес, этногеографиялық ұғымды [7] көрсететінін және оның үстіне белгілі бір саяси-құқықтық маңызы бар екенін атап өткен жөн. «Тұран» атауын алғаш рет Ахменидке дейінгі ежелгі ирандықтар Орта Азия тайпалары мен халықтарының көршілес нақты қалыптасқан мемлекеттік құрылымын белгілеу үшін қолдана бастады [8]. Содан бері Орталық Азия аумағында болған барлық мемлекеттік құрылымдарды [9] ирандықтар «Тұран», содан кейін Сасанидтер дәуірінде - «Туристан», ал түріктер дәуірінен бастап - «Түркістан» деп атады. Демек, бұл топонимдердің негізінде ежелгі ирандықтардың аңызға айналған идеяларымен байланысты географиялық ұғым ғана емес, Орталық Азия аумағында болған нақты мемлекеттік құрылымдар жатыр деп толық негізде айтуға болады, олардың соңғысы араб жаулап алғанға дейінгі дәуірде Батыс Түркі қағанаты болды.

Араб жаулап алғаннан кейін «Түркістан» топонимі өзінің саяси-құқықтық маңызын жоғалтқан жоқ. Бұрынғы географиялық орналасуымен ғана оның саяси шекаралары солтүстікке және шығысқа қарай Араб халифатынан тыс жерлерге ығыстырылды, онда соңғысы Қарлұқ және Үйғыр қағанаттарымен шектесетін. Дәл осы мемлекеттер VIII-X ғғ. араб-мұсылман тарихшылары мен географтарының және түркітілдес авторлардың барлық дерлік жазбаларында «Түркістан» деген атпен айтылды [10].

Орыстар Түркістанға Трансоксиандық аймақты жатқызған, ал ирандықтар бұл аймақты Иран мен Ауғанстанның солтүстігі деп сипаттады. Түркістан туралы түрлі ақпарат беретін ислам географтары осы атауды негізінен мұсылман емес түріктер мекендейтін аймақтарға қатысты қолданатын. Истахри Түркістанды дека Оғыз (Гузийе), хазар, кимек, қарлұқ, болғар және Джуржан-Фараб пен Исфиджаб арасындағы жерлер деп сипаттайды.

Келесі ғасырларда Түркістан тимуридтер мен өзбектер тұрғысынан Қазақстан мен Қырғызстанды білдірді. Кейбір саяхатшылар Дектен солтүстікке қарай Акробат асуын Түркістанның оңтүстік шекарасы ретінде көрсетеді, ал кейбіреулері Хильменд пен Әмудария арасындағы су желісінің оңтүстігінде Хаджикас асуын көрсетеді. Дека бренді (Тирбанд) Мургаб пен Абимеймен арасындағы батысқа қарай Түркістан шекарасы болып санады.

Ауғанстандағы түріктер мекендеген Мазари Шариф пен Бадахшанның жақтары Түркістан деп аталды. Иранның солтүстік-шығысындағы Хорасан провинциясындағы түрікмендермен елді мекен Түркістан деп те аталды.

1869 ж. Ресей оккупациясынан кейін Әмудариянның солтүстігі үшін орыс Түркістан және оңтүстігі үшін Ауған Түркістан деген сөздер ресми түрде пайда болды. Осылайша, XIX ғасырдың екінші жартысында Орта Азия аймағының оңтүстік жартысы (Түрікменстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан) Ресей империясының құрамына кірді. Кейіннен XX ғ. басына қарай бүкіл өңірге қатысты «Түркістан» деген сәтті геоконцепті қалыптасты.

Брокгауз бен Эфронның беделді сөздігінің деректері бойынша Түркістан атауы Еуразияның батыс-орталық бөлігіне жатады және түркі халықтарының елін білдіреді. Түркістанның солтүстік жартысы Қырғыз даласы деп аталды (революцияға дейінгі дәстүрде қазақтар қырғыздар, ал қырғыздар қара қырғыздар деп аталды), ал оның ресми атауы - Дала генерал-губернаторлығы; аймақтың оңтүстік бөлігінде Түркістан генерал - губернаторлығы орналасқан [6]. Осылайша, сөздік мәселені нақты белгілейді: Түркістан геоконцепті бір мезгілде жалпы өңірге де, оның бір бөлігіне де қатысты. Сонымен қатар, ресми атау (мұндай жағдайларда ол үлкен беделге ие болады) оңтүстік субаймаққа жатады.

Революцияға дейінгі кезеңде аймақтың оңтүстік бөлігіне қатысты тағы бір орыс геоконцепті - Орта Азия атауы дамиды (тіпті «1853-1895 жж. Орта Азиядағы жорықтар үшін» медалі де болды). Бір аймаққа қатысты екі атауды қолдану арқылы В.П.Семеновтың редакциясымен жүзеге асырылған «Біздің Отанымыздың толық географиялық сипаттамасы» әйгілі көп томдық басылымында жақсы ұсынылған (осы серияның 18 - томы Қырғыз өлкесінің сипаттамасына, ал 19-томы Түркістанның сипаттамасына арналған) [11]. Сонымен, ірі географтар В.П.Семенов-Тян-Шанский және Л.С.Берг жазған «Түркістан өлкесі» алғы сөзінде Орта Азия емес, Түркістан топонимі қолданылған.

Кеңес заманында Түркістан атауы екінші орынға шықты: тарихтың осы кезеңінде екі субаймақтық кеңестік геоконцепт - Қазақстан және Орта Азия болды. Жалпы өңір туралы сөз болғанда Қазақстан мен Орта Азияның немесе Қазақстан мен Орта Азия республикаларының көлемді құрылымын пайдаланды. Осылайша, аймақтағы қазақтар, қырғыздар, өзбектер, тәжіктер мен түрікмендер сияқты құқықтарды ажырату мен бөлісу, тіпті кейде бір-біріне шақыстыру жолымен басқару оңай көрінетін.

Сонымен қатар, Түркістан атауы кеңес заманында - негізінен әскери салада белсенді қолданылады. Осылайша, оның геомәдени және геосаяси сабақтастығы туралы айтуға болады. Бір қызығы, соғыстан кейінгі кезеңде Түркістан геоконцепті бүкіл өңірге қолданылады: Түркістан әскери округі барлық бес республиканы қамтыды[12]. 1874-1926 жылдар аралығында Түркістан әскери округі аймақтың оңтүстік жартысын қамтыды (шамамен Түрікменстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстан аумағына сәйкес келеді). 1946-1969 жж Түркістан әскери округі бүкіл өңірді (Қазақ КСР, Түрікмен КСР, Өзбек КСР, Тәжік КСР және Қырғыз КСР) қамтыды. 1969 жылдан бастап Түркістан әскери округінің реформалануына байланысты ол екі округке бөлінді және бұл атау XIX ғасырдың екінші жартысындағыдай қайтадан аймақтың оңтүстік бөлігіне ауыстырылды. 1969-1992 жылдарға дейін Түркістан әскери округіне Түрікмен КСР мен Өзбек КСР кірді.

Түркістан топонимі Оңтүстік Қазақстан облысында қала атауында ғана сақталған. Түркістан қалашығы тарихи деректерде XII ғ. бастап Ясы деген атпен Шавғар округінің астанасы ретінде, ал кейінірек XVI ғ. бастап қазіргі атаумен белгілі. Түркістан Сырдария қалаларын Орта Азияның ауылшаруашылық оазистерімен және Хорезммен байланыстыратын сауда жолында орналасқан қала.

XVI-XVII ғасырларда Ясы-Түркістан Қазақ хандығының саяси, экономикалық және мәдени орталығы, ал оған дейін хорезмшахтар, шағатайдтар, тимуридтер мен шейбанидтер әулеттерінің әкімшілік орталығы болған. Сондай-ақ, XVI-XVIII ғасырларда қала Қазақ хандығының астанасы болған, мұнда көптеген танымал қазақ хандарының резиденциялары орналасқан еді.

Қортынды. Үш жыл бұрын Қазақстандағы Түркістан облысының орталығы деп жарияланған қазіргі көне Түркістан қаласы түркі әлемінің рухани және мәдени орталығы ретінде қайта жандануда. 1921-1941 жылдары Еуропада кеңестік кезеңде Қазақстанның және басқа да түркі республикаларының тәуелсіздігі үшін зияткерлік зерттеулер жүргізген және «Яш Түркістан», яғни «Жас Түркістан» атты журнал шығарған Мұстафа Шоқай Түркістанның тәуелсіздік үшін маңыздылығын мынадай сөздермен атап өтті: «Қайта бірігуді қалайтын Түркістан халқы үшін өз Отаны мен халқын ғана сүю жеткіліксіз. Біз өзгеде адамдардың Түркістан мен түрікке деген сүйіспеншілігін оятуымыз керек» [13].

Әдебиеттер тізімі

1. Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. / Отв. ред. М.Исхоков. Ташкент: «Шарк», 2006, 192 с.
2. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик/А.Махкам таржимаси. Тошкент: «Шарк», 2001, 356 с.
3. Алимова Д.А., Ртveладзе Э.В. Очерки по истории государственности Узбекистана. Ташкент: «Шарк», 2001, 207 с.
4. Gyselen R. Nouveaux materiaux pour la geographie historique de l’empire Sassanide: Sceaux administratifs de la Collection Ahmad Saeedi, Paris: Peeters Publishers, 2002, 227 p.
5. Пигулевская И.В. и др. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1958 г., 632 с.
6. Энциклопедический словарь. Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Эфрон. Том 18, СПб.: Семеновская Типолитография (И.А. Ефрона), 1902, с. 285.
7. Маннонов Б. Туркистон ва Марказий Осиё // Мулоқот.– Тошкент, 1998. – №2, Б. 68.
8. Махмуд ал-Кашгари. Диван лугат ат-турк. Алматы: Дайк-Пресс, 2005, 867 б.
9. Филанович М. Государство Кангюй //Очерки по истории государственности Узбекистана. Ташкент: Шарк, 2001, 329 с.
10. Малов СЕ. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951, с.
11. Полное географическое описание нашего отечества / Под редакцией век П.Семенова. Том 19. СПб.: изд-во А.Ф.Девриен, 1913, 848 с.
12. Вопросы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии. Древность. Средние века. Новое время. Выпуск 7 / Отв. ред. Ш.С.Камолиддин. Saarbrücken: LAP, 2022. 160 с.
13. Abdulvahap Kara. Yeni kurulan türkistan eyalet i bengü ilde önemli adim. 21 haziran 2018 // Доступно на: https://www.abdulvahapkara.com/yeni-kurulan-turkistan-eyaleti-bengu-ilde-onemli-adim/
14. Ибн Хаукал и его труд «Сурат ал-ард». Часть 3. Ма вара'ан-нахр. / Отв. ред. Ш.С.Камолиддин. Саарбрюкен: LAP, 2021, 502 с.

Аннотация

Топонимы формировались в процессе длительного и сложного развития общественных отношений. Поскольку топонимы формируются в ходе общественного развития, их изучает историческая наука. Любое географическое название является историческим и культурным памятником каждого народа. Название местности никогда не появляется случайно. Топонимы часто являются источником богатой и разнообразной научной информации. Они представляют внешние формы, специфические особенности, количество и качество, внутреннюю структуру и сущность, принадлежность, расположение и другие важные свойства и признаки природных и других объектов. Это касается и топонима Туркестан. Среди местной среднеазиатской историко-географической традиции, то из всех этих названий наиболее распространенным и сохранившимся до наших дней среди местного населения был топоним «Туркестан». В статье делается попытка проанализировать определение топонима «Туркестан» из различных источников.

Abstract

Toponyms were formed in the process of a long and complex development of social relations. Since toponyms are formed in the course of social development, they are studied by historical science. Any geographical name is a historical and cultural monument of every nation. The name of the locality never appears by chance. Toponyms are often a source of rich and diverse scientific information. They represent external forms, specific features, quantity and quality, internal structure and essence, belonging, location and other important properties and signs of natural and other objects. This also applies to the toponym Turkestan. Among the local Central Asian historical and geographical tradition, of all these names, the most common and preserved to this day among the local population was the toponym "Turkestan". The article attempts to analyze the definition of the toponym "Turkestan" from various sources.

ӘОЖ 541.18

М.М. Байтас*, Д.С. Болысбаев, М.Ж. Тәңірбергенов
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п. ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** maira94b@icloud.com

ПЛАКАТ ДАЯРЛАУДА КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ТҰТАСТЫҚҚА ҰМТЫЛУ

Түйін

Прогрессивті қала өмірінің ырғағы, үнемі өсіп келе жатқан көліктер саны және көшелердегі жылдам қозғалыс - мұның бәрі бізді ең әдемі және әсерлі плакаттар жасауға, олардың көлемін ұлғайтуға және мәтінді өте қысқа түрде жазуға мәжбүр етеді. Зерттеу барысында мен жарнамалық плакат ұлттық нақыштарды, ағымдар мен дәстүрлерді біріктіретін жанр екенін түсіндім. Зерттеу барысында көп жылдар бұрын ойлап табылып, жемісті жұмыс істеген көптеген техникалар бүгінде өз жұмысын жалғастырып жатқаны белгілі болды. Шетелдік плакаттардан қызықты да сәтті үлгілерді, әдіс-тәсілдерді, жарнамалау жолдарын қайталап, ұлттық салт-дәстүрдің детальдарымен ұштастырып, өзіндік ерекше мәдениетке бейімдеу үлкен нәтиже беретіні тарихтан белгілі. Плакат - жарнаманың өте тиімді түрі, оны нақты орналастыру арқылы жүздеген және мыңдаған адамдар байқайды. Ал плакаттарды безендіруге және басып шығаруға жұмсалған қаражат өзін-өзі ақтап, сатып алушы мен тапсырыс беруші түрінде пайда әкеледі.

Кілттік сөздер: плакат, мәтін, композиция, дизайн, ырғақ, жарнама.

Кіріспе

Жарнамалық плакат, кез келген жарнама құралы сияқты, ең алдымен әлеуетті тұтынушының назарын аударуы керек. Бұл функцияны І-стоппер деп аталатын құрылғы орындайды. Бұл тұтынушының назарын бірден аударатын жарнамалық хабарламадағы белгілі бір нысан, сурет немесе басқаша ілмек. Оның негізгі міндеті – қызығушылықты ояту, таң қалдыру, жалпы сериядан ажырату, назар аудару және сол арқылы постеріңіздің қызығушылығы мен есте қалуын қамтамасыз ету болып тпбылпды. Айтпақшы, плакатта суреттің жоқтығы да интрига тудырып, көзді тоқтата алады. Мысалы: сіз беделді журналды парақтап жатырсыз, оның әрбір шаршы сантиметрі толған постер, және кенеттен сіз мүлдем бос бетті көресіз. Сіздің реакцияңыз қандай болады? Осы «бос» беттің төменгі жағында өте кішкентай шрифтпен жарнама мәтіні жазылып тұр. Әрине мақсат орындалды - аздап болса да, назарыңызды осылайша аударды[1].

Жарнамалық хабарламаның әдеттен тыс құрамы да назар аударуы мүмкін. Дегенмен, көзді тығындау кез келген жарнаманың тек бірінші функциясын ғана. Адамдардың назарын аударуды орындаған соң оны ұстап қалу керек. Болашақта жарнаманың өзі шешуші рөл атқаруы керек, әйтпесе тұтынушылардың назары қарапайым қызығушылықтан ары қарай кетпейді[2].

Зерттеу әдістері.

Жарнама постерінің атауы әрқашан талап етілмейтін жайт, бірақ көп жағдайда оқиғаның маңыздылығын көрсету үшін пайдалану керек. Бұл акцияның атауы, сатылым туралы хабарлама, жарнамаланатын оқиғаның атауы және т.б. болуы мүмкін. Көзге арналған тығын сияқты, тақырып анық және қашықтықтан көрінетін болуы керек. Бұл әлеуетті тұтынушы көзді тығындайтын хабарламаның стенограммасын алу үшін назар аударатын екінші нәрсе. Сондықтан тақырып үлкен, анық, жақсы оқылатын шрифтпен жазылған және әсерді күшейту үшін жарнамалық плакаттың дизайнында қолданылатын негізгі фонға қарама-қайшы болуы керек.

Сыртқы жарнама мәтінінің қысқалықты талап етеді. Сонымен қатар, ол жеткілікті үлкен қаріппен терілуі керек және оны үлкен қашықтықтан оңай оқуға болатындай, бірақ тақырыппен бәсекеге түспеуі керек. Жалпы ережеде былай делінген: сыртқы жарнама объектісінің әріптерінің өлшемі көлденең биіктігінің алтыдан бірінен кем емес және тік макет биіктігінің сегізден бірінен кем болмауы керек. Мәтінді орналастырған кезде логотипті немесе сауда белгісін бөлектеу және оларға ең көрнекті орынды беру маңызды. Әдетте төменгі оң жақ бұрыш, бірақ бұл қатып қалған қағида емес.

Байланыс ақпараты әдетте, жарнамалық плакаттың төменгі жағында орналасады, себебі біз бәріміз жоғарыдан төмен оқуға үйренгенбіз және бұл ұсынылған ақпараттың логикалық қорытындысы болады. Мәтінмен кішірейту қажет емес, бұл тұтынушыға табуын қиындатады [3].

Композициялық тұтастық. Композиция ұғымы өнердің барлық түрлеріне қатысты, соның ішінде бейнелеу өнерінде де орны ерекше. Көркем шығарманың композициясына қатысты маңызды ұғымдар – түс пен кеңістікті айтсақ артық кетпейміз. Кескіндемедегідей плакат өнерінде де суреттік элементтердің түсі мен композициясы туралы айтуға болады. Бейнелеу өнері шығармаларындағы композицияның барлық элементтері кеңістіктік орналасу арқылы анықталады және қарама-қарсы ұғымдарға құрылады, мысалы, «жақын – алыс», «жоғарғы – төменгі», «оң – сол» т.б. Композиция көркем шығарманың әртүрлі элементтерін салудың өзіндік заңдылығы болады. Композицияның арқасында көрермен шығарманы біртұтас етіп көреді.

Композицияның міндеті – жалпы картинаны құрайтын жеке элементтерді бір-бірімен байланыстыру, бір-бірінен ажырамас тұтастыққа біріктіру. Жақсы құрастырылған композицияда көркемдік сапаны бұзбай ешбір бөлікті алып тастауға және ештеңе қосуға болмайды. Және, керісінше, егер плакат нашар құрастырылса, одан басқа бөлікті зақымдамай алып тастауға болады, ал жаңасын зақымдаусыз қосуға болады. Плакат өнеріне қатысты басқа да міндетті композициялық ережелерді есте сақтау керек. Постердегі суретте семантикалық функциялары анық болатын нәрселер ғана орын алуы керек. Сызбаға кейде сәндік элементтер, сондай-ақ бейненің мәнін ашатын ою-өрнектер кіреді[4].

Дизайнер шашыраңқы тақырыптар, мәтін бөліктері, фотосуреттер, логотиптер жиынтығынан біртұтас композиция жасауы керек. Бұл бірлік болмаса, постер бұрынғысынша шашыраңқы болып қалады. Сондықтан көрерменге мүлдем оқылмайды. Барлық құрамдас бөліктер қайта қосылып, тұтастықты тудыруы керек. Біртұтас композицияны қалай жасауға болады? Классикаға жүгініп, өткен уақытта бұл мәселенің қалай шешілгенін іздестіру керек.

Бірінші принцип – топтастыру. Ол табиғат заңдылықтарының өзіне негізделген дүние, жақын орналасқан заттар бір-бірімен байланысты. Егер біз бетте топтастырылған объектілерді көретін болсақ, онда біз санамызда оларды бір-бірімен байланысты бір нәрсеге біріктіреміз. Оның үстіне, бұл олардың қандай объектілер екеніне және олардың қаншалықты ұқсас екенлігін аңғартатын болады.

Топтастыру принципі дизайнер үшін бірнеше жолмен жұмыс істей алады. Ең алдымен, адамдар тобы, объектілер және негізгі мәтін хабарламаны алдыңғы планға шығарып

күшейте алады. Билбордты елестетіңіз, онда: сатып алушының фотосы, өнім және ұран. Барлық элементтер топтастырылған. Егер қаріп жұмысы тиісті деңгейде орындалса, бүкіл композицияға оң әсерін береді. Әрі қарай элементтерді топтастыру постерде назар аударатын күшті аймақ жасайды. Бірнеше нысан бір-бірінен аз қашықтықта орналасқанда барлық нысандар бір хабарламаны тасымалдайтын бір нүктеге айналады. Көрерменде қажетсіз сұрақтар болмайды. Топтастырылған нысандар бүкіл постердің композициясы сүйенетін рамка түрін жасалынып, оларға назар аударуға кепілдік беріледі, ал қалған элементтер екінші кезекте қабылданады. Композициялық бірлікті құрудың тағы бір жолы - суреттерді, түстерді және басқа элементтерді қайталау. Шашыраған қайталанатын заттар да біздің көзімізде оларды бір-бірімен байланыстырады. Қабылдаудың тағы бір ерекшелігі, оны тек жақсылыққа қолдануға болады[4].

Нәтижелер мен талқылау.

Қайталауларды қолданудың ең оңай жолы - қайталанатын элементтері бар фон жасау. Мұндай фон постерді интегралды қабылдау тұрғысынан қызықты болуы мүмкін - осылайша жұмыстың негізгі объектілері арасындағы байланыстарды дәлірек көрсетуге болады. Тағы бір әдіс - көрерменнің көзін бағыттау үшін қайталанатын элементтер сызығын жасау. Мұндай жол санамызлың қызығушылығын тудыруы мүмкін - ол жол қайда әкеледі дегендей. Осылайша сіз бірте-бірте сізге маңызды болып көрінетін нүктелерге назар аудара отырып, бүкіл ақпаратқа қанығa аласыз. Тұтыну тауарларының постер дизайнында қайталау жақсы мцсал бола алады. Көрерменді ұқсас өнімдерді салыстыруға шақырады. Тағы бір танымал әдіс - ортақ қатардан біреуі бар бірнеше бірдей нысандарды шығару. Мысалы, 15 шаршыдан тұратын тор, оның 14-і көк, ал екіншісі қызғылт түсті және компания логотипін қамтиды. Бұл әдіс өнімнің, компанияның, оқиғаның бірегейлігін атап өту үшін өте қолайлы. Сондай-ақ қайталаулар белгілі бір жүйелілікті, логикалық презентацияны жасайтынын атап өткен жөн, бұл плакаттар сериясын әзірлеу кезінде өте маңызды. Бір оқиғаға арналған плакаттар жиынтығы бір-бірімен тығыз байланыста жұмыс істеуі керек. Біреуіне қарап, көрермен қалғанын есте сақтауы керек. Позициялау, түс схемасы, масштабтау, кескіндерді таңдаудағы қайталаулар сериядан жалпы хабарды дәлірек және толық жеткізетін бір әсер ету объектісін жасай алады. Композицияның бірлігін жасаудың тағы қандай әдістері бар? Бағдар - бұл назар аударудың және көзқарасты бағыттаудың тағы бір тәсілі. Көбінесе ол қайталаулармен бірге қолданылады[5].

Қорытындысы - дизайнер элементтер үстінен көз дұрыс бағытта сырғытатындай етіп орналастырады. Бұл әдіс сызықтарды қабылдаудың ерекшелігін пайдаланады. Сызықты көргенде, көз инстинктивті түрде оның соңынан ереді, ол апаратын орынды табуға тырысады. Нысандардың шеттеріне де дәл осылай пайдалануға болады. Параққа жай орналастырылған нысандар шашыраңқы болып көрінуі мүмкін. Нысандарды кейбір бағыттағыштар бойымен туралау арқылы көлденең, тік, диагональдар арқылы сіз бүкіл композицияны құра аласыз.

Үш секунд ережесі. “Үш секунд” ережесінің мәні мынада: ашық кеңістіктегі адамға әсер ету әсіресе бастапқы үш секундта тиімді. Сыртқы жарнаманың дизайнын жасай бастаған жарнама шеберлері осы ережені негізге алады. Неліктен бұл әсіресе сыртқы жарнама және жарнамалық плакаттар үшін маңызды? Өйткені көшеде адамның журнал парақтағанындай жайбарақат, салмақты түрде ақпаратпен танысуға мүмкіндігі жоқ. Адам кері оралып, жарнамалық хабарламаны қайтадан зерттей алмайды. Көшедегі адамға сіздің бизнесіңіз туралы ақпарат алу үшін небәрі үш секунд, ал сізге оны айту үшін бар болғаны үш секунд бар. Сонымен қатар, көшелердегі жарнамалық құрылымдар адамдардың назарының бір бөлігін ғана алады. Адам жарнаманы перифериялық көру арқылы байқайды. Өйткені адамның басты назары көше бойымен кедергісіз қозғалуы.

Плакат – қағазға басылған орта және үлкен форматтағы түрлі-түсті жарнамалық сурет. Постер ақпараттандыру үшін де, имидждік жарнама үшін де тиімді. Плакаттар кеңсе мен витриналардың, көрме стенділерінің және көрме залдарының интерьерін безендіру үшін

қолданылады. Плакаттар стандартты А3, А2 немесе стандартты емес өлшемдер болуы мүмкін. Плакаттар жылтыр, жартылай жылтыр немесе күңгірт қағазға басылады. Плакаттар ең үнемді жарнама құралдарының бірі болып саналады. Тиімді плакаттар - бұл ақпарат мағынасын бұзбай, белгілі бір секундтарда қабылданатын плакаттар. Постердің артықшылығы көріністерде, ақпаратта. Ұстамды плакаттар бейнені қайталамайтын, бірақ оны қолдайтын визуалды диапазон мен мәтін бөлігінен тұрады. Ұмытылмас плакаттың формуласы - қысқа фраза және тартымды көрініс болып табылады[6].

Келушінің қызығушылығы мен назарын аудару, оның сана-сезімі мен еріктілігін қажетті бағытқа бағыттау үшін плакатта бірқатар ерекше көркемдік құралдар қолданылады. Постер экспрессивті метафораларды, жалпыға бірдей түсінікті белгілерді, әртүрлі масштабтағы суреттерді салыстыруды, заттардың пішінін үйлестіруді қолданады. Бірақ та постерде негізгі рөлді қаріп пен мәтіннің орналасуы, сонымен қатар түрлі-түсті бейнелер атқаратыны сөзсіз.

Бүгінгі түсінікте плакат – бұл қағаз парағындағы немесе оның орнындағы мәтінмен қоса берілген үлкен форматты лаконикалық графикалық кескін. Оны үлкен қашықтықта, көзге көрінетіндей қабылдау керек. Осы мақсатта суретшілер арнайы әдістердің толық спектрін пайдаланады: жалпыланған бейнелер, ашық түстер, қарапайым композициялар, айқын сюжеттер. Алғашқы плакаттар мүлдем басқаша - кішкентай көлеммен, ақ-қара түстермен жасалды, өйткені түрлі-түсті басып шығару ғасырлар кейін пайда болды және өзіндік стильде мүлдем басқаша болды. Бұл күрделі фигуралы композициялар жиынтығы, олармен танысу, мағынасын ашу керек болды.

Бүгінгі плакаттың пайда болуының алғы шарты, бір жағынан, тауарларды тиімді және көрнекі жарнамалау қажеттілігі болды. Екінші жағынан, литографияның ашылуымен қолайлы техникалық мүмкіндік пайда болды. Әуелі плакат жасау ағашқа немесе мысқа штамп оюдан басталды, содан кейін қағазға із қалдырылды, сондықтан плакаттар кішкентай болды. 1796 жылы неміс Алоис Сенефельдер кескіндерді басып шығарудың соңғы әдісін ойлап тапты[7].

Графикалық парақтарды көбейту құнын әдейі төмендеткен қағазға тастан жасалған тираж басылды. Көп ұзамай плакаттар үлкен форматқа айналды, бірақ 1860 жылға дейін олар монохроматикалық болып қалды: олар ақ немесе түрлі-түсті фонда қара түспен басылды. Ғасырдың ортасында басқа типографиялық төңкеріс келді – хромолитография мен фотолитографияның пайда болуы, түрлі-түсті суреттер мен фотосуреттерді қағазға көшіруге мүмкіндік берді. Атап айтқанда, бұл даму жарнамалық плакатты жай ғана сауда хабарландыруы емес, өнер фактісі және ең бастысы адамның көрнекі ортасының маңызды құрамдас бөлігі болды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, плакаттың бүкіл тарихында, оның дамуының әр кезеңінде дерлік оны өнімді немесе қызметті сатудың тиімді әдісі ғана емес, сонымен қатар өнер түрі деп айтсақ болады. Плакат өнеріне керемет дарынды адамдар тартылды. Бұл жарнаманың тиімділігін жоймайтынын және халыққа ұнайтынын дәлелдейді.

Әдебиеттер тізімі

1. Буков П., Сартан Г. Психологические эффекты в рекламе. // Психология и психоанализ в рекламе. Самара: издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001 г. -167с
2. Григорян Е.А. Основы композиции в прикладной графике. Ереван: Республиканский учебно-методический кабинет Армянской ССР, 1986, 82 с.
3. Журкин А.А. Художественно-оформительская деятельность. Санкт-Петербург: 1995, 107 с.

4. Кмитто Ю.М. Методическая разработка «Создание плаката средствами художественной выразительности». Санкт-Петербург: Центр детского (юношеского) технического творчества, 2012, 121 с.
5. Плакат өнері. Мына сілтемеде: https://bilimdiler.kz/suret_sizu/14920-plakat-oneri.html
6. Плакаттар Түрлері: Жарнамалық, Саяси, Нәресте, Мереке. Мына сілтемеде: https://kk.birmiss.com/плакаттар-түрлері-жарнамалық-саяси/
7. Голубева О.Л. Основы композиции. М.: Изд. дом «Искусство», 2004, 120 с.

Аннотация

Ритм прогрессивной городской жизни, постоянно увеличивающееся количество автомобилей и быстрое движение на улицах - все это заставляет нас создавать самые красивые и впечатляющие плакаты, увеличивать их размер и писать текст очень лаконично. В ходе своего исследования я понял, что рекламный плакат – это жанр, сочетающий в себе национальные мотивы, течения и традиции. В ходе исследований выяснилось, что многие методики, которые были изобретены много лет назад и плодотворно работали, продолжают работать и сегодня. Из истории известно, что интересные и удачные модели, приемы, способы рекламы повторяются с зарубежных плакатов, сочетаются с деталями национальных традиций и адаптируются к уникальной культуре. Плакат – это очень эффективная форма рекламы, которая благодаря точному размещению может быть замечена сотнями и тысячами людей. А деньги, потраченные на оформление и печать постеров, окупаются и приносят пользу в виде покупателей и заказчиков.

Abstract

The rhythm of progressive city life, the ever-increasing number of cars and the fast traffic on the streets - all this forces us to create the most beautiful and impressive posters, increase their size and write the text very concisely. During my research, I realized that the advertising poster is a genre that combines national motifs, currents and traditions. During the research, it became clear that many techniques that were invented many years ago and worked fruitfully continue to work today. It is known from history that the interesting and successful models, methods, ways of advertising are repeated from foreign posters, combined with the details of national traditions and adapted to a unique culture. A poster is a very effective form of advertising that can be noticed by hundreds and thousands of people by its precise placement. And the money spent on decoration and printing of posters pays for itself and brings benefits in the form of buyers and customers.

ӘОЖ 541.18

М. М. Байтас*, М. Е. Таласбаева, М.Ж. Тәңірбергенов, Д.С. Болысбаев
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.д. профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п. ғ.д.профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** maira94b@icloud.com

ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРДІ ЖОБАЛАУДА ЗАМАНАУИ ЭЛЕМЕНТТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Түйін

Бұл мақалада халқымыздың ықылым заманнан өшпес мұрасы болып келген, ұрпақтан-ұрпаққа мұра болған, ұлттық киімімізді заман талабына сай жасақтау қарастырылған. Қазіргі заманғы жастардың халық қолөнерін түсініп, заман талабына сәйкес пайдалана білуі көңіл қуантарлық. Осындай жастарымыз тұрғанда қазақ халқының мәдениеті жаңғырып, дами береді. Оның эстетикалық, этно- мәдени, қоғамдық мәні де күшті, сондықтан әр қазақ мақтан тұтатын мол мәдениетіміздің елеулі бір саласына киім кию ғұрыптарымызды жатқызсақ болады. Шындығында да, жахандағы озық өнер түрлерін сарапқа салар болсақ, қазақ өнері алдыңғы қатардан көрінері даусыз. Себебі, қазақ дүниетанымы терең, мәдениеті бай, әрбір өнері көрнекті, көрген-түйгені мол үлгілі ұлт. Қазақ өнерінің әрбір туындысы өзгеге ұқсамайтын өзіндік ұлттық нақыштарға толы десек болады.

Кілттік сөздер: ұлттық киім, заманауи стиль, ұлттық нақыш, ою-өрнек, дәстүр, талғам, бешбет, шапан, кәжекей, костюм.

Кіріспе

Бүгінгі күні қыз-келіншектер, жас ер азаматтарымыздың арасында заманауи стильде тігілген ұлттық киімдер сұранысқа ие бола бастады. Тойға болсын, мерекеге болсын, мешіттерге болсын ұлттық киімде тігілген киімдерді киіп жүр. Жыл сайын қазақ аруларының киімге деген талғамы өзгеруде. Нәзікжандылар қазақи киімдерді заман талабына сай икемдеп, күнделікті тұрмыста киюді әдетке айналдырып жатыр. Бұл көңіл қуантады. Сонымен, ұлттық киімдер бүгінгі заман талабына сай қалай икемделіп келеді? Әсіресе қандай маталардан тігілген ұлттық нақыштағы киімдер аруларға нәзіктік сыйлайды? Осы сұрақтарға мақаламда тереңірек үңілмекпін.

Негізгі бөлім. Ұлттық нақыштағы киімдер бұрын арнайы мерекелерде ұлықталса, қазіргі таңда күнделікті өмірімізге еніп келеді. Сырға салу, құдалық, қыз ұзату, келін түсіру, шілдехана, бесік тойы, сүндет тойы сынды қазақтың тойы көп-ақ. Осындай мерекелік жиынға нәзік жандылар не бір керемет матадан тігілген көйлектер киіп, ал сыртынан көздің жауын алатын оюлармен безендірілген заманауи кәжекей, комзол, бешпет, шапан киіп одан сайын ерекшелене, құлпыра түседі. Уақыт өткен сайын осындай ұлттық дүниелерге деген қызығушылық артып келеді. Соңғы жылдары ұлттық нақыштағы футболкалар, толстовкалар кию жаппай сәнге айналған. Мұндай киімдерге салынған ою- өрнек элементтері аз болып, қазіргі заманғы минимализм сәнімен жасалынған.

Заманауи ұлттық киім жасауда көркем өңдеу, композиция мүмкіндектерімен идеяны ашу, түстік шешім табу қызметтерін көркем шығарма жасау кезеңдерін зерттеу пәні ретінде қарау қажеттігін көрсетті [1].

Мектеп жасындағы балалардан бастап жастарға дейін күнделікті өмірде қазақтың ою-өрнектерімен көмкерілген киімдерді кие бастағанын көріп, қуанамын. Ұлттық құндылықтарымыз заман ағымына сай түрленіп, өзгеше сипат алып дамуда. Жастар арасында киген киімдерінің және ұстаған сөмкелерінің сыртына ою-өрнектерді үйлестіріп салу сәнге айналып дамып келеді. Қазіргі таңда жапырақ-өсімдік тектес, аң-құс тектес ою-өрнектердің барлығы қолданылып жүр. Бір ерекшелігі, мерекелік отырыстарға киетін ұлттық киімдерде ою-өрнектер кеудемізге, кеудемізден жоғары иығымызға, жеңімізге салынуы тиісті. Бұл бұрыннан келе жатқан дәстүрі безендіру. Ал күнделікті өмірде адамның өзінің талғамына қарай көбінесе ою-өрнектерді бел тұсына, арқасына салып та, киіп жүр. Адамдар ең әуелі матаның сапасына мән береді. Синтетикалық емес, денеге ауа өткізетін, сапалы матадан тігілгенін қалайды. Сондай-ақ киімнің денеге қонымды, ыңғайлы болуы да аса маңызды рөл атқарады. Қошқар мүйіз оюы байлықты, құсқанаты бейбітшілікті білдіреді. Сондай-ақ ою-өрнектердің ішінде әсіресе таңдай, гүл, арқар мүйіз сынды оюлар көбінесе киім-кешектердің жеңіне, қалтасына және жағасына салады [2].

Қазіргі кезде ұлттық нақыштағы киімдерге сұраныс жоғары. Кез-келген қыз-келіншек өз гардеробынан ұлттық нақыштағы екі-үш киімінің болғанын қалары сөзсіз. Заман талабына сай тігілген ұлттық киімдер тек мерекелер мен той-томалақта ғана емес, күнделікті өмірде де киюге ыңғайлы. Менің ойымша, бүгінде ұлттық нақыштауы киімдер киюден қыз-келіншектерден ер-азаматтар да қалыс қалып жатқан жоқ.

Әсіресе соңғы жылдары ер-азаматтар тарапынан заманауи оюлы костюм кию көбейді. Оның ою-өрнектері жаға тұсында, иығында, арқа түсында болмаса қалтасының бетіне салынған. Қазіргі кезде осындай ұлттық стильдегі костюмдер жаппай сәнге айналған. Қазіргі уақытта ұлттық нақышы бар, заманға бейімделген киім түрлері шығып жатырғаны рас, әйткенмен, өкінішке қарай, қазақы үлгіде киім тігумен шұғылданатын дизайнерлер өте аз деуге болады [3].

Ұлттық стильдегі киімдерді жаңғыртуға тырысып жүрген дизайнерлер: Ая Бапани,

Медина Сактаганова, Салтанат Баймұхамедова, Мүслім Жұмағалиевтерді атауға болады. Олар әлеуметтік желіде өздерінің жұмыстарынмен бөлісіп отырады. Алайда көпшілік мұндай ұлттық үлгідегі киімдердің қымбат екенін айтады. Дегенмен ұлттық нақыштағы киімді әзірлеуге аз қаражат кетпейтіні анық. Сапалы мата, қымбат тастар, қолменен тігілетіе кестелер бәріне қомақты қаржы мен мұқият қол еңбегін талап етеді. Бір мәселе бағада болса, екінші мәселе олардың аздығында. Ұлттық нақышта тігілген киімдерді кез-келген дүкеннен таба алмаймыз. Менің ойынша, егер ұлттық нақышта киім шығаратын тігінханалар көбейсе, онда уақыт өте келе заманауи ұлттық киімдердің бағасы арзандайтын еді. Бастысы адамдар көбірек киетін еді. Кейбір мамандардың айтуынша, ұлттық нақыштағы киімге нарықта сұраныс жоқ болғандықтан, тігінханалар үшін оларды тігу тиімсіз.

Этникалық стильдің басқа стильдерден ерекшелігі, мұндай киімді тігуде әдетте тек табиғи маталар қолданылады, мысалы, зығыр, жібек, жүн сияқты. Сондай-ақ, қолмен жасалған шілтер және моншақтармен, бисерлермен, асыл тастармен, кестемен және т.б. безендірілген элемент кіреді. Бүгінгі күнде этникалық стильдегі киімдерді тігуде табиғи емес маталармен алмастыра бастады [4].

Ұлттық киімдер заман талабына сай фасонда жасалып, еркін, кең етіліп тігілуде. Соңғы уақытта еліміздегі сәнгерлер ұлттық нақыштағы киім үлгілеріне бет бұруда. Олар ұлттық киімді баз қалпында көшірмей, одан түс үйлесімінің байлығын, ою-өрнек композицияларының сан алуандығын, кескіннің мәнерлілігін алып сәнді киім комбинациясын құрастыруда. Заманауи дизайнерлердің ұлттық киімдерін пайдалануы олар жасаған киімдерге жандылық, талғампаздық, бейнелілік береді. Сәнді ұлттық киімнің өзіндік ерекшелігін сақтайтын киімді жасау білімді және түйсікті ғана емес, сонымен қатар кәсіби стильдеу мүмкіндігін талап етеді. Сәндегі белгілі бір тенденциялардың пайда болуы қоғамда болып жатқан әлеуметтік, экономикалық және басқа да өзгерістермен тығыз байланысты. Мегаполистердегі өмірдің қарқыны, кептелистер мен нашар экология адамдарды табиғатты одан сайын бағалауға итермелейді. Қазіргі қала өміріндегі адамдар табиғатпен байланыс сезімін тудыратын сыртқы атрибуттарды іздейміз. Осы орайда этно стильдегі заманауи киімдер амдарға тыныштық пен тазалықты, табиғатқа жақындықты сезінуге мүмкіндік береді [5].

Нәтижелер мен талқылау. Этикалық стильді пайдалану заманауи сәнге ерекше жарқындық сыйлайды. Оның көмегімен дизайнерлер жұмбақ, жұмсақ және нәзік, немесе басқа батыл бейнелер жасайды. этникалық стиль - шабыттың сарқылмас көзі. Фольклор жаңа тұрмыстық бейнені байыта алады, оны мәнерлі ете алады және бұл қоспа негізгі жаңалық болып табылады. Этникалық киім заманауи қала қызының бейнесінде ескірген сән сияқты көрінбейді, өйткені дизайнерлер тарихтан қалған мұраны шебер пайдаланады.

Осыған сүйене отырып, этникалық стильдегі заманауи киімге қойылатын талаптарды бөліп көрсетуге болады:

- Ұлттық киім элементтерін алу дәл көшірмеге айналмауы керек, үлгілер тек ұлттық киімдер негізінде жасалуы керек;

- Дизайнер стильдеу әдістерін жетік білу керек;

- Заманауи үлгілерде заманауи формаларды, бөлшектерді, сондай-ақ материалдарды қолданған дұрысырақ болады деп ойлаймын;

- Тұтынушының киіміне қойылатын талаптарын ескерілуі керек, яғни, киім “кімге?” және қайда киюге арналған?»[6] .

Этникалық стильде сәнді киім үлгісін жасау - бұл әрқашан киімнің жаңа формалары мен дизайнын іздену үрдісі. Сонымен қатар киімнің түсі мен сәндік шешімдерін қарастырып нәтижесінде жаңа образды жасап шығару. Адам өмірінің кез келген құбылысы осы ізденістің шығармашылық стимулына, шабыт көзі бола алады. Атап айтқанда, жаңалық сәннің маңызды белгілерінің бірі ретінде қарастырылады [7].

Дәстүрлі ұлттық киім ұрпақтан - ұрпаққа тек ең бағалысын ұқыптап бере отырып, қазақ халқында болған барлық тарих ағымында толық жетілді деп айтсақ болады .

Қорытынды

Қорытындылай келе қазақтың ұлттық киімі заманауи киімдер топтамаларын құрудың бай шығармашылық көзі болып табылады. Дәстүрлі костюмнің стилистикалық жиынтығының толық кешенін көркемдік дизайн үшін негіз ретінде алуға болады. Қазіргі заманғы қазақстандық дизайнерлердің топтамаларының басым ұлттық ою-өрнектің кескіні мен мотивтерін кеңінен пайдаланылады. Соңғы кездері көркемдік безендіру ұлттық киімнің утилитарлық қасиеттерін, оның қиюы мен технологиясының ұтымды ерекшеліктерін, пішімдеу әдістерін, дәстүрлі материалдардың экологиялық тазалығына негізделген үрдіс пайда болды.

Әдебиеттер тізімі

1. Кемешов, Д. А. Ұлы дала философиясы: Монография. Шымкент: ОҚМПИ, 2018, 215 б.
2. Байжигитов, Б. К. Өнер тарихы мен теориясы. Алматы: Алму, 2009, 224 б.
3. Амирова Э.К., Сакулина О.В., Сакулин Б.С., Труханова А.Т. Конструирование одежды. 2-е издание. М.: Академия, 2005, 496 с.
4. Баримбеков Ж. Ш. Қазақтың ою-өрнегі. Алматы: Өнер, 1986. -134 б.
5. Жиенбекова А.А. Қазақтың сәндік қолданбалы өнері: оқу құралы. Алматы: “ССК” баспасы, 2017, 126 б.
6. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. Алматы: Онер, 2016, Т.1., 56 с.
7. Қазақ халқының ұлттық киімдерінің қалыптасуы мен түр-сипаты көшпелі тұрмыс, құбылмалы ауа райымен қатар, халықтың наным-сенімдері, сұлулыққа құмарлығы, түрлі маталардың қолданысқа енуі және көрші ұлттармен мәдени-экономикалық байланысы әсірінен жылдар бойы өзгеріп отырды. Мына сілтемеде: https://massaget.kz/arnayyi_jobalar/22-nauruz/17652/amp/

Аннотация

В данной статье речь идет о создании нашего национального костюма, который является неизгладимым наследием нашего народа с незапамятных времен, передающимся из поколения в поколение. Отрадно, что современная молодежь может разбираться в народных промыслах и использовать их в соответствии с потребностями времени. Пока жива наша молодежь, будет возрождаться и развиваться культура казахского народа. Его эстетическое, этнокультурное и социальное значение также велико, поэтому мы можем отнести наши ритуалы одежды к одной из важных областей нашей богатой культуры, которой гордится каждый казах. На самом деле, если оценивать передовые мировые виды искусства, казахстанское искусство, несомненно, находится на переднем крае. Причина в том, что мировоззрение казахов глубоко, культура богата, каждое искусство неповторимо, а народ богат опытом. Можно сказать, что каждое произведение казахского искусства насыщено неповторимыми национальными мотивами.

Abstract

This article deals with the creation of our national costume, which has been an indelible heritage of our people since time immemorial, inherited from generation to generation. It is encouraging that modern youth can understand folk crafts and use them according to the needs of the times. As long as our young people live, the culture of the Kazakh people will revive and develop. Its aesthetic, ethno-cultural and social significance is also strong, so we can attribute our clothing rituals to one of the important areas of our rich culture, which every Kazakh is proud of. In fact, if we evaluate the world's advanced art forms, Kazakh art is undoubtedly at the forefront. The reason is that the Kazakh world view is deep, culture is rich, every art is outstanding, and the nation is rich in experiences. It can be said that each work of Kazakh art is full of unique national motifs.

ОӘК 9.332.055

Р.Д. Дарибаева*, К.К. Толегенова, А.А. Мекенбай.
п.ғ.к. доцент,М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
***Корреспондент авторы:** daribaeva_r57@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ДЕҢГЕЙІН ТАЛДАУ

Түйін

Бұл мақалада жұмыссыздық сияқты ұғым, оның қоғам мен біртұтас жеке тұлға дамуының өзіндік ерекшелігін анықтаудағы маңызы қарастырылады. Жұмыссыздық мәселесі нарықтық экономикадағы негізгі мәселе болып табылады және оны шешпей экономиканың тиімді жұмысын орнату мүмкін емес. Соңғы бірнеше жыл ішінде жұмыссыздық экономиканың дамуының дербес ықпалына айналып, ірі макроэкономикалық құбылыс түрін алды. Мақалада соңғы тоғыз жылдағы Қазақстан Республикасындағы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша жұмыссыздыққа талдау жасалған. Мақалада Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздықтың негізгі себептері мен жұмыссыздықтың өсу ықпалдары көрсетілген. Мақалада жастар арасындағы жұмыссыздықтың негізгі себептері және оның мемлекетіміздің экономикалық және саяси мәселелерімен байланысы көрсетілген. Бұл мәселені шешудің өзекті жолдары, мемлекет тарапынан жәрдемақы түріндегі көмек түрлері де көрсетілген. Олар жәрдемақылардың кімге және қалай есептелетінін және қандай мерзімде есептелетінін көрсетілген. Мақалада Қазақстандағы атаулы әлеуметтік көмекті алу мерзімдері де қарастырылған. Жұмыссыздық мәселесін шешу үшін негізгі шешу жолдары көрсетілген.

Кілттік сөздер: жұмыссыздық, әлеуметтік көмек, жәрдемақы, әлеуметтік төлемдер, халыққа қызмет көрсету орталықтары.

Кіріспе. Жаһандану дәуіріндегі кез келген қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуы еңбек нарығындағы жұмыс күшіне жалпы сұраныс құрылымын өзгертеді. Заманауи өзгерістерге байланысты мамандықтардың кейбір түрлері қысқартылса, басқа түрлері, керісінше, сұранысқа сай көбейіп келеді. Соңғы жылдары қоғамдық қатынастардың бүкіл жүйесіндегі сапалық өзгерістер елімізде шешімін күткен бірқатар өзекті мәселелердің туындауына әкелді.

Теориялық талдау. Жаңа қоғамдық қатынастардың нығаюы негізінен өркениетті еңбек нарығының қалыптасуымен байланысты, сондықтан қазіргі жағдайда еңбек өндірістің негізгі факторы болып қала береді. Жаһандану дәуірінде әлем елдерінің экономикалық тұрақтылығы мен әлеуметтік әлеуеті халықты жұмыспен қамту көрсеткіштерімен өлшенеді. Кез келген мемлекеттің экономикалық өсімі жұмыссыздық деңгейін көрсетеді.

Жұмыссыздық экономикалық категория ретінде жұмыс күшінің ұсынысын оған сұраныспен сәйкестендіру процесінің күрделілігінің көрінісі болып табылады. Бұл процесс, егер ұлттық ауқымда қарастыратын болсақ, аумақтың қаншалықты кең екендігіне және онда табиғи-климаттық жағдайлардың қалай ерекшеленетініне, экономиканың құрылымы қандай және бұл құрылымда өнеркәсіп қандай орын алады, қандай салалар мен түрлерге тікелей байланысты. кәсіпорындар (жұмыскерлер саны бойынша) басым түрде ұсынылған [1, 34 б.]. Жұмыссыздық экономикаға, саясатқа, әлеуметтік қатынастарға көптеген жағынан кері әсерін тигізеді. Сонымен қатар адам капиталының толық пайдаланылмауы, әлеуетті отандық өнім мен ұлттық табыстың төмендеуі, әлеуметтік дифференциацияның тереңдей түсуі, халықтың қаржылық жағдайының нашарлауы, қоғамның тұрақсыздығы. Егер бұл үдеріс ұлттық деңгейде қарастырылатын болса, онда ол аумақтың көлеміне, оның табиғи-климаттық жағдайларына, шаруашылық құрылымының деңгейіне, өнеркәсіптің осы экономикалық құрылымды алатын орнына, сондай-ақ қандай салалар мен түрлерге тікелей байланысты.

кәсіпорындарға басымдық беріледі. Экономикасы дамыған елдерде ұлттық еңбек нарығы ондаған жылдар бойы құрылып, дамыды. Ал Қазақстан Республикасының нарықтық экономикаға көшуінің салдары халықты жұмыспен қамту деңгейі мен құрылымына үлкен әсер етті.

«Халықты жұмыспен қамту туралы» Қазақстан Республикасының Заңында: «Халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ететін әлеуметтік, инженерлік-көлік инфрақұрылымын және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамыту, елді мекендерді абаттандыру мақсаты»-мен құрылған [2].

Нәтижелі жұмыспен қамтудың мәні мынадан тұрады: кез келген жұмыс қолайлы болып саналмайды, тек екі маңызды талапқа сай келетін жұмыс. Біріншіден, ол жұмысшыларға лайықты өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ететін табыс әкелуі керек. Екіншіден, оны ресми қызметке қарсы қою керек. Ақырында, еркін таңдалған жұмыс өзінің еңбек қабілетіне билік ету құқығы тек жұмысшының өзіне ғана тиесілі екенін болжайды [3].

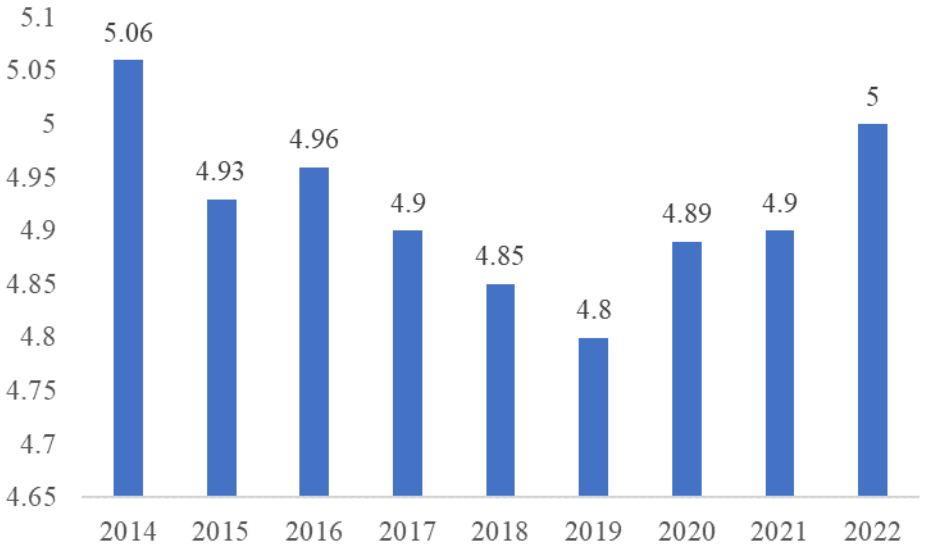
Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларын іске асыру, бағдарламаға қатысушылардың жауапкершілігі, бағдарламаға қатысушылармен мемлекет арасында әлеуметтік келісім-шарт жасасу, аудандар мен қалалар деңгейінде жұмыспен қамту орталықтарын құру секілді бірқатар жаңа түсініктер мен шаралар белгіленді. «Тұрғын үй қатынастары туралы» Заңға жұмыспен қамту бағдарламасына қатысушыларға қызметтік тұрғын үй беру жөнінде қосымша нормалар енгізілді. «Мемлекеттік атаулы көмек туралы» Заңға Үкімет ұсынған жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларына қатысуға байланысты осы көмек жүйесін жетілдіруге бағытталған өзгерістер енгізілді.

Демек, жұмыссыздық - бұл жеке адамның кәсіппен айналысуына кедергі жасайтын әлеуметтік-экономикалық факторлардың пайда болуына байланысты туындауы мүмкін құбылыс.

Тәжірибелік бөлім. Қазақстан ТМД-дағы ең бай және дамыған республикалардың бірі болып саналады. Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, 2022 жылдың үшінші тоқсанында Қазақстандағы орташа атаулы жалақы 299 782 теңгені құрады. 2021 жылдың сәйкес тоқсанымен салыстырғанда өсім 23%-ды, ал нақты мәнде – 5,8%-ды құрады. Осы кезеңдегі жалақының медианалық мәні (еңбекақы ауқымының орталық деңгейі) 189 018 теңгені құрады [4].

Жұмысшылардың тапшылығына қарамастан, Қазақстанда жұмыссыздық өсуде.

Эксперименттік бөлігі. 2022 жылдың 3-тоқсанындағы қызметкерлер саны 233 922 адамды немесе экономикада жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 72,7%-ын құрады. 2022 жылдың III тоқсанында жұмыссыздар саны 16 800 адамды құрады, жұмыссыздық деңгейі 5 пайызды құрады. Жұмыссыздар арасында ерлердің үлесі 43,6%, әйелдер – 56,4% құрады. 15-28 жас аралығындағы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі) 3,9% құрады [5].

Сурет 1. Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейі

5 900 000-ға жуық қазақстандық тұрақты әлеуметтік және зейнетақы жарналарын аударады.

Жұмыссыздықтың негізгі себептері

1-кесте – Қазақстандағы жұмыссыздықтың жалпы себептері

Жұмыссыздықтың себебі	Жұмыссыздықтың себебі
Ата-ананың шектен тыс қамқорлығы	Жұмыс істейтін және сырттай оқитындар саны небәрі 20% құрайды. Жастардың көпшілігі ата-анасының есебінен өмір сүруді жөн көреді.
90-шы жылдардағы экономикалық дағдарыстың салдары	Көптеген жастардың ата-анасы беделді жоғары оқу орындарының дипломдары болса да, біліктілігі төмен жұмыстармен айналысуға мәжбүр болды. Осы себепті қазіргі жастар лайықты білім ала алмады.
Өмірдің жоғары қарқыны	Қазіргі жұмыс берушілерді тиімділік, жоғары өнімділік және қызметкерлерді оңтайландыру сияқты аспектілер қызықтырады. Адамгершілік құндылықтар бірте-бірте ұмытылады.
Адамдардың қажеттіліктері мен еңбек нарығының шынайылығы арасындағы қайшылық	Жас қазақстандықтар менеджмент, заңгер, экономика, банк ісі сияқты беделді мамандықтарды таңдауға тырысады. Бірақ Қазақстанның еңбек нарығына мұндай мамандар енді қажет емес.

Қазақстанда орта жастағы адамдар мен әйелдер үлкен қиындықпен жұмыс таба алады.

Ірі компаниялардың басшылары білікті қызметкерлерді жұмыстан шығара отырып, көбінесе өздерінің туыстарын, таныстарын немесе біреудің ұсынысы бойынша жұмысқа алады.

Жастардың жұмыссыздық мәселесі

Жастардың жағдайын талдау қазіргі уақытта өскелең ұрпақтың бүкіл халықтың әлеуметтік, саяси және экономикалық қатынастары мен процестерін негізінен айқындайтынын көрсетеді. Бірақ, соған қарамастан, жастар да қоғамның ең осал топтарының

бірі болып табылады. Жастардың мүмкіндіктері еңбек нарығындағы халықтың басқа санаттарымен салыстырғанда олардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендігімен де шектеледі [6].

25 жасқа дейінгі қазақстандық жастар да жұмысқа орналасуда күрделі қиындықтарды бастан кешіруде. Бұл құрылыс қарқынды жүріп жатқан Қазақстанда жұмысшы мамандықтарының тапшылығын бастан кешірумен қатар, жас мамандардың қалауы мен мүмкіндіктерінің қақтығысымен байланысты.

Жастар арасындағы жұмыссыздықтың өсуінің басқа факторлары 2-кестеде келтірілген.

2-кесте – Жастар арасындағы жұмыссыздықтың өсу факторлары

Себепшарт	Сипаттама
Оқу ұзақтығы	Көптеген жастар 22-23 жасқа дейін оқиды.
Білікті емес жұмыс күшіне сұраныс	Бүгінгі қазақстандық жұмыс берушілер жылдам қарқын мен қуатты өнімділікті жоғары бағалайды. Көптеген түлектер жүктемеге шыдамай, өз бастамаларымен жұмысты тастап жатады.
Қажетті білім, білік, дағдының болмауы	Ірі компаниялар үміткерлерге өте қатаң талаптар қояды. Жақында ғана жоғары оқу орнын бітірген жастардың өздеріне қажетті мамандықты алатын жері жоқ.
Көтерінкі амбиция	Жастардың көпшілігі бірден қомақты ақша тапқысы келеді. Бірақ жұмыс берушілер түлектерге аз ғана жалақы – 25 000 теңгеге дейін төлеуге дайын.

Қазақстанның шағын қалаларында қайғылы жағдай байқалады. Жергілікті жұмыс берушілер халыққа 30 000 теңгеден артық төлей алмайды. Сондықтан университет түлектері облыс орталықтарына баруға асықпайды.

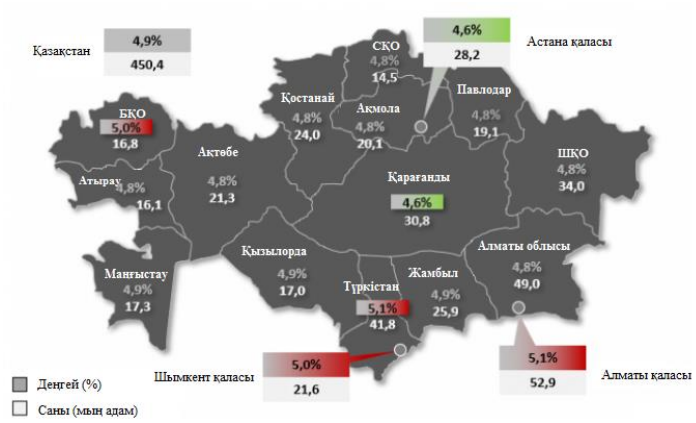
Жәрдемақы мөлшері жалақының 40% құрайды, бірақ ең төменгі жалақының 10 мөлшерінен аспайды. Төлем алатындардың жалпы саны 6,3 мың адамды құрайды. Орташа алғанда жәрдемақы 27 000 теңгені құрайды.

Мемлекеттік көмек келесідей:

- кәсіптік бағдар беруді жүзеге асыру;
- жаңа жерге қоныстануға көмектесу;
- қаржылық қолдау көрсету.

Жұмыссыздық бойынша жәрдемақы мөлшері келесі формула бойынша есептеледі: соңғы 2 жылдағы орташа айлық табыс сомасы 24-ке бөлінеді және табысты ауыстыру коэффициентіне (0,3) көбейтіледі.

Өңірлер бойынша Қазақстан Республикасындағы жұмыссыздық деңгейі 1-диаграммада көрсетілген [7].

Сурет 2. Қазақстан Республикасы халқының 2022 жылғы IV тоқсандағы жұмыссыздық деңгейі

2022 жылы жәрдемақы алуға өтініш беру тәртібі жеңілдетілді. Енді жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алу үшін адам жұмыспен қамту орталығына жүгінуі керек.

Сурет 3. Жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алу

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Тамара Дүйсенованың айтуынша, енді материалдық көмек шарттылық қағидаттарына негізделетін болады.

Еңбекке қабілетті әрбір қазақстандық жұмыспен қамту шараларына қатысуға міндеттенеді.

Қазақстан азаматтары енді атаулы әлеуметтік көмекті ғана емес, мамандық алуда да қолдау алатын болады. Өз кәсібін ашамын деген азамат енді несие ала алады.

Қазақстанда жұмыссыз азамат қандай атаулы әлеуметтік көмек ала алады.

Атаулы әлеуметтік көмек Қазақстан Республикасының азаматтарына, оралмандарға,

босқындарға, тұрақты тұратын шетелдіктерге тағайындалады. Тағайындау шарты кедейлік шегінен аспайтын жан басына шаққандағы орташа табыс болуы мүмкін. Жәрдемақы мөлшері жан басына шаққандағы орташа табыс пен отбасының әрбір мүшесіне белгіленген кедейлік шегі арасындағы айырма арқылы есептеледі.

Атаулы әлеуметтік көмек халықты жұмыспен қамту органдарында есепте тұрмаған жұмыссыздарға (мүгедектерге, студенттерге және мүгедектерді тәрбиелеушілерге қолданылмайды) және жұмысқа орналасудан немесе оқудан бас тартқан жұмыссыздарға тағайындалмайды. Тіркелу үшін жұмыссыздар жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөліміне, халыққа қызмет көрсету орталықтарына, кент, ауыл, ауылдық округ әкімдеріне жүгінуі қажет. ХҚО-да тіркеу мерзімі – 7 жұмыс күні, әкімдікте – 22 жұмыс күні.

Жұмыспен қамту шараларына қатысудан бас тартқан жағдайда атаулы әлеуметтік көмек тағайындалмайды. Енді жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алуға өтініш беру үшін құжаттарды екінші деңгейдегі банктер мен мемлекеттік жүйелер онлайн режимінде сұрайтын болады.

3 кесте - Жәрдемақыларды төлеу мерзімдері

Мерзімі	Сипаттамасы
30 күн	Егер жұмыссыз қалған қазақстандыққа әлеуметтік аударымдар 6 айдан 12 айға дейін төленсе, онда ақша 1 рет төленеді.
60 күн	Әлеуметтік аударымдар 12-24 ай ішінде түсуі керек.
90 күн	Тұрақты әлеуметтік аударымдар 24-36 ай ішінде түсуі керек.
120 күн	Сақтандыру төлемдері 36 ай ішінде төленуі тиіс болатын.
150 күн	Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 1-3 тармақшалары бойынша жұмысынан айырылған адамдарға қатысты. Негізгі шарт – әлеуметтік төлем. 36 ай ішінде шегерімдер.

Қазақстанда жұмыссыздық мәселесін шешу үшін халықты жұмыспен қамту бағдарламасы жасалды.

Бағдарламаның негізгі мақсаттары мыналарды қамтуы керек:

- жұмыс күшінің сапасын арттыру;
- әлеуметтік көмекке мұқтаж адамдарға көмек көрсету;
- мүгедектерге арналған жұмыс квотасы.

Және де халыққа ақпараттық қолдау да көрсетіледі.

Жұмыспен қамту бағдарламасы негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылуда, ол 4-кестеде көрсетілген.

4 кесте - Жұмыспен қамту бағдарламасының негізгі бағыттары

Не істеу керек?	Қалай істеу керек?
Жұмыспен қамтудың өсуін ынталандыру	Экономика салаларында қосымша жұмыс орындарын құру.
Жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысын теңестіру	Еңбек нарығына мониторингті жақсарту.
Азаматтарды жұмысқа орналастыруды ұйымдастыру	Әлеуметтік жұмыс орындарын құру, ағымдағы бос жұмыс орындарына адамдарды орналастыру, түрмеден немесе колониядан босатылған адамдарды оқыту
Кәсіптік оқыту мен қайта даярлаудың икемді жүйесін ұйымдастыру	Еңбек нарығының қажеттіліктерін ескере отырып, адамдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

Қоғамдық қызметті жақсарту	Қалалар мен аудан орталықтарының санитарлық-эпидемиологиялық жағдайын жақсартуға бағытталған қоғамдық жұмыстарды кеңейту және бағыттау. Әлеуметтік-мәдени нысандарды жөндеуге, қоғамдық шараларға қатысуға.
Аймақтық жұмыспен қамту мәселелерін шешу	Жұмыс табу қиынға соққан адамдарға кеңес беріңіз.
Бизнес көшбасшыларымен және қоғамдық ұйымдармен бірлесіп жұмыс жасау	Уәкілетті ұйымның жұмысын еңбек делдалдығымен айналысатын ұйымдармен белсенді түрде біріктіру.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі жергілікті атқарушы органдардың дағдарысқа қарсы бағдарламалары негізінде «Жұмыспен қамтудың жол картасы» жұмыспен қамту картасын әзірлеп, «20-20-бағдарлама» Жұмыспен қамтудың жетілдірілген бағдарламасын ұсынды. Жұмыспен қамту 2020 жол картасымен бекітілген міндеттерді іске асыру барысында 2016 жылға қарай келесі нәтижелерге қол жеткізу жоспарлануда:

- біріншіден, кедейшілік деңгейі 6,0 пайыздан аспайды;
- екіншіден, жұмыссыздық деңгейі 5,2 пайыздан аспайды;
- үшіншіден, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жалпы санындағы өнімді жұмыспен қамтылғандардың үлесі 64,5%-ға дейін артады.

Нәтижелер мен талқылау. Осылайша, Қазақстан Республикасының Үкіметі «Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасын» іске асыру шеңберінде жұмыс тапшылығының дәрежесін және оның ұзақтығын қысқартуға қол жеткізуді мақсат етіп отыр. Қазақстан Республикасының айтарлықтай ерекше және бірегей болып табылатын кең-байтақ аумақтары бар екенін ескере отырып, Бағдарлама еңбек нарығының оның кеңістіктік және уақыттық контекстінде динамизмін арттыруға бағытталған. Ол индустриалды-инновациялық бағдарламаны жүзеге асыруға, елдің болашаққа кадрлық ресурстарының макетіне сәйкес ел халқының көші-қоны мен қоныс аударуымен байланысты. Индустриалды-инновациялық қоғамға көшу өндірістің шоғырлануымен, экономикалық өсудің жекелеген жерлерінің дамуымен, урбанизациямен өзара байланысты екендігін дәлелдеуді қажет етпейтін сияқты. Әдетте, бұл адамзат өркениетінің дамуының өте табиғи процесі болып көрінеді: - және адам өмірінің кеңістіктік шекарасының өзгеруі және, атап айтқанда, оның еңбегін қолдану, оның бағалауының өзгеруіне әкеледі. уақытша құндылықтар, кеңістік және жалпы оның ойлауының өзгеруі. Нәтижесінде, біздің ойымызша, бағдарламаны жүзеге асыру нәтижелері, атап айтқанда, жоғарыда аталған бағыт қазақстандық қоғамды өмірдің мүлде басқа деңгейіне – сапалы деңгейге жетелейді.

2018 жылы Қазақстан Үкіметінің қаулысымен «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек»-атты мемлекеттік бағдарламасы [4] бекітілді. Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы 4 бағыт бойынша жүзеге асырылды.

Ұсынылып отырған мемлекеттік бағдарламасының мақсаты – халықты нәтижелі жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және азаматтарды кәсіпкерлікке тарту.

Оның міндеттері:

1. Еңбек нарығының қажеттіліктерін ескере отырып, техникалық және кәсіптік білімі бар кадрларды дайындау.

2. Жұмыс берушілердің сұранысы бойынша және еңбек нарығында біліктілік пен дағдыларға сұраныс бар қысқа мерзімді кәсіптік оқыту.

3. «Мәңгілік ел жастары – индустрия!» жобасы аясында кадрларды даярлау. («Серпін»).

4. Еңбек шарты бойынша қызметкерлерді, оның ішінде жұмыстан босатылған қызметкерлерді кәсіптік оқыту.

5. «Bastau Business» жобасы бойынша кәсіпкерлік негіздерін оқыту.

6. Ауылдық елді мекендерде, шағын қалаларда, қалаларда және моноқалаларда шағын несиелендіруді кеңейту.

7. Ауылдық елді мекендер мен шағын қалалардағы, қалалардағы және моноқалалардағы несиелерге/микрокредиттерге кепілдік беру.

8. Жаңа бизнес-идеяларды жүзеге асыру үшін мемлекеттік гранттар беру.

9. Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларын қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын жұмыссыздар мен жұмыспен қамтылғандардың жекелеген санаттарына әлеуметтік кәсіптік бағдар беру.

10. Еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру.

11. Жұмыспен қамтудың бірыңғай цифрлық платформасын әзірлеу.

12. «Жастар – ел тірегі» ұлттық жобасының кешенді шараларын жүзеге асыру.

Мемлекеттік бағдарламасын іске асыру келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылды:

1) Мемлекеттік бағдарламаға қатысушыларды техникалық және кәсіптік біліммен және қысқа мерзімді кәсіптік оқытумен қамтамасыз ету;

2) жаппай кәсіпкерлікті дамыту;

3) халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу және жұмыс күшінің ұтқырлығы арқылы еңбек нарығын дамыту;

4) «Жастар – ел тірегі» жалпыұлттық жобасының кешенді шараларын іске асыру.

Мемлекеттік бағдарламаның қатысушылары – 29 жасқа дейінгі жастар, жұмыссыздар және жекелеген санаттар жатты.

Қорытындылар. Қазақстанда 2022 жылы «ресми» жұмыссыздық деңгейі табиғи деңгейден жоғары. Республикада көлеңкелі жұмыссыздық та бар. Оның деңгейі қолда бар статистикалық деректерден бірнеше есе жоғары.

Осыған қарамастан ел билігі оптимистік көзқараста. Олардың пікірінше, елдегі жұмыссыздық деңгейі төрт жыл бұрынғыдан үш есеге төмен. Жағдайды түпкілікті қалыпқа келтіру үшін қанша уақыт қажет екені әзірге белгісіз.

Жастар арасындағы жұмыссыздықты азайту мақсатында «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасы аясында «Жастар тәжірибесі» [4] мемлекеттік білім беру бағдарламасы әзірленді, онда 18 бен 29 жас аралығындағы жұмыссыз білімді жастарды бастапқы кәсіптік жұмыс тәжірибесін жинақтау мәселелерінде қолдау шаралары көрсетілген. одан әрі жұмысқа орналасумен.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Қазақстан экономикалық дамудың жаңа деңгейіне көтерілгенін сеніммен атап өтуге болады, мұнда жұмыссыздық, әсіресе жастар арасындағы жұмыссыздық әлі де болса дамушы қоғамның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Чукреев П.А., Корытова Е.В. Занятость населения и её регулирование: Учеб. пособие /П.А.Чукреев, Е.Е. Корытова. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2010 – 212 с.

2. Жұмыспен қамтудың 2020-2021 жылдарға арналған жол картасын бекіту туралы ҚР Премьер-Министрінің 2020 жылғы 27 наурыздағы № 55-ө өкімі. «https://www.enbek.kz/kk/node/139

3. Куренков А.В. Занятость населения и ее регулирование : учебное пособие / А.В. Куренков. – Томск, 2017. – 52 с.

4. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайты. Жұмыспен қамту және жұмыссыздық. https://new.stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/5637/

5. «Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің кейбір мәселелері туралы» ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2016 жылғы 14 маусымдағы №516 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. 2022 ж. 7 ақпандағы №46 бұйрық. «Әділет» ҚР нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026748
6. Испулова С.Н., Янсарина Ю.Д., Михайлова Ю.Н. Безработица молодежи: социально-экономический аспект: – Монография.– Новосибирск: Изд. АНС «СибАК», 2017 – 102 с.
7. ҚР-дағы халық жұмыссыздығының деңгейі. https://economy.kz/kz/Novosti_ekonomiki_Kazahstana/id=5058.

Аннотация

В данной статье рассматривается такое понятие, как безработица, ее значение для самоопределения идентичности развития общества и отдельно взятой личности. Проблема безработицы является ключевым вопросом в рыночной экономике, и, не решив его невозможно наладить эффективную деятельность экономики. За последние несколько лет безработица приобрела вид крупного макроэкономического явления, превратившись в самостоятельный фактор развития экономики. В статье сделан анализ безработицы в Республике Казахстан за последние девять лет, аттакже по регионам Республики Казахстан. В статье показаны основные причины безработицы и факторы роста безработицы в Республике Казахстан. В статье представлены основные причины молодежной безработицы и ее связь с экономическими и политическими проблемами нашего государства. Так же представлены актуальные пути решения данной проблемы, формы помощи со стороны государства в виде пособий. Указаны кому и как исчисляются пособия, и в какие сроки. Также в статье приведены временные рамки получения адресной социальной помощи в Казахстане. С целью решения проблемы безработицы показаны основные пути решения.

Abstract

This article discusses such a concept as unemployment, its significance for self-determination of the identity of the development of society and a single individual. The problem of unemployment is a key issue in a market economy, and without solving it it is impossible to establish an effective operation of the economy. Over the past few years, unemployment has taken the form of a major macroeconomic phenomenon, turning into an independent factor in the development of the economy. The article analyzes unemployment in the Republic of Kazakhstan over the past nine years, as well as by regions of the Republic of Kazakhstan. The article shows the main causes of unemployment and unemployment growth factors in the Republic of Kazakhstan. The article presents the main causes of youth unemployment and its connection with the economic and political problems of our state. Actual ways of solving this problem, forms of assistance from the state in the form of benefits are also presented. They indicate to whom and how benefits are calculated, and in what time frame. The article also provides the time frame for receiving targeted social assistance in Kazakhstan. In order to solve the problem of unemployment, the main solutions are shown.

ӘОЖ 316.35.37

Р.Д. Дарибаева*, М.А. Туткабаева, Л.Е. Омарова
п.ғ.к. доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
***Корреспондент авторы:** daribaeva_r57@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚЫЗМЕТ ЖЕКЕ ТҰЛҒА МЕН ҚОҒАМНЫҢ ДАМУ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ

Түйін

Мақалада қазіргі қоғамның құндылық бағдарларын ескере отырып, әлеуметтік-мәдени қызметтің жағдайы мен мәселелері сипатталған. Жалпы әлеуметтік мәдени қызметтің мәнін

зерттеудің теориялық негіздері егжей-тегжейлі баяндалып, осының негізінде әлеуметтік мәдени қызмет ұғымына авторлық анықтама беру ұсынылады. Әлеуметтік-мәдени қызмет нысандарының таңдап алынған жіктемесі негізделеді, оның негізінде бір-бірімен тығыз байланысты әлеуметтік-мәдени қызметтің жалпы атқарымдары анықталады. Қазіргі қоғамның әлеуметтік ұйымы мен ондағы болып жатқан үдерімтердің тұтас көрінісін беретін сипатты белгілер мен құрамдас бөліктер бөлектеліп, сипатталады. Олар белгілі бір қағидалардың, әдістердің, процедуралардың және ережелердің жиынтығын таңдаумен сипатталатын әлеуметтік-мәдени қызметті кешенді басқаруды жүзеге асыруға көмектеседі. Әлеуметтік-мәдени қызметтің жаңа, сапалы деңгейіне көшуді ұзақ мерзімді түрлендірудің негізгі проблемасы мәдени-тұрмыстық талаптарды қанағаттандыру мақсатында әлеуметтік-мәдени қызметтің жұмыс істеуін тиімді басқаруды қамтамасыз ету мәселесі екені анықталды, халықтың рухани қажеттіліктері, әртүрлі жастағы адамдардың мәдени құндылықтарды толық тұтыну мүмкіндіктерін іске асыру мәселелерін шешу болып табылады.

Кілттік сөздер: әлеуметтік орта, әлеуметтік-мәдени қызмет, даму, әлеуметтік басқару.

Кіріспе. Қазіргі қоғам терең, ұзақ мерзімді трансформацияны бастан кешіруде, нәтижесінде бұл қоғамның құндылықтар жүйесіне әсер етеді.

Бұл өзекті және әрқашан даусыз болады, өйткені қоғам қарқынды дамып келеді.

Кез келген адамның әлеуметтік-мәдени қажеттіліктері өте алуан түрлі және нәтижесінде өмір бойы онымен бірге жүреді. Әлеуметтік өзгерістер өзгермелі, адамның қажеттіліктері де өзгереді. Яғни, өмір сүру жағдайлары, әлеуметтік орта, білім деңгейі және басқа да көптеген ықпалдары өзгереді. Қоғамның әлеуметтік және белсенді өмірі жеке тұлғаны, адамгершілік нормаларын және жоғары рухани қағидаларды біріктіру туралы нақты түсініксіз кез келген мемлекеттің дерлік маңызды әлеуметтік қайта құруларға, терең экономикалық, демократиялық және саяси реформаларға қабілетті емес екенін көрсетеді. Әлеуметтік белсенділік пен мәдениет қоғам өмірінде ерекше орын алады деп айта аламыз. Көбінесе әлеуметтану ғылымы бұл екі әлеуметтік құбылысты бір-бірінен ажырамас тұтастық, әлеуметтік-мәдени қызмет ретінде қарастырады [1].

Осыған орай, әлеуметтік-мәдени қызмет мәселелері қазіргі қоғамтану ғылымының мұқият зерттеу объектісіне айналуда. Оның қазіргі жай-күйін талдай отырып, соңғы жылдары әлеуметтік-мәдени қызмет мәселелеріне арналған ғылыми зерттеулер терең социологиялық сипатқа ие болды, қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-мәдени қызметті қайта бағалау мәселелері алдыңғы қатарға шықты, сонымен қатар үнемі нақтылану бар деп айта аламыз. жалпы әлеуметтік-мәдени қызметті зерттеудің теориялық негіздері.

Теориялық талдау. «Әлеуметтік-мәдени қызмет» түсінігін неғұрлым егжей-тегжейлі зерттеу XX ғасырдың 50-жылдарында басталды. Сонымен, Ж.Р. Дюмазедье оны «...соқыр және анархиялық әлеуметтік-мәдени кондициялау әдістеріне қарама-қарсы саналы, саналы, ұйымдасқан, тіпті жоспарлы аккультурация», тәрбиенің табысты құралы ретінде анықтады [2].

В.Б. Живетин «әлеуметтік-мәдени қызмет» терминін адам әрекеті деп «тірі тіршілік иелерінің өмірінің филогенезінде де, онтогенезінде де - бір адамның әлеуметтік-мәдени әрекетіне айналуы нәтижесінде дамитын екі деңгейлі биоәлеуметтік жүйе ретінде қарастырды. адам әлеуметтік болмыс ретінде» [3].

Әлеуметтік-мәдени белсенділік үдерісі ретінде әлеуметтік өзара әрекеттесудің логикалық жүйелілігін көрсетеді. Ол осындай өзара әрекеттесу субъектілері арасында дәнекер бола алады. Осыған байланысты әлеуметтік-мәдени қызметтің біртұтас жүйесі құрамдас бөліктерден тұруы мүмкін: объекті, пәні, мақсаты, мазмұны, құралдары, әдістері, түрлері, материалдық-техникалық жағы, үдерісті қаржылық қамтамасыз ету. Егер олардың біреуі осы тізбектен шығарылса, онда қоғамдық-мәдени қызмет жүйесі бұзылып, толық және тиімді жұмысын тоқтатады.

Әлеуметтік-мәдени қызмет әлеуметтік ілгерілік жағдайында бірте-бірте дамиды, оның

негізін Г.Спенсер мынадай пікірке келді «... Әлеуметтік қатынастарды жақсарту нәтижесінде жеке тұлғаларды жетілдіру және әлеуметтік қатынастарды одан әрі жетілдіру арқылы ғана ілгерілікке жетуге болады. жеке тұлғаларды жетілдіру нәтижесіндегі қатынастар» [4].

Әлеуметтік-мәдени іс-әрекеттер басқа әлеуметтік-мәдени әрекеттерден өзіне тән белгілерімен ерекшеленеді. Оның бірі бос уақытта жүзеге асырылып, еріктілігімен, таңдау еркіндігімен, белсенділігімен, жеке адамдардың, әртүрлі топтардың, бүкіл қоғамның бастамашылдығымен сипатталады.

Екінші ерекшелік – аймақтық, ұлттық, этникалық дәстүрлер мен ерекшеліктермен сипатталатын оқиғалар. Үшінші ерекшелік – әртүрлі жас категорияларына байланысты әлеуметтік, мәдени, танымдық, саяси, әлеуметтік, отбасылық, тұрмыстық, кәсіптік, шығармашылық және басқа да қызығушылықтар мен бағыттарға негізделген түрлердің айырмашылығы.

Ол өндіріспен, оқу-тәрбие қызметімен байланыспауы керек, ақталмаған және кәсіпкерлік пен пайдаға тәуелді болмауы керек. Өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жүзеге асыруға, рекреацияға, қарым-қатынасқа, ләззат алуға, денсаулығын жақсартуға байланысты бос уақытты еркін таңдау мүмкіндігі бар және мұндай таңдау әрбір жеке тұлғаның қызығушылықтары мен қажеттіліктерін ескере отырып жасалады.

Әлеуметтік-мәдени қызмет терең тұлғалық бағытта болуы керек. Ол биологиялық сипаттамалар мен әлеуметтік-психологиялық құрылымды біріктіреді. Ол жеке қасиеттерді де көрсетеді. Бірақ оны жеке адамдар ғана емес, сонымен қатар адамдардың әртүрлі топтары да жүзеге асыра алады. Ол іс-әрекеттің мақсаттылығымен сипатталады, өйткені іс-әрекеттің реттілігін анықтайтын, іс-әрекет туралы ойлайтын, жағдайды талдайтын, мақсатқа жетудің әдістері мен құралдарын таңдайтын саналы түрде қойылған мақсат қана және бұл оны қозғалысқа келтіреді. Әлеуметтік-мәдени іс-әрекеттердің негізінде мәдени мақсаттар жатқанын білеміз және көптеген зерттеушілер оның гуманистік, мәдени, дамытушылық сипатын ерекше атап көрсетеді.

Тәжірибелік бөлім. Әлеуметтік-мәдени қызмет әдетте жеке тұлғаны әлеуметтендірудің, адамдарды әлеуметтік тәрбиелеу мен оқытудың біртұтас жалпы жүйесінің дербес ішкі жүйесі ретінде қарастырылады. Әлеуметтік-мәдени қызметтің мәнін талдай отырып, шығармашылық, репродуктивті және репродуктивті-шығармашылық элементтердің өзара әрекетін байқауға болады. Репродуктивтілік бос уақытты өткізудің негізгі түрлерінде болады: кәсіби емес көркемөнерпаздық іс-әрекетте және үйірме тәжірибесінде және т.б.. Бұл ретте әрбір қатысушы әлеуметтік-мәдени іс-шараларға қатысады, өнер негіздерін игереді, ұйымдастырушылық қабілеттерін және т.б. танымдық үдерістер өз мүдделері мен қажеттіліктерін жүзеге асыра отырып, бар заңдылықтарды жаңғыртып қана қоймайды, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени үдерістің тікелей жасаушысы болып табылады. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, әлеуметтік-мәдени қызметтің типологиялық деңгейлерін келесідей жіктеуге болады:

- репродуктивті - бұл әрекетке қатысушылар әзірлеген қолданыстағы формалар, әдістер, объектілер;
- қарапайым қайта құру;
- репродуктивті және шығармашылық, яғни адам өзі үшін жаңалық ашады, бірақ объективті түрде жаңа емес;
- шығармашылық, бұл шығармашылық сәттер белсенділікте жетекші орында болады.

Мұнда әлеуметтік-мәдени қызметтің классификациясы берілген: қызмет көрсету субъектісі; сату орны; ұйымның сипаты. Нысандарды келесі критерийлер бойынша жіктеген жөн: қызмет көрсету тақырыбы; әсер ету объектісінің сандық көрсеткіштері, мәдениет мекемесінің аудиториясының сапалық сипаттамасы; мәдени-демалыс қызметінің әлеуметтік мақсаттары мен міндеттері; мәдениет мекемелерінің негізгі қызметі; мәдени-ағарту қызметі объектілерінің ұйымдастыру ерекшеліктері. Оң жақтары, мәдениет мекемелерінің қызметін аудитория құрамының олардың тән мүдделеріне сәйкес таңдауының шарттылығын атап өтуге

болады. Біз көркемдік іс-әрекеттің нақты-пәндік бағытын ғана емес, оның жалпы сипаттамасын да еске аламыз. Бұл қасиет адамдардың тек өзі үшін ғана емес, сонымен қатар сыртқы орта үшін де зерттеушілік, шығармашылық, ұйымдастырушылық, құндылыққа бағытталған іс-әрекетке ұмтылуынан көрінеді.

Ғалымдардың назарын аударатын көптеген жаңа көріністерді аша алатын жаңа ұғымдарды іздеуден оң нәтиже алуға болады [5]. Әлеуметтік-мәдени қызметті зерттеу оның қазіргі заманғы, мәдени, рухани, білім беру, білім беру үдерістеріндегі маңыздырақ маңыздылығымен түсіндіріледі. Әсіресе бос уақыттың өзіне деген көзқарасты өзгерту маңызды: оның ішкі құндылығын тану.

Қазіргі заманғы мәдени-рухани, білім беру, оқу-тәрбие үдерістеріндегі маңыздылығына байланысты біз әлеуметтік-мәдени қызметті зерттеуге қызығушылық тудырдық. Әсіресе бос уақыттың өзіне деген көзқарасты өзгерту және оның өзіндік құндылығын мойындау маңызды.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз әлеуметтік-мәдени қызметті тұлғаны қоғамның мәдени құндылықтарымен таныстыру және осы үдерісіне белсенді қатысу, білім беру арқылы әлеуметтендіру, барлығын белсенді түрде тарту, қоғамды белсенді түрде тарту, әлеуметтік институттармен арнайы ұйымдастырылған мақсатты әрекет деп анықтаймыз. рухани шығармашылыққа және басқа да әлеуметтік-мәдени қызмет түрлеріне.

Мәдени құндылықтарды үндесу тетігі таңдамалы. Және бұл әр адамның құндылық бағдарларына байланысты. Ал әлеуметтік-мәдени қызметтің міндеті - әлеуметтік-мәдени құндылықтардың минимумы мен мәдени білім арасындағы ең оңтайлы арақатынасты табу. Бұл да әрбір жеке тұлғаның дағдысы мен дағдысына, шығармашылық компонентінің мазмұнына байланысты. Мұндай жағдайларда жеке адамды шынайы өмірмен байланыстыру және оның әлеуметтік белсенділігін қалыптастыру үшін арнайы ұйымдастырылған және әзірленген мәдени кеңістіктік-уақыттық даму ортасын құруды әлеуметтік-мәдени қызметтің негізгі атқарымдарының бірі деп санауға болады.

Әлеуметтік-мәдени қызмет атқарылымдарының міндетті құрамдас бөліктері:

– білімдерді, нормаларды, құндылықтарды жинақтау, сақтау және тарату (беру);

- әлеуметтену, ол мәдени құрамдас бөліктермен делдалдық қатынастар құрылымын құрумен, қоғамның әлеуметтенуі арқылы қамтамасыз етіледі;

– рухани үдерісті оның үздіксіздігін қамтамасыз ету арқылы жаңғырту;

- өзіне бекітілген аумақта жұмыс істейтін рекреациялық немесе ойын мәдениеті;

- әрекет субъектілерінің таңбалық өзара әрекетін, олардың дифференциациясын және бірлігін қамтамасыз ететін коммуникативтік компоненттерін жатыстыруға болады [6].

Осыған сүйене отырып, зерттеушілердің көпшілігі бір-бірімен тығыз байланысты әлеуметтік-мәдени қызметтің мынадай жалпы қызметтерін анықтайды.

Дамытушы атқарымы жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуымен, әрбір қатысушының әлеуметтік өзін-өзі бекітуімен байланысты. Ол адамды әрекетке итермелейді, рефлексия шеңберінде адамның бастамасының «жұмысын» ынталандырады.

Ақпараттық, тәрбиелік және танымдық атқарымдар адамға әртүрлі ақпаратты қабылдауға, өңдеуге, білімнің біртұтас жүйесін құрастыруға талдау жасауға және дамудың жоғары деңгейіне өтуге көмектеседі.

Мәдени-шығармашылық атқарымы. Әрбір адам өзінің құндылық бағдарына сәйкес шығармашылық бастамаға бағытталады. Шығармашылықпен айналыса отырып, ол жергілікті жердің әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, этникалық нормаларын, халық мәдениетін, өз аймағының ерекшелігін игереді.

Рекреациялық-сауықтыру атқарымының негізгі мақсаты - еңбек үдерісінде жұмсалған күштерді қалпына келтіру, өндірістік күйзелісті жою және сонымен бірге дамытушылық әсер.

Гедонистік атқарымы – көргенінен, естігенінен эстетикалық ләззат пен ләззат алу сезімі. Әлеуметтік-мәдени қызмет үдерісінің екі жағы да ләззат алады: ұйымдастырушылар

да, өнімді тұтынушылар да.

Әлеуметтік-мәдени қызметтің атқарымдары әрбір нақты аумақтың ерекшеліктерін ескере отырып, қызметтің бағытын анықтайтын және жұмыстың мазмұнын ашатын негіздер болып табылады.

Әр кезеңдегі әлеуметтанулық әдебиеттерді талдай отырып, біз әлеуметтік-мәдени қызмет атқарымдарының қоғам қажеттіліктеріне байланысты белгілі бір уақыт кезеңдерінде пайда болып, жойылып отыратынын байқадық [7].

Бұл атқарымдарының жиынтығы адамды жетілдіруге, оны басқа адамдармен және оны қоршаған әлеммен ынтымақтастық пен бірлікке қабілетті, адамгершілік, әлеуметтік бағдарланған және парасатты тұлға ретінде қалыптастыруға бағытталған. Әлеуметтік-мәдени қызмет атқарымдарының мазмұндық жағын жүзеге асыру нақты мекеменің нақты жағдайына, оның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінің толықтығы мен жүйелілігіне тікелей байланысты.

Құрылымдық-атқарымдық талдаудың негізін салушылар болып табылатын Т.Парсонс пен Р.Мертонның еңбектерінде келтірілген ой-пікірлері әлеуметтік-мәдени қызметті социологиялық зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде алынды. Классиктер әлеуметтік-мәдени қызметті атқарымдық талдау үшін қазіргі заманғы әлеуметтанулық басқару әдіснамасын жасау үшін маңызды екі теориялық постулатты алға тартты.

Біз мәдени құндылықтарды сақтау және жаңғырту сияқты алмастырылмайтын атқарымдар бар деген болжам жасадық.

Ғалымдардың пікірінше, олар орындалмаса, қоғам өмір сүруін тоқтатады. Екінші болжам және бір қарағанда, бірінші болжамға қайшы келетін сияқты. Белгілі бір мәдени немесе әлеуметтік атқарымдары белгілі бір міндеттер үшін ғана қажет болуы керек. Бұл белгілі бір әлеуметтік топтардың немесе құбылыстардың өмір сүруін қамтамасыз ететін арнайы атқарымдарының ой-пікіріне байланысты.

Зерттеу нысанының ерекшелігіне бейімделген атқарымдық талдау әдісі әртүрлі нормативтік құқықтық актілердің және басқа да құжаттардың мазмұнын талдауды қолдануды қамтиды. Бұл құжаттар басқару органының қызметін, мақсатты сұхбаттарды қолдануды, мәдени құндылықтарды тұтынушылардан сұрақ-жауап алуды, бақылауды реттейді. Мемлекеттік қызметшілерге сараптамалық сауалнама жүргізу қажетті ақпаратты алуға қосымша мүмкіндік береді. Сондай-ақ, әлеуметтік-мәдени қызметті зерттеуде құрылымдық-атқарымдық талдауға, әлеуметтік өзін-өзі ұйымдастыру және әлеуметтік басқару теориясына үндеу жасалды. Әлеуметтік үдерістерді басқарудың сызықтық табиғатын классикалық түсінік қарастырылады, яғни менеджмент тақырыбы мақсатқа әкелетін объект болып табылады. Әлеуметтік-мәдени қызмет әлеуметтік маңызды қызметтің әртүрлі, көп деңгейлі түрлерінің кең спектрін қамтиды.

Әлеуметтік-мәдени қызмет, белгілі болғандай, әлеуметтік маңызы бар қызметтің алуан түрлі, көп деңгейлі түрлерінің кең ауқымын қамтиды. Оның маңыздылығы бос уақытты бұл ұйымдастыру әлеуметтік маңызды мақсаттарда: жеке адамның да, топтың да, жалпы қоғамның да әлеуметтік-мәдени қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру және дамыту үшін жүзеге асырылатынында. Сонымен қатар, әлеуметтік-мәдени қызметті басқарудың тиімділігі менеджменттің оның негіздеріне – қоғам мен мәдениеттің іргелі негіздеріне сәйкестік дәрежесіне байланысты. Басқару субъектілерінің қажеттіліктерін түсіну үшін зерттеудің кейбір әлеуметтік-мәдени көзқарастарының есебі және дағдылары. Бұл қоғамдағы тарихи тәжірибе мен әлеуметтік-мәдени практиканы ескеру қажет.

Әлеуметтік-мәдени саясатқа әлеуметтік-мәдени өмірді жоспарлау, жобалау, енгізу және ұсыну бағыты бар. Әлеуметтік-мәдени даму саласындағы осындай бағыттағы келесі доминанттар алынды: әлеуметтік мәдени саясат ұлттық саясаттың жүйелі түрде өмір сүреді; Либерализм деңгейі немесе әлеуметтік-мәдени саясаттың беделі белгілі бір қоғамда қабылданған демократиялық қағидаттар мен бостандықтардың даму деңгейіне байланысты.

Эксперименттік бөлігі. Әлеуметтік-мәдени саясат өзінің мәдени бағдарлары мен

құндылықтарын жүзеге асырудың стандартты тетіктерін әзірледі; әлеуметтік-мәдени саясаттың әлеуметтік-құндылық басымдықтары белгілі бір қоғамның нормаларымен, құндылықтарымен және идеалдарымен қалыптасады; мемлекеттің әлеуметтік-мәдени саясатының мәні нақты мәдениет мекемелерінің әлеуметтік-мәдени қызметін қолдау мен дамытуды қаржыландыруда, әлеуметтік-мәдени қызметтің жекелеген объектілерінің материалдық базасын нығайтуда емес, әлеуметтік құндылық бағдарларында жатыр. , жеке тұлғаның мәдени өзін-өзі дамыту мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге дайындығы, әлеуметтік-мәдени саладағы қоғамдық қозғалыстар мен қоғамдық формациялардың дамуы. Белгілі бір аймақтың жағдайында мәселелердің сипаты мен қарқындылығына және қолда бар ресурстарға байланысты әлеуметтік-мәдени ортаның жекелеген құрамдас бөліктері әлеуметтік-мәдени саясаттың басым бағыттары ретінде әрекет ете алады деп айтуға болады.

Өкінішке орай, менеджмент мамандары мен практиктердің зерттеулері әлеуметтік-мәдени жағдайдың жаңа, сапалық жоғары деңгейіне өту тұрақты емес, үзік-үзік сипатқа ие екенін көрсетеді. Әр түрлі нысандары бар әлеуметтік-мәдени қызмет әлеуметтік-мәдени акциялар, шығармашылық мойындалу және мәдени мұраны қамтамасыз етудің қағидаттарына, нысандары мен әдістеріне, шығармашылықпен және мәдени мұраны қамтамасыз етудің қағидаларына негізделеді. Бұл әр түрлі өнер түрлеріндегі жаңа түрлері мен құбылыстарды құруда, эстетикалық бай, рухани және адамгершілік демалыстарда көрініс табады.

Зерттеушілердің айтуынша, әлеуметтік-мәдени қызметтің кейбір түрлері басқа әлеуметтік, мәдени, экономикалық жағдайлардан басқа дами алады. Сонымен бірге, ұлттық, аймақтық білім беру және әлеуметтік-мәдени стратегияларды іске асыруға қатысу, оның динамикалық өзгерістерін ескере отырып, әлеуметтік-мәдени мақсаттар мен мақсаттарды шешуге ықпал етеді.

Әлеуметтік-мәдени қызмет мәселелерін зерттейтін авторлардың көпшілігі теріс әлеуметтік үдерістері қарқынды дамып, әлеуметтік-мәдени қызметтің нысандарының алдын-алу болып табылады.

Әр түрлі бағдарламалар мен жобаларды іске асыру барысында сіз әртүрлі сипаттағы әлеуметтік-мәдени, этномәдени, этномәдени және байланыс сияқты әлеуметтік-мәдени мәселелермен кездесуге болады, бұл өз кезегінде әлеуметтік-мәдени кеңістікке әсер етеді. Әлеуметтік-мәдени қызметтің «дәстүрлі мазмұны» тұрғысынан олар қазіргі қоғамның қажеттіліктері, мүдделері мен мәселелерін тиімсіз болады. Біздің ойымызша, мұндай қайта құрылымдаудың негізгі мәселесі саланың негізгі мәселесі, халықтың мәдени және рухани қажеттіліктеріне, әр түрлі жастағы адамдардың мәдени құндылықтарын қанағаттандыру үшін тиімді басқаруы мүмкін. Бұл үдерістің сәтті дамуы белгілі бір бағытта белгілі бір жағдайларда мүмкін болады. Біріншіден, әлеуметтік-мәдени қызметті жүзеге асырудың белгілі бір моделіне сәйкес. Бұл әрекет өмір сүру сапасының белгіленген параметрлеріне сәйкес келеді. Екіншіден, егер әлеуметтік-мәдени саланы қаржыландыру жеткілікті болса. Үшіншіден қажетті әртүрлілік пен қызметтердің сапасын қамтамасыз ету. Төртіншіден, осы қызметтердің мақсатты түрде көрсетілуін қамтамасыз ету кезінде. Халықтың әлеуметтік-мәдени ортасының әлеуетін пайдалану өте маңызды шарт болып табылады, бұл әсіресе облыс субъектілерінің тұрғындары үшін маңызды. Әлеуметтік мәдени қызметті түсінуге қызметтік көзқарас контекстінде белгілі бір мәдени үдерістер мен құбылыстарға басқарушылық ықпал ету мүмкіндіктерін әлеуметтанулық түсініп алу қажеттілігі туындайды [8].

Нәтижелер мен талқылау. В.Романов, А.Новокрещенов, В.Житенев еңбектерінде қамтылған әдістемелік нұсқауларға сүйене отырып, басқарудың, атап айтқанда мәдениеттің мазмұны мен тиімділігін талдағанда, біз әлеуметтік басқарудың көпсубъектілік сипатын болжайтын парадигманы басшылыққа аламыз. Субъект-объект қатынастары бұл мағынада қарама-қарсы емес, синергетикалық, яғни басқару үдерісі бір нүктеден туындамайды,

әлеуметтік өзін-өзі ұйымдастырудың көптеген орталықтарынан бастау алады. Біздің жағдайда өзара іс-қимыл субъектілері республикалық деңгейдегі билік органдары да, аймақтық субъектілердің басқару органдары және осы субъектілердің тұрғындарының өздері де болады. Кең мағынада тұтастай алғанда әлеуметтік-мәдени тәсілдің қолдану саласы тұтастай алғанда басқару жүйесі болып табылады. Тар мағынада ол тек әлеуметтік өмірдің «күнделікті» құралдары мен тәжірибесін және адам тәжірибесінің инвариантты құрылымдарын жаңғыртумен және қолдаумен байланысты қоғам қызметін қамтиды.

Әлеуметтік басқару объектісі ретінде әлеуметтік-мәдени қызмет әлеуметтік-мәдени қызметті басқарудың қағидаларын, ережелері мен тәртібін қалыптастыруды және олардың арасындағы байланыстарды орнатуды көздейді. Мұның бәрі басқару қызметінің мәселелері мен үдерістерін толық сипаттауға және түсіндіруге мүмкіндік береді. Сондай-ақ әлеуметтік-мәдени әдіснамада келесі қағидалары: жүйелілік, әлеуметтік өмірдің әртүрлілігі, күрделілік, құндылық бағдары қолданылады [9].

Қорытындылар. Бұл мақалада әлеуметтік-мәдени қызметті басқаруды зерттеуде социологиялық тәсілді қолдану және осы саладағы бар мәселелері әлеуметтік ұйым мен қоғамда болып жатқан үдерістерге тұтас көзқарас берді. Зерттелген материалды жан-жақты талдап, жалпылай алдық.

Басқарудың заманауи әдістері мәдениет мекемелері қызметінің шарттары мен қағидаларын өзгертуді, басқару тетіктерін жаңартуды, мәдениет мекемелері басшылығы мен қызметкерлерінің өз жұмысының нәтижелері үшін жауапкершілігін арттыруды, әлеуметтік-экономикалық қызметте қолданылатын қаржылық-экономикалық құралдарды жетілдіруді талап етеді. шар. Әлеуметтік-мәдени қызметті басқару әлеуметтік саясаттың маңызды бағыты болып табылады, оған кез келген аумақта халықтың өмір сүру жайлылығы көп жағдайда байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Хамидуллина Р.А. Терминологическое поле проблемы развития эстетической культуры // Вестник Башкирского университета, 2008. – Т. 13. – № 4. – 1132 с.
2. Дашковская О.Д. Организация досуговой деятельности: текст лекций / О.Д. Дашковская; Яросл. гос.ун-т. – Ярославль : ЯрГУ, 2009 – 71 с.
3. Живетин В.Б. Мудрость человеческой деятельности : [сборник] / В. Б. Живетин. - Москва : Ин-т проблем риска (ИПР), 2013. - XII, 319 с.
4. Даниленко В.П. Универсальный эволюционизм: путь к человечности. - Санкт-Петербург : Алетейя, 2013. - 495 с.
5. Жарков А.Д. Теория и технология культурно-досуговой деятельности. – М.: Издательский Дом МГУКИ, 2007. – 480 с.
6. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.
7. Ярошенко Н.Н. Новые ценностные ориентиры социально-культурной деятельности // Ценностно-смысловое содержание социально-культурной деятельности в современной России: монография; под научной редакцией доктора педагогических наук, профессора Н. Н. Ярошенко. - Москва: МГУКИ, 2018. 450 с.
8. Зуева Н.В. Государственное управление сферой культуры региона в контексте системного подхода : автореферат дис. ... кандидата культурологии : 24.00.01 / Челяб. гос. акад. культуры и искусства. - Челябинск, 2006. - 23 с.
9. Резник Ю.М. Социокультурный подход к управлению: анализ и конструирование / Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева. – 2010. – № 1(65). – С. 124-132.

Аннотация

В статье описывается состояние и проблемы социально-культурной деятельности с учетом ценностных ориентаций современного общества. Детализируются теоретические основы исследования смысла общей социокультурной деятельности, и на основе этого предлагается

авторское определение понятия социокультурной деятельности. Обосновывается избранная классификация форм социокультурной деятельности, на основе которой определяются общие функции социокультурной деятельности, тесно связанные друг с другом. Выделены и описаны характерные признаки и компоненты, которые дают целостное представление о социальной организации современного общества и происходящих в нем процессах. Они помогают осуществлять комплексное управление социокультурной деятельностью, характеризующейся отбором, определенным наборов принципов, методов, процедур и правил. Определены условия успешного развития социокультурной деятельности, важнейшим из которых является использование потенциала социокультурной среды населения. Определено, что основной проблемой долгосрочной трансформации перехода на новый, качественный уровень социокультурной деятельности является проблема обеспечения эффективного управления функционированием социокультурной деятельности в целях удовлетворения культурных и бытовых требований, духовных потребностей народа, для решения проблем реализации возможностей людей разного возраста полноценно потреблять культурные ценности.

Abstract

The article describes the state and problems of socio-cultural activities, taking into account the value orientations of modern society. The theoretical foundations of the study of the meaning of general sociocultural activity are detailed, and on the basis of this, the author's definition of the concept of sociocultural activity is proposed. The selected classification of forms of sociocultural activity is substantiated, on the basis of which the general functions of sociocultural activity, which are closely related to each other, are determined. Characteristic features and components that give a holistic view of the social organization of modern society and the processes taking place in it are singled out and described. They help to carry out the complex management of socio-cultural activities, characterized by the selection of certain sets of principles, methods, procedures and rules. The conditions for the successful development of socio-cultural activities are determined, the most important of which is the use of the potential of the socio-cultural environment of the population. It has been determined that the main problem of the long-term transformation of the transition to a new, qualitative level of socio-cultural activity is the problem of ensuring effective management of the functioning of socio-cultural activities in order to meet the cultural and everyday requirements, the spiritual needs of the people, to solve the problems of realizing the opportunities of people of different ages to fully consume cultural values.

УДК 378.02:37.035

М.С. Джилкишиева*

д.п.н., асс.профессор, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

***Автор для корреспонденции**: maira-taraz@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация

Статья представляет собой результат многолетнего теоретического и экспериментального исследования по проблеме формирования гражданско-патриотических качеств молодых людей – студентов, выступающих авангардом казахстанской молодежи. Масштабные преобразования, происходящие в Республике Казахстан, невозможны без преобразования общественного сознания; модернизация казахстанского общества не может быть продуктивной без формирования нового типа личности. При построении демократического государства предполагается формирование у молодежи соответствующих ценностей и культуры, а также их активное участие в принятии важнейших для всего общества решений, в управлении государством. Однако существенная часть современной казахстанской молодежи как по объективным, так и субъективным причинам граждански пассивна, не видит для себя возможности оказать решающее влияние на проводимые в стране социально-экономические и общественно-политические преобразования. В связи с этим особую актуальность приобретает воспитание молодых граждан в духе казахстанского патриотизма, являющегося новой

парадигмой государственной идеологии республики.

Ключевые слова: модернизация общественного сознания, патриотические ценности, молодежные организации, гражданско-патриотическое воспитание.

Введение. Сегодня патриотическое поведение молодежи в развитых странах, отражая специфические формы и степень ее включенности в сферу политики, является показателем активной гражданской позиции молодых людей и своеобразным индикатором развития личности. В условиях модернизации общественного сознания формирование патриотизма и гражданственности казахстанской молодежи обретает новое звучание, особую актуальность и значимость. Реально существующие в патриотическом сознании людей представления ведут со временем к реальным социально-политическим последствиям. Исследуя состояние современного молодежного сознания, духовно-нравственного становления молодых людей, тем самым устанавливая степень и меру реальности их представлений, можно с достаточной долей вероятности предсказывать будущие их действия.

В настоящее время на постсоветском пространстве идут активные поиски в области создания новых моделей воспитания молодежи в духе патриотизма и гражданственности. Актуальность данной проблемы на современном этапе обусловлена теми изменениями, которые происходят в молодых независимых государствах в результате их перехода к демократическому развитию. В новых центральноазиатских государствах, в том числе и в Республике Казахстан, уделяется особое внимание вопросам патриотического воспитания учащейся молодежи с учетом выявления специфических условий его осуществления на основе сохранения имманентных черт и национальной самобытности. В отличие от некоторых республик Центральной Азии, где население является в основном мононациональным или с существенным преобладанием титульной нации, Казахстан после приобретения независимости оказался в сложной ситуации, так как численность титульной нации ненамного больше половины населения страны. В этих условиях консолидация и гражданское единение казахстанского общества стали задачами жизненно важными как для руководства страны, так и для национальной интеллигенции.

Первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своей программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [1] обозначил проблему развития новой парадигмы общественных взаимоотношений, с учетом отечественного и передового международного опыта. Успешное развитие суверенного Казахстана во многом зависит от того, какие духовные и гражданские ценности доминируют в сознании молодого поколения. В современном многонациональном, поликонфессиональном Казахстане мирно живут и трудятся на общее благо представители свыше 130 национальностей. Они уважают язык, обычаи и традиции казахов и имеют возможность беречь и хранить язык и культуру своих этносов. Такая государственная политика создает благоприятные условия для формирования патриотического сознания молодежи, выражается в принятии личностью общечеловеческих нравственных ценностей, гуманизации взаимоотношений людей, которым чужды национальный снобизм и культ языка. По словам Президента Казахстана К.-Ж. Токаева, "именно молодые казахстанцы должны идти в авангарде патриотизма. Формула отечественного патриотизма четкая и ясная: знание истории народа, уважение к государству, постоянное саморазвитие, честность, работоспособность” [2].

С целью развития научной концепции и разработки структурно-содержательной модели гражданско-патриотического воспитания нами проведены конкретные социологические замеры по измерению ценностных ориентаций молодежи. Они достоверны и статистически значимы. Показана динамика их изменений в ходе научно-педагогического эксперимента [3]. По материалам исследования опубликованы монографии и учебные пособия, которые используются в образовательном процессе. Практический материал работы создает научную базу для продолжения научного исследования по данной проблеме.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования составили общефилософский подход, основанный на диалектике, единстве теории и практики, поиске причинно-следственных связей, преемственности изучаемых фактов и явлений; философские, общепедагогические и психологические теории, раскрывающие сущность личности и роль деятельности в ее развитии; теория формирования ценностных ориентаций личности; теория целостного педагогического процесса; личностно-деятельностный, личностно-ориентированный, деятельностно-аксиологический подходы.

В исследовании применялись теоретические и экспериментальные методы исследования, с последующим анализом количественных и качественных данных. При решении поставленных задач применялись социологические методы исследования (анкетирование, определение рейтинга, метод компетентных оценок, обобщение независимых характеристик), диагностические методы (беседы, описание, сопоставление, интерпретация и систематизация педагогических фактов, наблюдение).

Источниками для анализа послужили официальные документы в области образования и воспитания; программно-методические материалы; философско-социологические, психолого-педагогические труды по проблемам гражданско-патриотического воспитания в целом, будущих учителей в частности; материалы научно-практических конференций; справочная литература по философии, педагогике, психологии; опытно-педагогическая работа, личный педагогический опыт.

Результаты и обсуждение. Проведенные социолого-педагогические исследования в молодежной среде, позволяющие раскрыть составляющие элементы патриотического сознания казахстанской молодежи, свидетельствуют о происходящих значительных изменениях в ней. По мнению казахстанского политолога С.А. Дьяченко, “сегодня, когда в жизни казахстанского общества особую значимость приобретают индивидуальные проявления человеческого сознания и поведения, сами социально-политические структуры зависят от состояния духовного мира, от процессов, идущих в сознании масс. Насущные проблемы формирования новой политической культуры, соответствующей требованиям времени и выражающей как отношение личности к политике вообще, так и ее отношение к содержанию вполне конкретных политических ценностей, норм и программ в частности, требуют дальнейшего осмысления” [4].

Как известно, молодость – период формирования и определения приоритетных целей и задач, нравственных норм, моделей общественного поведения и ценностных ориентаций, которые оказывают непосредственное влияние на дальнейшие процессы социализации молодежи, выбор профессии, реализацию жизненных планов, ориентацию в социальной среде. Система ценностей, сформированная в сознании молодых людей, определяет их дальнейшее поведение.

По итогам социологических исследований [5, 6] были выявлены весьма интересные закономерности и противоречия в патриотических ценностях и ориентирах молодых людей. Следует отметить, что пока рано говорить о всемерном росте их гражданской активности, но есть полное основание рассуждать о конкретизации их патриотических взглядов и гражданской позиции относительно социально-экономической и политической ситуации в Казахстане.

Результаты социологических исследований очертили своеобразный портрет молодежи Казахстана, что способствует определению ее социально-политического потенциала на современном этапе развития казахстанского общества. Согласно данным исследований, по сравнению с недавним прошлым молодые люди не столь резко отличаются знанием социально-политических проблем современности, при этом в их сознании происходит развитие гражданско-патриотического мировоззрения, демократической политической культуры. Данный аспект еще раз доказывает влияние текущих общественно-политических процессов и социально-экономического положения общества на гражданско-патриотическое

становление молодежи в целом.

Большинство респондентов рассматривают ситуацию в стране не с политической точки зрения, а по социально-экономическому положению. Поэтому перспективы Казахстана молодежь связывает, прежде всего, с развитием экономики страны, что на современном этапе прибавляет оптимистическую ноту в отношении патриотических взглядов и ориентиров молодежи. В то же время не все молодые люди однозначно оценивают дальнейшую перспективу экономического, а стало быть, и социально-политического развития страны.

В ходе исследования обнаружилась зависимость между уровнем образования респондентов и их оценками экономических перспектив республики. Высокоразвитый Казахстан через 10-15 лет ожидают увидеть молодые люди, окончившие основную среднюю школу и колледж (32,3%), в то время как молодежь, имеющая высшее (22,2%) и незаконченное высшее (20,1%) образование, оценивает перспективы республики как развивающейся страны с переходной экономикой. Высокий уровень образования дает основания для более реального представления о состоянии экономики, если принимать во внимание широкий круг факторов, влияющих на перспективы экономического развития.

Необходимо заметить, что происходящие в современном казахстанском обществе социальные, экономические и политические процессы воспринимаются молодыми людьми по-разному, и это зависит зачастую от их социального статуса и материального положения. В молодежной среде нет полной социальной однородности. Ее образуют молодые представители разных групп и слоев общества, между которыми сохраняются определенные социальные различия и которые имеют свои особенности. Поэтому отношение молодых людей, принадлежащих к различным слоям социума, к экономическим и политическим реалиям, к политикам и к политическому процессу в целом существенно различается.

Тем не менее, можно вывести общие усредненные республиканские оценки молодежи по различным проблемам общества. Важнейшими актуальными проблемами казахстанского общества большинством респондентов названы следующие: коррупция, злоупотребление должностными полномочиями (44,3%), распространение наркотиков и наркобизнеса (31,6%), рост преступности в молодежной среде (29,8%), проблемы экологии, загрязнение окружающей среды (23,6%), низкий уровень культуры населения (22,8%), несоблюдение прав и свобод граждан (19,1).

Как видим, первой по значимости названа проблема коррупции. Данную проблему можно отнести к разряду злободневных вопросов современных реалий казахстанского общества, находящих широкое освещение в СМИ.

Второй по значимости в современном обществе, по мнению юношей и девушек, является проблема распространения наркомании среди молодежи. Эта проблема больше всего беспокоит молодых жителей Павлодарской (44,8%), Костанайской (42,6%), Мангыстауской (38,0%), Западно- Казахстанской (37,8%) и Восточно-Казахстанской (37,2%) областей. Практически половина молодых жителей областных центров, или 47,5%, обеспокоена распространением наркотиков и наркобизнеса.

Третьей по значимости проблемой современного Казахстана участники исследования назвали рост преступности в молодежной среде, так считают 29,8% респондентов. Следует отметить, что рост преступных проявлений в молодежной среде беспокоит практически в равной степени как женщин, так и мужчин (соответственно 30,8% и 29,0%).

Четвертой по значимости для молодежи является экологическая проблема. Вопросы неблагоприятного состояния окружающей среды требуют принятия незамедлительных мер. Ответы респондентов красноречиво иллюстрируют сложившееся положение. Активное развитие инфраструктуры и промышленных предприятий вызывает некоторое обострение проблем экологии в гг. Астана и Алматы. Экологическая ситуация в других областях также остается актуальной не только для населения этих регионов, но и для всей республики.

Пятой по значимости проблемой (22,8%) юноши и девушки называют низкий уровень культуры населения. В наибольшей степени озадачены ее состоянием, по социально-

профессиональным категориям, государственные служащие (30,8%), работники науки (29,6%) и студенты (27,2%). Тем самым за состояние сферы культуры, как и прежде больше всего переживают молодые представители интеллигенции.

Очевидно, что современные казахстанские молодежные организации, так же как другие общественные объединения, пока не обрели полноценный статус политического института гражданского общества. Однако по сравнению с другими общественными организациями они имеют более выгодные шансы стать таковыми в ближайшем будущем. В пользу данного утверждения говорит тот факт, что практически четверть молодого населения республики считает одной из наиболее целесообразных форм политического участия создание молодежных общественных объединений, которые бы представляли интересы такой специфической социально-демографической группы, как молодежь, со свойственными ей проблемами и интересами, целями и задачами.

В последние годы деятельность молодежных организаций и объединений активизировалась, в связи с чем число молодых людей, желающих в них участвовать (21,7% на сегодня), может увеличиться. А это будет способствовать усилению роли молодежных НПО в обществе.

Вместе с тем выявляются и проблемные стороны в деятельности молодежных объединений и повышение их роли в становлении гражданского общества молодых людей. 23,6% молодежи не проявляют оптимизма по отношению к молодежным организациям, а 21,7% опрошенных считают, что участие в них лишь позволяет реализовать себя амбициозным личностям для дальнейшей карьеры (Таблица 1).

Таблица 1 – Молодежные организации в оценочных суждениях молодежи (%)

№	молодежные организации	не знаю / не слышал	слышал, но не участвовал	участвовал
1	Союз рабочей молодежи	75	25	
2	Молодежный ресурсный центр	75	25	
3	Союз сельской молодежи	73	27	
4	Ассоциация молодых депутатов	72	28	
5	Республиканский штаб студенческих строительных молодежных трудовых отрядов	70	29	1
6	Национальная волонтерская сеть	68	31	1
7	Альянс студентов Казахстана	66	33	1
8	Конгресс молодежи Казахстана	63	36	1
9	Жас Қыран	63	36	1
10	Жасыл Ел	51	46	3
11	Жас Ұлан	49	49	2
12	Ассоциация стипендиатов «Болашақ»	38	61	1
13	Жас Отан	38	61	1

Общереспубликанский уровень «известности» молодежных организаций равен 17,9%, в то же время более половины респондентов (70,4%) не имеют представления о деятельности республиканских молодежных организаций.

В данном случае можно в определенной степени согласиться с мнением А.Н. Тесленко, Д.А. Калетаева, которые считают, что в настоящее время многие молодежные организации охватывают лишь незначительную часть городской и студенческой молодежи, активизируются преимущественно во время избирательных кампаний и предпочитают разовые мероприятия и акции каждодневной и рутинной работе с молодежью [7].

Скорее всего, слабая поддержка респондентами молодежных организаций в значительной степени связана с отсутствием достаточной информации об этих организациях и неэффективностью проводимой ими работы по решению молодежных проблем, а также нацеленностью многих из них на деятельность в развлекательной сфере. Обозначившийся процесс консолидации молодежных организаций в стране позволит направить усилия многих из них на социально значимую деятельность.

Корреляция с ответами, характеризующими информированность молодежи о деятельности организаций, дает основания считать это положение обоснованным. Значительная часть из представленных респондентам молодежных организаций и объединений мало известна молодежи. Следующие молодежные объединения: Конгресс молодежи Казахстана, Движение «Выбор молодых», Союз молодежи, Молодежное движение «За будущее Казахстана», Ассоциация юных лидеров Казахстана и отчасти Национальный дебатный центр, по данным исследования, имеют наиболее значимую популярность среди молодежи. Такие организации, как «Молодежный парламент», «Атамекен», «Молодежь за здоровый образ жизни» и др. становятся аутсайдерами. По всей видимости, это связано с аморфностью и размытостью образа молодежной организации в общественном сознании молодого населения. На наш взгляд, этот аспект выступает основным фактором, подрывающим доверие молодежи и требующим серьезного пересмотра организационных и идеологических концепций молодежных организаций страны.

Соответственно, кропотливая работа с широкими слоями населения, целенаправленное продвижение данных организаций, в том числе через освещение их деятельности в СМИ, сможет изменить ситуацию в сторону более позитивного восприятия молодежных организаций в общественном сознании.

Гражданско-патриотическое становление и развитие молодежи в обществе тесно связано с этническими традициями и национальным менталитетом. Поскольку Республика Казахстан отличается своим многочисленным этническим разнообразием, важным является выявление особенности влияния фактора этничности на патриотическое сознание молодежи (Таблица 2).

Таблица 2 – Численность отдельных этносов в Республике Казахстан на начало 2022 года

Национальность	Кол-во, чел.	% от общ. населения
Казахи	12 764 821	68.51
Русские	3 512 925	18.85
Узбеки	605 137	3.25
Уйгуры	274 509	1.47
Украинцы	263 962	1.42
Татары	200 545	1.08
Немцы	176 107	0.95
Турки	113 421	0.61
Азербайджанцы	112 547	0.6
Корейцы	108 551	0.58
Дунгане	74 409	0.4
Белорусы	53 440	0.29
Таджики	50 121	0.27
Курды	47 153	0.25
Чеченцы	33 507	0.18
Поляки	29 728	0.16
Башкиры	16 674	0.09

На начало 2022 г. свыше 2/3 населения Казахстана составляли казахи (68,51%). Почти пятая часть – русские (18,85%). Среди других национальностей наиболее многочисленны узбеки (3,25%), уйгуры (1,47%), украинцы (1,42%), татары (1,08%), немцы (0,95%) [8, 9].

Молодые люди в большинстве своем (81,6%) считают себя гражданами Казахстана. Среди молодежи в зависимости от этноса идентифицируют свое гражданство с Казахстаном 91,5% казахов, 68,9% русских, 72,5% – других национальностей.

Юноши и девушки, чья гражданская идентификация связана с Республикой Казахстан, подчеркивают партнерские подходы к взаимоотношениям с государством. Так, 91,1% молодых людей, видящих свою необходимость в содействии государству, в качестве объекта гражданской идентификации выбирают Казахстан, при этом 88,8% молодых граждан согласны с тезисом «государство дало нам все».

Другими словами, можно констатировать, что гражданская идентификация казахстанской молодежи приобретает четкие очертания и представляет собой продукт сложившихся в обществе отношений. Среди факторов, влияющих на становление казахстанской гражданственности, в качестве основных можно отметить: социально-экономическую ситуацию в регионе, степень развития государственного языка. Однако основным фактором гражданской идентификации с Казахстаном выступает этничность.

Практически каждый второй участник опроса (52,8%) считает себя патриотом, максимальные оценки зафиксированы среди молодых казахов (61,4%). Эти цифры соответствуют результатам, полученным в ответах на вопрос о самопрезентации. В сложной структуре статусных позиций около половины респондентов (52,8%) выделяют позицию «Я – гражданин Республики Казахстан», стоит заметить, что среди молодых людей казахского этноса этот показатель равен 62,8%.

В оценках межэтнических отношений в республике абсолютно доминируют позитивные оценки. Молодые люди вне зависимости от этничности дают практически идентичные оценки состоянию межэтнических отношений в республике. Известно, что источниками межэтнической напряженности могут выступать социальные противоречия, в том числе расслоение общества по имущественному признаку. Появление новых классов в структуре казахстанского общества поднимает вопрос изучения отношения представителей различных по уровню состояния слоев к проблеме межэтнических отношений.

В целом, национально-этнические установки казахстанской молодежи характеризуются сочетанием лояльности и устойчивости. В молодежной среде доминирующее влияние имеют ценности межнационального согласия. Оценки межэтнических отношений обусловлены комплексом экономических, социальных, политических и демографических факторов. Решение имеющихся социальных и экономических проблем будет способствовать уменьшению влияния фактора этничности на проявление патриотических качеств.

Наметились позитивные изменения в патриотическом сознании молодежи, характеризующие происходящие процессы национальной интеграции, консолидации этнической основы политической системы Казахстана. Гражданско-патриотическое поведение молодежи в Казахстане в настоящее время характеризуется тем, что этнический фактор благодаря эффективным превентивным действиям государства и толерантности ментальных качеств титульной нации не является определяющим. Молодежь имеет больше интеграционных ценностей, поэтому в современных условиях этничность на особенностях проявления патриотических качеств отражается незначительно. Однако, несмотря на вышеприведенные оптимистические выводы, мы не отрицаем возможности при определенных обстоятельствах, подогреваемых какими-либо деструктивными политическими силами, обострения влияния фактора этничности на поведение молодежи.

Что касается уровня общественно-политической активности молодежи с учетом вышеназванных факторов, то необходимо отметить следующее. Молодежная часть населения по-прежнему не особо отличается гражданской активностью. Уровень социальной активности и участия казахстанской молодежи в общественно-политической жизни страны обусловлен в значительной степени, скорее, общей информированностью о социально-политических событиях, происходящих в стране. Значительная часть молодых граждан

сознательно не включается в общественно-политические процессы, более того она не желает каким-либо образом соотносить себя с политикой. Поэтому современное состояние взаимодействия институтов государства и молодежи в Казахстане, участие ее в общественно-политических процессах представляет собой достаточно сложный феномен, где место и роль молодежи зачастую игнорируется [10].

Анализ результатов исследования представляет собой картину взаимозависимости процессов формирования гражданственности и патриотических установок, основанных на восприятии Казахстана в качестве Родины [11]. Сегодня идея общеказахстанской гражданственности находит поддержку у большинства казахстанской молодежи. Гражданская идентификация с Республикой Казахстан, в основе которой – чувство патриотизма, представляет собой предпосылку проявления гражданской позиции, активного сознательного участия в судьбе государства.

Молодому поколению казахстанцев присущи национальная идентичность, характеризующаяся благоприятным отношением к культуре своего народа, его истории, патриотизм, толерантные установки на общение с другими народами. В массовом сознании и ценностях молодежи выбор в значительной степени сформирован в пользу гражданских установок. Продолжается развитие динамики позитивных оценок межэтнических отношений в республике. Этот показатель не зависит от этнической принадлежности и вероисповедания молодых граждан страны, что характеризует однородность подходов в определении гражданского мира и стабильности в Казахстане. Молодежи Казахстана в целом свойственно чувство интернационализма. Осложнение межэтнических отношений возможно в случае полнейшего нивелирования со стороны государства или общественных структур особенностей культуры и исторического наследия проживающих в республике наций. В связи с этим для общества самыми важными ценностями, достигнутыми за годы независимости, являются стабильность и межэтническое согласие.

Заключение. В заключение хотелось бы отметить необходимость актуализации у молодежи изучения и пропаганды мировых и национальных культурных ценностей, а также использование и развитие действенных методик, способных прививать общие нравственные ценности молодым людям: справедливость, всеобщее благо, свобода, добро, любовь, равенство в правах. Важна профессиональная подготовка соответствующих кадров, педагогов, обеспечение их необходимыми книгами, учебниками и методикой. Требуется создание механизмов по защите молодых граждан от низкопробных, отрицательно влияющих на психику фильмов, печати, музыкальных произведений, а также одновременно разработка и предоставление альтернативной высококачественной продукции.

В целом многие мероприятия, проводимые ныне властью, а также разрабатываемые ею программы дальнейшего развития казахстанского общества по пути демократии и прогресса, нацелены на будущее, и, прежде всего, на молодое поколение. Претворение их в жизнь, их эффективность во многом будут зависеть от активности, проявленной энергии и творчества молодежи. В этой связи государство в условиях модернизации общественного сознания особое внимание уделяет разработке адекватной молодежной политики и ее реализации с учетом всей совокупности молодежных проблем, сложившихся в обществе за годы независимости.

Список литературы

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. – 12 апреля 2017 г. – https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (дата обращения: 10.01.2023)

2. Выступление Главы государства К.-Ж. Токаева на церемонии закрытия Года молодежи и старта Года волонтера. – 10 декабря 2019 г. – https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystupleni

e-glavy-gosudarstva-k-tokaeva-na-ceremonii-zakrytiya-goda-molodezhi-i-starta-goda-volontera (дата обращения: 12.01.2023)
3. Джилкишиева М.С. Научно-педагогические основы гражданско-патриотического воспитания студентов – будущих педагогов. – Тараз: ТарГПУ, 2017. – 360 с.
4. Дьяченко С.А. О некоторых особенностях политической модернизации в Казахстане // Казахстан-Спектр, 2001.– №3. – С. 49-51.
5. Аналитический доклад «Молодежь Казахстана-2006: положение, тенденции, перспективы». – Астана: АО «Информационно-аналитический центр», 2006. – 56 с.
6. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2013». – Астана: НИЦ «Молодежь», 2013. – 164 с.
7. Тесленко А.Н., Калетаев Д.А. Научные основы социализации казахстанской молодежи. – Астана: Акмолинский центр научно-технической информации, 2002.– 64 с.
8. Демографическая статистика Казахстана. – https://findhow.org/2649-onlayn-schetchik-chislennosti-naseleniya-kazahstana.html (дата обращения: 25.12.2022)
9. Мы, Казахстан. Отчет «Анализ положения в области народонаселения Республики Казахстан». ЮНФПА в Казахстане, 2019. – https://publications.hse.ru/books/403661611 (дата обращения: 25.12.2022)
10. Шойкин Г. Политическое поведение казахстанской молодежи. – Алматы: «Өлке», 2006. – 176 с.
11. Jilkishiyeva M., Zhumabekova G. Civil-Patriotic education of students in the Republic of Kazakhstan. Opcion, 2018, Vol. 34, Núm. 86-2, P. 366-375.

Түйін

Мақала қазақстандық жастардың алдыңғы қатарына айналған студент жастардың азаматтық-патриоттық қасиеттерін қалыптастыру мәселесі бойынша көп жылғы теориялық және эксперименттік зерттеудің нәтижесі болып табылады. Қазақстан Республикасында болып жатқан ауқымды өзгерістер қоғамдық сананы өзгертпей мүмкін емес; жеке тұлғаның жаңа түрін қалыптастырмай қазақстандық қоғамды жаңғырту нәтижелі бола алмайды. Демократиялық мемлекет құру барысында жастардың бойында тиісті құндылықтар мен мәдениетті қалыптастыру, сондай-ақ олардың бүкіл қоғам үшін маңызды шешімдер қабылдауға, мемлекетті басқаруға белсенді қатысуы көзделеді. Алайда, қазіргі қазақстандық жастардың елеулі бөлігі объективті де, субъективті де себептер бойынша азаматтық тұрғысынан енжар, елде жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси өзгерістерге шешуші ықпал ету мүмкіндігін байқаймайды. Осыған байланысты жас азаматтарды республиканың мемлекеттік идеологиясының жаңа парадигмасы болып табылатын қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу ерекше өзектілікке ие болуда.

Abstract

The article is the result of many years of theoretical and experimental research on the problem of the formation of civic and patriotic qualities of young people - students who act as the vanguard of the Kazakh youth. The large-scale transformations taking place in the Republic of Kazakhstan are impossible without the transformation of public consciousness; modernization of Kazakh society cannot be productive without the formation of a new type of personality. When building a democratic state, it is assumed that young people will develop appropriate values and culture, as well as their active participation in making decisions that are important for the whole society, in the management of the state. However, a significant part of the modern Kazakh youth, both for objective and subjective reasons, is civilly passive, does not see for themselves the opportunity to exert a decisive influence on the socio-economic and socio-political transformations being carried out in the country. In this regard, the education of young citizens in the spirit of Kazakhstani patriotism, which is a new paradigm of the state ideology of the republic, is of particular relevance.

ӘОЖ 37.091

П.С. Дуйсебаева*, А.Т. Лесбекова
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** peruza_69@mail.ru

ЖАЙ БӨЛШЕКТІҢ НЕГІЗГІ ҚАСИЕТТЕРІ

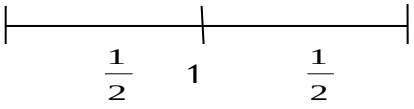
Түйін

Мектепте алдымен натурал сандар, одан кейін ретімен оң жай бөлшектер және ондық бөлшектер, теріс сандар, рационал сандар, нақты сандар оқып – үйретілетінін білеміз. Натурал саннан кейін, бірден ондық бөлшектерді оқытуға көшуді жүзеге асыру көзделеді, бірақ ондық бөлшек тақырыбына көшуден бұрын, жай бөлшек ұғымы және бөлімдері бірдей бөлшектерді қосу және азайту амалдары қарастырылып, ондық бөлшек ұғымын енгізуге алдын ала дайындық жұмысы жүргізіледі. Бөлшек туралы мәліметтер келтіріліп, дұрыс бөлшек, бұрыс бөлшек, аралас бөлшекктердің анықтамалары берілді. Бөлшек ұғымын кеңейте отырып нөлдік бөлшек және теріс бөлшек ұғымдары туралы баяндай келіп, бөлшектің негізгі қасиеті, есептің шартына байланысты, оның алымы мен бөлімін өзгертуге мүмкіндік беретіні жайында айтылды. Жай бөлшектің негізгі қасиеттері, қысқартылатын бөлшектер, жай бөлшектерді салыстыру және қарама-қарсы сандардың анықтамалары беріліп, мысалдар арқылы түсіндіріп көрсетілген.

Кілттік сөздер: натурал сан, бөлшек, бөлшектің алымы, бөлшектің бөлімі, аралас бөлшек, ең кіші ортақ бөлгіш, қарама-қарсы бөлшектер, жай бөлшек, ең кіші ортақ еселік, бөлшектің негізгі қасиеті.

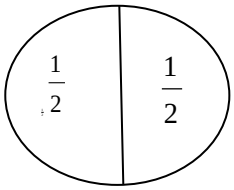
Натурал санды белгілі бір масштабты таңдап алу арқылы түзудің кесінділері түрінде көрсетуге болады. Натурал санды көрсететін қандай да бір кесіндіні өзара тең бөлшектерге бөлу арқылы, бөлшектерді басқаша айтқанда бөлшек сандарды кіші кесінділерді аламыз.

Бір санын бірлік кесінді деп атайтын кесіндімен көрсетеміз. Оны өзара тең екі бөлікке бөліп, екі кесінді аламыз (1-сурет). Алынған екі кесіндінің әрқайсысы бөлшек (бөлшек сан) $\frac{1}{2}$ (екіден бір деп оқылады) деп аталады. Сызықтың үстінде тұрған 1 саны бөлшектің алымы, ал сызықтың астында тұрған 2 саны бөлшектің бөлімі деп аталады.

1-сурет Бірлік кесінді

Егер 1 санын дөңгелек түрінде белгілесек, онда $\frac{1}{2}$ бөлшегі жарты дөңгелек түрінде бейнеленеді (2-сурет).

2-сурет 1 санының бейнесі

$\frac{1}{2}$ және $\frac{1}{2}$ бөлшектерін қосу арқылы 1-ді аламыз: $\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=1$.

Осыған ұқсас, кез-келген натурал n саны үшін $\frac{1}{n}$ бөлшегі (n-нен 1 деп оқылады) 1-дің ұзындығы кесіндісін n өзара тең бөлшектерге бөлу деген сөз.

Сонымен, $\frac{1}{n}$ бөлшегі дегеніміз 1-дің n бөлшегінің біреуі, сондықтан

$$\underbrace{\frac{1}{n}+\frac{1}{n}+\frac{1}{n}}_{n}+\ldots+\frac{1}{n}=1.$$

Әрқайсысы $\frac{1}{n}$ тең m кесінділердің қосындысы, 1-дің n бөлігінен m болып табылады, яғни $\underbrace{\frac{1}{n}+\frac{1}{n}+\frac{1}{n}}_{m}+\ldots+\frac{1}{n}=\frac{m}{n}$.

Сонымен $\frac{m}{n}$ бөлшегі бірліктің n-ші бөлшегінен m болып табылады.

Егер натурал сандар үшін $m<n$ болса, онда $\frac{m}{n}$ бөлшегі жай дұрыс бөлшек деп аталады. Мұндай бөлшек бірліктің бір бөлігіне сәйкес келеді.

Егер $m\geq n$ болса, онда $\frac{m}{n}$ бөлшегі дұрыс емес жай бөлшек деп аталады. Егер $m=n$ болғанда, бөлшек 1-ге тең $\frac{m}{m}=\frac{n}{n}=1$.

Егер $n=1$ болғанда, бөлшек $\frac{m}{n}=\frac{m}{1}=m$ натурал сан болады.

Егер $m>n$ және m n-ге қалдықсыз бөлінсе, онда дұрыс емес $\frac{m}{n}$ бөлшегі де натурал сан болады.

Мысалы, $\frac{6}{3}=2$, өйткені $\frac{6}{3}=\left(\frac{1}{3}+\frac{1}{3}+\frac{1}{3}\right)+\left(\frac{1}{3}+\frac{1}{3}+\frac{1}{3}\right)=1+1=2$.[1].

Егер $m>n$ және m n-ге бөлінбейтін болса, онда дұрыс емес $\frac{m}{n}$ бөлшегі натурал санмен дұрыс бөлшектің қосындысы болып табылады.

Мысалы, $\frac{11}{4}=2+\frac{3}{4}=2\frac{3}{4}$

Дұрыс емес бөлшекті бүтін сан және бөлшек түрінде жазуды аралас бөлшек (аралас сан) деп атайды. $2\frac{3}{4}$ аралас бөлшегі былай оқылады: «екі бүтін төрттен үш». 2 саны аралас бөлшектің бүтін бөлігі, ал $\frac{3}{4}$ бөлшегі аралас бөлшектің бөлшек бөлігі деп аталады.

1-ереже. Дұрыс емес $\frac{m}{n}$ бөлшегін аралас бөлшек түрінде жазу үшін m-ді n-ге қалдығы n-нен кіші болғанға дейін «бұрыштап» бөлу керек. Сонда табылған бөлінді аралас

бөлшектің бүтін бөлігі, ал қалдық бөлшек бөлігінің алысы болады.

2-ереже. $A+\frac{m}{n}$ аралас бөлшегін дұрыс емес бөлшек түрінде жазу үшін, $An+m$ мәнін тауып, табылған санды бөлшектің алымына жазу қажет. Бөлшектің бөлімі n саны болады: $A+\frac{m}{n}=\frac{An+m}{n}$.

$\frac{m}{n}$ бөлшегін m санының $\frac{1}{n}$ бөлігі ретінде қарастыруға болады [2].

Мысалы, $2=\frac{2}{5}+\frac{2}{5}+\frac{2}{5}+\frac{2}{5}+\frac{2}{5}$ теңдігі $\frac{2}{5}$ бөлшегі 2-ң $\frac{1}{5}$ бөлігі екендігін көрсетеді. Осыған ұқсас $\frac{21}{15}$ бөлшегі 21-дің $\frac{1}{15}$ бөлігі болып табылады.

Мысал 79 санының $\frac{1}{12}$ бөлігін табу керек.

Шешуі: 79 санының $\frac{1}{12}$ бөлігі $\frac{79}{12}$-ге тең екендігі айқын. 1-ші ережені пайдалана отырып алынған дұрыс емес бөлшекті аралас бөлшек түрінде жазамыз: $\frac{79}{12}=6\frac{7}{12}$.

Мысал 1288 санының $\frac{5}{23}$-ін табу керек.

Шешуі: Әуелі, 1288 санының $\frac{1}{23}$-ін табамыз, сосын нәтижені 5-ке көбейтеміз: $\frac{5}{23}\cdot 1288=5\cdot\frac{1288}{23}=5\cdot 56=280$.

Біз $\frac{m}{n}$ бөлшегін бүтіннің n-нен m бөлігі түрінде қарастырдық. Алайда $\frac{m}{n}$ бөлшегін басқаша түрде натурал m санын натурал n-ге бөлгендегі нәтиже ретінде қарастыруға да болады.

Мысалы, $\frac{3}{7}$ бөлшегі 3 санын 7 тең бөлікке бөлудің нәтижесі болып табылады: $3:7=\frac{3}{7}$.

Әрбір $\frac{m}{n}$ бөлшегі келесідей түсініктемелерге жол береді:

- $\frac{m}{n}$ бұл бірліктің n бөлігінің m-і.
- $\frac{m}{n}$ бұл m санының n-ң біреуі.
- $\frac{m}{n}$ бұл m натурал санын n натурал санына бөлгендегі (бөлінді) нәтиже, яғни $m:n=\frac{m}{n}$.

Бөлшек ұғымын кеңейте отырып нөлдік бөлшек және теріс бөлшек ұғымдарын енгізеді.

Егер n натурал сан болса, онда $\frac{0}{n}=0$ бөлшегі нөлдік бөлшек болады.

m және n кез-келген бүтін сандар, оның үстіне $n\neq 0$ болсын. Сонда m-ді n-ге бөлгендегі бөлінді $\frac{m}{n}$ бөлшегі болып табылады .

Бөлшектің негізгі қасиеттері.

$\frac{2}{3}$ бөлшегін қарастырайық.

$\frac{2}{3}=\frac{1}{3}+\frac{1}{3}=\left(\frac{1}{6}+\frac{1}{6}\right)+\left(\frac{1}{6}+\frac{1}{6}\right)=\frac{4}{6}$ екендігі түсінікті.

Осыған ұқсас $\frac{2}{3}=\frac{6}{9}=\frac{10}{15}$, яғни $\frac{2}{3}$ бөлшегі оның алымы мен бөлімі екі, үш, бес рет ұлғайғанымен өзгерген жоқ. Осыдан бөлшектің негізгі қасиеті шығады:

Егер бөлшектің алымы мен бөлімін нөлге тең емес бір санға көбейтсе немесе бөлсе онда бөлшектің шамасы өзгермейді:

$\frac{m}{n}=\frac{mk}{nk}$ мұндағы $k\neq 0$.

Мысалы, $\frac{4}{5}=\frac{4\cdot 7}{5\cdot 7}=\frac{28}{35}$, $\frac{58}{87}=\frac{2\cdot 29}{3\cdot 29}=\frac{2}{3}$.

Бөлшектің негізгі қасиеті, есептің шартына байланысты, оның алымы мен бөлімін өзгертуге мүмкіндік береді. Көбінесе мынадай есептерді шығаруға тура келеді.

1. Бөлшекті ортақ бөлімге келтіру, яғни берілген бөлшектердің бөлімдерінің барлығын бірдей санға келтіріп жазу.

2. Бөлшекті ортақ алымға келтіру, яғни берілген бөлшектердің барлық алымдарын бірдей етіп жазу.

3. Бөлшекті қысқарту, яғни бөлшектің алымы мен бөлімінің 1-ден өзгеше ортақ бөлгіштері болмайтындай түрге келтіру.

Мысал $\frac{3}{4};\ \frac{5}{6};\ \frac{11}{18}$ бөлшектерін ең кіші ортақ бөлгішке келтіру керек.

Шешуі: Бөлшектің негізгі қасиетіне сәйкес бірінші бөлшектің бөлімі 4-ке еселік болатын; екінші бөлшектің бөлімі 6-ға еселік болатын, үшінші бөлшектің бөлімі 18-ге еселік болатын кез-келген сандар бола алады. Олай болса, берілген бөлшектердің ең кіші ортақ бөлімі, олардың бөлімдерінің ең кіші ортақ еселігі болады, яғни берілген жағдайдағы 4, 6, 18 сандарының ең кіші ортақ еселігі:

$EKOE\ (4,6,18)=2\cdot 2\cdot 3\cdot 3=36$.

Ендігі алатынымыз,

$\frac{3}{4}=\frac{3}{2\cdot 2}=\frac{3\cdot 3\cdot 3}{2\cdot 2\cdot 3\cdot 3}=\frac{27}{36};\ \frac{5}{6}=\frac{5}{2\cdot 3}=\frac{5\cdot 2\cdot 3}{2\cdot 3\cdot 2\cdot 3}=\frac{30}{36};\ \frac{11}{18}=\frac{11}{2\cdot 3\cdot 3}=\frac{11\cdot 2}{2\cdot 3\cdot 2\cdot 3}=\frac{22}{36}$.

Мысал $\frac{148}{370}$ бөлшегін қысқарту керек.

Шешуі: Бөлшектің алымы мен бөлімін жай көбейткіштерге жіктейміз:

$148=2\cdot 2\cdot 37$, $370=2\cdot 5\cdot 37$.

Сонымен, алымы мен бөлімін $2\cdot 37$ көбейтіндісіне бөлу арқылы алатынымыз:

$\frac{148}{370}=\frac{2\cdot 2\cdot 37}{2\cdot 5\cdot 37}=\frac{2}{5}$.[3].

Қысқартылатын бөлшек.

Егер бөлшекті алымы m және бөлімі n-ң 1-ден өзгеше ортақ бөлгіші болса, онда $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқартылатын бөлшек деп аталады. Қарама-қарсы жағдайда қысқармайтын бөлшек деп аталады.

Мысалы: $\frac{4}{6};\ \frac{15}{5};\ -\frac{7}{14}$- қысқартылатын бөлшектер; $\frac{1}{2};\ \frac{81}{32};\ -\frac{26}{36}$-қысқартылмайтын

бөлшектер.

$\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқартылатын (қысқартылмайтын) болса, тек сол кезде ғана $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқаратын (қысқармайтын) болады.

Қысқаратын (қысқармайтын) бөлшектер ұғымына қатысты есептер шығару кезінде мына төмендегі тұжырымдар пайдалы болады:

Егер $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқаратын (қысқармайтын) болса, онда кез-келген натурал A саны үшін $A+\frac{m}{n}$ аралас бөлшегі бұрыс бөлшек түрінде жазылған $\frac{P}{n}$ $\left(P=An+m>n\right)$; қысқаратын (қысқармайтын) болады және керісінше, егер $\frac{P}{n}$ бұрыс бөлшегі қысқаратын (қысқармайтын) болса, $A+\frac{m}{n}$ аралас бөлшегі түрінде жазылған $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқаратын (қысқармайтын) болады.

Мысал Егер $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқармайтын және $m^2+n^2\le 19$ болса, $\frac{16m+7n}{2n+5m}$ бөлшегі қысқаратын жағдайда натурал m және n сандарының барлық жұптарын табу керек.

Шешуі: Берілген бөлшектен оның бүтін бөлігін бөліп шығарамыз:

$$\frac{16m+7n}{2n+5m}=\frac{\left(15m+6n\right)+\left(m+n\right)}{5m+2n}=3+\frac{m+n}{5m+2n}.$$

Егер берілген бөлшек қысқаратын болса, онда $\frac{m+n}{5m+2n}$ бөлшегі де қысқарады, демек $\frac{5m+2n}{m+n}$ бөлшегі де қысқарады.

Соңғы бөлшектің де бүтін бөлігін шығарамыз:

$$\frac{5m+2n}{m+n}=\frac{\left(2m+2n\right)+3m}{m+n}=2+\frac{3m}{m+n}.$$

$\frac{5m+2n}{m+n}$ бөлшегі қысқаратын бөлшек болады сол кезде, тек сол кезде $\frac{3m}{m+n}$ бөлшегі қысқаратын болса.

Есептің шартына сәйкес $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқармайтындықтан соңғы бөлшекті тек 3-ке ғана қысқартуға болады, оның үстіне бұл жағдай $m+n$ 3-ке бөлінген кезде ғана мүмкін болады.

Шартқа сәйкес $m^2+n^2\le 19$, демек, m және n сандарының ешқайсысы 4-тен үлкен бола алмайды.

Егер $m=1$ болса, онда $n=2$; егер $m=2$ болса, онда $n=1$ немесе $n=4$; егер $m=3$ болса, онда $n=3$; ақырында егер $m=4$ болса, онда $n=2$. Есептің шарты бойынша $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқармайтын болғандықтан, бұл жұптардың ішінде есептің шартын тек екеуі ғана қанағаттандырады. Атап айтқанда , $m=1$, $n=2$, $m=2$, $n=1$. Сонымен есептің жауаптары: $m=1$, $n=2$ және $m=2$, $n=1$.[4].

Мысал p-ның қандай бүтін мәндерінде $\frac{6p^2-p-5}{3p+1}$ бөлшегі бүтін сан болатынын анықтау керек.

Шешуі: Берілген бүтін бөлшектің бүтін бөлігін, мысалы «бұрыштап бөлу» арқылы

бөліп шығарамыз. Алатынымыз:

$$\frac{6p^2 - p - 5}{3p + 1} = 2p - 1 - \frac{4}{3p + 1},$$

p-ның бүтін мәндерінде $2p - 1$ өрнегі бүтін мәндер қабылдайтындығы түсінікті. Сондықтан бөлшек $3p + 1$ саны 4-тің бүтін бөлгіші болатын p-ның тек сондай мәндерінде бүтін болады. 4 санының мынадай бүтін бөлгіштері болады: $\pm 1; \pm 2; \pm 4$. Олай болса, есепті шығару үшін алты теңдеуден тұратын жиынтықты шешу қажет:

$3p + 1 = \pm 1$; $3p + 1 = \pm 2$; $3p + 1 = \pm 4$.

Бұл жерде бізді бұл теңдеулердің тек бүтін шешімдері қызықтыратындығын есте сақтауымыз қажет. Көрсетілген теңдеулерді шеше отырып алатынымыз, берілген бөлшек p-ның мына төмендегі мәндерінде бүтін сан болады: -1; 0; 1.

Мысал $\frac{5m - 2n}{3n + m}$ бөлшегі m мен n-нің қайсыбір бүтін мәндерінде қысқаратындығы белгілі. Егер $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқармайтын болса, бұл бөлшектің қандай санға қысқаратындығын анықтау керек.

Шешуі:Есептің шарты бойынша $\frac{5m - 2n}{3n + m}$ қысқаратын бөлшек болғандықтан, оның алымы мен бөлімінің d ортақ көбейткіші болады. Сонда мына теңдеулер жүйесін аламыз:

$$\begin{cases} 5m - 2n = kd \\ m + 3n = td \end{cases}$$

мұндағы k, t-бүтін сандар, ал d-натурал сан, мұндағы $d \neq 1$.

Екінші теңдеуге 5-ті көбейтіп, одан бірінші теңдеуді алып тастап алатынымыз:

$$\begin{cases} 5m - 2n = kd \\ m + 3n = td \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} 5m - 2n = kd \\ 17n = d(5t - k) \end{cases}$$

$5t - k$ - бүтін сан, 17-жай сан екенін ескертеміз. Сондықтан екінші теңдеулер жүйесінен шығатыны: не 17 d-ға бөлінеді, не n d-ға бөлінеді. Егер 17 d-ға бөлінетін болса, онда $d \neq 1$ шартына сәйкес $d = 17$ екендігін табамыз. Егер n d-ға бөлінетін болса, онда $5m - 2n = kd$ теңдеуінен шығатыны, m бүтін саны да d-ға бөлінеді. Бірақ бұл мүмкін емес, өйткені $\frac{m}{n}$ бөлшегі қысқармайтын бөлшек.

Сонымен егер $\frac{5m - 2n}{3n + m}$ бөлшегі қысқаратын болса, онда оны тек қана 17-ге қысқартуға болады. Мысалы, егер $m = 5$, $n = 4$ болса, онда $\frac{5m - 2n}{3n + m} = \frac{17}{17}$ және 17-ге қысқартуға болады.

Жай бөлшектерді салыстыру.

$\frac{p}{q}$ және $\frac{m}{n}$ екі бөлшектерін, мұндағы $m, n, p, q -$ натурал сандар, салыстыру керек дегеніміз $\frac{m}{n} = \frac{p}{q}$, немесе $\frac{m}{n} < \frac{p}{q}$, немесе $\frac{m}{n} > \frac{p}{q}$ қатынастарының қайсысы орындалатындығын анықтау деген сөз.

Бөлшектердің теңдігі былайша анықталады: $\frac{m}{n}$ және $\frac{p}{q}$ бөлшектері $mq = np$ болғанда,

тек сол кезде ғана өзара тең болады.

Жеке алғанда, егер екі бөлшек қысқармайтын болса, онда

$$\frac{m}{n}=\frac{p}{q} \quad \Leftrightarrow \quad \begin{cases} m=p, \\ n=q \end{cases}$$

Жай бөлшектер үшін «үлкен» және «кіші» ұғымдары осыған ұқсас түрде анықталады:

$$\frac{m}{n}>\frac{p}{q} \Leftrightarrow mq>np \ ; \ \frac{m}{n}<\frac{p}{q} \Leftrightarrow mq<np$$

Мысал. Бөлшектерді салыстыр: а) $\frac{68}{119}$ және $\frac{76}{133}$; б) $\frac{37}{137}$ және $\frac{41}{141}$.

Шешуі: а) $\frac{68}{119}=\frac{76}{133}$, өйткені $68\cdot 133=76\cdot 119=9044$;

б) $\frac{37}{137}<\frac{41}{141}$, өйткені $37\cdot 141=5217<137\cdot 41$

$\frac{m}{n}>\frac{p}{q} \Leftrightarrow mq>np$; $\frac{m}{n}<\frac{p}{q} \Leftrightarrow mq<np$ формуладан бөлімдері бірдей немесе алымдары бірдей бөлшектерді салыстыру ережесі шығарды. Алайда бөлімдері бірдей немесе алымдары бірдей бөлшектерді салыстыру, жай бөлшектерді бүтіннің бір бөлігі ретінде қарастырсақ қолайлырақ және түсініктірек болады.

Мысал а) $\frac{12}{37}$ және $\frac{21}{37}$; б) $\frac{12}{53}$ және $\frac{12}{35}$ бөлшектерін салыстыру керек.

Шешуі: а) $\frac{12}{37}<\frac{21}{37}$ теңсіздігі дұрыс, өйткені бірінші бөлшек бүтіннің 37-ден 12 бөлігін құрайды, ал екінші бөлшек бүтіннің 37-ден 21 бөлігін құрайды.

б) $\frac{12}{53}<\frac{12}{35}$ теңсіздігі дұрыс , өйткені $\frac{1}{35}>\frac{1}{53}$. Соңғы теңсіздік дұрыс екендігі өзінен өзі белгілі: бүтін неғұрлым өзара тең көп сандарға бөлінсе, соғұрым бөліктер аз болады.

1-Ереже: Егер бөлшектің бөлімі мен алымы натурал сандар болса, онда алымдары тең екі бөлшектің қайсысының бөлімі аз болса, сол бөлшек үлкен болады.

2-Ереже: Егер бөлшектің алымы мен бөлімі натурал сандар болса, онда бөлімдері тең екі бөлшектің алымдарының қайсысы үлкен болса, сол бөлшек үлкен болады.

Егер m, n, p – натурал сандар болса , онда $m>n \Leftrightarrow \frac{1}{m}<\frac{1}{n} \Leftrightarrow \frac{p}{m}<\frac{p}{n}$; $m>n \Leftrightarrow \frac{m}{p}>\frac{n}{p}$

Әртүрлі алымы мен бөлімі бар жай бөлшектерді салыстыру үшін, бөлшектің негізгі қасиетін пайдаланады.

Тең емес екі бөлшектердің арасында әртүрлі бөлшектердің шексіз көп жиынын жайғастыруға болады [5].

Мысал $\frac{10}{17}$ және $\frac{12}{17}$ бөлшектерінің арасына төрт қысқармайтын бөлшекті орналастыру керек.

Шешуі: Бөлшектің негізгі қасиетін пайдаланамыз және берілген бөлшектердің алымы мен бөлімдерін 3 есеге арттырамыз. Алатынымыз, $\frac{10}{17}=\frac{30}{51}$; $\frac{12}{17}=\frac{36}{51}$.

Енді берілген есепті шығару қиын емес: $\frac{10}{17}=\frac{30}{51}<\frac{31}{51}<\frac{32}{51}<\frac{33}{51}<\frac{34}{51}<\frac{36}{51}=\frac{12}{17}$.

Жазылған бөлшектердің қайсы біреулерін қысқартуға болады. Ақырында алатынымыз, $\frac{10}{17}<\frac{31}{51}<\frac{32}{51}<\frac{11}{17}<\frac{2}{3}<\frac{12}{17}$.

Алымы мен бөлімі оң сандар болатын әдеттегі бөлшектерді салыстыру кезінде төмендегі теңсіздіктер пайдалы болады:

Егер $0 < \frac{m}{n} < 1$ болса, онда кез-келген оң p саны үшін $\frac{m}{n} < \frac{m+p}{n+p}$ теңсіздігі дұрыс болады;

Егер $\frac{m}{n} > 1$ болса,онда кез-келген p оң саны үшін $\frac{m}{n} > \frac{m+p}{n+p}$ теңсіздігі дұрыс болады.

Мысалы, көрсетілген теңсіздікті $\frac{4}{17}$ бөлшегіне қолданайық. Оның алымы мен бөліміне кезектестіре отырып, бір бірлікті қоса отырып, өспелі бөлшектер тізбегін аламыз.

$$\frac{4}{17} < \frac{5}{18} < \frac{6}{19} < \frac{7}{20} < \ldots < \frac{2001}{2014} < \ldots,$$

бұл тізбек бірден аз бола отырып, оған барынша жақындай береді .

Мысал $\frac{1}{99}$ және $\frac{1}{100}$ бөлшектерінің арасына ең кіші бөлгіші бар бөлшекті табу керек.

Шешуі: Өзінен өзі түсінікті $\frac{1}{100} < \frac{1}{99}$ бөлшегінен шығатыны, ізделіп отырған бөлшек мына келесі түрде болады $\frac{m}{100+n}$, бұл жердегі $m \geq 2, n$ - натурал сандар. Олай болса:

$\frac{1}{100} < \frac{m}{100+n} < \frac{1}{99}$ бөлшегі орындалатын ең кіші n-ді табу қажет болады. Алынған қос теңсіздік мына теңсіздітер жүйесіне теңбе-тең болады.

$\begin{cases} n + 100 > 99m, \\ n + 100 < 100m. \end{cases}$ теңбе-тең болады.

m=2 болсын. Сонда, соңғы жүйеден алатынымыз: $98 < n < 100$, бұдан шығатыны n=99.

Осылайша, $\frac{2}{199}$ бөлшегі $\frac{1}{99}$ және $\frac{1}{100}$ бөлшектерінің арасында жатады. Енді бөлімі 199-дан кем бірде-бір бөлшек біздің есебіміздің шартын қанағаттандырмайтынын көрсетеміз. Шынында да егер, $100 + n \leq 198$ болса, онда бірінші теңсіздіктен $n + 100 > 99m$ -нен, бірінші теңсіздігінен шығатыны $99m < n + 100 \leq 198$, яғни $m < 2$, ал бұл $m \geq 2$ теңсіздігіне қайшы келеді.

Осылайша іздеп отырған бөлшегіміз $\frac{2}{199}$ болады.

Ескерту. Есепті шығару үшін жай бөлшектердің мына төмендегі қасиеттерін қолдануға болар еді: егер $\frac{a}{b} < \frac{c}{d}$ болса, онда $\frac{a}{b} < \frac{a+c}{b+d} < \frac{c}{d}$ болады. Көрсетілген ереже бойынша орналастырылған $\frac{a}{b}, \frac{a+c}{b+d}, \frac{c}{d}$ бөлшектері Фарея қатары деп аталатын кесіндіні құрайды. Оның мүшелері бөлімдері берілген p натурал санынан асып кетпейтін өсу ретімен орналастырылған жай бөлшектер болады. Мысалы, p=8 санына жауап беретін және $\frac{1}{2} \leq \alpha \leq 1$ шартын қанағаттандыратын α бөлшегі бар, Фарея қатары кесіндісін құру талап етілетін болсын. Сонда іздеп отырған кесіндіні мына төмендегі түрде табамыз:

$$\frac{1}{2}, 1$$

$$\frac{1}{2}, \frac{2}{3}, 1$$

$$\frac{1}{2},\frac{3}{5},\frac{2}{3},\frac{3}{4},1$$

$$\frac{1}{2},\frac{4}{7},\frac{3}{5},\frac{5}{8},\frac{2}{3},\frac{5}{7},\frac{3}{4},\frac{4}{5},1$$

Фарея қатарын құрайтын және өзара көрші екі оны жиектейтін бөлшектердің арасына жайғасқан әрбір бөлшектің ең кіші мүмкін бөлімі болады. Сонымен, өзара көрші $\frac{4}{7}$ және $\frac{5}{8}$ бөлшектерінің арасына жайғасқан, Фареяның ең соңғы қатары үшін $\frac{3}{5}$ бөлшегінің ең кіші мүмкін бөлімі болады, яғни $\frac{4}{7}$ және $\frac{5}{8}$ бөлшектерінің арасында жатқан кез-келген басқа қысқармайтын бөлшектің 5-ке тең үлкен бөлімі болады [6].

Қарама-қарсы сандар.

Егер екі санның көбейтіндісі 1-ге тең болса, онда ондай a және b сандары өзара қарама-қарсы сандар деп аталады.Нөлден басқа әрбір санның оған қарама-қарсы бір ғана қарама-қарсы саны болады. Нөлдің қарама-қарсы саны болмайды.

a санына қарама-қарсы санды a^{-1} немесе $\frac{1}{a}$ деп белгілейді.

Егер a саны b санына қарама-қарсы сан болса, онда b саны a санына қарама-қарсы болады. Осылайша егер, $a \neq 0$ болса, онда a және $\frac{1}{a} = a^{-1}$ сандары өзара қарама-қарсы сандар болады.

Өзара қарама-қарсы сандар жұбының ішінде өзара тең сандардан тұратын екі ғана жұп болады. Олар: 1 және 1; -1 және -1. Мына төмендегідей теңсіздіктер дұрыс болады:

Егер $a > 1$ болса, онда $0 < a^{-1} < 1 \left(0 < \frac{1}{a} < 1\right)$;

Егер $a < -1$ болса, онда $-1 < a^{-1} < 0 \left(-1 < \frac{1}{a} < 0\right)$.

Өзара қарама-қарсы сандардың маңызды қасиеттерін атап көрсетеміз:

Егер a оң болса, онда оның қарама-қарсы санымен қосындысы 2-ден кем болмайды:

$a > 0 \Rightarrow a + \frac{1}{a} \geq 2$;

Егер a теріс сан болса, онда оның қарама-қарсы санымен қосындысы -2 –ден кем болмайды: $a < 0 \Rightarrow a + \frac{1}{a} \leq -2$;

Оның үстіне:

Егер $a > 0$ болса, онда $a + \frac{1}{a} = 2 \Leftrightarrow a = 1$;

Егер $a < 0$ болса, онда $a + \frac{1}{a} = -2 \Leftrightarrow a = -1$;

$\frac{m}{n}$ және $\frac{n}{m}$ екі бөлшекті қарастырайық. Бірінші бөлшектің алымы екінші бөлшектің бөліміне тең, ал біріншісінің бөлімі екіншісінің алымына тең болып тұр. Мұндай бөлшектер өзара қарама-қарсы бөлшектер деп аталады. Оның үстіне, өзара қарама-қарсы екі бөлшектің әрқайсысы басқасымен салыстырғанда қарама-қарсы бөлшек болып табылады [7].

Өзара қарама-қарсы бөлшектердің қасиеті.

1. Өзара қарама-қарсы бөлшектердің көбейтіндісі 1-ге тең: $\frac{m}{n}\cdot\frac{n}{m}=1$

2. Өзара қарама-қарсы бөлшектер $m=n$ немесе $m=-n$ болған кезде ғана өзара тең болады. Басқаша сөзбен айтқанда егер, өзара қарама-қарсы бөлшектер оның екеуі де 1-ге, не -1-ге тең болған кезде ғана өзара тең болады.

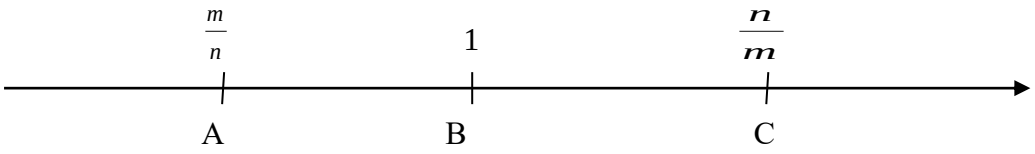
3. Өзара қарама-қарсы бөлшектердің не екеуі де оң, не екеуі де теріс болады.

4. Егер өазара қарама-қарсы бөлшектер оң болса, онда олардың қосындысы 2-ден кем болмайды. $\frac{m}{n}>0\Rightarrow\frac{m}{n}+\frac{n}{m}\geq 2$

5. Егер өзара қарама-қарсы бөлшектер теріс болса, онда олардың қосындысы -2-ден артық болмайды. $\frac{m}{n}<0\Rightarrow\frac{m}{n}+\frac{n}{m}\leq -2$

6. Егер өзара қарама-қарсы бөлшектер оң және тең емес болса, онда олардың біреуі дұрыс,біреуі дұрыс емес бөлшектер болады .

Сандар өсінде оң дұрыс бөлшек , оған қарама-қарсы дұрыс емес бөлшекке қарағанда бірге жақынырақ орналасатындығын ескертеміз.

3-сурет Сандар өсі

Бұған $AB=1-\frac{m}{n}$ қашықтығы $BC=\frac{n}{m}-1$ қашықтықтарын салыстыру арқылы оңай көз жеткізуге болады.

Қарама-қарсы бөлшектер ұғымы көмегімен, егер көбейтіндісі және басқа көбейткіштері белгілі болған жағдайда белгісіз бір көбейткішті табуға болады [8] .

Әдебиеттер тізімі

1. Алдамұратова Т. А., Байшоланова Қ. С., Байшоланов Е. С. Математика: Жалпы білім беретін мектептің 5 – сыныбына арналған оқулық. 1-бөлім. Алматы: Атамұра, 2017, 224 б.
2. Алдамұратова Т. А., Байшоланова Қ. С., Байшоланов Е. С. Математика: Жалпы білім беретін мектептің 5 – сыныбына арналған оқулық. 2-бөлім. Алматы: Атамұра, 2017, 192 б.
3. Әбілқасымова А., т.б. Математика: Жалпы білім беретін мектептің 5 – сыныбына арналған оқулық: 2 бөлімнен тұрады / А. Әбілқасымова, Т. Кучер, З. Жұмағұлова. — 1-бөлім. — Алматы: Мектеп, 2017. — 144 б.
4. Рахымбек Д. Арифметика, алгебра және анализ бастамаларын оқыту әдістемесі/Оқу құралы. Шымкент: М.Әуезов атындағы ОҚМУ баспа орталығы, 2015. - 424б.
5. Бидосов Ә. Математиканы оқыту әдістемесі. Жалпы методикасы. Алматы: Мектеп, 1989, 224 б.
6. Огоносьян В.Г., Колягин Ю.М., Луканин Г.Л., Санинский В.Я.Методика преподавания математики в средней школе. Общая методика. Учебное пособие. М.: Просвещение, 1980, 368с
7. Мұқашев Ә.Қ. 5-6 кластарда математиканы оқыту методикасының кейбір мәселелері. Алматы: Рауан,1991, 144 б.

8. Богатырев Г.И.,Боковнев О.А. Математика для подготовительных курсов техникумов. М.: Наука, 1988, 408 с.

Аннотация

Известно, что в школе сперва изучаются натуральные числа, затем положительные простые дроби и десятичные дроби, отрицательные числа, рациональные числа, реальные числа. После изучения натуральных чисел предусматривается реализация перехода к десятичным дробям, рассматриваются простые дроби и такие действия над ними, как сложение и вычитание дробей с одинаковыми знаменателями и проводится подготовка к введению понятия десятичной дроби.

В статье приводится информация о дробях, даются определения правильной, неправильной, смешанной дробей. Расширяя понятие дроби, говорится о понятиях нулевой дроби и отрицательной дроби, о том что основное свойство дроби в зависимости от условий задачи позволяет изменять ее числитель и знаменатель. Приведены и объяснены на примерах основные свойства простых дробей, сокращаемых дробей, сравнение простых дробей и определения противоположных чисел.

Abstract

It is known that at school natural numbers are first studied, then positive simple fractions and decimal fractions, negative numbers, rational numbers, real numbers. After studying natural numbers, the implementation of the transition to decimal fractions is provided, simple fractions and such operations on them as addition and subtraction of fractions with the same denominators are considered, and preparations are made for the introduction of the concept of a decimal fraction.

The article provides information about fractions, gives definitions of proper, improper, mixed fractions. Expanding the concept of a fraction, it is said about the concepts of a zero fraction and a negative fraction, that the main property of a fraction, depending on the conditions of the problem, allows you to change its numerator and denominator. The main properties of simple fractions, abbreviated fractions, comparison of simple fractions and definitions of opposite numbers are given and explained with examples.

ӘОЖ 519.211

А.А. Елеусіз*, К.Ж. Назарова

магистрант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

ф.-м.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** eleusizaiken0700@gmail.com

ЫҚТИМАЛДЫҚТАР ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ СТАТИСТИКАНЫҢ МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА ТИІМДІ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Соңғы он жылдықта ықтималдықтар теориясы тақырыбын математика пәнінің ұзақ мерзімді жоспарына қосқанымен, оқушылардың бұл тақырыпты соңына дейін жетік білмеуі айқын көрініс табады. Сол үшін соңғы жылдары ықтималдықтар теориясын оқыту әдістемесі маңызды рөл атқаруда. Себебі ықтималдықтар теориясы тек мектеп математикасы курсы аясында ғана емес, сонымен қатар ұлттық біріңғай тест тапсырмаларының арасында да артты.

Мақалада мектептегі алгебра және анализ бастамалары пәнінде ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистика тақырыбының сабақтарына тиімді әдістемені құру нәтижелері қарастырылған. Педагогикалық эксперимент жүргізу мақсатында база ретінде Республикалық «QazBilim» орталығы 10-сынып оқушыларына жүргізілді. Ғылыми әдіс ретінде әдебиеттік талдау, бақылау, сауалнама, тестілеу, салыстыру, қорытындылау әдістері қолданылды. Жүргізілген жұмыстың тиімділігін анықтау үшін оқушыларға сауалнама алу әдісі қолданылды. Алынған тест нәтижесінде зерттеуге қатысқан 24 оқушының 21-ы жоғары деңгейде , 3 оқушы орта деңгейде сабақты меңгергені белгіленді. Ал сауалнама нәтижесінде оқушылардың берілген курсқа қызығушылығы 80,7 % артқанына баға берілді.

Кілттік сөздер: стохастикалық эксперимент, математикалық оқиға, ықтималдықтар теориясы, мектеп математика курсы, пәнаралық байланыс.

Кіріспе

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап құбылыстардың сандық өлшемдері әр түрлі процестердің, атап айтсақ, өндірісті математикалық модельдеу мен ғылыми шығармашылықтың алғашқы шарты болды, яғни ықтималдық ерекше маңызға ие болды. «Оқиға туралы ғылым» көптеген мамандық иелерінің: инженерлер, экономистер, дәрігерлер және әр түрлі шаруашылық саласындағы мамндардың ортасына енді. Бүкіл әлемде осы ғылымға қызығушылықтың артқаны соншалық, тіпті ықтималдық теориясы жиі қолданылатын болды деп айтсақ қателеспейміз.

Американдық ғалым Даррет Рик өз зерттеулерінде «Ықтималдылықты үйренудің ең жақсы жолы оны әрекетте көру» деген философияға сүйене отырып, кітапта теорияны нақты қолданатын кеңейтілген мысалдар көрсеткен [1].

Ол «ықтималдықтар теориясын математика пәні емес, математикалық әдістерде кең қолданылатын ғылым» деген пікірге келген. Р.Мизес «Әр ықтималдыққа берілген есеп кейбір шынайы процестермен байланысқан»,- деп айтқан [2].

Қазіргі ықтималдық теориясының дамуы, әсіресе А.Н.Колмогоровтың еңбегінде, ықтималдық теория жоғары математикалық тарауларымен: жиын теориясы, функция теориясы, функционалдық талдау және т.б. нақты математикалық ықтималдықпен тығыз байланысқан [3].

Соңғы жылдары ықтималдық теориялары мен математикалық статистика мектеп математикасы курсында айтарлықтай орын ала бастады, өйткені бұл бөлімнің маңыздылығы айқынырақ. Мысалы, М. И. Башмаков орта мектепке арналған математика оқулықтарының танымал авторы, өзінің мақаласында өнімді оқыту институтында әзірленген математиканы оқытудың нәтижелілігінің параметрлер жүйесін келтіреді, онда "ғылыми білім көлемі" жалпы атауымен параметрлер тобында "сандық деректерді талдау. Статистика және ықтималдық" туралы айтылған [4].

60-жылдары Ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистиканы мектеп курсына енгізу бойынша көптеген әдістемелік жұмыстар пайда болды. Алайда, 70 - ші жылдары бұл тақырыптар мектептің оларды қабылдауға дайын еместігін ескере отырып, міндетті бағдарламадан толығымен алынып тасталуы керек еді. 80-ші жылдары ықтималдық теориясының жеке элементтері мамандандырылған сыныптардың математикалық білім беру бағдарламаларына енгізілді. Келесі онжылдықта ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистика элементтері мектептегі математика курсының міндетті бағдарламасына кірді [5].

Сонымен қатар, отандық зерттеушілер арасында Қ.Р. Есмаханова, Н. Ақанбай авторларының кітаптарында әдістемелік нұсқай ретінде «әр тарауда тарау мазмұнына қатысты математикалық тұрғыдан қатаң түрде қысқаша теориялық мағлұматтар, негізгі анықтамалар, ұғымдар мен тұжырымдар берілген және осыларға байланысты мүмкіндігінше ықтималдықтар теориясының әр уақытта дерлік «жұмыс істейтін» әдістерін қолдану мысалдарын шешіп, типтік есептер шығару жолдары көрсетілген тест тапсырмаларын талдау қажет» деген пікір берген [6].

Оқушылардың ықтималды түйсігі мен статистикалық ойлауын дамыту өзекті мәселеге айналды, өйткені Математиканы оқыту ғана емес, сонымен бірге математика арқылы жеке тұлғаны қалыптастыру да маңызды. Екінші тұжырымдама, оқиға толығырақ қарастырылады, бірақ бір эксперимент барысында бірнеше болмыстың пайда болу мүмкіндігін зерттеген кезде болмыспен алгебраға немесе басқаша айтқанда олардың математикалық модельдеріне жеткілікті көңіл бөлінбейді. Бұл тағы да ықтималдылықты табу мәселелерін шешуде

проблемаларға әкеледі. Оқиғаның математикалық моделін жаза алмайтын оқушылар жұмыс теоремасына, бірлескен оқиғалардың ықтималдық қосындысының теоремасына, толық ықтималдылыққа қатысты мәселелерді шешуде қиындықтарға тап болады.

Сол үшін екі негізгі ұғымды қарастыру қажет: кездейсоқ эксперимент және оқиға. Кездейсоқ (стохастикалық) эксперимент-бұл эксперимент, оның нәтижелері теориялық тұрғыдан белгілі, бірақ бұрынғы перимент кезінде қайсысы болатыны белгісіз. Оқиға - стохастикалық эксперименттің нәтижесі [7].

Бұл ұғымдарды енгізудің негізгі міндеттерінің бірі-олардың арасындағы байланысты орнату, оқушыларға эксперименттің мәнін бөліп көрсету (тұжырымдау) дағдыларын қалыптастыру және оның нәтижесін саралау. Тұжырымдамаларды енгізу кезеңінде оқушыларға осы дағдыларды қалыптастыру және білімді жаңарту келесі сабақтарда келесі тапсырмаларды орындауға болады: стохастикалық эксперименттерді көрсету үшін эксперименттердің мазмұнын сұрау, жауапты негіздеу; стохастикалық эксперименттің мысалдарын келтіру және әр мысал үшін сенімді, мүмкін емес, кездейсоқ оқиғаны көрсету; оқиғалардың берілген тізімінен кездейсоқ, сенімді және мүмкін емес оқиғаларды таңдау.

Зерттеу жұмысының мақсаты: негізгі мектеп алгебрасы пәнінде "Ықтималдықтар теориясы" тақырыбына оқушыларды оқытудың әдістемелік ерекшеліктерін талдау.

Мақсатқа жетуге келесі міндеттер орындалды: Мектеп математика курсының ықтималдықтар теориясы мен статистика элементтеріне арналған түрлі ғылыми-педагогикалық материалдарға талдау жасалынды; Ықтималдықтар теориясының, комбинаторика, математикалық статистика элементтерін зерттеудің әдістемесі жасалынды; Эксперимент ұйымдастырылып, нәтижелері сараланды.

Әдістемелік бөлім

Ғылыми зерттеулерді жүргізу кезінде база ретінде Түркістан қаласындағы Республикалық «QazBilim» орталығында жүргізілді. Ғылыми әдіс ретінде бақылау, сауалнама, оқушыларға жүргізілетін тестілеу әдісі, алынған мәліметтерге салыстыру жүргізу әдістері қолданылды.

10 сынып оқушыларының оқу материалдарын қалай қабылдауын анықтауда – тестілеу әдісі қолданылды. Тестілеу — белгілі бір мақсатпен, зерттелушілердің бәріне ортақ, қатаң бақылауда өтетін тексеру. Зерттеудің басқа әдістеріне қарағанда тестілеудің ерекшелігі — қарапайымдылығы, дәлдігі, автоматтандыруға болатындығы. Тестілеу әдісі 25 сұрақ және 5 қосымшадан тұрады.

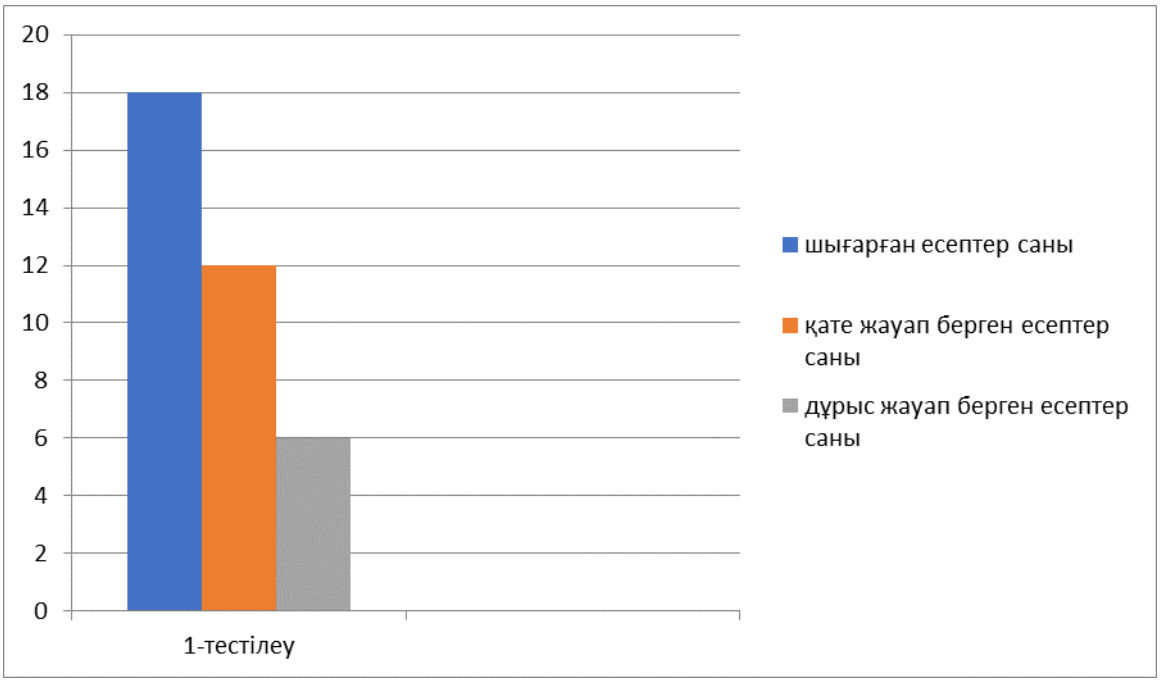
10 сынып оқушыларынан оқу материалдарына қызығушылық пен матералдарды түсінгенін анықтауға және рефлексия мақсатында сауалнама әдісі қолданылды.

Оқушыларға дәріс түсіндіру барысында интелект карта әдісі қолданылды. Бұл әдіс түрлі формулаларды бір-бірінен ажыратуға мүмкіндік беріп қана қоймай, пәнаралық байланыс жағдайында түрлі ассоцияциямен жұмыс жасауға көмектеседі.

Нәтижелер, талдау және талқылау

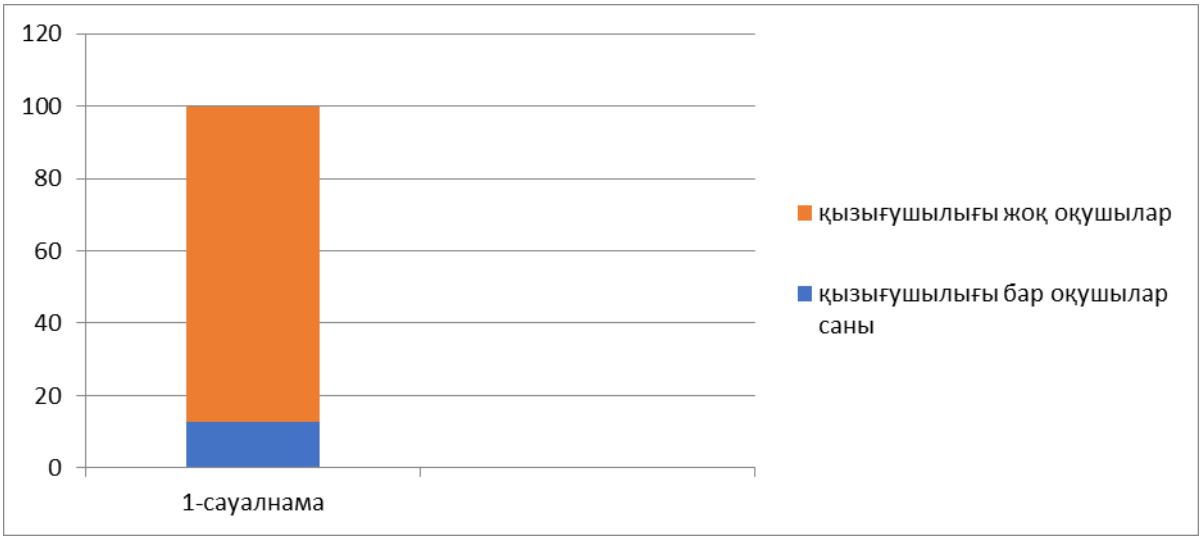
Ықтималдықтар теориясы және математикалық статистика модулі бойынша мектеп оқу материалдарына талдау жүргізілді. Зерттеу барысында А. Әбілқасымов, З. Жумагулов, А. Шыныбеков авторларының кітаптарында берілген есептер саны аз көлемде екені бірден көзге түсті. Әрі есептердің мазмұны жағынан шектеулі екені белгіленді. Сондықтан педагогикалық эксперимент жүргізу кезеңінде ғаламтор желісінен тақырыпқа байланысты қосымша есептер алынды.

Кез-келген адамға білім беруді бастаудан бұрын оның білім деңгейіне және қызығушылық деңгейіне диагностика жасау қажет. Себебі дидактикалық диагностика оқытушыға нені және қалай оқыту керектігіне жол сілтейді, әрбір білім алушының деңгейлік сипаттамасын көрсетеді. Сондықтан тәжірибе алдында шағын тест пен сауалнама жүргізіледі [8].

Сурет 1. Бірінші тестілеу нәтижелері.

1-тестілеу нәтижелері 1-суретте берілген. Тест ықтималдықтар теориясы және статистикаға тақырыбына баланысты 25 есептен құралған. Гистограммада көрсетілгендей оқушылар орта есеппен 18/25 (72%) есеп шығара алды, оның ішінен 12 есепке қате (яғни 67%) және 6 есепке дұрыс (33%) шешім жауабын тапқан.

Сурет 2. Бірінші сауалнама нәтижелері.

1-сауалнама нәтижелері 2-суретте берілген. Оқушылардың 87,3 % -ы берілген тақырыпқа қызығушылығы жоқ және бұл тақырып есептерін шығаруға талпынысы төмен екені зерттелінді.

Оқушылардан тест және сауалнама алынғаннан кейін педагогикалық эксперимент жүргізуге болады. Педагогикалық эксперименттің мақсаты: а) оқушыларға ықтималдықтар теориясы мен математикалық статистика тақырыбын түсіндіру; б) бұл тақырыпқа

оқушылардың қызығушылығын арттыру.

Тарауға шолу жасау. Оқушыларға ықтималдықтар теориясы бойынша негізгі түсініктерді қалыптастыру қажет. Ықтималдықтар теориясын түсіндіру барысында өмірде кездесетін мысалдарды берген жөн.

Оқиғалар А,Б,С әріптері арқылы белгіленеді. Тәжірибе нәтижесінде белгілі бір оқиға пайда болуы да пайда болмауы да мүмкін. Осындай оқиғаларды кездейсоқ оқиғалар деп атайды. Мысалы кездейсоқ оқиғаларға жатады [9]:

- теңге лақтыру сынағында елтаңбаның немесе санның пайда болуы
- лотерея ойынында белгілі бір билетке ұтыс шығуы
- ойнау деңгейлері бірдей екі футбол командасының кездесуінің нәтижесі

1-тест нәтижесінде оқушылар тек комбинаторика формулаларымен шектелгені байқалды. Сабақты түсіндіру барысында қосымша Бернулли және Байес формулалары талқыланды. Шағын эксперимент ретінде кейс-стади әдісі және интеллект-карта әдісі жүзеге асырылды. Сынып екі топқа бөлінді. Бірінші топ Байес формуласына зерттеу жүргізедң және соған қатысты есептер жинағын талдайды. Екінші топ тек Бернулли формуласымен жұмыс жасайды. Яғни бұл шағын эксперименттің мақсаты барлық оқушылар екі формуланың айырмашылығын білуінде және есептер шешу жағдайында екі формуланы ажыратып қолдана алуында болған. Ал интеллект-карта оқушылардың қызығушылығын арттыру мақсатында қолданылды.

Дәрістің сапасын жақсартуға және ықтималдық теориясына қызығушылықты арттыруға біз бірнеше бағыттарды көріп ала аламыз. Яғни ықтималдықты басқа пәндермен байланыс орнату керек.

Мысал 1. Кіші сынып оқушылары үшін әйгілі ертегілерге немесе балалар әдебиетінің шығармаларына негізделген тапсырмалар, әсіресе әдебиет, қазақ тілі сабағымен байланысты тапсырмалар жасау қажет. Мысалы студент тақтаға әйгілі мақал жазды:" Отан оттан да ыстық " және кездейсоқ таңдалған бір әріпті ерекше атап өткісі келеді. Ол мақалдан бір дауысты немесе бір дауыссыз дыбысты таңдайтынына қандай ықтималдығы бар [10] ?

Мысал 2. География. Әр түрлі мемлекеттерді зерттей отырып, оқушы кейбір астаналарды жазды: Ла Пас, Рабат, София, Сува, Сеул, Каракас, Кито, Бейрут, Лусака, Лима. Ол Нұхтың тарихын егжей-тегжейлі зерделеуді ұйғарды және оны өз еркімен таңдады. Оқушы таңдаған астаналардың ықтималдығы қандай [11]?

Мысал 3. Химия. Химиялық элементтердің Д. И. Менделеева периодтық жүйесінен оқушы кездейсоқ бір элементті таңдады. Инертті газды таңдау ықтималдығы қандай [12]?

Сабақ соңында ықтималдықтар теориясы тақырыбы бойынша ұлттық біріңғай тестілеуде кездесетін есептерге талдау жасалынды.

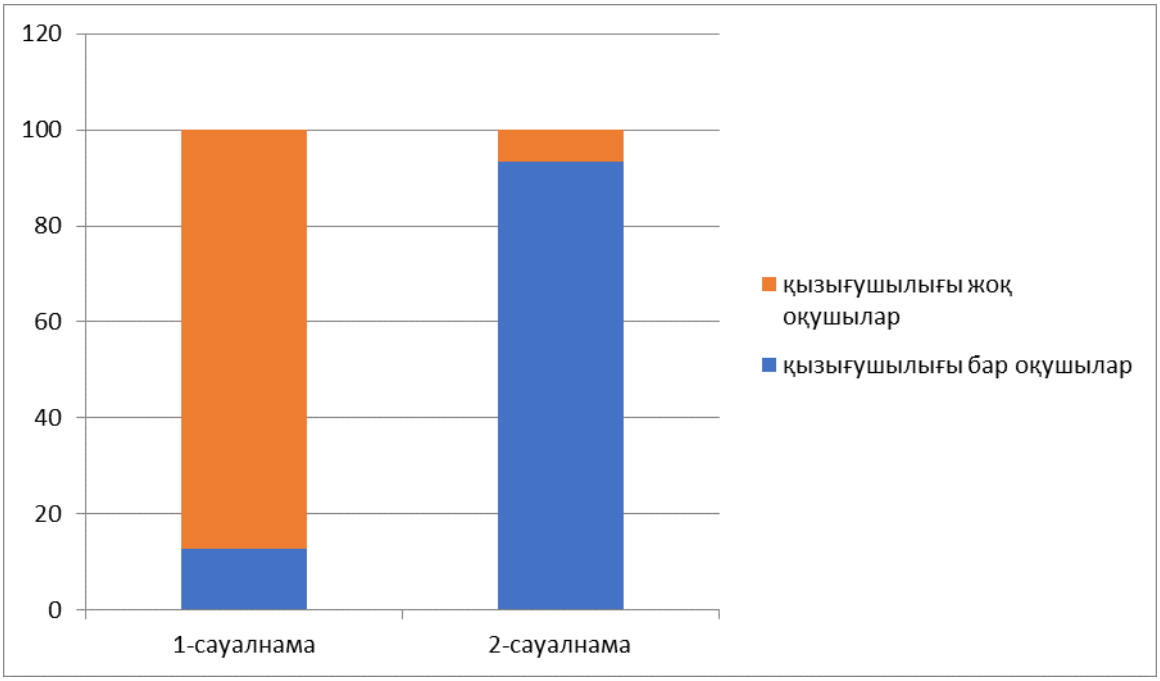
Мысалы: Урнаға 4 ақ, 9 қара, 7 қызыл бірдей шарлар салынған. Урнадан кез-келген бір шар алынады. Сондай-ақ шар пайда болуының ықтималдығы қандай [13] ?

Шешуі: А – ақ шар пайда болы болсын. Бұл тәжірибеде элементарлық $\omega_i (\mathrm{i} = \overline{1,20})$ оқиға дегеніміз – урнадан кез-келген бір шар алу. Шарлар бірдей болғандықтан, бұл оқиғалары теңмүмкіндікті және өзара үйлесімсіз. Элементарлық оқиғалардың жалпы саны осы урнадағы шарлар санына тең n=20, ал А оқиғасына қолайлы элементарлық оқиғалары саны урнадағы ақ шарлар санына тең. Сондықтан ықтималдықтың анықтамасы бойынша [12]:

$$P(A) = \frac{4}{20} = \frac{1}{5}$$

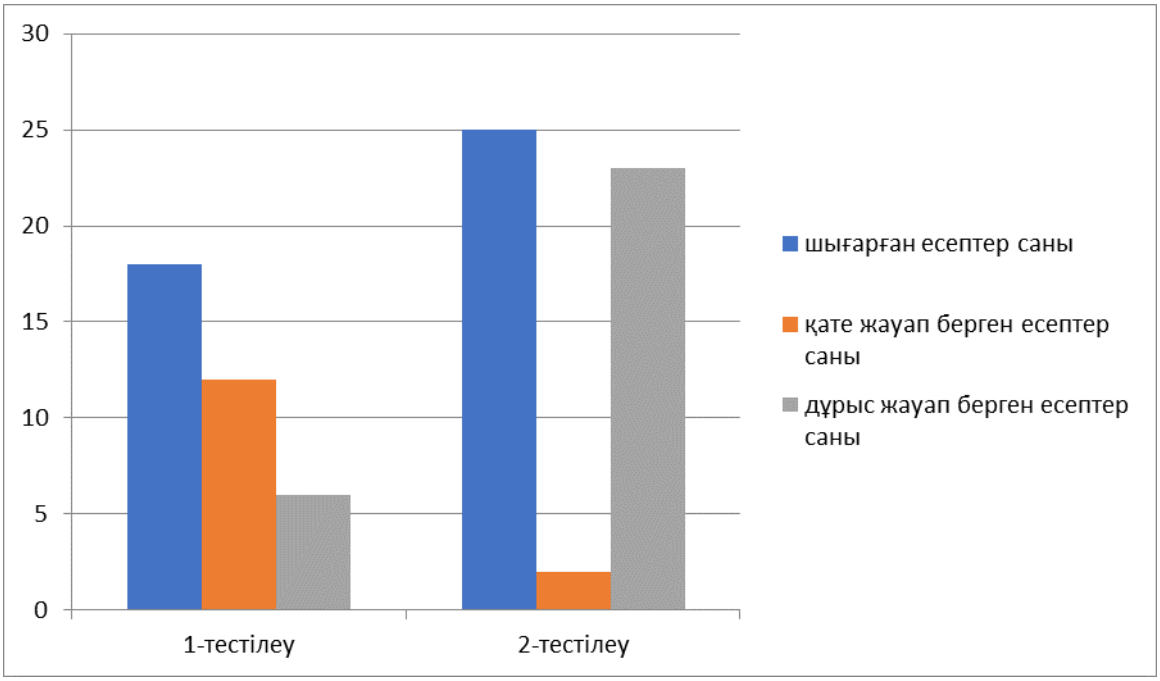
Дәріс аяқталғаннан кейін оқушыларға ең алдымен сауалнаманы қайта толтыру тапсырылды. Сауалнама нәтижесі 3-кестеде көрсетілгендей тақырыпқа 24 оқушының

қызығушылығы 80,7 %-ға артты.

Сурет 3. Бірінші және екінші сауалнама нәтижелері.

Ал 2-тестілеу нәтижелері оқушылардың берілген тақырыпты түсінгенін оң жағынан көрсетті. Яғни тест есетеріне толық жауап бере алып, дұрыс жауаптары 92 %-ға дейін артты.

Сурет 4. Бірінші және екінші тестілеу нәтижелері.

Сонымен, тест және сауалнама нәтижелерін саралай отырып,дәріс үстінде қолданылған әдістер, яғни интелект-карта әдісі, пәнаралық байланыс және Case study әдістері

ықтималықтар теориясы тақырыбына өте тиімді екені анықталды. Және берілген тақырып бойынша Үлттық біріңғай тестте кездесетін есептерге талдау жасалынды.

Қорытынды

Ықтималдықтар теориясы және математикалық статистиканы тиімді оқыту ерекшеліктерін талдау үшін ғылыми-педагогикалық зерттеу жүргізілді. Педагогикалық эксперимент Түркістан қаласы, «Qazbilim» оқу орталығында жүзеге асырылды. Зерттеулерге қарасты мектеп оқулықтарына талдау жасалып, нәтижелер бойыша алгебра және анализ бастамалары пәні бойынша берілген ұзақ мерзімді жоспар үшін «ықтималдықтар териясы және статистика элементтері» курсы үшін мектеп қабырғасындағы кітаптарының есептер жинағы аз екені анықталынды. Оқушылардың «ықтималдықтар теориясы және статистика элементтері» курсын игеру барысын, олармен тәжірибелік жұмыстар жүргізуін тест алу әдісі арқылы қорытынды жасалынды. Тест жұмыстардың нәтижесінен оқушылардың бұл тақырыпты меңгергендігі анықталды. Эксперименттің мақсаты сәтті орындалғанын анықтау үшін оқушылардан сауалнама алу әдісі қолданылды. Алынған тест нәтижесінде зерттеуге қатысқан 24 оқушының 21-ы жоғары деңгейде, 3 оқушы орта деңгейде түсінгені анықталды. Ал сауалнама нәтижесінде оқушылардың берілген курсқа қызығушылығы 80,7 %-ға артқаны анықталды.

Негізі мектептегі математика курсындағы ықтималдық теориясының міндеттері-бұл математикаға деген қызығушылықты арттырудан, жақсы жалпы түсінік пен логикалық ойлауды дамытудан, көкжиегін кеңейтуден бастап, ҰБТ-ға дайындалуға, мектептегі математикалық білімнің көптеген мәселелерін жүзеге асырудың тамаша мүмкіндігі. Сондықтан осы мақалада қарастырылған әдістер объектінің мақсатына жетудің балама шешімі болып табылады.

Ғылыми зерттеулердің нәтижелері болашақта алгебра және анализ бастамалары пәнін оқыту саласында қолдану тиімді болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Durrett R. Probability: Theory and Examples: book. - Duke University, United States, 2022. – 420 p.
2. О. В. Сарманов, В. К. Захаров, Р. Мизес. Математическая теория вероятностей и статистики: книга. Москва: РУСАЙНС, 1965, 249 с.
3. Колмогоров А.Н. Логические основы теории информации и теории вероятностей: статья. – Москва: РУСАЙНС, 2020. – 23 с.
4. *Башмакова* И.Б., Кораблёва И.И., Прасникова С.С. *Теория вероятностей*: учеб. пособие. – Москва: СПбГАСУ, 2016. – 107 с.
5. Гаваза Т. А. О преподавании теории вероятностей в средней школе: методический аспект. – Москва: РУСАЙНС, 2014. – 65 с.
6. Ақанбай Н., Тапеева С.К., Есмаханова Қ.Р. Ықтималдықтар теориясы пәні бойынша өзіндік жұмыстарға әдістемелік нұсқаулар: оқулық. – Алматы: «Қазақ университеті», 2017. – 150 б.
7. Францева Н.В. Разработка методики преподавания элементов теории вероятности в 8-х и 9-х классах средней общеобразовательной школы: научно-практическая разработка. – Москва: 2011. – 24 с.
8. Бойкова М.А. Методика обучения элементам теории вероятностей в 5-9 классах основной школы: бакалаврская работа. – Омск: 2019. – 68 с.
9. Крупкина Т. В. Теория вероятностей и математическая статистика: учебное пособие. – Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2007. – 199 с.
10. Семенов В. А. Теория вероятностей и математическая статистика: учебное пособие. – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 192 с.
11. Володин И. Н. Лекции по теории вероятностей и математической статистике: учебник. – Казань: 2006. – 271 с.

12. Казешев А.Қ. Ықтималдықтар теориясы және математикалық статистика: оқулық. – Алматы: «Экономика», 2011. – 268 б.

Аннотация

Несмотря на то, что в последнее десятилетие тему теории вероятностей включили в долгосрочный план предмета математики, недоработка учащимися этой темы до конца становится очевидной. Для этого в последние годы важную роль играет методика преподавания теории вероятностей. Потому что теория вероятностей выросла не только в рамках школьного курса математики, но и среди единых национальных тестовых заданий.

В статье рассмотрены результаты построения эффективной методики к урокам теории вероятностей и математической статистики по предмету алгебра и начала анализа в школе. С целью проведения педагогического эксперимента в качестве базы был проведен Республиканский центр «QazBilim» для учащихся 10-х классов. В качестве научного метода использовались методы литературного анализа, наблюдения, опроса, тестирования, сравнения, обобщения. Для определения эффективности проведенной работы был использован метод анкетирования учащихся. В результате полученного теста было установлено , что из 24 учащихся, принявших участие в исследовании, 21 ученик усвоил урок на высоком уровне, 3 ученика-на среднем уровне. А в результате опроса была дана оценка тому, что интерес учащихся к данному курсу увеличился на 80,7%.

Abstract

Despite the fact that in the last decade the topic of probability theory has been included in the long-term plan of the subject of mathematics, the students' lack of work on this topic until the end becomes obvious. For this purpose, the methodology of teaching probability theory has played an important role in recent years. Because probability theory has grown not only within the framework of the school mathematics course, but also among the unified national test tasks.

The article discusses the results of constructing an effective methodology for the lessons of probability theory and mathematical statistics on the subject of algebra and the beginning of analysis at school. In order to conduct a pedagogical experiment, the Republican Center "QazBilim" was held as a base for 10th grade students. The methods of literary analysis, observation, survey, testing, comparison, generalization were used as a scientific method. To determine the effectiveness of the work carried out, the method of questioning students was used. As a result of the test, it was found that out of 24 students who took part in the study, 21 students learned the lesson at a high level, 3 students-at an average level. And as a result of the survey, it was estimated that the interest of students in this course increased by 80.7%.

УДК 796

П.Т. Жусипова*, Г. Тажиметова, И.М. Бахтиберлиева, К.М. Басымбеков, А.Б. Сисенбек

к.б.н., ст. преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан

***Автор для корреспонденции:** adilbek.kilibaev@auezov.edu.kz

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В СПОРТЕ

Аннотация

На глобальную конкурентоспособность спортивной индустрии все большее влияние оказывают технологические инновации. Технологии проявляются в спорте в самых разных контекстах, в том числе в процессе игры, потребления и зрительского опыта. В связи с присущей спорту потребностью в технологиях становится все более важным понять, как разработать комплексную стратегию управления инновациями. Цель этой статьи - обсудить роль спортивных технологий как в литературе по технологическим инновациям, так и в литературе по спортивному менеджменту, используя

организационный подход к обучению. Это помогает понять, как управляются знания в спортивном контексте и как это способствует развитию спортивных технологий. Кроме того, обсуждается роль предпринимательских экосистем в спортивной индустрии с целью понимания того, как возникают спортивные технологии. В заключение статьи подчеркивается важность учета перспективы спортивных технологий в глобальной экономике.

Ключевые слова: Цифровизация, инновации, спортивные технологии, технологические инновации, технологический менеджмент.

Технологии становятся одним из важнейших факторов, определяющих международную конкурентоспособность спортивной индустрии. Спортивная индустрия все чаще требует использования технологий для повышения производительности. Спорт и наука разделяют одну и ту же идею: постоянно выходить за пределы человеческого существа. Это означает, что наука требует технологий, особенно инновационных форм, для прогресса общества.

Технологические инновации, по-видимому, стоят на повестке дня большинства спортивных организаций из-за их влияния на результаты. Инновация определяется как “процесс внедрения и применения новых идей, процессов или процедур, призванный принести значительную пользу отдельному человеку, группе, организации или обществу в целом”. Таким образом, способ использования технологий в спорте изменился в результате увеличения вычислительной мощности. У большинства людей есть смартфоны, и это изменило представление о спорте и его потреблении. Кроме того, за последние годы существенно увеличилось количество предоставляемых технологических услуг, связанных со спортом. Достижения в области технологий продолжают радикально менять отношение к спорту. Более того, взаимодействие человека и компьютера облегчает новые способы использования технологий в спортивных условиях. Это включает в себя содействие физическому совершенствованию путем расширения границ спорта.

Технологические инновации в спорте проявляются в самых разных формах, включая запланированные и незапланированные мероприятия. Это означает, что технологические инновации могут появиться как в любительской, так и в профессиональной среде. Запланированные мероприятия предполагают совместную работу спортивных и технологических организаций над технологическими проектами. В связи с мировым потреблением спорта больше внимания уделяется тому, как завоевать этот рынок. Незапланированные мероприятия включают в себя случайные встречи, связанные со спортивными технологиями. Часто инновации в области спортивных технологий изобретаются в другом секторе промышленности, а затем переводятся или используются в спортивной среде. Это означает, что достижения в области спортивных технологий необходимо всесторонне изучать, чтобы понять, как они развиваются в зависимости от рыночного спроса.

Несмотря на преимущества спортивных технологий, некоторые спортивные организации неохотно внедряют технологии из-за желания сохранить статус-кво. Это означало, что в некоторых видах спорта наблюдалось сопротивление технологическим инновациям. Сопротивление может продолжаться в том, как занимаются спортом, но с точки зрения потребления это может оказаться невозможным. Например, в такие виды спорта, как крикет, теннис и бейсбол, долгое время играли на одном и том же оборудовании, но в трансляции событий появились технологические инновации. Это включает в себя прямую трансляцию событий или конкретную видеотрансляцию с точки зрения конкретного игрока. Однако некоторые виды спорта, в частности бейсбол, регулируют материал, используемый в битах, из-за желания иметь возможность сравнивать эффективность отбивания в течение длительного периода времени. Это означает, что технология может не проявляться в оборудовании в определенных видах спорта, но может проявляться в других областях организации.

Несмотря на то, что тема технологических инноваций привлекла значительное внимание средств массовой информации, остаются противоречивые мнения о ее роли в спортивной среде. Это удивительно, учитывая, что технологии играют решающую роль в развитии спортивной индустрии и влияют на другие секторы мировой экономики. Традиционный спортивный менеджмент и теория технологий, как правило, остаются раздельными и не имеют последовательной связи. Это должно измениться с внедрением новых технологий в качестве основы для любого исследования спортивных инноваций. На данный момент литература по спортивным технологиям все еще находится в зачаточном состоянии с точки зрения теоретического развития. И это несмотря на распространенность технологий в спорте и большое влияние, которое они оказали на индустрию. Таким образом, как в технической, так и в спортивной литературе необходимо подчеркнуть необходимость дальнейшей работы по эмпирическому и практическому раскрытию его роли в обществе. Это включает в себя более глубокое изучение роли спортивных технологий во внедрении новых продуктов и услуг в отрасли.

Спорт - это большой бизнес, и технологии все чаще внедряются в индустрию. Технология имеет множество целей в зависимости от контекста. Изучение технологий в спорте дает исследователям, практикам и политикам особые преимущества по сравнению с другими отраслевыми условиями. В спорте часто используются технологии, которые изменили стратегическое направление отрасли. Это означает, что исследования в области спортивных технологий могут внести полезный вклад в практику развития бизнеса, сосредоточив внимание на различных этапах процесса конкурентоспособности в спорте. Хадсон, Малс и Керр (2019) предполагают, что соревновательный спорт состоит из трех основных фаз: подготовки к соревнованию, выступления и после соревнований. Этап подготовки к соревнованиям включает в себя время до начала соревнований, которое включает в себя практику и тренировки. Фаза выступления относится ко времени проведения самого соревнования, в то время как фаза после соревнований означает период времени после соревнования.

Движимые потребностью в постоянных инновациях, технологии затронули большинство сегментов спортивной индустрии. Инициативные спортивные организации активно участвуют в инновационном процессе и используют преимущества новых научных разработок. Таким образом, важно учитывать контекст технологий в спорте. Контекст может быть описан как “обстоятельства, условия, ситуации или окружение”. Спортивные контексты различаются в зависимости от типа и места занятий спортом, в которые играют или потребляют. Для занятий спортом вне дома должны быть созданы особые условия, способствующие занятиям этим видом спорта. Это может включать определенные погодные условия, которые могут быть вызваны спортивными технологическими устройствами. Для занятий спортом в закрытых помещениях может потребоваться участие разных типов людей - от игроков до судей - для того, чтобы игра была сыграна. В других спортивных средах может потребоваться определенное количество игроков, например, на электронных спортивных платформах, использующих цифровые технологии.

Цифровое предпринимательство относится к использованию возможностей, ставших возможными благодаря цифровизации. Цифровизация определяется как “социотехнический процесс применения методов оцифровки к более широким социальным и институциональным контекстам, которые делают цифровые технологии инфраструктурными”. Все больше спортивных предприятий создается на основе достижений в области цифровых технологий. Это включает в себя технологические инновации в области искусственного интеллекта, больших данных и облачных вычислений. В настоящее время в спорте больше внимания уделяется интернету вещей, который подразумевает взаимосвязь устройств с поддержкой Интернета. Это привело к тому, что все больше людей используют мобильные технологии в спортивных целях, и это способствует формированию культуры

"сейчас", которая делает акцент на немедленном удовлетворении. Хотя не всегда возможно мгновенно получить желаемое, в обществе все чаще осуществляется мгновенная коммуникация. Это привело к появлению большего числа спортивных цифровых предприятий, основанных на интегрированных технологических устройствах.

Спортивная индустрия считается одной из самых технологичных и инновационных из-за того, что технологии используются самыми разными способами. Технологические инновации являются важной частью спортивной индустрии, учитывая их связь со здравоохранением, образованием и туризмом. Кроме того, социальная природа спорта требует использования технологий, особенно в цифровом и онлайн-формате. Технологии играют важную роль в том, как спортивные организации взаимодействуют с другими членами сообщества, и демонстрируют их приверженность инклюзивности. Несмотря на доминирующее использование технологий в спорте, по-прежнему отсутствует понимание динамики и процесса. Внедрение технологии может быть сложным процессом, учитывая время и затраты, связанные с ее внедрением. Таким образом, спортивные технологии могут быть проанализированы с многоуровневой точки зрения с точки зрения индивидуального, общинного, организационного, межорганизационного, регионального, национального и международного уровней. На индивидуальном уровне спортсмены используют такие технологии, как социальные сети, для общения с болельщиками. Это произвело революцию в маркетинговых кампаниях благодаря возросшему уровню взаимодействия, доступному на платформах социальных сетей. С точки зрения сообщества или любительского спорта, существует зависимость от технологий с различных точек зрения, включая обеспечение большей экономической эффективности. На организационном уровне происходят изменения в том, как создаются веб-сайты и осуществляется коммуникация. Это также повлияло на межорганизационный уровень с точки зрения содействия расширению партнерских отношений между спортивными и неспортивными поставщиками в отношении технологий. На региональном, национальном и международном уровнях произошла полная трансформация в том, как команды соревнуются с усилением интернационализации спортивной индустрии. Этому способствует уделение большего внимания тому, как спортивные организации могут учиться благодаря сотрудничеству.

Организационное обучение можно определить как “процесс, относящийся к способам, с помощью которых организации как коллективные обучаются посредством взаимодействия внутри своей внутренней и внешней среды”. В спортивной среде организационное обучение приводит к изменению практики. Это связано с приобретением новой информации или навыков. Организационное обучение включает в себя определенную форму действий с точки зрения полученных знаний и того, как они используются. Это означает, что организациям необходимо управлять знаниями таким образом, чтобы это создавало положительный опыт обучения. Крупные спортивные мероприятия, такие как Олимпийские игры, требуют всеобъемлющей стратегии управления знаниями из-за объема собираемой информации. Это требует тщательного рассмотрения того, как создаются и передаются знания в различных организационных условиях. Для этого спортивным организациям необходимо культивировать культуру обучения и сосредоточиться на предпринимательском успехе.

Знания могут быть применимы к новым ситуациям, но это зависит от их адаптируемости для целей спортивных технологий. Это требует знаний из индивидуальных и коллективных процессов для оценки возможностей спортивных технологий. Знания почерпнуты из множества источников и могут различаться с точки зрения их важности. Это означает, что полезно иметь современный взгляд на знания, которые воплощают предпринимательский дух с точки зрения их актуальности. Для этого требуется признание того, что знания могут быть скудными и требуют определенной степени интерпретации. Знания могут зависеть от времени и требовать немедленных действий или иметь выжидательный подход. Это означает, что знания могут быть интерпретированы на основе восприятия индивидом их значимости для спортивных технологий. Это означает, что люди

будут склонны больше сосредотачиваться на знаниях, которые они понимают. Это позволяет знаниям поступать и использоваться в обстоятельствах, когда они наиболее необходимы.

Знания, касающиеся спортивных технологий, могут быть концептуализированы как возникающие или традиционные. Возникающее знание - это знание, которое конструируется на основе того, что происходит в данный момент. Это означает, что появление знаний в социальной или деловой ситуации будет основываться на потребности. Когда условия окружающей среды требуют определенных типов информации, тогда будут использоваться новые источники знаний. Это позволяет создать последовательный процесс обмена знаниями, который зависит от контекстуальных условий. Общепринятые знания относятся к знаниям, полученным из прошлых событий. Хотя этот тип знаний может быть полезным, он может не учитывать новые экономические или технологические ситуации. Это делает важным накопление прошлых знаний с оговоркой, что необходимо учитывать новые условия. Традиционные знания может быть легче идентифицировать и получить из-за их использования в прошлом. Это позволяет спортивным предпринимателям использовать традиционные знания как способ опираться на прошлый опыт, чтобы научиться лучшим способам управления рыночными ситуациями.

Эмоциональные ресурсы включают в себя время и усилия, необходимые для принятия решения. Некоторые решения могут быть приняты быстрее на основе имеющейся информации, в то время как другие решения требуют участия множества заинтересованных сторон. Это означает, что каждое решение должно быть обосновано с точки зрения его достоинств. Сделать это может быть длительным процессом, когда требуется финансирование. Это означает, что решения также могут приниматься на основе интуиции или предчувствий. Учет эмоций - это важный признак того, чем спортивные предприниматели отличаются от тех, кто не является предпринимателем. Предприниматели, как правило, больше используют свои эмоции в деловой практике из-за их личной вовлеченности. Это означает, что предприниматель будет иметь более сильную эмоциональную приверженность предлагаемому курсу действий. Хотя многим предпринимателям требуется поддержка других для реализации своих планов действий. Это означает, что предпринимателю необходимо заручиться согласием множества заинтересованных сторон, что может оказаться непростой задачей.

Географический контекст бизнеса влияет на то, как приобретаются и распространяются знания. Хауэллс (2002) предположил, что существует пять основных способов влияния знаний на географию. Во-первых, знания формируются культурными, историческими и социальными условиями в той или иной области, касающейся спорта. Эти воздействия на окружающую среду влияют на то, как приобретаются знания и их способность приносить пользу обществу. Во-вторых, знания зависят от социального взаимодействия между спортивными организациями в определенном месте. Способность общаться и учиться у других в том же месте очень важна. В-третьих, способ сбора информации определяется расстоянием между спортивными объектами. В то время как географическое расстояние с точки зрения физического местоположения влияет на распространение знаний, цифровое расстояние также может повлиять на сбор знаний. В-четвертых, на процесс обучения влияют территориальные условия, особенно с точки зрения экономических условий для спорта. Это влияет на способность организации использовать знания позитивным образом. В-пятых, знания определяются контекстом, поэтому их необходимо переводить на основе опыта. Это означает, что перевод знаний будет отличаться в зависимости от социальных условий.

Знания необходимо оценивать с точки зрения их потенциальной полезности для спортивного бизнеса и общества. Этот процесс может быть трудным из-за неосязаемой природы знаний и неопределенности, связанной с их использованием. По этой причине концепция фильтра знаний была использована как способ объяснить, как важная информация может быть получена из источников знаний. Карлсон и другие определяют фильтр знаний

как “барьеры на пути преобразования исследований в коммерциализированные знания”. Это определение подразумевает, что в результате исследований и разработок в области спорта накапливается много знаний, но меньше известно о том, как это превращается в жизнеспособные бизнес-проекты. Процесс коммерциализации важен, поскольку он позволяет знаниям иметь рыночную ценность в спортивной индустрии благодаря спортивным предпринимателям, разрабатывающим новые технологии. Цянь называет предпринимательство в управленческом смысле ”процессом открытия и использования рыночных возможностей, а также черт, личностей и поведения предпринимателей". Это определение признает важность признания возможностей, но также подчеркивает индивидуальные особенности спортивных предпринимателей. Таким образом, главная цель спортивного предпринимательства - начать новый и динамично развивающийся бизнес, ориентированный на рыночные возможности. Однако для этого требуется вклад предпринимателей, которые могут находить возможности и создавать новые бизнес-предприятия, ориентированные на рост или способствующие распространению знаний.

Список литературы

1. Acs Z., Szerb L., Autio E. The GEDI Institute; Amazon, United States: 2014. Global entrepreneurship index. Available at: https://scholar.google.com/scholar?q=Acs+Z.+Szerb+L.+Autio+E.+Global+entrepreneurship+index+2014+The+GEDI+Institute+Amazon,+United+States+
2. Brockner J., Higgins E., Low M. Regulatory focus theory and the entrepreneurial process. Journal of Business Venturing. 2004;19:203–220.
3. Cabrilo S., Dahms S. 2018. How strategic knowledge management drives intellectual capital to superior innovation and market performance. Journal of Knowledge Management. (In Press). Available at: https://scholar.google.com/scholar?q=Cabrilo+S.+Dahms+S.+How+strategic+knowledge+management+drives+intellectual+capital+to+superior+innovation+and+market+performance+2018+Journal+of+Knowledge+Management.+(In+Press)+
4. Carlsson B., Acs Z., Audretscch D., Braunerhjelm P. Knowledge creation, entrepreneurship and economic growth: A historical review. Industrial and Corporate Change. 2009;18:1193–1229.
5. Ferreira J.J., Fernandes C., Ratten V., Miragaia D. Sport entrepreneurship and public policy. Springer, 2020, pp. 153–170.
6. Gonzalez-Alvarez N., Solis-Rodriguez V. Discovery of entrepreneurial opportunities: A gender perspective. Industrial Management & Data Systems. 2011;111(5):755–775.
7. Gupta B., Iyer L., Aronson J. Knowledge management: Practices and challenges. Industrial Management & Data Systems. 2000;100(1):17–21.
8. Halbwirth S., Toohey K. The Olympic games and knowledge management: A case study of the Sydney organising committee of the Olympic games. European Sport Management Quarterly. 2001;1(2):91–111.
9. Howells J. Tacit knowledge, innovation and economic geography. Urban Studies. 2002;39:871–884.
10. Hudson J., Males J., Kerr J. Introducing a basic psychological performance demand model for sport and organisations. Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice. 2019;12(2):147–161.

Аннотация

Технологиялық инновациялар спорт саласының жаһандық бәсекеге қабілеттілігіне көбірек әсер етуде. Технология спортта әртүрлі контексттерде, соның ішінде ойын, тұтыну және көрермен тәжірибесі арқылы көрінеді. Спорттағы технологияға тән қажеттілікпен инновацияларды басқарудың кешенді стратегиясын қалай әзірлеу керектігін түсіну барған сайын маңызды болып келеді. Бұл мақаланың мақсаты – оқытудың ұйымдастырушылық тәсілін қолдана отырып, технологиялық

инновациялық әдебиеттердегі және спортты басқару әдебиетіндегі спорттық технологиялардың рөлін талқылау. Бұл білімнің спорттық контекстте қалай басқарылатынын және бұл спорт технологиясының дамуына қалай ықпал ететінін түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, спорттық технологиялардың қалай пайда болатынын түсіну үшін спорт индустриясындағы кәсіпкерлік экожүйелердің рөлі талқыланады. Мақала жаһандық экономикадағы спорттық технологиялардың келешегін ескерудің маңыздылығын атап көрсетумен аяқталады.

Abstract

Technological innovation is increasingly affecting the global competitiveness of the sports industry. Technology manifests itself in sports in a variety of contexts, including through play, consumption and the spectator experience. With the inherent need for technology in sports, it is becoming increasingly important to understand how to develop a comprehensive innovation management strategy. The purpose of this article is to discuss the role of sports technology in both the technology innovation literature and the sports management literature using an organizational approach to learning. It helps to understand how knowledge is managed in a sports context and how this contributes to the development of sports technology. In addition, the role of entrepreneurial ecosystems in the sports industry is discussed in order to understand how sports technologies emerge. The article concludes by emphasizing the importance of taking into account the perspective of sports technology in the global economy.

ӘОЖ 347. 44 (547)

А.А. Исмаилов, Л.К. Омарбаева*

з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** lyaka-64@mail.ru

КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУДА ШАРУАШЫЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Түйін

Мақалада экономикалық қатынастарды ұйымдастыру және дамыту бойынша кәсіпкерлердің экономикалық қатынастарының маңызы қарастырылады, өйткені бұл жүйе кәсіпкерлер мен тұтынушылардың өзара әрекеттесуінің формалары, әдістері мен тетіктерінің жиынтығы болып табылады, олардың негізгі қызметінде олардың түрлерін қалыптастыру үшін көрсетілетін бірқатар қызметтерді көрсетеді.

Экономикалық қатынастарды жүзеге асыру үшін белгілі бір жағдайларды қамтамасыз етуге міндетті кез келген ұйымдық-құқықтық нысандағы заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлер экономикалық қатынастардың субъектілері бола алады. Жеке сауда ұйымдары мен өнеркәсіптік кәсіпорындар арасындағы экономикалық байланыстар өндіріс пен тұтыну арасындағы байланысты білдіреді.

Сонымен қатар кәсіпкерлік қызметінің азаматтық-құқықтық реттеу объектісі болып табылатындығы анықталған. Азаматтық құқықтық нормалары кәсіпкерлік саласында пайда болатын құқықтық қатынастарды ғана реттемейді, онда кәсіпкерлердің құқығы мен заңды мүдделерін сыбайлас-жемқорлықтан қорғауға бағытталған реттеуші нормалар қарастырылған.

Кілттік сөздер: экономикалық қатынастар, ұйымдастыру-құқықтық нысаны, кәсіпкерлер, жауапкершілік, коммерциялық қатынастар, тұрақтылық.

Ондаған жылдар бойы қалыптасқан, тауар ресурстары орталықтандырылып, жабдықтаушылар белгілі бір сауда ұйымдарына «жоғарыдан» бұйрықпен бекітілген кезде қалыптасқан шаруашылық байланыстар жүйесі аз уақыт ішінде ыдырап, енді жаңадан құрылуда.

Нарықтық экономика жағдайында экономикалық қатынастар жүйесі ассортименттің

толықтығы мен тұрақтылығын, тауар қорының оңтайлы деңгейін, халықтың сұранысын қанағаттандыруды, сондай-ақ сауданың жақсы қаржылық-экономикалық көрсеткіштерін қамтамасыз етуі керек. Бөлшек сауданың нарықтық экономика жағдайына тез бейімделу қажеттілігі сауда кәсіпорындары мен тауар жеткізушілер арасындағы экономикалық қатынастардың нақты жұмыс істеуін ұйымдастыруды талап етеді. Осыған байланысты сауда ұйымдарының тауар өндірушілермен шарттық қатынастары ерекше өзектілікке ие.

Осыған байланысты жеткізушілермен және тауар өндірушілермен шарттық қатынастардың аясын кеңейту, жеткізу шартының тиімділігі мен тиімділігін арттыру қажет. Тұтыну тауарларының шығарылымын жан-жақты ұлғайту, оларды арзан балама шикізаттан жасау және бөлшек сауда желісі үшін тауарлардың оңтайлы ассортиментін қалыптастыру үшін шарттық жеткізілімдер өндіріске белсенді түрде әсер етуі керек.

Шаруашылық байланыстардың тиімділігін бағалау сауда ұйымының коммерциялық жұмысын басқарудың тиімділігін сипаттайды. Шаруашылық байланыстардың тиімділігі тауар айналымына қатысатын делдалдардың санын қысқарту арқылы өндірушілерден тауарларды төмен бағамен сатып алудан, демек, әрбір делдал белгілеген сауда үстемесінің құнын төмендету арқылы көрінеді. Жеткізушілер мен олардың мүмкіндіктерін зерттеу үшін бөлшек саудагерлер көтерме жәрмеңкелерге қатысуы керек; көрмелер - сатылымдар мен көрмелер - жаңа және жақсы өнімдердің үлгілерін қарау, радио мен теледидардағы, газеттер мен журналдардағы жарнамаларды, сұраныс пен ұсыныс бюллетендерін, проспектілерді, каталогтарды, прейскуранттарды қадағалау қажет[1].

Қазақстанда кәсіпкерлік жөнінде 90-жылдардың басында, қайта құрудың басталуымен айтыла бастады. Бұл кезде былайша айтқанда, «комсомолдық кәсіпкерлік» басталды, көптеген белсенді жас адамдар, негізінен комсомол жетекшілері, жастардың шығармашылық ғылыми-техникалық орталықтары негізінде кооперативтер құра бастады. Несиелеудің жеңілдік жағдайлары жасалды. Мұның үстіне, өспелі инфляция жағдайына дәл осы кәсіпкерліктің алғашқы толқыны төтеп беріп қана қоймай, сондай-ақ қажетті, былайша айтқанда, бастапқы капитал жинай алды, себебі несие ақша «қымбат» алынып, «арзан» қайтарылды. Мемлекет экономиканы реттеуге батыл араласуы керек. Бұл қағиданың дұрыстығы бүкіл жетілген (өркендеген).

Батыс елдерінің Жапония, Оңтүстік Кореяның жетістіктері үлгі бола алады. Бұл елдердің тәжірибесінен алынатын сабақ: 1) экономикалық ресурстарды (жұмыс күші, капитал, жер, кәсіпкерлік қабілеттілік) түгел және тиімді пайдалану арқылы елдің өндірістік өндіргіш күштерін дамытып өндірістік потенциалын арттыру, яғни елдің байлығын арттыру[2].

Сонымен нарықтық экономика барлық әлеуметтік экономикалық процестерді бүкіл қоғам үшін және оның әрбір азаматы үшін автоматты реттей алмайды. Нарықтық экономика елдің табысын әділ бөлмейді, еңбек ету құқығына кепілдік бермейді, қоршаған ортаны сақтауға көңіл бөлмейді және халықтың қорғансыз бұқара топтарын қолдай алмайды. Жеке бизнес жоғары дәрежелі пайда бермейтін халық шаруашылық салаларына капиталын салмайды, ол мемлекет үшін, қоғам үшін өте қажет болса да. Нарықтық экономика көптеген әлеуметтік экономикалық мәні бар өзекті мәселелерді шешпейді. Ол мәселелер тек қана мемлекеттік іс болады.

Қорытып айтқанда, кез келген елдің экономикасы бірқалыпты даму үшін мемлекет қолынан келетін жағдайлардың бәрін жасауы керек. Қазіргі созылып кеткен экономикалық дағдарыс өндірістің өрескел төмендегенін инфляция, қоғамдағы әлеуметтік наразылық т.б. қолайсыз жағдайлар мемлекеттің экономиканы реттеуді жете білмегендігінен, өзіне жүктелген функцияларды атқара алмайтындығын көрсетеді.

Мемлекетке мынандай негізгі функциялар жүктеледі:

Құқықтық негізді жасақтау. Мемлекеттік меншік құқығын анықтайтын, кәсіпкерлік істі реттейтін, өнімнің сапасын қамтамасыз ететін т.б. заңдар жасақтап қабылдайды. Мемлекет құқықтық негіздер көмегімен кәсіпкерлік іс субъектілерінің қарым-қатынастарын реттейді[3].

Елде қажетті құқықтық тәртіпті және мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін мемлекет әрбір азаматтың, барлық қоғамның нарықтық экономикасы субъектілерінің құқығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуі керек. Егер мемлекет бұл функцияны орындай алмаса, ол жағдайда елде қылмыстық іс-әрекеттер өріс алады: қылмыстық істер, мафия, коррупция, парақорлық т.б. жағымсыз құбылыстар кәсіпкерлік іске, жалпы елдің экономикасына апатты әсер етеді.

Экономиканы тұрақтандыру, яғни экономиканы тұрақты дамыту, ол үшін макроэкономикалық оптималды көрсеткіштерге жету: жалпы ұлттық өнім, ішкі ұлттық өнім, таза ұлттық өнім, ұлттық табыс, инфляция деңгейі және жұмыссыздық, бюджеттің жетіспеушілігі, т.б. Ол үшін мемлекет қолда бар барлық рычагтар мен әдістемелерді фискалдық, қаржы-несие, ғылыми-техникалық және инвестициялық саясат арқылы іске асыруы керек[4].

Егер мемлекет экономиканы тұрақтандыруға көңіл аудармаса, ол кәсіпкерлік іске жағдай тұрғызбайды, әлеуметтік жағдай нашарлайды, т.б. Мысалы, егер мемлекет инфляциямен күрес жүргізбесе, инфляция елдің экономикасын берекетсіздендіреді. Мемлекет тарапынан құрылып жатқан кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымының көмегімен жаңа кәсіпорындардың табысы өседі және өндіріс көлемдерін өсіруге септігін тигізетін кәсіпкер мен коршаған орта арасындағы қатынастар жүйесі құрылады.

Қазақстан Республикасы 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін кәсіпкерлік белсенділікті қолдауға байланысты бірқатар заңдар қабылданды. Қазақстанда кәсіпкерліктің дамуына «Қазақстанда кәсіпкерліктің дамуы мен шаруашылық қызметтің еркіндігі туралы» (1991), «Жеке кәсіпкерлікті қолдау және қорғау туралы» (1992) заңы сияқты заңдар түрткі болды[5].

Кәсіпкерлік азаматтық-құқықтық реттеу объектісі болып табылады. Азаматтық құқықтық нормалары кәсіпкерлік саласында пайда болатын құқықтық қарым-қатынасты ғана реттемейді, онда кәсіпкерлердің құқығы мен заңды мүддесін сыбайлас-жемқорлықтан қорғауға бағытталған нормалар қатары бар. ҚР Азаматтық кодекс (Жалпы бөлімі 27.12.1994 жылы қабылданған, іс-әрекетке 01.03.1995 жылы кірген, Ерекше бөлім 01.07.1999 жылы қабылданған) жадталған жүйе құратын заң болып табылады, ол мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастың барлық ауқымын реттейтін құқықтық негіз болып қызмет етеді, нарықтық экономика жағдайында дамиды. Кәсіпкерге Азаматтық Кодекстің 2-бабымен танысу қажет, онда азаматтық кодекстің негізгі қағидаларының біреуі бекітілген – кім болса да жеке істерге араласпауы. Біріншіден, кәсіпкерлік түсініктің мағынасын түсіну қажет.

ҚР АК-нің 10-бабы келесідей анықтама береді: «Кәсіпкерлік – ол меншік формасына қарамастан, тауарларға (жұмыстар, қызмет көрсету) сұранымды қанағаттандыру арқылы таза табыс алуға бағытталған, жеке меншікке (жеке кәсіпкерлік) немесе мемлекеттік кәсіпорынды шаруашылық жүргізу (мемлекеттік кәсіпкерлік) құқығына негізделген азаматтардың және заңды тұлғалардың бастамалы қызметі. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан, тәуекелмен және мүліктік жауапкершілікпен жүзеге асырылады»[6].

ҚР Азаматтық кодексінің 10-бабының 3-тармағында кәсіпкерлерді қорғау және қолдау тәсілдері қаралады:

1) кәсіпкерлік қызметті, қызметтің лицензияланатын түрлерінен басқа ешкімнің рұқсатын алмай-ақ жүзеге асыру мүмкіншілігі. Конституцияның 10-бабы ҚР-ның әр азаматының, арнайы рұқсат талап етілетін қызмет түрлерінен басқа (лицензия), ешбір шектеусіз және рұқсатсыз кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқығыг бекітеді. Кәсіпкерлік қызметті лицензиялаудың негізгі міндеті өз-өзіне немесе азаматтар мүддесін бұзуы мүмкін түрлерін шектеу болып табылады.

Кәсіпкерлікті лицензиялауға заңнамалық негіз болып 1995 жылы 17 сәуірдегі ҚР «Лицензиялау туралы» Заңы қызмет атқарады. Лицензияны беру шарттары бұзылған жағдайда ол заңсыз деп мойындалуы мүмкін. Лицензияны мерзімінен бұрын тоқтату, кері

қайтарып алу, оның іс-әрекетін тоқтата тұру немесе оны заңсыз деп мойындау заңнамалық актілермен бұлтартпай белгіленген және сыбайлас-жемқорлыққа жол бермей үшін оған қатаң сәйкес болуға тиіс;

2)кәсіпкерліктің барлық түрлерін экономиканың барлық саласында бір тіркеу органда шамасынша жеңіл тіркеу тәртібі. ҚР 1995 жылғы 17 сәуірдегі «Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілеттіліктерді есепке ала тіркеу туралы» Заңмен заңды тұлғаларды, оның ішінде кәсіпкерлік қызметпен айналысатындарды тіркеудің жалпы тәртібі бекітілген [7]. Тіркеу кезінде кәсіпкерлік қызметпен айналысу заңдылығы тексеріледі.

Заңды тұлғаны тіркеу үшін тіркеуші органға ҚР Әділет министрлігі белгілеген форма бойынша өтініш беріледі және мемлекеттік және орыс тілдерінде құрастырылған үш дана құрылтай құжаттары қосымша беріледі.

Әдебиеттер тізімі

1. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин Комментарий к Гражданский кодекс (Общая часть). Отв. ред.. Алматы: Жеты жаргы, 2000, 261 с.
2. Гражданское право. Том 1. Отв. ред. М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. Алматы: Издательство КазГЮА, 2000, 455 с.
3. Басин Ю.Г., Фурсов В.Г. Основы бизнеса и предпринимательства в условиях рыночной экономики. Алматы: Жеті Жарғы, 2002, 320 с.
4. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. СПб: юр. центр Пресс, 2012, 212 с.
5. Лаптев В.В. Предпринимательское (хозяйственное) право. Екатеринбург: Бизнес, менеджемент и право, 2008, 539 с.
6. Сулейменов М.К. и др. Право и предпринимательства в РК. Алматы: Жеті Жарғы, 1998, 98 с.
7. Шершеневичъ Г.Ф. Учебникъ торговаго права. М.: Московское научное издательство, 1919, 373 с.

Аннотация

В статье рассматривается значение экономических отношений предпринимателей по организации и развитию хозяйственных связей, так как эта система представляет собой совокупность форм, методов и рычагов взаимодействия предпринимателей и потребителей, обозначающих ряд услуг, оказываемых в основной деятельности по формированию их типы.

Субъектами экономических отношений могут быть юридические лица и индивидуальные предприниматели любой организационно-правовой формы, которые обязаны обеспечить определенные условия для осуществления экономических отношений. Экономические связи между частными торговыми организациями и промышленными предприятиями представляют собой связь между производством и потреблением.

При этом установлено, что предпринимательская деятельность является объектом гражданско-правового регулирования. Гражданско-правовые нормы не только регулируют правоотношения, возникающие в сфере предпринимательства, они также обеспечивают регулятивные нормы, направленные на защиту прав и законных интересов предпринимателей от сговора и коррупции.

Abstract

The article considers the importance of economic relations of entrepreneurs in theorganization and development of economic relations, as this system represents a set of forms of purchase,forms and methods of interaction between entrepreneurs, business owners and entrepreneurs.

Subjects of economic relations may be legal entities and individual entrepreneurs of any organizational and legal form, which are obliged to provide certain conditions for the existence of economic relations. Economic ties between private trade organizations and industrial enterprises provide a link between production and consumption.

At the same time, it is established that entrepreneurial activity is an object of civil law regulation. Civil law norms not only regulate legal relations arising in the sphere of entrepreneurship, they also provide

regulatory norms aimed at protecting the rights and legitimate interests of entrepreneurs from collusion and corruption.

ӘӨЖ 372.76

А.М. Испандиярова, М.Д. Катешов, А.О. Каратаев, Н.Р. Таджимуратов, Н.А. Егембердиев*

п.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** adilbek.kilibaev@auezov.edu.kz

ҚАЗІРГІ ТАҢДА ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Түйін

Ұсынылған мақала бүгінгі университеттерде физиологиялық мәдениетті оқытудың маңыздылығына деген сұранысқа арналған. Құрастырушы физиологиялық тәрбиенің маңызы мен қасиетін студенттерді, мысалы, педагогикалық профильдегі студенттерді жоғары дәрежеде дайындау барысында қарастырады. Жұмыста университет студенттерін физиологиялық тәрбиелеудің мақсаттары, міндеттері, формалары, оқыту жағдайлары мен құралдары көрсетілген. Теориялық бөлімде ЖОО оқытудағы физиологиялық тәрбие кеңістігі, оның өсектің қалыптасуындағы маңызы және баланың физиологиялық ізгі қасиеттері қарастырылады. Практикалық бөлімде оқытушы ЖОО студенттерінің «Физикалық қарсы мәдениет және картинг (жалпы физиологиялық мәдениет) таңдау» объектісімен қарым-қатынасын орнату мақсатында жіберілген зерттеу нәтижелері берілген. Мақалада келтірілген ұсыныстар оқу-тәрбие процесінің динамизмі мен өзгермелілігін арттыруға ықпал ете отырып, оқу орындары студенттерінің сауықтыру іс-шараларына дайындығын қалыптастыру үшін жіберілген университеттегі білім беру тиімділігінің компанияның ықтимал жолдарын білдіреді.

Кілттік сөздер: тәрбиелеу, адамгершілік қасиеттері, батылдық, шыдамдылық, дене шынықтыру.

Мектепте физиологиялық мәдениетті оқытудың мақсаты – функционалдық және еңбекке қабілетті оқушыларды жеке тұлға ретінде қалыптастыру. Кейбірі тұқым қуалайтын бұл шексіз күрделі процесс тек мектептегі біліммен қанағаттанбайды. Алайда, білім берудің басқа салаларына ұқсас, мектеп әлеуметтік-педагогикалық негізде өсек-тәрбие беру мен қалыптастыруда мамандандырылған кеңістікті береді[1].

Жоғары адамгершілік тәрбиедегі физиологиялық дайындық кеңістігі. Физиологиялық дайындық объектісін оқыту курсы негізгі жаттығуды меңгерген кезден басталады. Еңбектің адам мүшелерінің дамуына тигізетін әсері, өсек қалыптастырудағы физиологиялық дайындықтың орасан зор мүмкіндігін оқу барысында абстрактілі рефлексия негізінде студенттерге түсіндіру керек. Педагогика және психология саласының мамандары жоғары моральдық мінездің негізінде ағайдың ақыл-ойы мен сезімі мен оның мінез-құлқының жиынтығы жатқанын дәлелдейді.

Физиологиялық мәдениетті меңгеру адам бойындағы ізгі қасиеттердің қайшылықтары

мен ұқсамауын жойып, физиологиялық тәрбие арқылы әр түрлі танымдық қиындықтарға төтеп беруге үйретеді. Ағаның іс-әрекеті мен санасын жан-жақты ілгерілету физиологиялық тәрбие объектісінің іргелі нысанасы сияқты. Оқу-тәрбие үрдісіндегі тамаша жасау бірлігі сабақ мазмұнымен толықтай кіріктірілген. Жоғары адамгершілік құндылықтар мектепте қалыптасқан физиологиялық тәрбиенің негізі болып саналады. Бұл құрылыстың өз ішінде интеллектуалдық, танымдық, сезімтал және жоғары адамгершілік құрамдастарды біріктіретіні ешбір қайтарымсыз тығыз байланысты. Оқыту мен оқыту барысында жалпыұлттық педагогиканың негіздерін пайдалана отырып, сенімді қарым-қатынасты жақсартуға дайындалғандарға ұсыныс жасау шексіз қажет. Қажетті нәтижеге жету үшін қозғалыс тәрбиесіне негізделген оқытуды ұйымдастыра білу өте маңызды. Жағымды мысалдар үшін жаттығуларды орындау кезінде тыңдаушының әрекеттері мен күш-жігерін талдау және түсіндіруде оң көзқарас күшті тиімді болады . Қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін «Жеке және корпоративтік қозғалыс жаттығулары» туралы ескерту жасаудың ешбір қатесі жоқ. Иә, әсерлі жалпы тәрбиелік арнайы әсерде физиологиялық мәдениет сабақтарында кездесетін жоғары адамгершілік қасиеттерді дәріптейтін оқиғалардың концепциясы бар[2].

Дене шынықтыру сабақтарында инвесторлардың өзара әрекеттесуі мен қозғалысына шектеулер жоқ. Олар жаттығу кезінде емін-еркін қозғалады, досына жақсы тілек білдірушіге көмектеседі және кеңес береді. Бұл жерде мұғалімнің мұндай артықшылықтарды нақты пайдалана білуі абзал. Тек жарыстың әсері, ережені сақтауды сұрау, спорттық этика, қарсыласты сыйлау шеберлігі бар [3].

Оқытуда мұндай әдістерді орынды қолдану белгілі бір тәрбиелік ұстанымнан ғана емес, сонымен қатар оқушылардың іс-әрекетін жанашырлықпен қайта қалыптастыруға мүмкіндік береді. Жоғары адамгершілік сананың орнығуы. Қысымды түсіну өнері және жеке мінез-құлықты саналы түрде зерттеу, тыйылу өнері, ізгілік ілімінің негіздерін тамаша көрсету – бұл әрқашан жоғары адамгершілік қасиеттердің негізін қалады. Тәлімгер бұл үй-жайларды оқушыға қарай білуге мәжбүр. Тәрбие мен іс-әрекет психологиясы арасындағы өту мұғалімнің моральдық-этикалық алаңдаушылықты дамытуды оқу-тәрбие процесімен тікелей байланыстыра алмауынан белсендіріледі. Мұның қайнар көзі мұғалім мен оқушының қарым-қатынас жасау қабілетінде жатыр. Дегенмен, әрбір спектакль барлық жағдайда жібермей, қатаң түрде орындала бермейді. Мысалы, залдағы айқайлар. Мұғалім оларды өз орнына шақырып, жай ғана: «Мен қазір ауырып жатырмын. Сонда да сабақтан қалмасын деп келдім. Ал сабыр ет», – деді.

Әйтсе де мұндай сөз, айтқандай, студенттердің сезіміне әсер етеді, өз жемісін береді. Мұғалім амалсыздан білуге, кейде оқушымен бірге бекітуге, кейде білмеуге мәжбүр [4].

Мұғалімнің сөздері қаншалықты керемет болғанымен, оқушылардың санасына әсер ететін ескертулер табиғи түрде қозғалыс жаттығуларымен мүмкіндігінше біріктірілуі керек. Мысалы, кейде ізбасары гимнастикалық жаттығуға - секіруге дайындалып жатқанын байқайды (сенімсіздік , оған: «Қорықпа!» Сөзін айтады. Жоғары тәжірибелі мұғалім секіру тәртібін ауыстырып, оқушыны жаттықтырады. бірінші секіру.Бұл оның бойында «Мен біріншімін» деген мақтаныш пен құрмет сезімін оятады.Ол өзін беделді сезінеді және жаттығуды жақсы орындауға тырысады.

Жан-жақты дайындалған түрлі пікірталас, пікірталас, талдау, ізгілік іліміне бейімдеу, өз-өзіне деген сенімділікті арттыру тәрбие жұмысының тамаша әдістерінің бірі сияқты[5-6].

Жоғары адамгершілік қасиеттерді дамыту. Жоғары адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру оқушының іс-әрекетін оқыту процесімен кешенді түрде жүзеге асырылады. Білім мен өзіне деген сенімділікке негізделген таза қозғалыс жаттығулары ізгілікке жетелейді. Сонда ғана ізбасар өз әрекеттерінің логотиптерін түсінеді. Физиологиялық мәдениет сабақтарындағы функционалдық қатынас оқушы арқылы белгіленген батылдықты, табандылықты, күштілікті, табандылықты және парасаттылықты сұрайды және иә, ол осы қасиеттерді жетілдіруге мүмкіндік береді. Әрине, мектеп кодексі оқушылардан шамадан тыс

энергияны, тәуекелді немесе анық емес батылдықты талап етпейді. Өйткені, педагогикалық тәжірибеде «Ерік», «Ерлік», «Шыдамдылық» қолданылады [7].

Әдебиеттер тізімі

1. Оңалбек Ж.К. Болашақ мұғалімдерді оқушылардың дене шынықтыру – сауықтыру жұмыстарын ұйымдастыруға дайындаудың ғылыми – педагогикалық негіздері. Түркістан, 2007
2. Төтенайдың Б., Тайжанов С. Дене тәрбиесі. Алматы, 2001
3. Қасымбеков Ж.А. Дене тәрбиесі мен спорт арқылы тәрбиелеу жүйесі. –Алматы. 2005
4. Абишев К.С. Ұлттық ат ойындары. – Шымкент 2009 ж
5. Джанабаев К.Т. Балалар үйінде тәрбиеленушілердің дене тәрбиесі.– Алматы. 2003
6. Қасымбеков Ж.А. Дене тәрбиесі мен адамгершілік тәрбиесінің өзара байланысы. Ізденістер, нәтижелер. №1 2004
7. Калтаев А.А. Қазіргі дене тәрбиесі мен спорттың құрылымы, оның негізгі түсініктері. Международная научно-практическая онлайн-конференция «Путь независимости: ориентиры и перспективы» [Internet]. 2021 Dec 3; Available from: http://dx.doi.org/10.53355/r0288-3118-1066-i

Түйін

Предоставленная статья посвящена спросу о важности обучения физиологической культуры в сегодняшних вузах. Составитель разглядывает значительность и свойство физиологического обучения в ходу высококлассной подготовки студентов, например учащихся преподавательского профиля. В работе представлены цели, задачи, формы, преподавательские обстоятельства и средства физиологического обучения учащихся вуза. В теоретической доли рассматривается пространство физиологического обучения в преподавательских вузах, его значение в формировании сплетни и физиологических достоинств ребенка. В практической доли презентованы итоги исследования, командированного для установление взаимоотношения учащихся преподавательского университета к объекту «Физическая контркультура и картинг (общая физиологическая культура) по выбору». Предложения, доставленные в статье, препровождают собой вероятные пути компании просветительной деловитости в вузе, командированные на формирование подготовленности учащихся преподавательских институтов к оздоровительной деятельности, споспешествующие увеличению динамичности и вариативности просветительного процесса.

Abstract

Ұсынылған мақала бүгінгі университеттерде физиологиялық мәдениетті оқытудың маңыздылығына деген сұранысқа арналған. Құрастырушы физиологиялық тәрбиенің маңызы мен қасиетін студенттерді, мысалы, педагогикалық профильдегі студенттерді жоғары дәрежеде дайындау барысында қарастырады. Жұмыста университет студенттерін физиологиялық тәрбиелеудің мақсаттары, міндеттері, формалары, оқыту жағдайлары мен құралдары көрсетілген. Теориялық бөлімде ЖОО оқытудағы физиологиялық тәрбие кеңістігі, оның өсектің қалыптасуындағы маңызы және баланың физиологиялық ізгі қасиеттері қарастырылады. Практикалық бөлімде оқытушы ЖОО студенттерінің «Физикалық қарсы мәдениет және картинг (жалпы физиологиялық мәдениет) таңдау» объектісімен қарым-қатынасын орнату мақсатында жіберілген зерттеу нәтижелері берілген. Мақалада келтірілген ұсыныстар оқу-тәрбие процесінің динамизмі мен өзгермелілігін арттыруға ықпал ете отырып, оқу орындары студенттерінің сауықтыру іс-шараларына дайындығын қалыптастыру үшін жіберілген университеттегі білім беру тиімділігінің компанияның ықтимал жолдарын білдіреді.

УДК 796/799

А. Испандиярова[1*], Г.Т. Тажиметова[1], Д.А. Сапахов[2], Н. Таджимуратов[1], Ж.А. Азимбаев[2]

[1]к.п.н., доцент, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
[1]ст. преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
[2]магистр, Центрально-азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан
[1]магистр, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
[2]магистр, Центрально-азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан
[*]**Автор для корреспонденции:** adilbek.kilibaev@auezov.edu.kz

ЛЕГКАЯ АТЛЕТИКА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Аннотация

Лёгкая атлетика - наиболее массовый вид спорта, способствующий всестороннему физическому развитию, так как объединяет распространённые и жизненно важные движения (ходьба, прыжки, бег, метания). Данная статья посвящена основам здорового образа жизни. Легкоатлетические упражнения благотворно воздействует на все группы мышц, укрепляет двигательный аппарат, улучшают деятельность дыхательных органов, сердечно-сосудистой системы. Систематические занятие легкой атлетикой проводится на свежем воздухе, а также, то, что не нужно использовать какое-то сложное оборудование. Именно поэтому легкая атлетика очень популярна во многих странах мира. Влияние легкоатлетических упражнений на организм очень огромно. Человеку достаточно заниматься и выполнять физические дозированные нагрузки, укреплять здоровье, и всегда оставаться в физической норме. Из здоровья каждого молодого поколения и жителя нашего государства, складывается здоровье нации.

Ключевые слова: легкая атлетика, здоровье, бег, ходьба, физические нагрузки, сердечно-сосудистая система.

Трудно найти вид спорта, который имел бы такую древнюю и богатую событиями историю, как легкая атлетика. Бег, прыжки и метания родились вместе с человеком, были тесно связаны с его трудом и бытом. Поэтому естественно, что основой первых игр, развлечений, а затем и соревнований у всех народов стали именно легкоатлетические упражнения.

Считается, что спорт начал свое развитие в Древней Греции. С греческого «атлетика» переводится как «борьба», «упражнение». Тех, кто состязался в силе и ловкости называли атлетами. Легкая атлетика составляла основу спортивной программы первых олимпийских игр [1].

Начало же современной легкой атлетики относят к третьему-четвертому десятилетию XIX века, когда в Англии прошли первые соревнования в колледже города Регби. Затем в конце XIX века во многих странах стали появляться различные клубы, лиги и пр.

Первым же официальным международным соревнованием по легкой атлетике считают розыгрыш олимпийских наград в Афинах в 1896 г. С этого времени данный вид спорта прочно занял позиции в программе последующих Олимпийских игр. И если первое олимпийское появление легкой атлетики состояло всего лишь из 12 видов, то сейчас их более 40. Интересен и тот факт, сначала на легкоатлетические арены Олимпиад выходили одни мужчины. Только в 1928 г. в Амстердаме в Олимпиаде приняли участие женщины. И во всех пяти видах программы они установили мировые рекорды [2]!

Сейчас занятия легкой атлетикой включили в себя ходьбу, бег, прыжки, метания. Этим видом спорта занимаются многие десятки тысяч людей. Кто-то – как спортсмен, кто-то – как любитель. Занятия легкой атлетикой доступны для каждого. Как правило, тренировки по этому виду спорта можно проводить на свежем воздухе, например, в парке, на стадионе и даже в лесу. Массовость легкой атлетики заключается в разнообразии входящих в нее

упражнений, а также то, что не нужно использовать какое-то сложное оборудование. Именно поэтому легкая атлетика популярна во многих странах мира. И недаром ее называют Королевой спорта.

Занятия легкой атлетикой с детства приучают человека к здоровому образу жизни, к режиму. Являясь составляющей частью государственной системы физического воспитания, легкая атлетика включена в учебные программы учащихся и средней школы, и техникумов, и высших учебных заведений, а также в тренировочные планы всех видов спорта. В деятельности различных спортивных клубов и обществ секции по легкой атлетике занимают ведущее место [3].

Наиболее простое и доступное упражнение – это оздоровительный бег. Им занимаются сотни миллионов людей разного возраста на нашей планете. Воздействие на организм человека оздоровительного бега огромно. Он вырабатывает выносливость, помогает снять отрицательные эмоции, понижает риск миокарда, избавляет от бессонницы, помогает снизить лишний вес, повышает сопротивляемость организма действию неблагоприятных факторов внешней среды.

Обследования показывают, что при занятии бегом основные показатели деятельности сердечно-сосудистой системы даже у пожилых людей мало отличается от данных молодых. Также исследователи установили, что у тех, кто занимается бегом регулярно, увеличивается массы левого желудочка, что ведет к повышению работоспособности сердца, а значит и к поддержанию стабильного уровня здоровья. Ими же доказано, что у занимающихся бегом задерживается уровень снижения работоспособности в среднем на 15–20 лет.

У «бегунов» снижена вязкость крови, что уменьшает опасность образования тромбов, а значит и инфаркта. У людей старшего возраста занятия бегом поддерживают все звенья опорно-двигательного аппарата, сдерживают развитие различных дегенеративных изменений, связанных с возрастом и гиподинамией, улучшают эластичность связок, снижают развитие артрозов.

При регулярных занятиях бегом человек становится активным, собранным, целеустремленным, что позволяет повысить свою самооценку, стремление достичь больших высот, принимая участия в разного уровня соревнованиях. В таблице приведена примерная продолжительность физкультурных занятий [4].

Таблица 1 - Примерная продолжительность физкультурных занятий

№	Форма занятий	Продолжительность (мин.)
1.	Утренняя гимнастика (зарядка)	15 - 20
2.	Физкультминутки и физкультпаузы дома, на работе	10 - 15
3.	Самостоятельные занятия	45 - 60
4.	Прогулка перед сном	30 - 35

Еще одно из упражнений легкой атлетики, влияние которого на здоровье человека нельзя обойти, это спортивная ходьба. Она отличается от бега своей техникой. По мнению многих специалистов, спортивная ходьба даже полезнее бега в своем общеукрепляющем действии на организм. Особенно она полезна для девушек, т.к. помогает исправить недостатки фигуры.

Занятия спортивной ходьбой увеличивают аэробную, а также анаэробную нагрузки. Аэробные нагрузки, по мнению специалистов, считаются лучшим способом укрепить здоровье и поддержать активный жизненный тонус. Во время таких нагрузок общее физическое состояние улучшается, снижается уровень холестерина в крови, риск инфаркта, укрепляется мускулатура, иммунитет, корректируется вес.

Ходьба является самым безопасным видом двигательной активности. Ею может заниматься практически любой человек от подростка до пожилого человека.

Исследователи определили, что человек должен проходить порядка 10 км в день. При этом темп ходьбы должен быть быстрым. Для начала можно, например, ежедневно ходить пешком на работу и с работы, постепенно увеличивая длину пути. При этом надо следить, чтоб не возникала отдышка, и не появлялось
обильное потоотделение. Обязательно надо соблюдать нагрузку, проверяя ее так
называемой «разговорной скоростью». Если человек не может во время ходьбы говорить, значит, нагрузка для него велика [5].

Кроме оздоровительных, ходьба имеет ряд и других достоинств. Например, ее можно легко совмещать с умственной и творческой деятельностью. Также во время ходьбы снимаются нервное напряжение, отрицательные эмоции. Психологи, например, рекомендуют ходить с работы домой быстрым темпом, что поможет разрядить скопившиеся за день переживания, обрести эмоциональное рав новесие [6].

В настоящее время ходьба приобретает огромную популярность во многих Европейских странах и Америке как средство для борьбы с гиподинамией. А в Германии, например, в определенные дни устраиваются пешие прогулки, в которых участвуют тысячи людей.

Несомненное достоинство ходьбы в том, что для нее не существует никаких противопоказаний. Даже гипертоники могут заниматься ею. А врачи рекомендуют ходьбу при многих заболеваниях сердечно-сосудистой, легочной систем, в реабилитационные периоды. Она оказывает укрепляющее действие буквально на весь организм [7].

Таким образом, систематические занятия легкоатлетическими упражнениями убедительно доказывают, что основными источниками и факторами здорового образа жизни, благополучия человека –здоровья, силы, бодрости, долголетия являются:

- физическая активность и труд
- занятие физическими упражнениями и спортом
- походы и туризм
- закаливание
- режим питания
- личная гигиена и отказ от вредных привычек.

В заключении можно сказать, что влияние легкоатлетических упражнений на организм человека огромно. Человеку достаточно совершать элементарные физические нагрузки, чтобы укрепить свое здоровье и всегда оставаться в форме. Из здоровья каждого жителя страны, складывается здоровье нации. Хочется надеяться, что Казахстан будет страной, в которой будут жить психологически уравновешенные и физически здоровые граждане. Легкая атлетика может стать главным помощником для достижения этой цели.

Список литературы

1. Грецов Г.В., Войнова С.Е., Германова А.А. и др. Теория и методика обучения базовым видам спорта: учебное пособие / под ред. Г.В. Грецова и А.Б. Янковского – 2 изд., стер. Москва: Академия, 2014, 288 с.
2. Доскараев Б. М. История физической культуры и спорта. Учебник – Алматы, 2019.
3. Килибаев А. А. Легкая атлетика. Учебник. Алматы: InterPress, 2021, 350 с.
4. Костычаков В.Ф. Физическая культура и спорт как средство здорового образа жизни. оптимизация учебно-воспитательного и тренировочного процесса в учебных организациях высшего образования // Здоровый образ жизни как фактор профилактики наркомании материалы всероссийской научно-практической конференции [Internet]. 2019. Available from: http://dx.doi.org/10.51980/2019_28_309
5. Методика воспитания здорового образа жизни при занятии легкой атлетикой. Доступно на: https://knowledge.allbest.ru/sport/2c0b65625b3bd68a5c43b88421206c36_0.html#text

6. Абдулахатов, А.Р. Легкая атлетика — спортивно-педагогическая дисциплина в поддержании здорового образа жизни / А. Р. Абдулахатов, Б. А. Кушмуродов, Ш. У. Атамуродов // Молодой ученый. — 2017. — № 8 (142). — С. 386-388.
7. Расулов Э.Н. Значение лёгкой атлетики в культуре здорового образа жизни // Форум молодых ученых, 2020, С. 241-244.

Түйін

Жеңіл атлетика-бұл жан-жақты физикалық дамуға ықпал ететін ең танымал спорт түрі, өйткені ол жалпы және өмірлік қозғалыстарды (жүру, секіру, жүгіру, лақтыру) біріктіреді. Бұл мақала салауатты өмір салтының негіздеріне арналған. Жеңіл атлетика жаттығулары барлық бұлшықет топтарына пайдалы әсер етеді, қозғалтқыш аппаратын нығайтады, тыныс алу органдарының, жүрек-тамыр жүйесінің жұмысын жақсартады. Жүйелі жеңіл атлетика сабағы ашық ауада өткізіледі, сондай-ақ қандай да бір күрделі жабдықты пайдаланудың қажеті жоқ. Сондықтан жеңіл атлетика әлемнің көптеген елдерінде өте танымал. Жеңіл атлетика жаттығуларының ағзаға әсері өте зор. Адамға физикалық дозаланған жаттығулармен айналысу және орындау, денсаулықты нығайту және әрқашан физикалық қалыпта болу жеткілікті. Әрбір жас ұрпақтың және біздің мемлекетіміздің тұрғынының денсаулығынан Ұлт денсаулығы қалыптасады.

Abstract

Athletics is the most popular sport that promotes comprehensive physical development, as it combines common and vital movements (walking, jumping, running, throwing). This article is devoted to the basics of a healthy lifestyle. Athletics exercises have a beneficial effect on all muscle groups, strengthens the motor apparatus, improves the activity of the respiratory organs, the cardiovascular system. Systematic athletics is carried out outdoors, as well as the fact that you do not need to use any complicated equipment. That is why athletics is very popular in many countries of the world. The impact of athletics exercises on the body is very huge. It is enough for a person to engage in and perform physical metered loads, strengthen health, and always remain in physical norm. From the health of each young generation and the inhabitants of our state, the health of the nation is formed.

ӘОЖ 541.18

О.А. Кулманова*, Ғ.С. Қаратаев
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
PhD доктор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент автора:** adinaa751@gmail.com

КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКА БАҒДАРЛАМАЛАРЫ КӨМЕГІМЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Түйін

Бұл мақала графикалық кескіндерді өңдеу технологиясын зерттеу арқылы информатика сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған. Оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға және жетілдіруге әсер ететін осы тақырыпты оқытудың формалары, әдістері мен құралдары қарастырылады. Компьютерлік графикада компьютерлер кескіндер жасау үшін де, сол немесе басқа жолмен алынған және компьютерде сақталған визуалды ақпаратты өңдеу үшін де қолданылады. Бүгінгі таңда біздің елімізге шығармашылық шешім идеяларын қабылдауға және жүзеге асыруға қабілетті адамдар қажет. Н. Ә. Назарбаев білім беру қоғамымыздың басты міндеттерінің бірі - бәсекеге қабілетті кадрлық әлеуетті тәрбиелеуге сәйкес келетін мүлдем жаңа кезеңге өтуі тиіс деп бірнеше рет айтқан. Қазіргі білім берудің мазмұны мен құрылымы жаңартылған кезде оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жаңа бағытты ашады және одан әрі түсінуді талап етеді. Сондықтан осы қазіргі кезеңде жаңа инновациялық педагогикалық технологиялар арқылы оқушылардың негізгі құзыреттіліктерін сапалы қалыптастыру және дамыту маңызды.

Кілттік сөздер: Компьютерлік графика, вектор, үш өлшемді модельдеу, анимация, бейнемонтаж, ғылыми графика, іскерлік графика, дизайн графикасы.

Кіріспе

ЭЕМ-ның құрылуынан кейін оған тиісті компьютерлік графика да пайда болды, ол қазір әлемдік технологиялардың бірден-бір бөлігі болып табылады. Бастапқыда ол векторлық графика болды – бұл қағазда не болмаса экранда нүктелердің орналасу ретін анықтайтын «вектор» деп аталып кеткен функциялар арқылы кескінді құрастыру болып келеді. Мысалға графигі шеңбер, түзу сызық және т.б. болып келетін функциялар. Осындай «векторлардың» қосылуынан векторлық суреттер пайда болады. Компьютерлік техника мен технологиялардың дамуымен бірге графикалық объектілерді құрастырудың көптеген тәсілдері пайда болды.

Ақпараттың әртүрлі көлемін адам көру мүшелері арқылы жақсы анықтап зерттейді. Былай қарағанда адамға кішкентай кезінде-ақ суреті бар кітаптар ұнаған. Ақпараттың үлкен көлемін басқадай зерттеу мүмкін емес. Мысалы мемлекет бюджеті туралы үлкен таблицаны алайық. Оны оқығанша диаграммасын қарай салған жөн деп санаймын, осы диаграмма арқылы ол адам есінде қалуы мүмкін. Сондықтан кез-келген мамандар арасында графикалық мәліметтер қолдану көлемі ұлғаюда. Бұл ізденіс жұмыста компьютердің графикалық құрылысы туралы қысқаша мәліметтер беріледі. Өйткені қазіргі уақытта графикалық құрастыру өте қарқынды дамуда және қазіргі кезде программалық құралдар нарығы графикалық суреттер арқылы жұмыста автоматизациялауды қолданып белгілі бір нәтижелерге қол жеткізуге болады. Менің мақаламның тақырыбы «Компьютерлік графика бағдарламалары көмегімен оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру» болғандықтан білім беруді іргелендіру жағдайында болашақ информатика мұғалімдеріне компьютерлік графиканы оқытудың мазмұнын анықтау және оқыту әдістемесін жасау болып табылады [1].

Нәтижелер мен талқылау

Компьютерлік графика-бұл адам қызметінің кез-келген саласында дербес компьютерді қолданудың ең танымал бағыттарының бірі. Әр бағыт үшін графикалық бағдарламалар немесе графикалық пакет деп аталатын арнайы бағдарламалық жасақтама жасалады. Қазіргі уақытта көптеген дизайнерлер үшін компьютер мен кескін бағдарламалық жасақтамасы негізгі жұмыс құралдарына айналды. Полиграфистер, кинорежиссерлер және суретшілер туралы да айтуға болады. Компьютерлік графикалық бағдарламаларды пайдалану дизайнерлерге бірнеше нұсқалардың ішінен ең сәттісін таңдап, шығармашылық идеяларын тезірек жүзеге асыруға көмектеседі. Кітаптар мен газеттердің шығуын қамтамасыз ететін заманауи полиграфиялық технологияларда компьютерлер мен бағдарламалық қамтамасыз ету басты рөл атқарады. Барлық дерлік баспа басылымдары компьютерлік орналасу бағдарламалары арқылы дайындалады. Оның жұмысы үшін мәтін де, иллюстрациялар да сандық түрде ұсынылуы керек. Бұл оларды компьютерлік графиканың арнайы бағдарламалары – баспа жүйелері арқылы өңдеу мүмкіндігін білдіреді. Дәстүрлі графикалық техникада дайындалған иллюстрациялар, сондай-ақ баспадағы фотосуреттер компьютерлік графика әдістерімен сканерленеді және өңделеді. Кітап иллюстрациясы жанрында жұмыс істейтін көптеген графикалық суретшілер компьютерлік графика бағдарламаларын пайдаланады. Мультфильмдер жасау кезінде суретшілер қолмен тірек кадрларын салады, содан кейін олардың үстінен барлық аралық кадрларды салады. Компьютерлік графика әдістерін қолдану, егер кадрлардағы кескін өзгерістері шамалы болса, автоматты түрде аралық кадрларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, бұл шығармашылық жұмыстың тиімділігін арттыра отырып, анимациялық фильмдер мен бейнелерді жасау уақытын қысқартуға мүмкіндік береді. Кинодағы компьютерлік графика құралдары фильм түсіру шығындарының өсуі үнемдеу жолдарын іздеуге мәжбүр болған кезде қолданыла бастады және компьютерлік графика осы мағынада өте тиімді құрал болып шықты. Сандық

бейне монтаждау технологиялары қымбат декорацияларды салудан бас тартуға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, кинодағы цифрлық технологиялар сұлулықтың кадрларын жасауға мүмкіндік береді. Компьютерлік графика құралдары фотографтардың жұмысында да қолданылады. Іс жүзінде фотографтар фотосуреттерді өңдеу, түстерді реттеу және фотомонтаждау үшін компьютерлік графика құралдарын пайдаланады. Компьютерлік графиканы қолданудың осы бағыттарынан басқа, ғылыми графика, іскерлік графика, дизайн графикасы сияқты бағыттар бар, сондықтан кескіндер қолданылатын адам қызметінің кез-келген саласында компьютерлік графиканың әдістері мен құралдары сұранысқа ие [2].

Графикалық бағдарламалармен жұмыс істеудің техникалық әдістерін меңгеру интеллектуалды күш пен еңбекқорлықты қажет етеді. Бірақ оларды игеру нәтижесінде шығармашылық жұмыстың тиімділігі артады. Оқушылар компьютерлік графиканың негіздерін үлкен қызығушылықпен түсінеді, оның мәнерлі әсерлері мен сарқылмас мүмкіндіктеріне сүйенеді және осы бағытта мамандық таңдау кезінде алған білімдерін қолданудың өзектілігін түсінеді. Бейнелеу өнері сабақтарына қатысатын балалар үшін компьютерлік графика үлкен қызығушылық тудырады, өйткені ол шығармашылық қиялды, көркемдік талғамды, қиялды дамыту, кеңістіктік ойлауды қалыптастыру, жұмыс істеу дағдыларын дамыту міндеттерін орындай отырып, изостудиядағы сабақтарды тиімді толықтырады. Бірақ айтарлықтай нәтижеге жету үшін тек құмарлық пен шығармашылық қиял жеткіліксіз, жігіттер интеллектуалды және ерікті күш-жігерді қажет етеді. Олардың дизайнын жүзеге асыру үшін оларға графикалық бағдарламалар туралы білім және техникалық әдістерді сенімді пайдалану қажет. Бұл әдістерді жеткіліксіз білу және түсіну күнделікті операциялардың үлесін арттырады, шығармашылық процеске аз уақыт қалдырады. Шығармашылық өзін-өзі көрсетуге деген мотивация-бұл өзінің жеке басын ашуға және іске асыруға, оның қиялынан туындаған жаңа, ерекше нәрсе жасауға деген ұмтылыс [7].

Компьютерлік технологиялар балаларға әртүрлі бағыттарда жұмыс істеуге, қолданылатын эффектілерді, түс шешімдерін, композицияларды таңдауға негізделген жеке шығармашылық қолжазбаны жасауға кең мүмкіндіктер береді. Компьютерлік графикамен жұмыс барысында балалар компьютерлік бағдарламалардың интерфейстерімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырады, техникалық әдістерді меңгереді, векторлық графика мен растрлық ерекшеліктерді түсінеді. Оқушылар оқу процесінде принтер мен сканерді белсене пайдаланады, фотосуреттермен жұмыс істейді. Графикалық редакторларды зерттей отырып, балалар сурет сабақтарында алған білімдерін қолданады, бірақ сонымен бірге мүмкіндіктері мол ортада жұмыс істейді. Олар градиенттерді қолдана алады, түспен тәжірибе жасай алады, композициялық, колористикалық нұсқаларды тез өзгерте алады. Осылайша, оқу процесінде баланың қабілеттерін дамытуға болады. Компьютерлік графикамен айналысатын бала өзінің қабілетін белсенді түрде кеңейтеді, әртүрлі суреттермен жұмыс істеу дағдыларын игереді, қабылдауды дамытады және жаттықтырады, зерттеу дағдылары мен оңтайлы шешім қабылдау қабілеттерін қалыптастырады. Оқу процесінде өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен дамытудың негізгі аспектілерінің бірі оқушылардың интеллектуалды және шығармашылық дамуы болып табылады. Қазіргі уақытта балаларға ассимиляция үшін ұсынылатын ақпараттың көлемі мен күрделілік деңгейі үнемі артып келеді, сондықтан оқушылардың интеллектуалды даму процесі қарқындылық пен шығармашылықты қажет етеді. Оқытудың қарқындылығын арттырудың бір жолы – компьютерлік оқыту технологияларын пайдалану. Компьютерлік графиканы игеру нәтижесінде алынған білім мен дағдылар үш өлшемді модельдеу, анимация, бейнемонтаж, виртуалды шындық жүйелерін құру саласындағы шеберлікті одан әрі жетілдірудің негізі болып табылады. Кәсіби құзыреттіліктерді үнемі жаңартып отыру және кеңейту қажеттілігі ақпараттық қоғамның қазіргі жағдайына байланысты [5].

Білім берудің қазіргі кезеңінде балалардың өз бетінше ойлау, білім алу және қолдану,

қабылданған шешімдерді мұқият қарастыру және іс-әрекеттерді нақты жоспарлау қабілетін қалыптастыруға баса назар аударылады. Инновацияларды енгізу екі позициядан қарастырылады:

- бұл мұғалім мен оқушылардың бірлескен шығармашылық процесінің нәтижесі
- бұл мұғалімнің жаңа технологияларды қолдану процесі.

Бұл ретте олардың тиімділігін арттыруға бағытталған оқыту мен тәрбиелеудің мазмұны мен технологиясы өзгереді. Оқыту белсенді бола бастайды, оқушының жеке қажеттіліктерін ескеретін және өзін-өзі дамыту механизмі іске қосылатын жеке тұлғаға әсер етудің осындай технологиялары мен әдістерін қолдануға бағытталған. Мұның бәрі шығармашылық білімге, адамның өмір бойы үздіксіз білім алуына бағытталған заманауи білім беру жүйесіне сәйкес келеді. Білім беру бағдарламасын іске асыру процесінде технологиялық инновациялар (оқытудың жаңа әдістері мен тәсілдері) да, ұйымдастырушылық инновациялар да қолданылады:

- Іскерлік ойындар (кәсіби немесе басқа қызметті модельдейтін жағдайларды модельдеу әдісі)
- Жоба әдісі (жоба – бірегей өнімді жасауға бағытталған мақсатты іс-шара, іздеу, зерттеу қызметінің дағдыларын, өз қызметін дұрыс ұйымдастыра білу қабілетін дамытады)
- Шешім қабылдау технологиясы
- Зерттеу қызметі (баламен бірлесіп талқылау және проблемаларды шешу баланың зерттеу қызметінің алғашқы көрінісі болып табылады, бұл ойлау икемділігі мен терминологияны меңгеруге әкеледі) [6].

Шығармашылық және интеллектуалдық қабілеттерді дамыту әр түрлі шығармашылық тапсырмалар мен жобалар арқылы жүзеге асырылады, олар білімнің кешенді сынағы болып табылады және оқушылардың идеяларын жүзеге асыру үшін негіз ретінде қолданылады. Оқу жобасы – бұл оқушылардың келесі құзыреттіліктерін дамытуға мүмкіндік беретін оқыту және тәрбиелеу құралы:

- қызметті жоспарлау
- қажетті ақпаратты іздеу, оны жүйелеу
- әр түрлі, соның ішінде стандартты емес жағдайларда білім, білік және дағдыларды қолдану
- соңғы дизайн өнімін жасау үшін қажетті технологияларды таңдау, игеру және пайдалану
- қызмет пен оның нәтижелерін таныстыру [2].

Осы компьютерлік графиканың ішінде зерттеу тақырыбыма сай 3D сканерді алатын болсам, жалпы білім беру үдерісіндегі 3D сканерлер оқушыларға кеңістіктік ойлау дағдыларын, әртүрлі бағдарламалық құралдарда жұмыс істеу қабілеттерін белсенді дамытуға мүмкіндік береді. Егер оқушы өзінің кәсіби іске асырылуын интерактивті технологиялар мен бағдарламалау саласымен байланыстыруды жоспарламаса да, 3D сканермен жұмыс тәжірибесі ешқашан артық болмайды.

Мектепте 3D сканерді қолдану ерекшеліктері. 3D сканері нақты масштабта көрнекі құралдардың үш өлшемді көлемді модельдерін алуға мүмкіндік береді. Алынған прототиптерді модельдеуде, жобалауда және басып шығаруда қолдануға болады. Бағдарламалау, жобалау, бейнелеу өнері, табиғи және нақты пәндер сабақтарында 3D сканерді қолдану білім беру процесін нәтижелі, заманауи және қызықты етуге мүмкіндік береді. Жалпы білім беретін мектептердегі сабақтарда үш өлшемді сканерлеуді қолдану болашақ студенттерді келесі мамандықтарға дайындауға мүмкіндік береді:

* Инженерлер, сәулетшілер, дизайнерлер;
* Суретшілер мен дизайнерлер;
* Медицина қызметкерлері;
* Мұражай мамандары, зерттеушілер.

3D сканердің жоғары дәлдігі кез-келген күрделіліктегі заттардың модельдерін: өнер

туындыларын, қондырғыларды, табиғи объектілерді, техникалық механизмдерді, макеттерді, архитектуралық модельдерді тез цифрландыруға, егжей-тегжейлі жасауға мүмкіндік береді [3].

3D сканері қалай жұмыс істейді деген сұраққа келетін болсақ, жұмыс барысында үш өлшемді сканер материалдық объектілерді зерттейді, содан кейін сандық форматта нақты модельдерді қайта жасайды. Жұмыс өрісін жарықтандыру үшін лазерлік сәуле немесе арнайы шам қолданылады. 3D сканердің жұмыс принципі қолданылатын технологиямен анықталады. Қолданылатын технологияға қарамастан, жабдық бірыңғай қағидат бойынша жұмыс істейді. Жарық пен орнатылған камераның көмегімен құрылғы әртүрлі жазықтықтардан физикалық объектіге дейінгі қашықтықты бағалайды. Әрі қарай, әртүрлі камералардан алынған суреттер біріктіріледі. Суреттерді бағалағаннан кейін құрылғы экранында дайын көлемді модель пайда болады. Егер құрылғы лазерлік сәулеленуді қолданса, онда әр түрлі бұрыштардан қашықтық сәулемен өлшенеді. Алынған ақпарат негізінде жабдық автоматты режимде нақты координаттар шығарады. 3D модель сканері лазерлік немесе оптикалық сканерлеу технологиясын қолдана отырып жұмыс істейді. Лазерлік құрылғыда жабдық дайын модельді дәлірек қайталайтын лазерлік қашықтық өлшегіштер арқылы жұмыс істейді. Мұндай жабдықты пайдалану жылжымалы объектілермен жұмыс істеген жағдайда өте қиын болады, сондықтан мұндай құрылғыларды бөлмеде қолдану ұсынылады. Оптикалық технология негізінде жабдықты пайдаланған жағдайда қауіпсіздіктің екінші класты лазері қолданылады. Құрылғылардың бұл түрлері өңдеудің максималды жылдамдығымен ерекшеленеді, сондықтан кез-келген бұрмаланулар, тіпті жылжымалы объектілермен жұмыс істегенде де алынып тасталады. Оптикалық сканерлер айна, жылтыр және мөлдір заттармен жұмыс істеуге ұқсамайды [4].

Қорытынды

Цифрлық трансформациялауды қалыптастыру жоғары стратегиялық деңгейдегі басты міндет болып табылады. Жоғары білімнің цифрлық трансформациялануы - бұл бүкіл қоғамға әсер ететін өзгерістер процесінің бөлігі. Әлемде төртінші өнеркәсіптік революция басталды, ал экономиканы кеңінен цифрландыру автоматика, роботтандыру, робототехника және мехатроника, жасанды интеллект, 3D объектілерді модельдеу технологиясы сияқты элементтерді зерделеу, «үлкен деректермен» алмасу қажеттілігін тудырады. Сондықтан төртінші өнеркәсіптік революция элементтері негізінде студенттерді оқытуға қажетті озық сандық технологиялар мәселесін шешуге болады. Робототехника саласы индустриалды революция мен экономиканың қазіргі дамуының маңызды бағыты бола отырып мамандарды, оның ішінде робототехника мұғалімдерін дайындауды талап етеді. Мектептерде, колледждерде, университеттерде робототехника мен мехатроника бойынша негізгі және қосымша сабақтарды өткізетін мұғалімдерді кеңінен оқыту маңызды мәселе болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Аркабаев, Д.А. Компьютерлік графика және оны қолдану салалары// Жас ғалым, — 2020, № 4 (294), — Б. 14-18.
2. Алешкина О.В. Особенности факультатива по компьютерной графике для учащихся 9-х классов средней школы [Текст] / О. В. Алешкина // Молодой ученый. — 2013, — №8, — С. 367-369.
3. Аверин, В.Н. Компьютерная графика: Учебник / В.Н. Аверин. - М.: Academia, 2016, — 304 с.
4. Михалина, А. Д. Технологии компьютерной графики и их практическая реализация / А. Д. Михалина, Т. С. Логвинова, Н. В. Польшакова. // Молодой ученый. — 2017, — № 2 (136), — С. 58-61.

5. Пантюхин П., Быков А., Репинская А. Компьютерная графика. В 2 частях. – М.: Форум, Инфра-М, 2007, — 88 с.
6. Сакулина Ю.В.. РожинаИ.В. Компьютерная графика как средство формирования профессиональных компетенций // Педагогическое образование в России. – 2012, - № 6, — С. 76 -80.
7. Боресков, А.В. Компьютерная графика: Учебник и практикум для прикладного бакалавриата / А.В. Боресков, Е.В. Шикин. - Люберцы: Юрайт, 2016, — 219 с.

Аннотация

В статье рассмотрено развитие творческих способностей учащихся на уроках информатики путем изучения технологии обработки графических изображений. Рассматриваются формы, методы и средства обучения данной теме, влияющие на раскрытие и совершенствование творческого потенциала учащихся. В компьютерной графике компьютеры используются как для создания изображений, так и для обработки визуальной информации, полученной тем или иным образом и хранящейся в компьютере. Сегодня нашей стране нужны люди, способные принимать и реализовывать идеи творческих решений. Н.А.Назарбаев не раз говорил, что образование должно перейти на совершенно новый этап, соответствующий одной из главных задач нашего общества - воспитанию конкурентоспособного кадрового потенциала. По мере обновления содержания и структуры современного образования развитие творческих способностей учащихся открывает новое направление и требует дальнейшего понимания. Поэтому на данном современном этапе важно качественное формирование и развитие ключевых компетенций учащихся через новые инновационные педагогические технологии.

Abstract

This article is aimed at developing students creative abilities in computer science lessons by studying the technology of processing graphic images. The forms, methods and means of teaching this topic that affect the disclosure and improvement of the creative potential of students are considered. In computer graphics, computers are used both to create images and to process visual information obtained in one way or another and stored in a computer. Today, our country needs people who are able to perceive and implement the ideas of creative solutions. N.A.Nazarbayev has repeatedly said that education should enter a completely new stage, corresponding to one of the main tasks of our society - the education of competitive personnel potential. When the content and structure of modern education is updated, the development of students ' creative abilities opens up a new direction and requires further understanding. Therefore, at this present stage, it is important to qualitatively form and develop the core competencies of students through new innovative pedagogical technologies.

УДК 37.013:811.161.1

А.К. Мырзабекова*, А.М. Джазылова
к.ф.н., ст. преп., Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, ст. преп., Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** aikas@mail.ru

РАЗВИТИЕ НАУЧНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «6В07131 – АВТОСЕРВИС И ФИРМЕННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ»

Аннотация

Профессиональная деятельность бакалавров образовательной программы «6В07131 – Автосервис и фирменное обслуживание» относится к разряду лингвоинтенсивных, где речь является профессиональным инструментом, от владения которым зависит успех деятельности. Эффективное осуществление профессиональных функций требует от бакалавра высокого уровня сформированности речевой культуры, которая имеет особое значение в ряду модельных

характеристик представителей данной области знаний. В данной работе в процессе подготовки бакалавра к будущей профессиональной деятельности рассматриваются различные способы формирования речевого компонента профессиональной культуры, а также подчеркиваются преимущества использования коммуникативно-деятельностного подхода в формировании профессиональных коммуникативных умений и навыков. Активные формы проведения занятий могут служить преподавателю своеобразной формой контроля знаний, зачастую более информативной, нежели тестирование, а студенту – своеобразным «тренажером», помогающим отработать навыки оперирования профессиональной информацией.

Ключевые слова: профессиональная речь, профессиональное общение, речевая деятельность, культура речи.

Введение. Профессиональная деятельность бакалавров образовательной программы «6В07131 – Автосервис и фирменное обслуживание» относится к разряду лингвоинтенсивных, где речь является профессиональным инструментом, от владения которым зависит успех деятельности. Эффективное осуществление профессиональных функций требует от бакалавра высокого уровня сформированности речевой культуры, которая имеет особое значение в ряду модельных характеристик представителей данной области знаний.

Теоретический анализ. Исследователи отмечают, что в настоящее время уровень профессионально-речевой культуры выпускников высших учебных заведений не соответствует тем высоким требованиям, которые предъявляет к ним общество. Этим обусловлено внимание ученых к названной проблеме (В.А. Артемов, Т.А. Ладыженская, В.В. Соколова и др.) [1]. Комплексный анализ научно-педагогических источников показал, что изучение проблемы речевой подготовки будущих бакалавров в последние годы идет по следующим направлениям:

- взаимосвязь и взаимовлияние речи и профессиональной деятельности;
- разработка перспективных направлений реализации идеи обучения правилам речевого мастерства в контексте профессиональной деятельности.

Общепризнано, что речевая деятельность человека является самой сложной и самой распространенной, она предшествует, сопровождает, формирует и составляет основу любой другой деятельности. Речевую деятельность рассматривают и как совокупность психофизиологических работ организма, обеспечивающих построение речевых высказываний, и как процесс, который складывается из деятельностных актов, характер и содержание которых зависят от ситуации общения. Поэтому в задачи речевой подготовки будущих бакалавров входит формирование у них определенных умений и навыков, необходимых в профессионально значимых ситуациях [2].

К числу профессиональных относятся интеллектуальные умения, отражающие степень профессиональной подготовки бакалавра, гибкость мышления, владение методологическими представлениями, обеспечивающими ориентировку в изменяющихся условиях, а также коммуникативные умения, отражающие способность человека решать средствами современного русского литературного языка те или иные коммуникативные задачи в различных ситуациях профессионального общения.

Коммуникативные умения носят многоуровневый и многокомпонентный характер, они складываются из экстралингвистических умений (собирать и систематизировать материал, учитывать личность адресата, сознавать ситуацию общения) и лингвистических, которые, в свою очередь, делятся на языковые и речевые.

Языковые умения отражают способность индивида правильно идентифицировать стилевую принадлежность и эмоционально-экспрессивную окраску языковых средств и в соответствии с этим осуществлять их точный отбор и уместное употребление.

Речевые умения характеризуют способность человека комбинировать различные навыки в соответствии с целями и условиями коммуникации [3].

Работа по формированию языковых и речевых умений проводится не только в процессе изучения речеведческих дисциплин, она должна носить межпредметный характер, что обеспечит необходимый уровень профессиональной коммуникации. Однако большинство исследователей отмечают несостоятельность сложившейся системы обучения языку, развития речи, в том числе и профессиональной. Их позиции объединены пониманием необходимости активного поиска эффективных технологий научных исследований данной проблемы [4].

В настоящее время разрабатываются интеграционные курсы на основе межпредметных связей русского языка, культуры речи, профессиональной риторики, теории речевой деятельности, речевой коммуникации и др., однако работы исследователей в данной области отличаются концептуальными подходами к способам и содержательному наполнению речевой подготовки будущих бакалавров в условиях обучения в высшей школе. Действительно, процесс реформирования системы высшего профессионального образования проявляется в первую очередь в изменении содержательного компонента образовательных программ. Новое назначение образования – переход к образованию, направленному на воспитание человека, способного в ситуациях постоянного выбора находить наиболее оптимальные решения в зависимости от конкретных условий, меняющихся вместе с изменениями в обществе. Выпускники вузов должны не столько получить строго определенный объем знаний, пусть и достаточно большой для современного этапа развития науки, сколько сформировать способности самостоятельно ориентироваться в мире знаний, причем освоение знаний должно стать средством расширения деятельностных способностей индивида [5].

Экспериментальная часть. Мы предположили, что потенциал речеведческих дисциплин будет использован эффективнее при реализации коммуникативно-деятельностного подхода к организации и проведению занятий по дисциплине «Профессиональный русский язык».

В.В. Соколова, исследуя реализацию коммуникативно-деятельностного подхода в обучении русскому языку, формулирует его основные положения следующим образом:

1. Преодоление объектоцентризма. Язык нельзя изучать так же, как физику или математику, ибо он – часть личности. Необходимо выстраивать деятельность обучаемых как деятельность по преобразованию собственного языка, деятельность, направленную на собственное языковое развитие.
2. Материал учебного курса необходимо соотносить с основными этапами и закономерностями психического и речевого развития, возрастными особенностями обучаемых, ориентируясь на ведущую деятельность.
3. В основу обучения должны быть положены лингвистические концепции, рассматривающие язык с точки зрения носителей языка.
4. Овладение языком возможно только в ситуации речевого взаимодействия, коммуникации.

Автор выделяет два основных подхода, лежащих в основе новых программ развития речи, коммуникативных курсов и методик. Первый представляет процесс коммуникации как один из объектов изучения наряду с языковой нормой и языковой системой. Речевое развитие обучающихся в этом случае представляет собой результат такого изучения. Второй подход предполагает непосредственное создание на учебных занятиях ситуаций общения, организованных вокруг определенных тем с использованием определенных речевых жанров. Возможны различные комбинации этих подходов, но общим является то, что при их реализации обогащение речевого опыта происходит за счет включения в речь обучаемых готовых конструкций, моделей, прагматических клише, соответствующих определенным условиям коммуникации. Автор считает целесообразным использовать дополнительные методы построения обучающих курсов – моделирование условий порождения и восприятия

текста, при котором учебная задача ставится таким образом, что при ее решении обучаемый «проживает» процесс понимания текста и преодолевает трудности в выборе языковых средств, помогающих точнее выразить мысль [6].

По нашему мнению, в реализации коммуникативно-деятельностного подхода особую сложность представляет необходимость соотнесения профессиональных знаний и реального речевого опыта студентов, процесса приобретения знаний о языке и процесса овладения языком. Решение этой задачи в учебном процессе вуза связано с организацией активной речевой деятельности обучаемых.

Задачу формирования профессиональной речи мы видим через вовлечение студентов в активное речевое общение в моделируемых (в ходе учебных занятий) условиях будущей профессиональной деятельности. В этих условиях оптимизируется формирование способности устанавливать связь между знанием и ситуацией, а также способности на основе этой связи осуществлять действие, позволяющее решить проблему. Формирование этой общей способности (компетенции) невозможно вне деятельностного подхода [7].

Результаты и их обсуждение. С целью оптимизации процесса подготовки студентов к будущей профессиональной деятельности мы использовали богатый арсенал активных форм проведения занятий, таких как дискуссии, ролевые игры, деловые игры, тренинги, проигрывание квазипрофессиональных ситуаций и т.д. Моделирование профессиональных ситуаций на занятиях по дисциплине «Профессиональный русский язык», проводимых на втором курсе очной формы обучения, помогает студентам выявить и устранить пробелы в речеведческих знаниях, в знании специальной лексики и терминологии.

В ситуациях, максимально приближенных к будущей профессиональной деятельности, студент приобретает навыки оперирования профессионально важной информацией, применения теоретических знаний в решении практических задач, а также упражняется в проговаривании профессионально значимых выражений, конструкций и терминов, в выборе правильной интонации, соответствующей определенной форме делового общения (кадровые, дисциплинарные, организационные, творческие беседы, деловые переговоры, производственные совещания и т.д.) и позиции в иерархии.

В ходе обучения использовался следующий алгоритм: изучение особенностей изучаемой формы делового общения, этапов подготовки, приемов и этических правил проведения; изучение формуляра и реквизитов документов, необходимых в изучаемой ситуации; проигрывание ситуации; оформление соответствующих документов. Для закрепления изученного материала практиковался также групповой анализ проведенных игр и редактирование документов, в содержании и оформлении которых допущены ошибки.

В ходе занятий использовались ситуации, построенные на материале, соответствующем профилю обучения («Автомобильный сервис как общепризнанный метод обслуживания автомобилей», «Автосервисные предприятия и их характеристика», «Требования к качеству услуг автосервиса и документы, их регламентирующие и обеспечивающие», «Фирменный автосервис», «Организация производства на предприятиях автосервиса», «Производственные участки и технологическое оборудование автосервиса», «Организация труда и управление производственной деятельностью СТОА», «Расчет производственной программы, объема работ и численности производственных рабочих АТП»).

Заключение. Необходимо отметить, что студенты проявляют большой интерес к подобным формам занятий, признают их эффективность для своего профессионального становления, отмечают возможность продемонстрировать свои организационные, творческие, креативные способности в ситуациях погружения в профессиональную среду, успешность функционирования в которой во многом зависит от уровня сформированности навыков кодирования и декодирования профессионально значимой информации, навыков организации партнерского и субординационного речевого взаимодействия.

Вместе с тем следует признать, что в последние годы в учебном процессе вузов особенно активно используется тестирование, и что такая форма контроля предпочтительна для большинства студентов, т.к. не требует последовательного и логичного изложения, но дает возможность сделать выбор из предлагаемых вариантов ответов, используя различные методы (исключения, ассоциации и т.д.). Однако тестирование, даже при хорошо продуманных и грамотно составленных тестах, практически не способствует развитию профессиональной речи. В то же время активные формы проведения занятий могут служить преподавателю своеобразной формой контроля знаний, зачастую более информативной, на наш взгляд, нежели тестирование, а студенту – своеобразным «тренажером», помогающим отработать навыки оперирования профессиональной информацией.

Список литературы

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 206 с.
2. Гойхман О.Я. Речевая коммуникация. – М.: ИНФРА-М., 2003. – 269 с.
3. Зеер Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. – М.: Моск. психол. соц. ин-т, 2005. – 217 с.
4. Колетвинова Н.Д. Система формирования профессиональной коммуникации студентов педвузов. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. – 181 с.
5. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности: учеб. пособие. – СПБ.: Знание, 2001. – 496 с.
6. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М.: Русский язык, 2002. – 213 с.
7. Харченко Е.В. Модели речевого поведения в профессиональном общении. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2003. – 434 с.

Түйін

«6В07131 – Автосервис және фирмалық қызмет көрсету» білім беру бағдарламасы бакалаврларының кәсіби қызметі лингвоинтенсивті категорияға жатады, мұнда сөйлеу кәсіби құрал болып табылады, оның табысты болуы оны меңгеруге байланысты. Кәсіби функцияларды тиімді жүзеге асыру бакалаврдан сөйлеу мәдениетін қалыптастырудың жоғары деңгейін талап етеді, бұл білімнің осы саласы өкілдерінің үлгілік сипаттамаларының ішінде ерекше маңызға ие. Бұл жұмыста бакалаврды болашақ кәсіби іс-әрекетке дайындау процесінде кәсіби мәдениеттің сөйлеу компонентін қалыптастырудың әртүрлі жолдары қарастырылып, кәсіби коммуникативті дағдыларды қалыптастыруда коммуникативті-белсенділік тәсілін қолданудың артықшылықтары да атап көрсетілген. Сабақтарды өткізудің белсенді формалары мұғалімге тестілеуден гөрі ақпаратты бақылаудың өзіндік түрі, ал студент үшін кәсіби ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын дамытуға көмектесетін өзіндік «имитатор» ретінде қызмет ете алады.

Abstract

The professional activity of bachelors of the educational program "6B07131 – Car service and corporate service" belongs to the category of linguo-intensive, where speech is a professional tool, the success of which depends on the possession of it. The effective implementation of professional functions requires a high level of formation of speech culture from a bachelor, which is of particular importance among the model characteristics of representatives of this field of knowledge. In this paper, in the process of preparing a bachelor for future professional activity, various ways of forming the speech component of professional culture are considered, and the advantages of using a communicative-activity approach in the formation of professional communicative skills are also emphasized. Active forms of conducting classes can serve the teacher as a kind of knowledge control form, often more informative than testing, and for the student as a kind of "simulator" that helps to develop the skills of operating with professional information.

УДК 796.01

С.Е. Николаев[1], М.Н. Оегостуров[1], А.А. Килибаев[2*], Е.А. Килибаев[2], Е. Битабаров[2]
[1]ст. преподаватель, Северо-Восточный Федеральный университет им. М.К. Аммосова, Якутск, Россия
[2]ст. преподаватель, Северо-Восточный Федеральный университет им. М.К. Аммосова, Якутск, Россия
[2]почетный профессор, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[2]ст. преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[2]к.п.н., Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[*]**Корреспондент авторы:** adilbek.kilibaev@auezov.edu.kz

ЗАНЯТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ И ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Актуальная задача государства и общества, является проблема охраны здоровья детей и подростков. Школьники — это достаточно динамичная общественная группа, находящаяся в начале периода формирования социальной и физиологической зрелости. Однако, данная группа подвержена высокому риску нарушений в состоянии здоровья в следствие учебных нагрузок, малоподвижного образа жизни, стрессовых ситуаций, связанных с учебной деятельностью, нарушением гигиены сна и режима питания, а также других аспектов жизни школьников. В этих условиях улучшить качество жизни могут занятия физической культурой и спортом. В наше время жизнедеятельность многих школьников, особенно тех, кто проживает в городе, протекает в условиях пониженной двигательной активности. Результатом этого считается увеличение количества учащихся с теми или другими отклонениями не только в здоровье, но и в физическом развитии. Одним из наиболее реальных способов оказания поддержки школьникам в этих условиях является интенсивная физическая культура. Физическое развитие формирует двигательные умения и такие качества, как скорость, гибкость, силу и стойкость, а также воспитывает у ребёнка решимость, уверенность, упорство.

Ключевые слова: школьники, качество жизни, физическая культура и спорт

Спорт обеспечивает отличные возможности для социального развития, поскольку многие социальные и моральные требования для участия в спортивных соревнованиях совпадают с тем, как люди должны взаимодействовать в законопослушном обществе. Кроме того, юные спортсмены в обычной жизни чаще всего применяют те же принципы самоотверженной и напряженной работы, что используют и на тренировках.

Некоторые исследования доказали, что дети, демонстрирующие успехи в спорте, также преуспевают среди сверстников. Систематические упражнения фактически способствуют развитию конкретных видов психической деятельности, которые важны для решения проблем, возникающих как в учебной жизни, так и в повседневном общении с ровесниками. Физкультура необходима каждому ребёнку – особенно в возрасте пяти-шести лет. В этот период ребёнок активно готовится к поступлению в школу, и родители должны учесть, что малыш должен быть готов к школе не только интеллектуально, но и физически [1].

Не превращайте занятия физкультурой в соревнование или борьбу за рекорды: ребенок должен заниматься с удовольствием, не боясь наказания за неправильно выполненное упражнение. Добавить хорошего настроения во время выполнения спортивных упражнений детям поможет веселая музыка, но главное условие правильной зарядки – это, конечно, добросовестное участие взрослых. Вместе заниматься физкультурой будет и веселее, и полезнее. Кстати, это касается не только упражнений, но и подвижных игр. Если родители готовы поучаствовать в тех же салочках или можете показать, как правильно прыгать через скакалку, у детей такие забавы вызовут больше энтузиазма [2].

В течение дня полезно время от времени устраивать физкультминутки. В них можно включить потягивания, повороты головы, также пойдут на пользу различные упражнения для

пальцев. Если есть желание заниматься не только физкультурой, но и спортом, то можно записать ребенка в какую-либо секцию, при этом здесь стоит расставить следующие приоритеты. Есть виды спорта, которые подходят почти всем детям в силу того, что имеют минимум противопоказаний. Это, в частности, плавание, кардиотренировки, гимнастика. Все это доступно детям с самого раннего возраста - буквально с двух-трех лет, а плавание и вовсе является спортом, которым ребенку можно заниматься с рождения.

Свои ограничения на детский спорт накладывает возраст ребенка. Например, теннис, аэробика, единоборства, художественная гимнастика, конный спорт, тяжелая атлетика имеют очень строгие возрастные ограничения [3].

Спорт должен приносить ребенку радость и удовольствие. Только в этом случае он будет для него полезен!

Создание дифференцированного физического развития - нелёгкий и кропотливый процесс, требующий, в первую очередь, накопления огромного теоретического материала и существенного обогащения наших познаний об особенностях роста и формирования организма детей, подростков и юношей. Для того чтобы совершенствовать каждого школьника, необходимо постоянно реализовывать контроль за уроками спортивной подготовки, физическим развитием, состоянием здоровья и создавать определённые рекомендации по методики улучшения физической культуры [4].

Современное общество стремится к тому, чтобы каждый ребёнок, начиная с самого раннего возраста, рос здоровым, крепким, сильным и гармонически развитым. Физическая культура представляет собой важнейший фактор совершенствования человека, укрепления его здоровья.

Базой физической культуры считается движение, двигательный процесс, спортивная тренировка, физическое упражнение. Под воздействием разнообразных упражнений укрепляется состояние здоровья, улучшается физическое развитие, формируются двигательные умения и навыки, развиваются физические качества и создаются условия с целью реализации интеллектуального, нравственного, эстетического и трудового воспитания.

Физическое воспитание — это такой вид воспитания, особенность содержания которого отображает обучение двигательным упражнениям, развитие физических качеств, освоение специальными физкультурными познаниями и формирование осознанной необходимости приобщения к спортивным занятиям. В физическом воспитании учащихся главная роль принадлежит базовой гимнастике, процедуры которой составляют большую часть школьной программы по физической культуре. Сущность упражнений обеспечивает общее физическое становление учащихся и формирование актуальных умений для труда и быта (перемещения в соответствующем направлении, управление движениями рук, ног, тела, головы, рабочими позами). Всевозможные упражнения рассчитаны на силу, выносливость, быстроту.

Как влияет двигательная активность на функциональность органов младшего школьника.

1. Укрепление опорно-двигательного аппарата.

При регулярных упражнениях спортом кости школьника становятся устойчивыми к нагрузкам, а мышцы обретают значительную силу, что в особенности немаловажно для растущего организма. Во время пробежек, плавания и т.д. происходит улучшение транспортировки кислорода к мышцам, что приводит в действие находящиеся до этого в покое кровеносные капилляры и к последующему образованию новых сосудов [5].

2. Укрепление и развитие нервной системы.

При выполнении спортивных упражнений формируются такие качества как скорость, ловкость, координация. Благодаря этому происходит бесконечное формирование новых условных рефлексов, фиксирующихся и складывающихся в конкретную последовательность. Таким образом, со временем организм начинает приспосабливаться к возрастающим нагрузкам, выполнять упражнения становится значительно легче и эффективнее, а усилий прилагается меньше. Увеличение быстроты нервных процессов приводит к тому, что разум

стремительнее реагирует на внешние раздражители и принимает правильные решения.

3.Улучшение функции сосудов и сердца.

В период занятий органы работают в наиболее активном режиме, а мускулатура под влиянием нагрузок требует высокого кровоснабжения. Так, сердечно-кровеносная система стремительнее приспосабливается к нагрузкам и возобновляется уже после любой тренировки.

4.Улучшение работы органов дыхательной системы [6].

В ходе занятий увеличивается необходимость органов и тканей в кислороде. Из-за этого возрастает глубина и интенсивность дыхания. Таким образом, постоянные занятия приведут к увеличению ёмкости лёгких, дадут возможность уменьшить вероятность заболеваний, связанных с дыхательной системой.

5.Повышение защитных функций иммунитета и качественному изменению состава крови.

У тех детей, кто именно увлекается спортом, количество эритроцитов, содержащихся в кубическом миллиметре, существенно увеличивается. Помимо этого, возрастает уровень белых кровяных телец — лимфоцитов, нейтрализующих вредные факторы. Так, в результате физических занятий происходит единое укрепление иммунной системы. Ребята, регулярно занимающиеся каким-либо видом спорта, значительно реже болеют, стремительнее выздоравливают, что является немаловажным фактором для растущего организма [7].

6.Воздействие на психическое состояние.

Занятия физической культурой оказывают полезное влияние на психику. Активизация кровообращения и более глубокое дыхание способствуют наилучшему снабжению мозга кровью и кислородом. Также повышает способность школьника сосредоточиться. Движения со временем убирают нервозное напряжение. Из-за этого появляется удовольствие: ничего не болит, нет никаких недомоганий, все органы функционируют в соответствии с нормой. Данное ощущение радости, в свою очередь, создает хорошее настроение [8-9].

Выводы:

Влияние каждого урока на учащихся должно быть разносторонним. Физические, интеллектуальные и волевые действия ребёнка обязаны сочетаться так, чтобы в полной мере осуществлялся эффект гармоничного формирования школьников на фоне поддержания оптимального уровня их трудоспособности. По этой причине сложные упражнения должны сочетаться с более лёгкими, увлекательные - с наименее интересными, однако необходимыми, обязательные - с упражнениями по выбору детей и тому подобное.

Спорт – значимый элемент существования человека. Спортивные занятия оказывают большое влияние на организм любого человека, однако в особенности спорт важен для растущего и формирующегося организма ребёнка школьного возраста.

Нарушение осанки, которые первыми обычно замечают родители и педагоги, не должны расцениваться как безобидная, не требующая коррекции деформация позвоночного столба или стоп. Результаты научных исследований и опыт ряда стран Западной Европы убедительно показывают, что достаточно увеличить двигательную активность, дать ребенку реализовать заложенный в нем генетический двигательный потенциал, как решится ряд проблем, связанных с уровнем заболеваемости и распространенностью деформации опорно-двигательного аппарата, значительно повысится устойчивость детей к различным неблагоприятным факторам среды.

С помощью физических упражнений можно воздействовать на различные части тела, системы и органы. Мальчики и девочки, регулярно занимающиеся физкультурой, лучше растут, кости и связки у них крепче, мышцы лучше развиты, сердце более тренированно, а жизненная емкость легких больше, чем у детей, не занимающихся физическими упражнениями. Под влиянием физкультурных занятий происходят определенные сдвиги в организме школьников, повышающие их устойчивость к различным неблагоприятным

факторам окружающей среды. Они лучше приспосабливаются к современным условиям жизни: меньше болеют, легче переносят длительные и частые поездки в общественном транспорте, шум. Дети, занимающиеся физкультурой, обладают нормальным весом, хорошим телосложением. Они ловкие, сильные, гибкие и выносливые.

Важность физических нагрузок, в том числе на уровне физиологии человека, потребность в движении – одна из общебиологических особенностей человеческого организма. Физическая активность относится к числу основных факторов, которые регулируют уровень обменных процессов, работу мышц и суставов, а так контролирует работу сердца и центральной нервной системы. Физические нагрузки – это мощный источник стимулирующих и регулирующих влияний на организм.

Школьный возраст является одним из важнейших периодов в становлении и развитии человека. При этом основную роль в физическом развитии и здоровье ребёнка играет физическое воспитание. Правильное сочетание занятий физической культурой с учебой повышает ее эффективность, так как физические упражнения увеличивают продолжительность продуктивной умственной работы. Большое значение для развития детей школьного возраста имеет двигательная активность.

Введение дополнительных уроков по физической культуре, а также утренней зарядки, физкультминуток, динамических часов, экскурсий на свежем воздухе, занятия обучающихся в спортивных секциях, в танцевальном кружке дает большой положительный эффект, по сравнению с традиционным двигательным режимом.

Важность физической культуры для ребенка в школе заключается в формировании различных физических навыков и умений, в укреплении здоровья. Это помогает всестороннему развитию человека в период взросления имеет очень важное значение. Физическое развитие особенно важно в школьном возрасте, ведь оно влияет и на умственную деятельность подростка. Неполноценное физическое развитие может привести к серьезным последствиям.

Учитывая, что пик физического развития приходиться на старший школьный возраст, уделять пристальное внимание развитию главных двигательных способностей рационально именно в школьном возрасте.

Занятия физической культурой позволяют исключить у школьников такие негативные проявления как употребление алкоголя и наркотиков, девиантное и делинквентное поведение; а также способствуют социализации личности школьника; дают возможность развивать и формировать такие качества как инициативность, самостоятельность, уверенность, лидерские качества. Физические упражнения способствуют формированию добросовестного отношения к учебе, чувства ответ-ственности и долга, коллективизма, готовности прийти на помощь товарищам, гуманности, честности, воли к победе.

Определение методики занятий и правильное распределение физических нагрузок зависит от возрастных и индивидуальных особенностей, присущих детям конкретного возраста. Во время физических занятий также стоит учитывать особенности развития детского организма.

Список литературы

1. Якимова Е.А., Киржаев В.Н. Влияние занятий физической культурой на показатели здоровья, развитие физических качеств и физическую подготовленность учащихся младших классов. Science Time. 2017. № 5 (41). С. 154-160.
2. Мацкевич О.М., Зарудняя Е.С. Влияние занятий физической культуры на развитие физических качеств обучающихся. Актуальные научные исследования в современном мире. 2020. № 12-9 (68). С. 135-138.
3. Абрамович Д.В., Лебединский В.Ю. Влияние дополнительных занятий по физической культуре во внеурочное время на физическое развитие школьников 11–17 лет. Современные наукоемкие технологии. 2015. № 12-3. С. 457-461.

4. Борисенкова Е.С., Найн А.Я. Влияние занятий физической культурой на самооценку личности школьников 11-13 лет. Теоретические и прикладные аспекты современной науки. 2014. № 5-6. С. 36-39.
5. Капранов С.В. Влияние занятий физкультурой и спортом на показатели физического развития школьников. Довкілля та здоров'я. 2017. № 2 (82). С. 55-60.
6. Васюк О. Development of physical and moral-volitional qualities in schoolchildren at physical education lessons by means of horting. Theory and Methods of Physical Education and Sports [Internet]. 2016 Dec 12;0(4):38–40. Available from: http://dx.doi.org/10.32652/tmfvs.2016.4.38-40
7. Bakiko IV, Cherkashyn RYe. Comparative characteristics of morpho-functional development and indicators of physical fitness of schoolchildren. THEORETICAL-METHODOLOGICAL AND SCIENTIFIC ASPECTS OF PHYSICAL EDUCATION [Internet]. 2021;1–19. Available from: http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-26-089-6-1
8. Бутенко Г, Гончарова Н. Impact of health related and sports tourism classes on physical fitness of junior schoolchildren. Theory and Methods of Physical Education and Sports [Internet]. 2018 Mar 20;0(1):36–41. Available from: http://dx.doi.org/10.32652/tmfvs.2018.1.141792
9. Bakiko IV, Cherkashyn RYe. Comparative characteristics of morpho-functional development and indicators of physical fitness of schoolchildren. THEORETICAL-METHODOLOGICAL AND SCIENTIFIC ASPECTS OF PHYSICAL EDUCATION [Internet]. 2021;1–19. Available from: http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-26-089-6-1

Түйін

Мемлекет пен қоғамның өзекті міндеті балалар мен жасөспірімдердің денсаулығын сақтау мәселесі болып табылады. Оқушылар-бұл әлеуметтік және физиологиялық жетілудің қалыптасу кезеңінің басында орналасқан өте серпінді қоғамдық топ. Алайда, бұл топ оқу жүктемелерінің, отырықшы өмір салтының, оқу іс-әрекетімен байланысты стресстік жағдайлардың, ұйқы гигиенасы мен тамақтану режимінің бұзылуының, сондай-ақ оқушылар өмірінің басқа аспектілерінің салдарынан денсаулық жағдайының бұзылу қаупі жоғары. Мұндай жағдайларда дене шынықтыру және спортпен шұғылдану өмір сапасын жақсарта алады. Қазіргі уақытта көптеген оқушылардың, әсіресе қалада тұратындардың өмірі қозғалыс белсенділігінің төмендеуі жағдайында жүреді. Мұның нәтижесі денсаулығында ғана емес, физикалық дамуында да бір немесе басқа ауытқулары бар оқушылар санының артуы болып саналады. Мұндай жағдайда оқушыларға қолдау көрсетудің нақты тәсілдерінің бірі-қарқынды дене шынықтыру. Физикалық даму моториканы және жылдамдық, икемділік, күш пен төзімділік сияқты қасиеттерді қалыптастырады, сонымен қатар баланың шешімін, сенімділігін, табандылығын тәрбиелейді.

Abstract

An urgent task of the state and society is the problem of protecting the health of children and adolescents. Schoolchildren are a fairly dynamic social group that is at the beginning of the period of formation of social and physiological maturity. However, this group is at high risk of health disorders as a result of academic loads, sedentary lifestyle, stressful situations related to educational activities, violation of sleep hygiene and nutrition, as well as other aspects of school life. In these conditions, physical education and sports can improve the quality of life. Nowadays, the vital activity of many schoolchildren, especially those who live in the city, proceeds in conditions of reduced motor activity. The result of this is considered to be an increase in the number of students with certain deviations not only in health, but also in physical development. One of the most realistic ways to support schoolchildren in these conditions is intensive physical education. Physical development forms motor skills and qualities such as speed, flexibility, strength and resilience, as well as educates the child's determination, confidence, perseverance.

УДК 378.1

Е.В. Пономаренко, Н.Н. Тошболтаева, А. Бакиржанқызы
профессор, д.п.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
*__Автор для корреспонденции:__ elena.ponomarenko@auezov.edu.kz

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ФИЗИКИ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: АНАЛИЗ МИРОВОГО ОПЫТА И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

Аннотация

Преподавание физики в современных исследовательских университетах сопряжено с рядом проблем и трудностей, как для преподавателей, так и для студентов. В статье выявлены и проанализированы эти проблемы. Использованы комбинированные методы исследования. Результаты исследования показывают, что основные проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты в обучении физике, связаны с недостаточной вовлеченностью и мотивацией студентов, трудностями преодоления разрыва между теорией и практикой, а также ограниченным доступом к технологиям и ресурсам. Сделан вывод о том, что для решения этих проблем требуются согласованные усилия преподавателей, студентов и администрации университетов для содействия активному обучению, преодоления разрыва между теорией и практикой и инвестирования в современные технологии и ресурсы.

Ключевые слова: обучение физике, метод, компетенция, исследовательский университет.

Введение

Преподавание физики в современных исследовательских университетах является сложным и многогранным процессом, сопряженным с целым рядом новых возможностей для преподавателей и студентов. Несомненно, исследовательские университеты находятся в авангарде научных открытий и образовательных инноваций. Несмотря на это, исследовательские университеты, как и университеты иного типа, сталкиваются с рядом проблем в преподавании и изучении физики. Целью данной статьи является выявление и анализ проблем, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты при преподавании и изучении физики в современных исследовательских университетах. Будут рассмотрены научные статьи по этой теме, описаны методы исследования, представлены результаты и рекомендации.

Физика является базовой фундаментальной дисциплиной, изучение которой необходимо для понимания мира природы и законов, управляющих им, сохранения здоровья человека и обеспечения благоприятной экологической обстановки. Однако преподавание физики в современных исследовательских университетах не лишено проблем. В последнее время растет озабоченность преподавателей и руководителей структурных подразделений качеством процесса обучения физике в исследовательских университетах по всему миру. Некоторые из проблем, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты при обучении физике включают отсутствие заинтересованности и мотивации студентов, трудности в преодолении разрыва между теорией и практикой, а также ограниченный доступ к цифровым технологиям и техническим ресурсам.

В данной статье предпринята попытка рассмотреть более подробно каждую из этих проблем и дать соответствующие рекомендации по их решению. Цель статьи – на основе применения комплекса научных методов, информационного поиска и сравнительного анализа выявить трудности, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты при обучении физике в современном исследовательском университете, а также предоставить рекомендации, которые могут помочь всем заинтересованным лицам и участникам образовательного

процесса повысить качество физического образования.

Теоретический анализ

Проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты при обучении физике в современных исследовательских университетах, являются предметом значительного числа научных исследований последних лет. Одной из основных проблем является отсутствие вовлеченности студентов в процесс обучения. Иначе говоря, студенты не имеют достаточной мотивации к обучению. Исследования показали, что многие студенты не заинтересованы и не имеют мотивации, что приводит к плохой успеваемости и низкому уровню удержания внимания на занятиях. Эта проблема особенно актуальна для больших лекционных потоков и групп. Причина этого видится в определенном уровне анонимности студентов, их оторванности от происходящего.

Вторая проблема, с которой сталкиваются преподаватели и студенты, состоит в трудности преодоления разрыва между теорией и практикой. Физика, безусловно, требует прочной теоретической базы. Несмотря на это, важно связать теорию с реальным практическим приложением теоретических знаний. Это вызывает затруднения у студентов, не владеющих абстрактным мышлением.

Третьей проблемой, с которой сталкиваются преподаватели и студенты исследовательских университетов при обучении физике, является ограниченный доступ к цифровым технологиям и техническим ресурсам. Обучение физике часто требует специального лабораторного оборудования, как для теоретического, так и для практического обучения. Необходимо и современное программное обеспечение, которое может быть дорогими и труднодоступным. Это может затруднить передачу студентам практического опыта обучения, необходимого для развития навыков и понимания применения теоретических концепций. Кроме того, доступ к современным технологиям обучения, таким как платформы качественного онлайн-обучения и интерактивные методы, также может быть ограничен. В целом, эти факторы еще больше обостряют проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты современных исследовательских университетов в обучении физике.

Для исследования проблем, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты при обучении физике, был использован смешанный подход. Он включал в себя опросы, интервью, посещение и наблюдение занятий, анализ различных документов. В целом эти методы использовались для сбора данных.

Так, в одном из крупных исследовательских университетов США [1] опрос был использован для студентов бакалавриата, изучающих физику на первом курсе. В ходе опроса студентов спрашивали об их опыте обучения физике, в том числе об их уровне вовлеченности и мотивации, их восприятии актуальности учебных материалов и их доступе к технологиям и ресурсам. С преподавателями физического факультета того же университета были проведены интервью. Интервью были посвящены проблемам, с которыми сталкиваются преподаватели при обучении физике, в том числе их опыту вовлечения и мотивации студентов, их стратегиям преодоления разрыва между теорией и практикой, а также их доступу к технологиям и ресурсам. Посещение занятий и наблюдение проводились на нескольких курсах, чтобы получить представление об опыте преподавания и обучения студентов и преподавателей. Наблюдения были сосредоточены на динамике успеваемости студентов в группе, стратегиях обучения и вовлеченности студентов в процесс обучения в целом. Наконец, с помощью анализа документов были изучены программы курса физики, учебников физики и других учебных материалов, используемых в университете. Задача стояла в получении ответа на вопрос о том, в какой степени учебные материалы способствуют решению проблем, обозначенных выше. Также был важен анализ стратегий, используемых преподавателями для преодоления разрыва между теорией и практикой.

Результаты опроса показали, что многие студенты при изучении физики в университете чувствовали себя незаинтересованными и были лишены мотивации. Только небольшое количество студентов были заинтересованы и мотивированы в своем обучении физике. Кроме того, многие студенты были разочарованы, т.к. актуальность курса физики для реальных практических воплощений была крайне низкая. Интервью с преподавателями показали, что они пытались преодолеть низкий уровень вовлеченности в учебный процесс и мотивацией студентов. Также преподаватели сообщили, что многим студентам не хватало базовых математических навыков, в том числе навыков решения задач, что затрудняло преподавание теоретической части курса физики. Кроме того, преподаватели отметили ограниченный доступ к современным технологиям и ресурсам обучения. Последний фактор поставил барьер на пути передачи студента практического опыта. Таким образом, в целом результаты исследования показали, что основные проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты при преподавании и изучении физики в современных исследовательских университетах, связаны с отсутствием вовлеченности и мотивации студентов, трудностями преодоления разрыва между теорией и практикой и ограниченным доступом к технологиям и ресурсам.

Wittmann M.C. в своей работе [2] обсуждает проблемы, с которыми сталкиваются исследователи в области физического образования в разных странах. Некоторые из основных проблем, рассматриваемых в статье, можно сгруппировать.

1. Обсуждение вопроса финансирования. Авторы отмечают, что финансирование исследований в области физического образования часто ограничено, особенно в странах, где финансирование исследований в основном сосредоточено на естественных науках или технологиях.
2. Недостаточное внимание и признание важности физического образования. Исследования в области обучения физике зачастую не получают такого же признания, как традиционные исследования в области научной и экспериментальной физики.
3. Низкий уровень сотрудничества. Авторы доказывают необходимость более тесного сотрудничества между исследователями физического образования в разных странах для обмена знаниями, ресурсами и передовым опытом.
4. Сбор и анализ данных. В статье отмечается, что сбор и анализ данных в исследованиях в области физического образования может быть затруднен из-за сложности предмета и необходимости в специализированных инструментах оценки.
5. Требование распространения результатов. Авторы обсуждают необходимость распространения результатов исследований для более широкой аудитории, включая политиков, преподавателей и общественность, чтобы повысить влияние исследований в области физического образования.

В целом в работе выполнен всесторонний обзор проблем, с которыми сталкиваются преподаватели в области физического образования с международной точки зрения, подчеркивая необходимость более тесного сотрудничества, финансирования, признания и распространения результатов.

Ценность данной работы в разработке рекомендаций по решению обозначенных выше проблем. Во-первых, это стремление к сотрудничеству, т.к. исследователи в области физического образования должны стремиться к сотрудничеству с исследователями в других странах, чтобы делиться знаниями, ресурсами и передовым опытом. Вторая рекомендация заключается в использовании междисциплинарного подхода для решения исследовательских вопросов, объединяя опыт из разных областей, таких как психология, социология и образование. Третья рекомендация касается получения финансирования из различных источников, включая частные фонды и отраслевых партнеров, в дополнение к традиционным источникам финансирования. Четвертая рекомендация обозначает важность распространения результатов исследований среди более широкой аудитории для повышения влияния исследований в области физического образования. Пятая рекомендация состоит в росте

значимости и влиятельности, что может быть достигнуто за счет участия в конференциях, семинарах и онлайн-форумах.

Несмотря на то, что авторы дают ценные практические советы преподавателям в области физического образования, обнаруживает себя одно обстоятельство. В своем исследовании авторы не использовали какие-либо экспериментальные методы исследования. Они проанализировали и обобщили литературу о проблемах, с которыми сталкиваются исследователи физического образования в разных странах. Авторы использовали системный подход для выявления и выбора соответствующей литературы для обзора. Ученые опирались на собственный опыт исследований в области физического образования, но не на эксперимент.

В работе Banavar J.R. [3] исследованы проблемы и возможности обучения физике студентов бакалавриата. Автор описывает проблемы преподавания физики, такие как математическая сложность, трудность перевода абстрактных понятий в конкретные и понятные примеры, необходимость идти в ногу с быстрыми темпами исследований и разработок в этой области. Затем обсуждаются несколько подходов к обучению физике, в том числе активное обучение, метод «перевернутый класс» и использование других технологий.

Перевернутый класс - это метод обучения, с помощью которого студенты знакомятся с новым материалом за пределами аудитории, как правило, с помощью предварительно записанных видео, чтений текстов или других ресурсов. Это позволяет работать в собственном темпе и повторять материал по мере необходимости. Во время занятий студенты участвуют в выполнении упражнений по решению проблем, групповых обсуждениях или лабораторных работах. Этот активный подход к обучению позволяет студентам более активно применять изученные ими концепции под руководством преподавателя.

Авторы перечисляют возможности данного метода обучения. Во-первых, контроль качества своего собственного обучения и сосредоточение на областях, где нужна дополнительная поддержка. Во-вторых, рост интереса и мотивации, поскольку студенты с большей вероятностью будут стараться усвоить материал, когда они активно вовлечены в учебный процесс. Наконец, перевернутый класс может привести к улучшению результатов обучения, поскольку студенты могут применять полученные знания в практической и интерактивной среде.

Тем не менее, внедрение перевернутого класса также может вызвать проблемы, особенно с точки зрения управления временем и создания эффективных материалов для подготовки к занятиям. Кроме того, некоторые студенты могут испытывать затруднения при самостоятельном изучении материала, особенно если они не привыкли к такому подходу. В целом, метод перевернутого класса может быть эффективным методом обучения физике, особенно в сочетании с другими методами активного обучения. Автор утверждает, что этот и другие подходы могут помочь повысить вовлеченность учащихся и улучшить результаты обучения. В целом, статья представляет собой обсуждение проблем и возможностей преподавания физики студентам бакалавриата и предлагает несколько подходов к улучшению физического образования и повышению вовлеченности студентов.

Несмотря на достоинства статьи, она, как и предыдущая работа, носит теоретический характер. Автор не применял описываемые методы обучения на практике и не проводил экспериментальное исследование их эффективности. Статья представляет собой теоретический обзор проблем и возможностей, связанных с преподаванием физики студентам бакалавриата.

В исследовании Kuzminska O. и коллег [4] представлены результаты обзора научных публикаций, связанных с использованием образовательных технологий при обучении физике в эпоху цифровых технологий. Авторы провели систематический обзор статей, опубликованных в период с 2010 по 2020 годы. Были определены типы образовательных технологий, используемых в обучении физике, их эффективность в улучшении обучения

учащихся, а также факторы, влияющие на их внедрение и использование.

В ходе исследования авторы выявили и сгруппировали факторы, влияющие на принятие и использование образовательных технологий при обучении физике в цифровую эпоху.

1. Факторы, связанные с преподавателями (отношение и убеждения педагогов к образовательным технологиям, их уровень цифровой грамотности, а также их педагогические навыки и знания).
2. Факторы, связанные со студентами (мотивация студентов, стили обучения, предшествующие знания и доступ к технологиям).
3. Контекстные факторы (доступность и качество технологической инфраструктуры, институциональная политика и поддержка, а также культурный и социальный контекст, в котором происходит преподавание и обучение).
4. Технологические факторы (тип, особенности и удобство использования образовательных технологий, а также их совместимость с существующим аппаратным и программным обеспечением).
5. Результаты обучения (эффективность образовательных технологий в улучшении понимания студентами физических концепций, улучшении их навыков решения проблем, содействие их участию и сотрудничеству в процессе обучения).

Авторы обсуждают взаимодействие этих факторов и их значение для разработки, внедрения и оценки образовательных технологий в обучении физике в эпоху цифровых технологий. В статье подчеркивается необходимость дальнейших исследований, чтобы лучше понять потенциал образовательных технологий.

В статье Rajasekaran G. [5] изучены проблемы и возможности, связанные с преподаванием и изучением квантовой механики в исследовательском университете. Обсуждаются проблемы, такие как нелогичная природа предмета, необходимость продвинутых математических навыков, трудности с поиском подходящих учебных ресурсов. В статье также обсуждаются проблемы, связанные с оценкой знаний студентов по квантовой механике, и сделан вывод о необходимости разработки инновационных методов оценки знаний студентов. Автор описывает ряд возможностей, связанных с преподаванием квантовой механики. Это возможность вовлечь студентов в активное обучение, потенциал междисциплинарных связей с другими областями науки и техники, и другое.

В статье обсуждаются некоторые проблемы обучения, связанные с преподаванием квантовой механики. Одной из основных проблем является противоречивый характер предмета. В отличие от классической физики, квантовая механика часто не понятна и трудна для студентов. Это затрудняет для преподавателей поиск эффективных стратегий обучения. Еще одной проблемой является потребность в продвинутых математических навыках. Квантовая механика в значительной степени опирается на математику, включая линейную алгебру и дифференциальные уравнения второго порядка, что может стать препятствием для некоторых студентов. Также обсуждается проблема поиска подходящих ресурсов для преподавания квантовой механики. Многие учебники и учебные материалы по квантовой механике имеют довольно сложный уровень изложения, что может затруднить поиск ресурсов, подходящих для студентов бакалавриата.

Наконец, в статье освещается проблема оценки знаний студентов по квантовой механике. Поскольку квантовая механика является сложным предметом, традиционных методов оценки, таких как тестирование, опрос и другие методы, может быть недостаточно. Это требует от преподавателей разработки инновационных методов оценки, которые могут эффективно измерять понимание и навыки студентов. В статье предложены различные методы оценки понимания студентами квантовой механики, в том числе оценивание на основе проектов. Автор также предлагает использовать формативные оценки, такие как коллективная оценка и самооценка. В целом, в статье освещается несколько ключевых проблем преподавания, связанных с квантовой механикой, и приводятся полезные идеи и рекомендации для преподавателей. Несмотря на очевидные достоинства, статья носит

теоретический характер, и эффективность предложенных методов и инструментов авторами экспериментально не выявлялась.

Результаты и их обсуждение

Результаты исследований [6,7] свидетельствуют о том, что существует несколько общих проблем, с которыми сталкиваются как преподаватели, так и студенты при изучении физики в современном исследовательском университете. Эти проблемы могут быть сгруппированы в разном порядке. Один из вариантов предлагается ниже.

1. Низкий начальный уровень подготовки студентов к изучению физики в университете. Многие студенты не готовы к серьезной и трудной мыслительной работе, необходимой для изучения физики на университетском уровне. Это может быть связано с целым рядом причин, таких как плохая подготовка к школе либо отсутствие мотивации.
2. Отсутствие должного математического образования. У ряда студентов есть трудности с математическими понятиями, но физика требует прочного фундамента знаний по математике. Соответственно, полноценного понимания теории по физике данные студенты не достигают.
3. Наполняемость групп и лекционных потоков. Студенческие группы на университетском уровне могут быть довольно большими, что затрудняет преподавателям уделять индивидуальное внимание каждому студенту. Это может привести к тому, что некоторые студенты будут чувствовать себя слабыми, неуверенными.
4. Ограниченные ресурсы. Некоторые университеты могут не иметь необходимых ресурсов, таких как современные лаборатории или новейшие учебники, чтобы предоставить студентам самые лучшие техники, помогающие улучшить и понять материал курса.
5. Методы обучения. Отдельные преподаватели могут полагаться на традиционные методы обучения, например, классические лекции, которые могут быть неэффективны для всех студентов. Кроме того, быстрые темпы развития технологий означают, что преподаватели должны постоянно обновлять свои учебные программы, чтобы идти в ногу с последними достижениями. Новые методы обучения, такие как активное обучение или перевернутый класс, могут быть более эффективными, помогая учащимся полностью понять концепции и теории.
6. Недостаточно эффективный тайм-менеджмент. Содержание теоретического курса физики довольно требовательно, с большой нагрузкой, заданиями и опросами. Студенты могут испытывать стресс и беспокойство, что также не способствует росту успеваемости по физике.
7. Нехватка квалифицированных преподавателей физики. В некоторых регионах недостаточно образовательных ресурсов и некачественная инфраструктура, что может снизить качество преподавания и обучения. Кроме того, в ряде стран имеет место дискриминация и гендерное неравенство.

В целом, эти проблемы могут осложнить учебный процесс, как для преподавателей, так и для студентов, и повлиять на общий успех обучения физике в исследовательском университете. Важно обращать внимание и вовремя решать эти проблемы, чтобы обеспечить должным образом условия для обучения студентов.

Выводы

Исследование выявило несколько общих проблем, с которыми сталкиваются как преподаватели, так и студенты при изучении физики в современном исследовательском университете. Эти проблемы включают отсутствие подготовки, трудности с математическими понятиями, большие размеры классов, ограниченные ресурсы, неэффективные методы обучения и проблемы с управлением временем. Для университетов важно решить эти проблемы, чтобы обеспечить наилучшее образование для своих студентов.

Внедряя новые методы обучения, предоставляя адекватные ресурсы и способствуя лучшему управлению временем, университеты могут помочь обеспечить успех своих программ по физике и будущий успех своих студентов.

Список литературы

1. Garimella S., Katsouleas T.C. Rethinking the Research University in the Era of Disruption. Issues in Science and Technology, 2021, 37(3), pp. 37-44.
2. Wittmann M.C., et al. Challenges in Physics Education Research: An International Perspective. Physics Education Research, 2021, 17(1), pp.1-16.
3. Banavar J.R. Teaching Physics to Undergraduates: Challenges and Opportunities. Published in Physics Today, 2021, 74(1), pp. 54-59.
4. Kuzminska O, et al. Educational Technologies for Teaching Physics in the Digital Age: A Systematic Literature Review. Published in Education Sciences, 2021, 11(3), pp. 98-112.
5. Rajasekaran G. Teaching and Learning Quantum Mechanics: Challenges and Opportunities. Physics Education, 2021, 56(1), pp. 015001-015013.
6. Chen K., Tang X., Guo J. Flipped Classroom Approach to Teaching Electromagnetism: A Comparative Study. Physical Review Physics Education Research, 2019, 15(2), pp. 020119-1-020119-19
7. Kaya H., Tan M. The effects of interactive whiteboard technology on student achievement and motivation in physics education. Computers & Education, 2019, 128, pp: 171-185.

Түйін

Қазіргі заманғы зерттеу университеттерінде физиканы оқыту оқытушылар үшін де, студенттер үшін де бірқатар мәселелер мен қиындықтармен байланысты. Мақалада осы мәселелер анықталып, талданады. Біріктірілген зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижелері физиканы оқытуда мұғалімдер мен студенттердің алдында тұрған негізгі мәселелер студенттердің сабаққа қатысуы мен ынтасының жеткіліксіздігімен, теория мен практика арасындағы алшақтықты жоюдағы қиындықтармен, сонымен қатар технологиялар мен ресурстарға қолжетімділіктің шектелуімен байланысты екенін көрсетеді. Бұл міндеттерді шешу үшін белсенді оқытуды ілгерілету, теория мен практика арасындағы алшақтықты жою, заманауи технологиялар мен ресурстарды инвестициялау үшін профессорлық-оқытушылар құрамының, студенттердің және университет әкімшілігінің бірлескен күш-жігері қажет деген қорытынды жасалды.

Abstract

The teaching of physics in modern research universities is associated with a number of problems and difficulties, both for teachers and students. The article identifies and analyzes these problems. Combined research methods were used. The results of the study show that the main problems faced by teachers and students in teaching physics are related to the lack of involvement and motivation of students, difficulties in bridging the gap between theory and practice, as well as limited access to technologies and resources. It is concluded that addressing these challenges requires a concerted effort by faculty, students, and university administrators to promote active learning, bridge the gap between theory and practice, and invest in modern technologies and resources.

УДК 378.1

Е.В. Пономаренко*, Р.С. Жанабекова, З.А. Абсаматова
д.п.н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** elena.ponomarenko@auezov.edu.kz

КОМПЛЕКСНЫЙ НАУЧНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ФИЗИКЕ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Аннотация

В обучении физике студентов технических направлений подготовки необходим новый подход, основанный на современных научных достижениях. Ситуация на рынке образования сегодня кардинально изменилась, знания и квалификация признаны главным капиталом. Сделан вывод о том, что для каждой образовательной программы в обучение физике должны быть учтены методические особенности. Для разработки методических систем необходимо применять положения теории систем, поскольку обучение физике, как педагогический процесс, представляет собой открытую, нелинейную и динамичную систему, на которую влияет ряд факторов. В методических системах обучения должна присутствовать точка бифуркации. С другой стороны, компетентностный подход позволит усовершенствовать методику обучения физике с точки зрения соответствия целям и задачам формирования компетенций.

Ключевые слова: обучение физике, метод, компетенция, исследовательский университет.

Введение

Академическая мобильность, обучение в течение всей жизни, интеграция образовательных программ, новые образовательные стандарты – все это требует от преподавателя исследовательского университета непрерывного научного поиска, совершенствования форм и методов работы. Для внедрения в учебный процесс современных методов и технологий обучения преподавателям необходимо, прежде всего, знать эти методы и технологии, уметь дать им правильную оценку, осуществлять выбор наиболее эффективной методики для проведения занятий, а при необходимости и разрабатывать авторскую методику обучения. Проблема в том, что в университетах в основном преподают специалисты, не владеющие методологией педагогики. Следовательно, применить методологические подходы к построению своей собственной методики, или даже методической системы, могут далеко не всегда.

Методика преподавания физики не исключение. Многолетний опыт работы, анализ посещения занятий, беседы с преподавателями и молодыми учеными показывают, что в структуре профессиональной деятельности именно деятельность методическая вызывает больше всего вопросов и трудностей. В частности, вызывает сложности установление четких научно-методических ориентиров преподавания физики в условиях кредитной технологии. Безусловно, особую актуальность приобретает данная тема в связи с переходом от классического университета к университету исследовательскому.

Теоретический анализ

Данная проблема признана во всем мире. Представим основные результаты выполненного нами информационного поиска и опишем, какими способами решают проблему преподаватели университетов. С целью получения актуальных современных данных были проанализированы научные публикации, опубликованные в 2021 году.

Zhang Z., Han J. [1] исследовали смешанный подход к обучению электромагнетизму в

университете, который сочетает онлайн и очные методы обучения. Авторы разработали платформу онлайн-обучения, позволяющую студентам получать доступ к материалам курса, таким как видеолекции и интерактивные задания. Они также включали разные методы работы в аудитории, такие как групповые обсуждения и упражнения, чтобы закрепить знания, полученные онлайн. Исследование показало, что смешанный подход к обучению привел к улучшению результатов студентов экспериментальных групп по сравнению с традиционными лекционными курсами. Студенты из групп смешанного обучения имели более высокие баллы на экзаменах и оценки за выполнение заданий по физике.

В работе Wang X., Zhang L., Jiang Y. [2] измерена эффективность использования интерактивных инструментов электронного обучения для обучения современной физике студентов университетов. Авторы разработали виртуальные лабораторные работы и мультимедийный контент. Эти инструменты использовались в дополнение к традиционному обучению. В исследовании сравнивались результаты студентов, которые использовали платформу электронного обучения, с теми, кто получил традиционное обучение, в том числе на основе лекций. Результаты показали, что студенты, которые использовали платформу электронного обучения, демонстрировали более высокую успеваемость и мотивацию.

Ellis J., Miller K., Doughty L. [3] представили результаты опроса преподавателей физики об использовании тематических исследований в обучении квантовой механике. Тематические исследования (т.е. примеры из реальной жизни) можно использовать, чтобы помочь студентам понять и применить сложные теории. В ходе опроса преподавателей спросили об использовании ими тематических исследований при обучении квантовой механике, преимуществах и проблемах использования тематических исследований, а также их рекомендации по включению тематических исследований в учебную программу. Результаты опроса показали, что большинство преподавателей считают, что тематические исследования эффективны при обучении квантовой механике, так как помогают студентам развивать критическое мышление и навыки решения проблем. Опрос также выявил проблемы с поиском соответствующих тематических исследований и их интеграцией в учебную программу.

Chen X., Wang W. [4] описали реализацию стратегий активного обучения, основанных на исследованиях, во вводном курсе физики для студентов. Авторы включили в курс различные стратегии активного обучения, такие как обучение сверстников, групповое решение проблем и составление специальных карт, чтобы способствовать вовлечению и мотивации студентов. В исследовании оценивалась эффективность этих стратегий путем сравнения результатов студентов контрольных и экспериментальных групп. Результаты показали, что у студентов, прошедших курс активного обучения, были более высокие экзаменационные баллы и более низкий уровень отказов от курса по сравнению со студентами, прошедшими традиционный лекционный курс. Исследование также показало, что студенты экспериментальных групп сообщили о более высоком уровне вовлеченности в обучение физике.

Leitner S., Sharma M. [5] исследовали эффективность метода обучения «перевернутый класс» в университетских курсах физики. Этот метод предполагает, что учащиеся просматривают предварительно записанные видео-лекции перед тем, как прийти в аудиторию, что позволяет проводить более активные занятия. Авторы провели исследование, в котором они сравнили результаты обучения физике в традиционном стиле и с помощью метода «перевернутый класс». Исследование показало, что студенты экспериментальных групп показали более высокие оценки на экзамене по физике по сравнению со студентами традиционного обучения.

Как видим, получил экспериментальное доказательство тот факт, что использование стратегий и методов активного и интерактивного обучения, основанных на исследованиях, могут привести к улучшению результатов и мотивации студентов к обучению физике. Другие работы также подтверждают это [6,7].

Соответственно, методика обучения физике для каждой образовательной программы должна иметь свои особенности. То есть, методические системы по освоению дисциплины для той или иной образовательной программы должны отличаться друг от друга, и преподавателю довольно сложно разработать каждую из них качественно и в срок.

Анализ показывает, что преподаватели физики могут столкнуться с рядом трудностей при разработке авторских методик обучения. Данные проблемы можно сгруппировать, например, следующим образом.

Физика имеет дело с абстрактными понятиями, которые студентам может быть сложно понять. Преподаватели должны найти способы помочь студентам визуализировать и установить связи между этими понятиями и явлениями реального мира.

Физика требует хорошо развитых математических навыков, что может стать препятствием для некоторых студентов. Преподавателям может потребоваться разработать целую стратегию, чтобы помочь студентам решить (или хотя бы минимизировать) их проблемы с математикой.

Чтобы понять достаточно большой объем новых понятий из курса физики, требуется провести эксперимент. Для этого требуется соответствующее оборудование, которое есть не всегда. Преподавателю, возможно, придется проявить творческий подход к поиску способов демонстрации и экспериментов с использованием более доступных материалов.

Дефицит времени также может быть проблемой в обучении физике, особенно для начинающих преподавателей. В таком случае необходимо правильно ставить приоритеты, делать выбор тех концепций и теорий, которые необходимы именно для этой конкретной группы обучающихся.

Мотивация, интерес студентов к обучению физике, иначе говоря, их степень вовлеченности в учебный процесс крайне важны в обучении. Физика может быть сложным предметом, и студенты могут потерять интерес. Преподаватель должен найти способы поддерживать интерес и мотивацию таких студентов, например, с помощью практических занятий или примеров из реальной жизни.

Стремление к новаторству, внедрению инноваций, постоянному поиску оригинальных методов и инструментов обучения физике также важны. В физике постоянно совершаются новые открытия. Нужно идти в ногу со временем, и давать студентам самую актуальную информацию. Ее также нужно связывать с реальной жизнью.

Студенты имеют самые разные начальные условия на «входе» в обучение физике. Это следует учитывать и обеспечить всем студентам возможность добиться успеха в обучении.

Результаты и их обсуждение

Авторы статьи, преподаватели кафедры «Высшая математика и физика для технических специальностей» Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова путем совместного обсуждения, посещения учебных занятий, проведения семинаров и круглых столов с представителями других кафедр разработали задания различного типа, электронные ресурсы, мультимедийные материалы. Преподаватели кафедры проводят исследования в рамках госбюджетной научно-исследовательской темы «Научно-методические основы обучения физике студентов высшей школы в современных условиях», план которой утвержден университетом до 2024 года.

Постоянно проводятся открытые занятия, в ходе которых подтверждается эффективность результатов научных исследований в реальной практике. Так, в марте 2023 года профессор кафедры, доктор педагогических наук Елена Валерьевна Пономаренко провела открытое практическое занятие в группе ИП 22 7р на тему «Явления переноса в термодинамически неравновесных системах». В ходе занятия студенты получают информацию разными способами, в том числе и из объяснения преподавателя, но самостоятельно выстраивают структуру научного знания, в которой отражают связи данной

темы с другими темами и разделами физики, а также с другими науками (биология, химия, экология, физиология и другие). В итоге у студентов формируется целостное представление, составляющее основу системного мышления. Основной упор делается на аспекты проблемы, имеющие три стороны: эффективное решение производственной задачи с одновременным анализом состояния окружающей природной среды и здоровья человека. Данное занятие получило одобрение и положительную оценку студентов, коллег и руководства.

Дидактическая система объединяет методы обучения в зависимости от типа познавательной деятельности студентов. Восприятие информации требует неоднократной смены видов деятельности. Рекомендуется новая организация усвоения информации. Необходимо создать условия, при которых обучающиеся не только будут лучше понимать и усваивать учебную информацию, но и будут лучше понимать, как устроено научное знание, и каким способом это знание было получено. Существенное значение приобретает вопрос методологии науки и истории познания.

Вкратце опишем методические особенности преподавания курса физики (а именно, той же темы «Явления переноса в термодинамически неравновесных системах») для студентов образовательных программ по направлению «Строительство». Необходимо убедительно доказать студентам, что в строительстве необходим учет физических знаний о явлениях переноса. Под диффузией в строительных конструкциях понимается проникание водяного пара в строительную конструкцию в процессе выравнивания температуры и давления водяного пара между внутренней и внешней средой постройки. При этом в результате снижения температуры ниже определенного значения может произойти конденсация водяного пара и возникнуть угроза функциональности или сокращение срока службы конструкции. Эти риски можно избежать благодаря соответствующей структуре конструкции и соблюдению строительных процессов, предписанных изготовителями отдельных компонентов. Цементный камень раствора или бетона характеризуется полупроницаемостью (мембранным эффектом), т.е. он проницаем для воды, и не пропускает растворенные в воде ионы. Мембранный эффект может обусловить появление осмотического давления в бетоне. Проницаемость цементного камня для ионов разных размеров и знаков заряда может оказаться неодинаковой. Доказано, что при накоплении в порах бетона аморфного осадка, например гидроксида магния, осмотические явления могут быть обнаружены.

Если содержание водяного пара намного выше, чем допустимое (при определенной температуре), может возникнуть явление конденсации. В дальнейшем строительные конструкции могут получить разрушение, деформироваться. Ограничение пропускания водяного пара и проникновение влажности из интерьера во внешнюю ограждающую конструкцию обеспечивается путем включения соответствующего слоя с диффузионным сопротивлением, а если понадобится, также слоя, не пропускающего воздух в конструкцию. Слой с диффузионным сопротивлением - это слой с внутренней стороны теплоизоляционного слоя, который регулирует пропускание водяного пара из интерьера в ограждающую конструкцию. Эффективный слой с диффузионным сопротивлением снижает диффузию водяного пара до той степени, что внутри конструкции не образуется вредное количество сконденсированной воды. Величина диффузионного сопротивления слоя в основном зависит от строения ограждающей конструкции, далее от естественного воздухообмена и климатических условий в интерьере и с наружной стороны.

Если рассматривать по видам строительных материалов, то следует отметить, что неорганические вещества более подвержены капиллярной диффузии. В частности, кирпич, благодаря капиллярам, обладает довольно высокими коэффициентами диффузии. Значит, скорость испарения воды также будет высокой. При сравнении строительных материалов по этому признаку отмечается, что скорость всасывания в капиллярах меньше, нежели скорость диффузионных потоков. Отсюда требование о недопустимости смачивания строительных материалов, обладающих низкой диффузией в капиллярах, и, следовательно, применения названных материалов в качестве конструкций ограждений. Таким образом, физические

знания о явлениях переноса в термодинамически неравновесных системах помогают лучше понять процессы, происходящие в строительных материалах и конструкциях, зданиях и сооружениях.

Третий пример, демонстрирующий особенности методики преподавания физики для студентов современного университета, приведем для обучающихся образовательной программы «Экология». Одним из решений для проблемной экологической ситуации, которое может быть достигнуто за счет применения знаний физики, является использование возобновляемых источников энергии. Физика может помочь студентам понять принципы генерации, передачи и хранения энергии, которые затем можно применить для разработки устойчивых энергетических технологий. Например, солнечные панели преобразуют свет в электричество посредством фотоэлектрического эффекта (раздел общего курса физики «Квантовая физика», тема «Фотоэффект и его применение»). Ветряные турбины преобразуют энергию ветра в электрическую энергию с помощью вращающихся лопастей. Лопасти генерируют кинетическую энергию, которая в дальнейшем преобразуется в электрическую энергию с помощью генераторов. Налицо еще один пример применения знаний физических законов для улучшения экологической ситуации (разделы общего курса физики «Механика» и «Электричество», темы «Закон сохранения энергии» и «Постоянный электрический ток»). Другой пример - использование законов термодинамики в повышении теплоизоляции зданий и сооружений. Используя теплоизоляцию, энергосберегающий принцип построения окон, дверных проемов, лестниц и т.д., можно добиться существенной экономии энергии для отопления и/или охлаждения. Это не может не повлиять на выбросы углеводородов в атмосферу. В целом, применение законов и теорий физики может привести к разработке устойчивых энергетических технологий, которые могут помочь смягчить воздействие производства и потребления энергии на окружающую среду. Только так, при таком аналитическом подходе, будущий специалист сможет жить в реальном мире, не разрушая, а спасая его от экологических катастроф. Нетрудно догадаться, что при таком подходе используются именно продуктивные методы обучения. Также в этом случае очень хорошо проявляет себя междисциплинарный подход.

Выводы

Экспериментальная работа позволила нам сформулировать научно-методические рекомендации для преподавателей физики исследовательских университетов. Совершенствуя, обновляя и активизируя методы обучения физике на основе компетентностного и системного подходов, можно добиться адекватных изменений в структуре подготовки специалиста. В свою очередь, формируя знания и представления, необходимо готовить будущего специалиста не только к решению производственных, экологических, экономических и иных задач, но и к грамотному взаимодействию с природой, другими людьми, обществом в целом.

Список литературы

1. Zhang Z., Han J. A Blended Learning Approach in Teaching Electromagnetism in University Physics. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 2021, 14(1), pp. 29-44.
2. Wang X., Zhang L., Jiang Y. The effectiveness of interactive e-learning tools in teaching modern physics to university students. Physics Education, 2021, 56(2), pp. 025009-025015.
3. Ellis J., Miller K., Doughty L. Utilizing Case Studies in Teaching Quantum Mechanics: A Survey of University Physics Instructors. The Physics Teacher, 2021, 59(7), pp. 456-462.
4. Chen X., Wang W. Teaching physics with mobile technology: a survey of university instructors. Physics Education, 2021, 56(6), pp. 065003-065014.
5. Leitner S., Sharma M. Flipping the physics classroom: Investigating the effectiveness of active learning approaches in university physics courses. European Journal of Physics, 2021, 42(4), pp. 045703-045713.

6. Kim Chwee Daniel Tan and Chang Chew Hung. The Integration of Technology into Science Education: A Study of Physics Teachers' Perceptions. International Journal of Instruction, 2019, 12(3), pp. 365-380
7. Zhao S., Yao J., Huang J. Mobile learning in physics education: A review of recent research. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 2019, 12(1), pp. 1-14

Түйін

Оқытудың техникалық бағыттарының студенттеріне физиканы оқытуда заманауи ғылыми жетістіктерге негізделген жаңа көзқарас қажет. Бүгінгі таңда білім нарығындағы жағдай күрт өзгерді, білім мен біліктілік негізгі капитал ретінде танылды. Физиканы оқытуда әрбір білім беру бағдарламасы үшін әдістемелік ерекшеліктерді ескеру қажет деген қорытынды жасалады. Әдістемелік жүйелерді әзірлеу үшін жүйе теориясының ережелерін қолдану қажет, өйткені физиканы оқыту педагогикалық процесс ретінде ашық, сызықты емес және динамикалық жүйе болып табылады, оған бірқатар факторлар әсер етеді. Әдістемелік оқыту жүйелерінде бифуркациялық нүкте болуы керек. Екінші жағынан құзіреттілікке негізделген әдіс физиканы оқыту әдістемесін құзыреттіліктерді қалыптастырудың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкестігі тұрғысынан жетілдіреді.

Abstract

In teaching physics to students of technical areas of training, a new approach is needed, based on modern scientific achievements. The situation on the education market today has changed dramatically, knowledge and qualifications are recognized as the main capital. It is concluded that for each educational program in teaching physics, methodological features should be taken into account. To develop methodological systems, it is necessary to apply the provisions of systems theory, since teaching physics, as a pedagogical process, is an open, non-linear and dynamic system, which is influenced by a number of factors. In methodical training systems there should be a bifurcation point. On the other hand, the competency-based approach will improve the methods of teaching physics in terms of compliance with the goals and objectives of the formation of competencies.

ӘОЖ 158.9 (078.8)

А. Сагындикова*, А. Исабаева
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** aseltay_kiss@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Түйін

Бұл мақалада студенттердің шығармашылық белсенділігін қалыптастыру мен дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттары қарастырылады. Қазіргі уақытта жоғары оқу орындарында білім берудің кредиттік жүйесіне көшуге байланысты студенттердің шығармашылық қызметке біліктілігін арттыру, жалпы педагогикалық қағидаттарды басшылыққа ала отырып, білімді өз бетінше іздеу тәсілдері, білім беруді ұйымдастырушы оқытушы мен білім алушы-студенттердің қарым-қатынас дәрежесі мүлдем жаңа деңгейге көтерілді. Осының негізінде оқыту әдістері мен оқу әрекеттері өзгерді, өзіндік жұмыстың құрылымы да, мазмұны да, оны ұйымдастырудың психологиялық-педагогикалық мақсаты да жан-жақты өзгерді. Шығармашылық-бұл өте күрделі психологиялық процесс. Кейбір адамдар білімді игеруде, қызметті игеруде, оны белгілі бір үлгі бойынша жүзеге асыруда жоғары іскерлік шеберлікті көрсетеді. Ал басқа адамдар жаңа туынды жасау үшін жақын жерде тұрады.

Кілттік сөздер: шығармашылық, шеберлік, дағды, өзіндік жұмыс, шығармашылық қабілет, шығармашылық қызығушылық, психологиялық және педагогикалық шарттар.

Кіріспе. Соңғы жылдары біздің еліміздегі саяси, әлеуметтік, экономикалық және басқа салаларда болып жатқан өзгерістер мамандарды кәсіби даярлауға үнемі жаңа талаптар қояды, бұл тек маңызды, бірақ жеке міндет - кәсіби білімді, дағдыларды игеру. Қазіргі уақытта жоғары мектептің негізгі міндеті - өндірісті, ғылым мен мәдениетті дамытудағы үнемі өсіп келе жатқан мәселелерді шешуге шығармашылықпен қарауға қабілетті мамандарды қалыптастыру. Осыған байланысты оқытудағы қазіргі тенденциялар оқушылардың ақыл-ой, танымдық іс-әрекетін белсендірумен тікелей байланысты. Бұл кәсіптік оқытудың ғылыми ұйымы оны модернизациялау және әлеуметтік жағдайлардың жеке тұлғаға әсер ету векторының өзгеруі тұрғысынан білім беруді дамытудың жетекші тенденцияларына сәйкес оны үнемі жетілдіруді көздейтіндігіне әкеледі. Бұл тенденциялар жоғары мектептің бәсекеге қабілеттілігі мен кәсіби ұтқырлығын арттыру үшін студент жастардың шығармашылық танымдық белсенділігін дамытуды көздейтін негізгі міндеттері мен бағыттарын анықтады.

Алайда, жоғары білім берудің педагогикалық теориясы мен практикасында жаңасын қарқынды іздеу бірқатар қарама-қайшылықтарға байланысты, олардың бастысы университетте оқытудың дәстүрлі әдістері мен формаларының қоғамды реформалаудың қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайларына сәйкес келмеуі болып табылады, ол өз қызметін шығармашылық және тәуелсіз анықтауға қабілетті тұлғаны қалыптастыруға жаңа әлеуметтік тапсырыс береді. Осы талап тұрғысынан қазіргі заманғы жоғары білім беру мекемесінің әдістемелік ғылымын да, бүкіл педагогикалық процесін іздеудің ең өзекті бағыттарының бірі-оқушы жастардың шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту қажеттілігі, олардан шығармашылық бастамашылық пен мақсатты тәуелсіздік күтіледі. Қалыптасқан жағдайда студенттердің шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту мәселесі ерекше өзектілікке ие болады және көп қырлы ғылыми зерттеулердің маңызды бағытына айналады [1].

Бұл сонымен қатар білімнің саны мен деңгейі бойынша емес, абстрактілі, абстрактілі ойлаудың дамуы бойынша емес, осы білімді креативті аспектіде практикада қолдану, жаңа кәсіби мәселелерді шешу үшін ойлауды қолдану қабілеті бойынша бағаланатын маман даярлау сапасы туралы айтады. Қазіргі уақытта жоғары білім барлық жас мамандарды қазіргі қоғамның инновациялық мәселелерін түсінуге немесе, ең болмағанда, болашақ мамандықтың негізінде жатқан байланыстар мен қатынастар жүйесін түсінуге кепілдік береді деп айтуға болмайды.

Теориялық талдау. Осыған байланысты пәнаралық байланыстар мәселесіне деген қызығушылық кездейсоқ болмайды, бұл ғылымдардың қазіргі дамуының маңызды процестерімен - олардың интеграциясы мен сараланумен байланысты мазмұн мен әдістердің өзгеруіне әкеледі. Мұның бәрі адамның сабақтас ғылымдарды білуі әртүрлі құбылыстарды, қасиеттер мен заңдылықтарды практикалық қолдануда үлкен мүмкіндік беретіндігін көрсетеді. Бұл студенттерді даярлау бағытын да айтарлықтай өзгертеді. Сонымен қатар, пәндер туралы өзара байланысты білім дамыған дағдылары бар адамды даярлау шарты ретінде ғана емес, сонымен қатар қазіргі өндірістік жағдайда тез шарлау мүмкіндігі ретінде қажет. Демек, оқытудағы пәндер арасында байланыс орнату үлкен әлеуметтік-экономикалық маңызға ие. Сонымен қатар, бүгінгі таңда білім беру мазмұнын жетілдіру пәнаралық байланыстарды ескерусіз мүмкін емес - байланысты пәндер бағдарламаларында оқу материалын іріктеу мен үйлестірудің маңызды критерийлерінің бірі, осыған байланысты жүйеленген білімнің, дағдылардың және дағдылардың жаңа бағдарламаларында интеграция цикл ішіндегі пәндер арасындағы қатынастарды көптеген зерттеулердің пайда болуына мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандардың барлығы пәнаралық байланыстар арқылы университет студенттерінің шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту процесін зерттеудің өзектілігін анықтайды [2].

Тарихи-педагогикалық контекстегі оқыту мен тәрбиелеу теорияларын талдау олардың барлығы оқушылардың оқу іс-әрекетіндегі белсенділік принципіне қатысты екенін көрсетеді.

Мұнда қызметтің ресейлік тұжырымдамалары мен оны зерттеудің әдістемелік тәсілдері ерекше рөл атқарады. Оларға Б. Г. Ананьевтің, К. А. Абульханова-Славскаяның, П. Я. Галпериннің, А. Н. Леонтьевтің, Б. М. Тепловтың, В. Н. Мясищевтің, С. Л. Рубинштейннің, Е. Б. Старовойтенконың, Г. В. Суходольскийдің және т. б. жалпы теориялық жоспарының жұмыстары жатады. Қызметтің әлеуметтік-философиялық аспектілері М. Н. Бахтиннің, Н. А. Бердяева, В. В. Давыдова, В. П. Кузьмина және басқалар.

Оқу және тәрбие процесінде тұлғаның шығармашылық әлеуетін дамытудың әртүрлі аспектілерін ашатын жұмыстар біздің зерттеуіміз үшін үлкен құндылық болып табылады (Г. С. Альтшуллер, В. И. Андреева, Н. Ф. Вишнякова, Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Давыдов, В.Н. Дружинин, М. М. Зиновкина, З. И. Калмыкова, Ю. Н. Кулюткин, А. Г.Лидерс, А. Н. Лук, А. Р.Лурия, Н. Ю. Посталюк, В. Н. Пушкин, Л. Ф. Обухова, А. З. Рахимов, О. Н. Тихомиров, Л. М. Фридман, Д. Халперн, А. В. Хуторский, Е. М. Шувалова және т. б.) [3].

Білім алушылардың шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту жолдарының ішінде білім беру процесінде пәнаралық байланыстарды қолдану ерекше орын алады. Ғылыми дүниетаным негіздерін қалыптастырудағы пәнаралық байланыстардың маңызы Б. Г.Ананьев, Ш. И. Ганелин, М. Н. Скаткин және т. б. зерттеулерде ашылады. XX ғасырдың 80-90 жылдарындағы пәнаралық байланыстар мәселесін зерттеудің орталық бағыты олардың білім беру функцияларын зерттеу болды. Пәнаралық байланыстарды жіктеу тәсілдері және оларды педагогикалық бағалау Д.М. Кирюшкин, Г. Ф. Федорец, Н. П. Федорова және т. б. еңбектерінде ұсынылған. Пәнаралық байланыстардың тәрбиелік және білім беру функцияларының өзара әрекеті В. Н. Максимова мен Н. Д. Никандровтың еңбектерінде ашылады. А. В. Усовтың зерттеулері пәнаралық байланыстардың даму функциясын қарастыруға арналған.

Біз тұлғаға бағытталған тәсілді ЖОО студенттерінің шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту процесінің әдіснамалық негізі ретінде қарастыратындығымызға байланысты, біздің зерттеуіміз үшін тұлғаға бағытталған білім берудің психологиялық-дидактикалық сипаттамаларын зерттеуге арналған зерттеушілердің еңбектері ерекше маңызға ие болды (Е. В. Бондаревская, О. С. Газман, В. А. Петровский, А. А. Плигин, В. В. Сериков, И. С. Якиманская және т. б.). Тұлғаға бағытталған білім берудің мәні отандық педагог-психологтардың зерттеулерінде көрініс тапты Л. С. Выготский, В. В. Давыдова, Л. В. Занков, А. Н.Леонтьев, А. В. Петровский, С. Л. Рубинштейн және т. б. Батыс гуманистік психологиясы өкілдерінің (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс және т. б.) еңбектері біз үшін маңызды болды.

Тұлғаға бағытталған тәсілді ұйымдастыру оқу-тәрбие процесінде тұлғаның субъективті қасиеттерін дамыту мүмкіндігін дәлелдеген Н.А. Афанасьева, О.С. Вакулина, Е.А. Крюкова, М. И. Лукьянова, Г. К. Селевко, Н. Е. Щуркованың еңбектерінде көрініс тапты [4].

Тәжірибелік бөлім. Орындалған зерттеулердің барлық маңыздылығымен пәнаралық байланыстар арқылы ЖОО студенттерінің шығармашылық танымдық белсенділігін дамытудың әдіснамалық және ұйымдастырушылық-педагогикалық аспектілері жеткіліксіз әзірленген күйінде қалып отыр.

Студенттердің танымдық белсенділігін дамытудың жалпы педагогикалық мәселелері бойынша әзірленген іргелі ережелердің сөзсіз құндылығын, оның негізгі құрамдас бөлігін, құрылымы мен мазмұнын атап өтіп, қазіргі кезеңде университет студенттерінің шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту проблемалары жинақталған тәжірибе мен теориялық тәсілдерді мұқият талдауды қажет ететіндігін мойындау керек.оқу процесін жетілдіру жолдары. Педагогикалық теорияда университет студентінің "шығармашылық танымдық белсенділігі" ұғымының мазмұны, студенттердің танымдық белсенділігінің ерекшеліктері, тұлғаға бағытталған оқыту негізінде пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру процесінде оның дамуының дидактикалық шарттары жеткіліксіз ашылған.

Оқу-тәрбие процесінде студенттердің шығармашылық тұлғасын қалыптастырудың педагогикалық шарттары дәстүрлі түрде болашақ мамандарды даярлауды ұйымдастыру

контекстінде қарастырылады. Әрине, қазіргі жағдайда біз зерттеп жатқан мәселені шешудің жаңа тәсілдері қажет, мұнда динамикалық өзгеретін нарықтық экономикада жеке әлеуетті іске асыру жетекші орындардың бірін алады.

Студенттің тұлға ретінде қалыптасуы оның шығармашылық ниеттерін дамытуды талап етеді. Жеке тұлғаны қалыптастыру, оның шығармашылық қасиеттерін дамыту мәселесімен психологтар мен педагогтар айналысқан: Абульханова-Славская К.А., Андреев В. И., Анцыферова Л. И., Арсенова С.П., Архангельский Л. М., Асеев В. Г., Асмолов А. Г., Богоявленская Д. В., Брушлинский А. В., Выготский Л. С., Галагузова М. А., Давыдова Г. А., Калмыкова З. И., Кирсанов А. А., Леонтьев А. П., Лук А. И., Матюшкин А. М., Поляков В. А., Посталюк Н . Ю., Пушкин В. Н., Пономарев Я. А., Романова Л. О., Рубинштейн С. Л. және т. б.

Қазіргі уақытта бұл мәселе бойынша көптеген жарияланымдар бар. Қазіргі маманның шығармашылық тұлғасын қалыптастыруға арналған негізгі тәсілдерді талдай отырып, біз жеке ерекшеліктердің өзара байланысы және орындалатын іс-әрекетке шығармашылық көзқарастың көрінісі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береміз.

Қазіргі білім берудің философиясы мен әлеуметтануындағы белгілі еңбектерде қарастырылған (Буева Л.П., Гершунский Б. С., Глазунов А. Т., Гурова Р. Г., Никандров Н. Д., Гурченко В. П., Шадриков В. Д. және т. б.). Жеке факторларға негізделген маманның дамуы мен қалыптасуының психологиялық-педагогикалық алғышарттары жүйесі студенттердің кәсіби мәдениетті дамыту және нарықтық экономика жағдайында бейімделу тәсілі ретінде белсенді шығармашылық өзін-өзі дамытуға бағытталуы керек [5].

Нәтижелер мен талқылау. Зерттеу барысында біз теория мен практикадағы осы мәселенің жай-күйін талдау қазіргі әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің жағдайында болашақ маманды шығармашылық тұлға ретінде қалыптастыруға мүмкіндік беретін жолдарды іздеу қажет екенін көрсетті. Университеттің қазіргі түлегінің шығармашылық тұлғасын қалыптастыру тәжірибесінің қажеттілігі мен оны оқу-тәрбие процесінде жүзеге асырудың шарттары мен құралдарының дамымауы арасында туындайтын қайшылық зерттеу мәселесін анықтады: түлекті шығармашылық тұлға ретінде табысты әлеуметтік және кәсіби бейімделуге дайындауды қамтамасыз ететін жағдайлар мен құралдар қандай?

Біздің қоғамда болып жатқан заманауи процестер құндылықтардың, көзқарастар мен нормалардың жоғары күрделілігімен және алуан түрлілігімен сипатталады. Индустрияға дейінгі қоғамдарда ересектер мәртебесін салыстырмалы түрде ерте алғаннан кейін жастар барлық әлеуметтік процестерге қосылады. Керісінше, дамыған елдерде балалық шақ пен ересек жағдай арасындағы "күту кезеңі" барған сайын ұзарып келеді. Өсудің осы психологиялық және психоәлеуметтік кезеңінің ұзақтығы үнемі артып келеді, дегенмен биологиялық процестер бұрынғыдай өзгеріссіз қалады. Бір жағынан, мұндай кідіріс өндірістік процестердің күрделенуіне байланысты білім беру жүйесінің кеңеюінің нәтижесі болып табылады; екінші жағынан, отбасылық құрылымдар барған сайынераықтандырылуда. Осылайша, өздерін ересектер ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін биологиялық алғышарттары бар жастар психологиялық және психоәлеуметтік "күту күйінде" қалады, бұл қоғамдық процестерге белсенді және толық жауапкершілікпен қатысуға мүмкіндік бермейді. Бұл "психоәлеуметтік мораторий "маңызды" күзет аймағын" және қақтығыстардың қайнар көзін білдіреді — бұл қажетті сәйкестендіру процестері кешіктірілгендіктен және жауапкершілікті қабылдаумен біріктірілмегендіктен емес. Бұл жағдай қоғамдық қатынастардан өзін-өзі жоюға, сондай-ақ радикалды позициялардың пайда болуына және қақтығыстарға ықпал етеді.

Қоғамдық түсініктер мен нормалардың әртүрлілігі мен бұлыңғырлығы жастардың сәйкестендіру объектілерін таңдауда белгісіздік тудырады.

Жылдам әлеуметтік өзгерістер ата-ана мен бала құндылықтары жүйелері арасындағы сәйкессіздіктерге әкеледі. Осы күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайларда өскелең

ұрпақтың нарықтық экономиканың серпінді өзгеріп отыратын талаптарына бейімделу проблемасы ерекше өзектілікпен туындайды. Оның шешімін жастардың қолда бар жеке шығармашылық әлеуетін іске асыруға дайындығы, өзінің кәсіби мансабын құруға белсенді көзқарасы тұрғысынан қарастыру қажет.

Айта кету керек, қазіргі заманғы маманның шығармашылық тұлғасын қалыптастыру проблемасы өнеркәсіптік өндіріс техникасы мен технологиясына ғылымның жетістіктері мен жаңалықтарын кеңінен енгізуден туындады. Кәсіби міндеттерін шешуде шығармашылықты көрсете алатын мамандарға деген қажеттілік едәуір өсті. Бұл сонымен қатар маманның шығармашылық тұлғасын қалыптастыру мәселесіне жаңа қызығушылықты анықтады.

Ғылымдағы шығармашылық мәселесін зерттеу ондаған жылдарға созылады. Көптеген теориялық және эксперименттік жұмыстар жасалды. Бірақ тұтастай алғанда, ғылымның әртүрлі салаларындағы зерттеушілер атап өткендей, адамның шығармашылық қызметі белгісіз сала болып қала береді. Шығармашылық қызмет проблемасына ғылымдардың әртүрлі бағыттары мен салаларын зерттеушілердің қызығушылықтарының кең таралуы бүгінгі күні бұл процестің мәнін түсінуде бірыңғай ұстаным жоқ екендігіне әкеледі.

"Шығармашылық" ұғымы "психология" сөздігінде берілген - "шығармашылық-жаңа материалдық және рухани құндылықтарды құру нәтижесінде пайда болатын қызмет. Бұл адамның бойында қабілеттердің, мотивтердің, білімдер мен дағдылардың болуын болжайды, соның арқасында мен жаңашылдыққа, өзіндік ерекшелікке, бірегейлікке жауап беретін сатылым жасаймын. Тұлғаның осы қасиеттерін зерттеу қиялдың, түйсіктің, ақыл-ой белсенділігінің бейсаналық компоненттерінің, сондай-ақ жеке тұлғаның өзін-өзі тануға, өзінің шығармашылық мүмкіндіктерін ашуға және кеңейтуге деген қажеттілігінің маңызды рөлін анықтады" [6].

П. П. Крамар шығармашылық адам қызметінің мәнін құрайды деп санайды. Адам шығармашылығы - бұл әлемді дамытудың тағы бір формасы, оның адам әрекеті арқылы жүзеге асырылатын ерекше маңызды формасы. Сондықтан даму тұжырымдамасы "ең алдымен және негізінен адамның дамып келе жатқан іс-әрекеті ретінде түсінілетін және дамудың арқасында адам (адамзат) бұрын қол жеткізе алмайтын (мүмкін емес) сапалы жаңа нәтижелерге әкелетін" шығармашылық анықтамасына енуі керек [7].

Қорытынды. Осылайша, бәсекеге қабілетті маманның кәсіби қызметіндегі шығармашылық белсенділіктің объективті жоғары рөлі, университет студенттерінің шығармашылық танымдық белсенділігін дамыту қажеттілігі және оқу процесінде жоғары мектеп студенттерінің шығармашылық танымдық белсенділігін дамытудың педагогикалық жағдайларының дамымауы арасындағы қайшылықтар анықталды.

Әдебиеттер тізімі

1. А. Е. Абилкасымова «Дидактические основы обучения в высшей школе», Алматы: РНК КАО им. И. Алтынсарина, 2000. – 120с.
2. Григорьева, Д.Р. Творческая познавательная активность студентов: сущностно-содержательная характеристика: методическое пособие для преподавателей вузов. – Казань: ТГГПУ, 2007. – 40 с.
3. Григорьева, Д.Р. Этапы реализации личностно-ориентированного подхода к развитию творческой познавательной активности студентов вуза // Современные наукоёмкие технологии. – 2010. – №1. – С. 85.
4. Чаденкова, О.А. Психолого-педагогические особенности мотивов учебной деятельности студентов различных вузов: Дис… канд. психол. наук. - Самара, 2003. - 158 с.
5. Щукина, Г.И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе. - М.: Просвещение, 1979. - 160 с.
6. Щукина, Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательного интереса. - М.: Знание, 1988. - 326 с
7. Чураков, М.В. Формирование познавательной активности подростков в системе

дополнительного образования: Дис…канд. пед. наук. Самара, 2000. - 194 с.

Аннотация

В данной статье рассматриваются психолого-педагогические условия формирования и развития творческой активности студентов. В настоящее время, в связи с переходом на кредитную систему образования в вузах, ставятся вопросы повышения квалификации студентов к творческой деятельности, способам самостоятельного поиска знаний, руководствуясь общепедагогическими принципами, степень общения преподавателя-организатора образования и обучающегося-студентов поднялась на совершенно новый уровень. На основе этого трансформировались методы обучения и учебные действия, комплексно менялись как структура, так и содержание самостоятельной работы, а также психолого-педагогическая цель ее организации. Творчество-очень сложный психологический процесс. Некоторые люди проявляют высокую деловую хватку в усвоении знаний, овладении деятельностью, осуществлении ее по определенному образцу. А другие люди живут рядом, чтобы создать новое творение.

Abstract

This article discusses the psychological and pedagogical conditions for the formation and development of creative activity of students. Currently, in connection with the transition to a credit system of education in universities, questions are being raised about improving students' qualifications for creative activity, methods of independent search for knowledge, guided by general pedagogical principles, the degree of communication between the teacher-organizer of education and the student-student has risen to a completely new level. On the basis of this, teaching methods and educational actions were transformed, both the structure and content of independent work, as well as the psychological and pedagogical purpose of its organization, were comprehensively changed. Creativity is a very complex psychological process. Some people show high business acumen in mastering knowledge, mastering activities, and implementing it according to a certain pattern. And other people live nearby to create a new creation.

ӘОЖ 371.385:4

З.Х. Ташмухамедова, А.К. Мамырбекова*

магистрант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

х.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** aizhan.mamyrbekova@ayu.edu.kz

ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУ ҮШІН ИНТЕРАКТИВТІ ОҚУ ТАПСЫРМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Түйін

Мақалада жалпы орта білім беретін мектептерде химия курсын оқытуда ұйымдастырылған педагогикалық эксперимент нәтижелері және педагогикалық талдау негізінде интерактивті тапсырмаларды қолданудың тиімді әдістемелік ұсыныстар қарастырылған. Зерттеу нәтижесінде химияны оқытуда интерактивті оқытудың тиімді әдістері таңдалып алынып, сол әдістерді пайдалана отырып, оқушылырдың пәнге деген қызығушылығының артуы және ғылыми танымның артуы анықталды. Зерттеу барысында жиналған мәліметтер талдау арқылы, сабақ барысында теориялық білімді меңгертуде «броундық қозғалыс», «позиция таңдау», «Chemical club» -әдістерін қолдану оқушылардың қызығушылықтарын арттырды. Сонымен қатар, жалпы білім беру саласында химия курсында интерактивті оқыту әдістерін қолдану шаралары іске асырылды. Интерактивті оқыту әдістеріне сай, қысқа мерзімді жоспар жасалып, ұсынылды. Бұл оқушылардың химия курсыны оңай меңгеруге мүмкіндік берді. Ғылыми зерттеудің нәтижелері химия мұғалімдерімен мектептің химия курсын оқытудағы әдістемелік кеңестер ретінде және «броундық қозғалыс», «позиция таңдау» және «Chemical club» әдістерін ұйымдастыру үшін мұғалімге қосымша көмекші ретінде пайдаланылуы

мүмкін.

Кілттік сөздер: интерактивті оқыту, жаңартылған білім беру, «броундық қозғалыс», «позиция таңдау», «Chemical club», интерактивті тапсырма, оқыту әдістемесі.

Кіріспе. Қазіргі таңда мектеп оқушыларына химия пәнін оқыту барысында интерактивті оқыту тапсырмаларын қолдану арқылы, оқушылардың білім сапасын жақсарту, өтілетін әрбір тақырыпқа сәйкес интерактивті тапсырмаларды ұйымдастыра білу, әрі оны сабақ барысында тиімді пайдалана алу өзекті болып табылады. XX ғасырдың 30-жылдарында Еуропада ғылымның жаңа саласы, жаңашылдық ғылымы пайда болып, ал 50-жылдары педагогикалық инноватика қалыптасты. Жалпы, инноватика – жаңару үдерісі, жаңалық үдерістерінінің теориясы, жаңалық ендірулер туралы ғылым, яғни, педагогикалық инноватика осы ғылым саласындағы жаңалықтар үдерісін зерттейді. Бұл мәселені шетелдік ғалымдармен К. Ангеловский, М.В. Кларин, В.Я. Ляудис, М.М. Пономаревпен қатар, отандық Ш.Т.Таубаева, Ж.А. Қараев, Г.К. Нұрғалиева және т.б. педагог ғалымдар тарапынан біршама қарастырылған [1].

Интербелсенді оқу/оқыту – әрекетпен және әрекет арқылы оқу/оқыту, ал мұндай ұстаным қомақты нәтижелерге жеткізетін ең тиімді жүйе деп есептелінеді, өйткені адамның жадында бірінші мезетте тек өзінің әрекеттері мен өз қолымен жасағаны ғана қалады. Кезінде көне қытай ғұламасы Конфуций (Кун-цзы) былай деген екен: «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін!» [2].

Интербелсенді әдістер арқылы студенттер келесі білім,білік,іскерлік дағдыларға ие болады:

- терең ойлау, жеке рефлекстік қабілеттерін дамыту;
- өз іс-әрекеттерін талдау және бағалау;
- ақпаратты өз бетінше түсіну, жан-жақты талдау және таңдау;
-жаңа идеялар мен білімдерді өз бетінше құрастыру;
-пікірталастарға қатысу және өз ойы мен пікірін дәйектей алу.

Теориялық талдау. Қазіргі таңда интербелсенді оқыту технологиясын көптеген ғалымдар зерттеп, білім беру саласына жаңа, тиімді оқыту технологияларын ұсынуда. Оқытудың интербелсенді әдістерінің өзі екі үлкен топқа бөлінеді: топтық және жеке (практикалық тапсырмаларды орындау, жаттығу). Топтық түрінің өзі үш топқа бөлінеді: 1) пікір алмасу - топтық пікірталас жағдаяттарды талдау, кейс әдісі, миға шабуыл, талқылау, дебаттар; 2) ойындық - іскерлік ойын, іс-әрекетті ұйымдастырушылық ойындар, сюжеттік рөлдік ойындар,дидактикалық ойындар, және тағы басқалар; 3) тренинг әдістер -әлеуметтік–психологиялық тренинг, іскерлік қарым-қатынас тренингісі, психотехникалық ойындар [4-6]. Осы жоғарыда көрсетілген интербелсенді әдістерді пайдалана отырып, мұғалімдер білім алушылырға тек теорияны ғана меңгертіп қоймай, сонымен бірге – білімді түсінуге, меңгеруге, өз құзыреттілігін пайдалана алуға және ізденушілік қабілетінің қалыптасуына, топпен жұмыс жасай алуға, топ басшылық қабілетінің қалыптасуына, сонымен бірге кез-келген мәселеде өз көз қарасын еркін айта алуға қалыптастырады. Ал бұл қабілеттерді өз бойына сіңірген әр оқушы болашақта жеке тұлға болып қалыптасады [7-11].

Бұл тақырып қазіргі таңда - интерактивті оқытудың тиімділігінің сыртқы көрсеткіштері ретінде оқушылардың бірлескен әрекет ережелерін мойындай отырып, өзара әрекеттесуге ұмтылуын, топтық рефлекцияның дамып, ұжымдық ынтымақтастықтың қалыптасуын, ал әсерлігінің ішкі көрсеткіштері ретінде білім алушылардың өз міндеттерін түсіне отырып, өзара әрекет дағдыларын меңгеріп, топтық жұмысқа дайын болуын, оқу әрекетінің субьектісіне айнала отырып, өзіндік рефлексиясының дамуын арттырумен өзекті болып отыр деп айтуға болады.

Зерттеу жұмысының мақсаты: жалпы оқытуды ұйымдастыру талапқа сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми – педагогикалық негіздерін меңгерудің маңызды мәселелерін зерттеу және мектептегі химия курсында пайдалануға

тиімді жаңа интерактивті әдіс-тәсілдерді зерттеу.

Зерттеу мақсатына жету үшін мынадай міндеттер жүктелді:

1. Интерактивті оқыту тапсырмаларын қолдана отырып, оқушыларды оқыту схемасын нақтылау.

2. Оқушыларға химия пәнін оқыту үшін интерактивті оқыту тапсырмаларын әзірлеу.

3.Оқыту сабақтарын ұйымдастырудың әртүрлі формаларының ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру процесінде интерактивті оқыту тапсырмаларын қолданудың әдістемелік моделін жасау.

Тәжірибелік бөлім. Бұл зерттеу жұмысының нысаны негізінен ,жалпы білім беретін орта мектептер болып табылды. Осыған сәйкес зерттеу практикасы Түркістан облысы, Сауран ауданы, Шорнақ ауылына қарасты «Қызыл Әскер» жалпы орта мектебінде өткізілді. Ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізу кезінде, 8- сыныпқа химия сабағын өтуде «броундық қозғалыс», «позиция таңдау», «Chemical club» сияқты белсенді әдістер қолданылды және мектеп мұғалімдері мен оқушыларынан интербелсенді әдістерді пайдалану қаншалықты тиімді екенін білу үшін электронды форматта сауалнама жүргізілді.

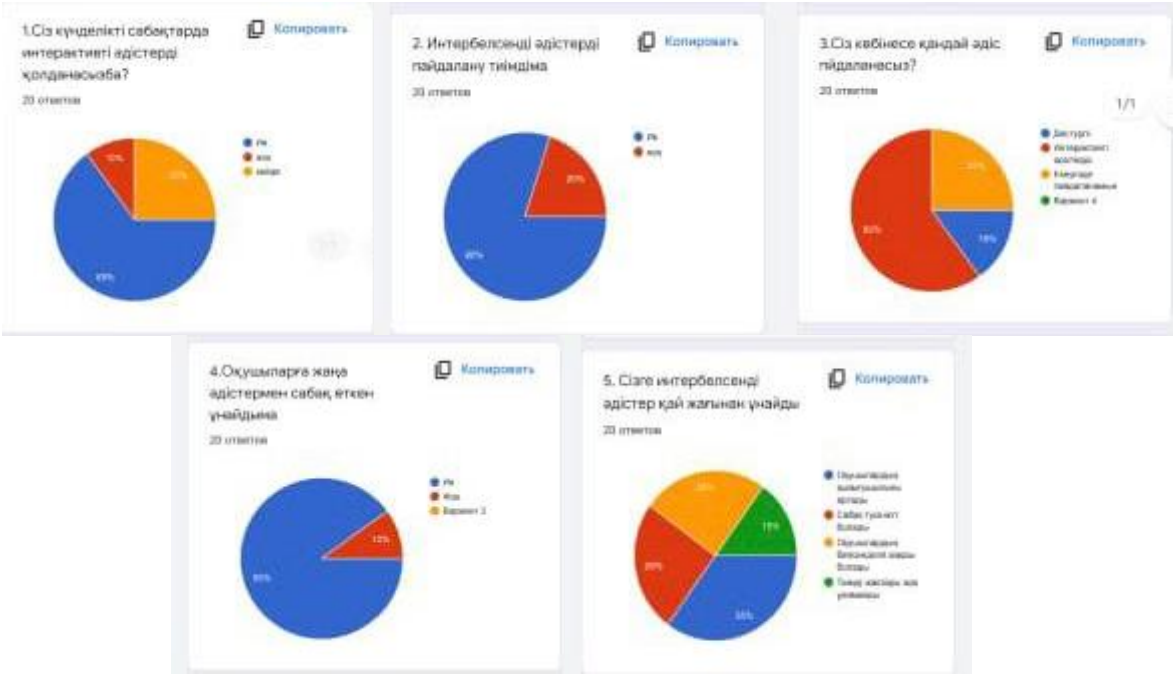
«Броундық қозғалыс» - берілген жаңа тақырып бойынша оқушылардың мәлімет жинақтау мақсатымен, сыныпта еркін қозғалуына мүмкіндік беріледі. Бұндай белсенді оқыту әдісін жаңа тақырыпты меңгерту барысында, яғни, мұғалім жаңа тақырыппен таныстырған соң, оқушылардың тақырыпты терең түсінуі үшін, өздері ізденіп, бір-бірімен мәлімет алмасу барысында, сыныптың жеке кітапханасын пайдалану үшін оқушыларға мүмкіндік беретін, өте тиімді әдіс болып табылады.

«Позиция таңдау» - бұл әдісте белгілі бір шешім, пікір оқушыларға оқылады білім алушылар «Иә» немесе «Жоқ» деген нұсқасын таңдайды. Содан соң өзі таңдаған позициясын түсіндіреді. Бұл әдіс негізінен өткен тақырыпты тиянақтау барысында оқушыларға қысқа сұрақтар қою арқылы пайдаланылады.

«Chemical club» - дидактикалық үлгісін бейорганикалық химия курсының негізгі тақырыптарында, яғни 8-9-сыныпта пайдаланудың әдістемесі қарастырылған. Дидактикалық үлгіні пайдалану арқылы білім алушылар тақырыптарды ағылшын тілінде оңай әрі қызықты меңгереді, ағылшын тілін негізгі 4 дағды (listening/тыңдалым, speaking/сөйлеу, reading/оқылым, writing/жазылым) бойынша меңгеруіне, сонымен қатар пәнге қызығушылығы артуына көмек бола алады.

Нәтижелер мен талқылау. XXI ғасыр ақпаратты технологиялардың қарқындап дамып, шарықтау шегіне жетуде. Қоғамның қай саласы болмасын, ақпараттық технологияларды барлығынша меңгеріп, жаңа жетістіктерге жетіп жатыр. Сол сияқты білім беру саласында да айтарлықтай өзгерістер байқалады. Атап өтсек, бірнеше жылдардан бері дәстүрлі оқыту платформасынан қазіргі заманға сай ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, интерактивті әдіс- тәсілдермен сабақ өту қалыптасуда. Интерактивті оқыту – бұл білім алушыға білімді тек теория жағынан үйретіп қана қоймай, өз көзқарасы қалыптасқан, еркін ойлай алатын, ақпараттық технологияларды еркін меңгерген сол арқылы өзі жаңа мәліметтер жинақтай алатын және қоғамда өз орнын анықтай алатын, сонымен бірге көшбасшылық қабілеттерді қалыптастыру үшін қолданылады. Интерактивті оқытудың күннен-күнге көптеген әдіс-тәсілдері ғалым зерттеушілер тарапынан ұсынылып, қолданысқа енуде және өзінің нәтижелерін беріп жатыр.

Ғылыми зерттеу жұмысы барысында интерактивті оқытудің әдіс-тәсілдері күнделікті сабақтарда пайдалану қаншалықты тиімді, әрі қаншалықты өз пайдасын тигізіп жатқандығын білу үшін Қызыл Әскер мектебінің ұстаздарынан электронды Google form форматта сауалнама алынды. Сауалнамаға 20 мұғалім қатысып, оларға химия интерактивті оқыту әдістері туралы бес сұрақ жауаптарымен ұсынылды (1-сурет).

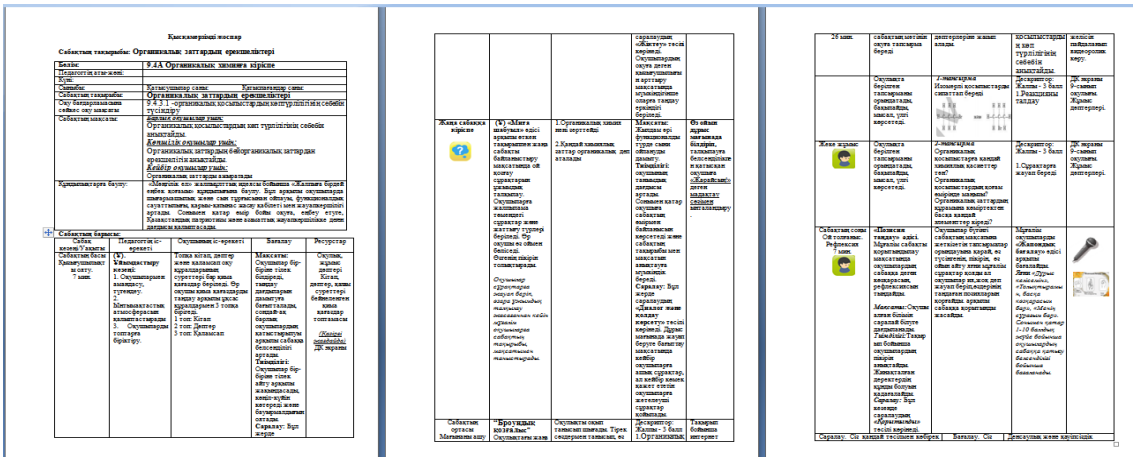

Сурет 1. Мұғалімдерге арналған интерактивті оқыту әдістамасына байланысты сауалнама.

Сауалнама нәтижелеріне қарап, мұғалімдерге қойылған «Сіз күнделікті сабақтарда интерактивті әдістерді қолданасыз ба?» деген сұраққа 65% - «ия», 25% - «жоқ» және 10% - «кейде ғана» деген жауап берсе, қойылған келесі «Интербелсенді әдістерді пайдалану тиімді ма?» деген сұраққа 80% - «ия», ал қалған 20% - «жоқ» деп жауап берген. Сонымен бірге «Сіз көбіне қандай әдісті пайдаланасыз?» деген сұраққа 25% - дәстүрлі, 60%- интерактивті әдістерді және 15%- екеуін де пайдаланып жауап берілген болса, келесі «Сізге интербелсенді әдістер қай жағынан ұнайды?» – деген сұрақтың 35% оқушылардың қызығушылығы артады, 25% - сабақ түсінікті болады, 25% - оқушылардың белсенділігі артады және 15% - тиімді жақтары жоқ, ұнамайды деп жауап берген.

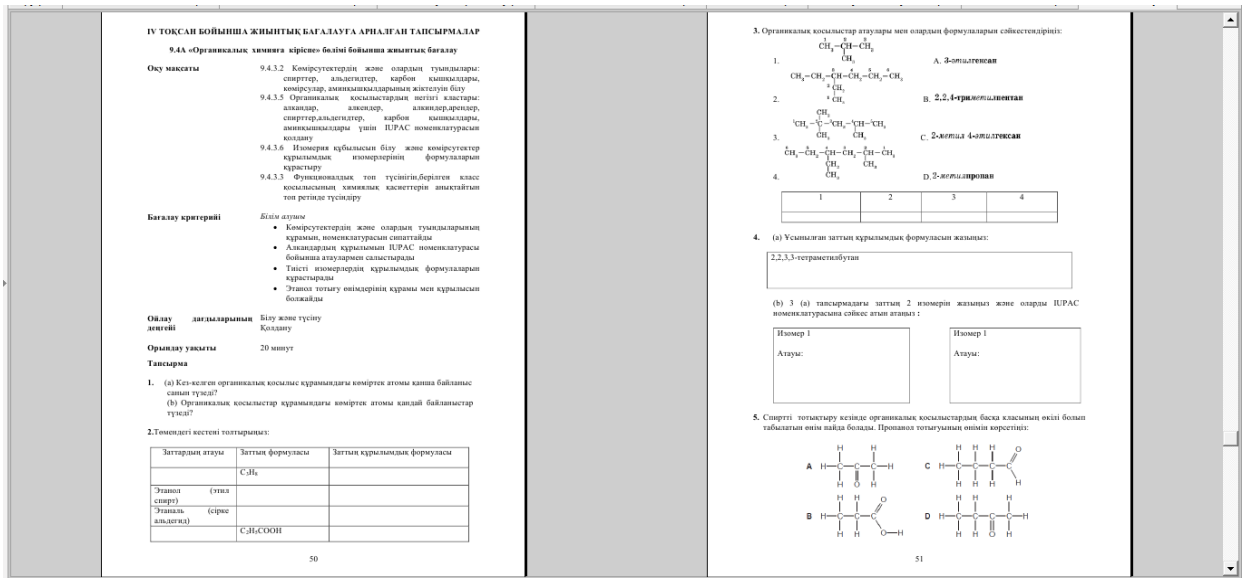
Нәтижелерден көріп тұрғанымыздай мұғалімдердің 50%-дан көбі сабақ өтуде интерактивті әдістерді пайдаланатындығы және бұл әдістердің тиімді екендігі анықталды.

Зерттеу барысында «Қызыл Әскер» жалпы орта мектебінің екі тоғызыншы сынып яғни, 9-А және 9-В сыныбының оқушылыры таңдалып алынып, IV- тоқсанда өтілетін тақырыптарға сәйкес интерактивті оқытудың тиімді әдіс-тәсілдері қарастырылды. 9- А сыныбында 22 оқушы, ал 9-В сыныбында 23 оқушы, жалпы зерттеуге 45 оқушы қатысты. Бұл екі сыныптың білім деңгейі бұған дейін өтілген сабақтар бойынша тоқсан бойынша жиынтық бақылауларын салыстыру арқылы анықталды. Екі сыныптың білімі шамалас, бірдей деңгейде десекте болады. 9-А сыныбы эксперименттік топ, яғни бұл сыныпта сабақ өту барысында интерактивті оқытудың - «броундық қозғалыс», «позиция таңдау», «Chemical club» әдістері пайдаланылды, ал 9-В сыныбы бақылау тобы деп алынып, сабақ дәстүрлі түрде өткізілді.

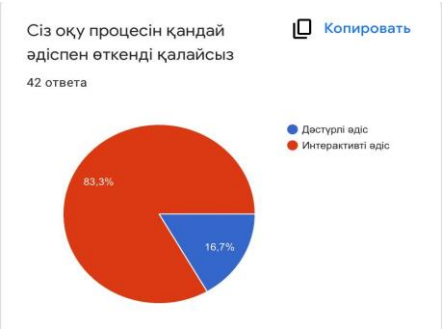
Сурет 2. 9-А сыныбына өтілген сабақтың қысқа мерзімді жоспары.

Екі сыныпқа да - Органикалық химияға кіріспе бөлімі бойынша сабақтар өткізілді, бірақ жоғарыда айтып кетгендей, екі сыныпқа екі түрлі әдіспен өтілді. Сабақтан соң меңгерілген білім қандай деңгейде болғанын білу мақсатында екі сыныптан да бөлім бойынша жиынтық бақылау алынды (3- сурет).

Сурет 3. Органикалық химияға кіріспе бөлімі бойынша жиынтық бақылау.

Жиынтық бақылаудың нәтижесінде 9-А экспериментік сыныбында 14 оқушы - 8-10 балл аралығында жинаған, 6 оқушы 6-7 балдан жинаған, ал 2 оқушы 5 балдан жинаған болса, 9-В бақылау сыныбының 10 оқушысы 7-8 бал аралығында жинаған, 7 оқушысы 5-6 балл аралығында, ал қалған 6 оқушы 5 балдан жинаған. Әрине, бұл көрсеткіштер интерактивті әдістермен сабақ өту тиімді екенін айқындауға дәлел болды. Оқушылардан тек бөлім бойынша жиынтық бақылау ғана алынып қойылмай, сонымен бірге оқушылардан анонимді түрде Google form арқылы «Сіз оқу процесін қандай әдіспен өткенді қалайсыз?» деген сұрақ екі вариантты жауабымен (дәстүрлі әдіс, интербелсенді әдіс) сауалнама жүргізілді.

Сурет 4. Оқушыларға арналған сауалнама.

Сауалнама нәтижесіне көре оқушылардың 83,3%-ы интерактивті оқыту әдістемесін таңдаған ал қалған 16,7%-ы дәстүрлі оқыту әдістемесі арқылы білім алуды қалайтындығы анықталғды. Сауалнама нәтижесіне талдай отырып интерактивті әдістерді қолдана отырып химия пәнін оқушыларға жетік меңгертуге сонымен бірге бұл әдістерді пайдалану оқушылардың білім сапасыны арттыруда орасан зор рөл атқаратындығы анықталды.

Қорытындылар. Химия пәнінін итерактивті оқытудың тиімді әдістерін пайдалануды зерттеу мақсатында мектеп оқушыларынан және мұғалімдерден сауалнама өткізу арқылы және 9-сынып оқушыларына интерактивті әдістерді пайдалана отырып сабақ беріп, нәтижелерді анықтап, талдау-талқылау арқылы педагогикалық эксперимент жүргізілді. Химияны оқытуда интерактивті әдіс-тәсілдерді пайдалану өзінің оң әсерін беріп, оқушылардың сабаққа деген құлшынысы мен қызығушылықтарын арттыратындығы анықталды. Зерттеудің нәтижесіне байланысты интерактивті оқытудың «позиция таңдау», «броуындық қозғалыс» және «Chemcal club» сияқты әдіс-тәсілдер химия курсын оқытуда тиімді екендігі дәлелденді және 9 - сынып оқушыларын оқытуда осы әдістерді пайдалану арқылы өтілетін сабақтардың қысқа мерзімді жоспары ұсынылды.Зерттеу нәтижелерін болашақта химия пәні мұғалімдері сонымен бірге кез-келген мұғалым интерактивті әдістерді қолдану үшін әдіснамалық құрал ретінде пайдалануына болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Жансугурова К.Т. Жоғары оқу орындарында интерактивті оқыту технологияларын пайдаланудың тиімділігі // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2020. -№2(66). - С.137-142.
2. Әлімов А.Қ. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. - Алматы, 2009. - 263 б.
3. Миэринь Л.А., Быкова Н.Н., Зарукина Е.В. Современные образовательные технологии в вузе: учеб.метод.пособие. СПб: Изд-во СПбГЭУ. -2015. -163 с.
4. Зарукина Е.В., Логинова Н.А., Новик М.М Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению: учеб. метод. пособие. СПб.: СПбГИЭУ. - 2010. -59 с.
5. Нечаева Т.В., Ложкомоева Е.Н. Особенности использования деловых и ролевых обучающих игр в сфере высшего образования //Мир науки, культуры, образования. - 2018.- №2(69).- С.261-263.
6. Багатырова М.Н. Возможности игровых методов в обучении студентов // Мир науки, культуры, образования. -2016.- №1(56). - С.187-188.\
7. Akhmetova A., Seiitkazy P., Zhangazieva T., Abilkhairova Zh., Alikulova S., Ashimbekova B. Adaptation of Students to Professional-Oriented Activities Based on Media Technologies. Cypriot Journal of Educational Science. -2022. 17(1), 320-332. https://doi.org/10.18844/cjes.v17i1.6717
8. Сулейменова О.Я., Маханова Қ.А., Құбаева Г.С. Мамандыққа бағытталған химияны оқыту курсына дидактикалық құралдар көмегімен деңгейлік тапсырмалар құрастыру// Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2018.- №2(58).- С.187-

192.
9. Сечко О. И. Тест как форма обучения и контроля знаний по химии / БГУ: электрон. журнал. - 2012 г. URL: http://elib.bsu.by/handle/123456789/13054.
10. Bortnik B., Stozhko N., Pervukhina I. Context-Based Testing as Assessment Tool in Chemistry Learning on University Level // *Educ. Sci.* 2021, *11*(8), 450. https: //doi.org/ 10.3390/ educsci11080450
11. Дубовицкая Т.Д. Методика диагностики направленности учебной мотивации // Психологическая наука и образование. -2002. –Т.7.-№2. -С. 42 – 45.

Аннотация

В статье рассмотрены результаты организованного педагогического эксперимента по преподаванию курса химии в общеобразовательных школах и эффективные методические рекомендации по использованию интерактивных заданий на основе педагогического анализа. В результате исследования были выбраны эффективные методы интерактивного обучения в преподавании химии, с использованием этих методов выявлено повышение интереса учащихся к предмету и повышение научного познания. Благодаря анализу данных, собранных в ходе исследования, использование методов «броуновское движение», «выбор позиции», «Chemical club» при усвоении теоретических знаний в ходе урока повысило мотивацию учащихся. Реализованы меры по использованию интерактивных методов обучения в курсе химии в сельской школе. Разработаны и представлены планы уроков, включающие методы интерактивного обучения, которые показали эффективность освоения химии учащимися. Результаты исследования могут быть использованы учителями химии в качестве методических рекомендаций по преподаванию школьного курса химии с применением инерактивных методов «броуновское движение», «выбор позиции» и «Chemical club».

Abstract

The article considers the results of an organized pedagogical experiment on teaching a chemistry course in secondary schools and effective methodological recommendations on the use of interactive tasks based on pedagogical analysis. As a result of the study, effective methods of interactive learning in teaching chemistry were selected, using these methods, an increase in schoolchildrens' interest in the subject and an increase in scientific knowledge were revealed. Through to the analysis of the data collected during the study, the use of the methods «Brownian motion», «position selection», «Chemical club» during the assimilation of theoretical knowledge during the lesson increased the motivation of through. Measures have been implemented to use interactive teaching methods in a chemistry course at a rural school. Lesson plans have been developed and presented, including interactive teaching methods that have shown the effectiveness of mastering chemistry. The results of the study can be used by chemistry teachers as methodological recommendations for teaching a school chemistry course using the interactive methods «brownian motion», «choice of position» and «Chemical club».

УДК 376.2/.4

Н.А. Турекулова, Н.Б. Якубова, А.Т. Сарипбекова*
преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** lunagul.77@mail.ru

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННОСТЯМИ В РАЗВИТИИ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы психолого-педагогического сопровождения детей с особенностями в развитии. Под психолого-педагогическим сопровождением лиц с ограниченными

возможностями здоровья можно понимать комплексную технологию психолого-педагогической поддержки и помощи обучающемуся и его родителям в решении задач, связанных с развитием, обучением, воспитанием, социализацией со стороны специалистов различного профиля. В настоящее время в системе образования непрерывно происходят процессы, связанные не только с социально-экономическими, демографическими и социокультурными изменениями, наблюдаемыми в нашей стране, но и с необходимостью модернизации и персонификации подходов к обучению, воспитанию, дополнительному предпрофессиональному образованию обучающихся с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ). Безусловно, на сегодняшний день ни одна общеобразовательная школа не может обойтись без применения опыта отечественной дефектологии, где представлены эффективные практики, методологические и технологические аспекты специального (коррекционного) обучения и воспитания в условиях современного образования.

Ключевые слова: обучающихся с ограниченными возможностями здоровья, индивидуальный маршрут, психолого-педагогическое сопровождение, поддержка, создание условий, особенности в развитии.

Во всем цивилизованном мире общество пришло к пониманию, что в соответствии с общечеловеческой моралью и требованием социальной справедливости - дискриминация детей в образовании недопустима. Законодательством Республики Казахстан в соответствии с международными документами в области защиты прав детей введены понятие - лица (дети) с особыми образовательными потребностями и принцип равных прав на получение качественного образования всеми обучающимися с учетом индивидуальных возможностей. В соответствии с Государственной программой развития образования в нашей стране с 2011 года поэтапно внедряется инклюзивное образование. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года, согласно пункта 1.1 «Обеспечение доступности и инклюзивности образования», предполагает достижение следующих целей:

1. Обеспечение психолого-педагогического сопровождения инклюзивного образования, создание специальных кабинетов психолого-педагогического сопровождения, разработка учебных программ среднего, технического и профессионального, послесреднего образования по востребованным рабочим квалификациям, повышение квалификации педагогических работников.
2. Для лиц с особыми образовательными потребностями работа по обеспечению доступа ко всем уровням образования, в рамках подушевого финансирования предусмотрен повышенный норматив финансирования, увеличен государственный заказ на их обучение. Поставленные цели свидетельствует о востребованности методического обеспечения психолого-педагогического сопровождения лиц с особыми образовательными потребностями в общем образовании, основные и важные аспекты которого представлены в настоящих рекомендациях.

Страны организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) рекомендуют рассматривать три группы причин, вызывающих трудности в учении у школьников, и как их следствие - особые образовательные потребности:

- нарушения психофизического развития;
- поведенческие и эмоциональные проблемы;
- неблагоприятные условия жизни (социальные, психологические, экономические, лингвистические и др. проблемы).

В настоящее время в Казахстане особые образовательные потребности, вызываемые у школьников нарушениями психофизического развития, удовлетворяются в полном объеме только в специальных школах. В них обучаются 14,2 % от общего числа обучающихся, имеющих заключение и рекомендации психолого-медико-педагогических консультаций. Остальные школьники, этой категории, а также школьники, трудности в обучении у которых вызваны другими причинами, обучаются в общеобразовательных школах страны, где пока не обеспечивается надлежащее психолого-педагогическое сопровождение, в том числе по

причине не разработанности организационно-методических вопросов [1].

Следует помнить, что ограничение возможностей не является только количественным фактором (т.е. человек просто хуже слышит или видит, ограничен в движении и прочее), это изменение личности в целом, это «другой» ребенок, «другой» человек, не такой, как все, нуждающийся в совершенно иных, чем обычно, условиях образования. Для этого ему необходимо не только особым образом осваивать общеобразовательные программы, но и формировать и развивать навыки собственной жизнедеятельности: навыки ориентирования в пространстве и во времени, самообслуживание и социально-бытовую ориентацию, различные формы коммуникации, навыки поведения в обществе, физическую и социальную мобильность; восполнять недостаток знаний об окружающем мире, связанный с ограничением возможностей; формировать и развивать способность к максимально независимой жизни в обществе. Как отмечает автор Коломийцев П.Л.: «Что касается нашего общества и его отношения к этим детям, то тут время будто бы остановилось. Нам нужно освободить от запрограммированности наши ощущения, наше восприятие, наш внутренний образ, наши мысли об особенных детях [2].

Понятие “инклюзивное образование” сформировалось из убеждения в том, что образование является основным правом человека и что оно создает основу для более справедливого общества. Все учащиеся имеют право на образование, независимо от их индивидуальных качеств или проблем. Мировое сообщество, руководствуясь принципом равенства прав всех людей, независимо от их расовых, этнических, половых, физических, психических и других различий, закрепило в международных правовых актах ООН основные принципы инклюзивного образования[3].

«Инклюзивное образование - это непрерывный процесс развития общего образования, нацеленный на обеспечение качественного образования для всех с учетом разнообразия, разных нужд и способностей, характеристики и ожидания в обучении учащихся и общин, устранение всех форм дискриминации» (ЮНЕСКО 2008) .В современном международном сообществе сформировалась новая культурная норма - уважение к различиям между людьми и признается право человека на индивидуальность, признание и учет обществом тех или иных его особенностей, в том числе и в образовании. Поэтому инклюзивность образования начинается с признания многообразия особенностей, возможностей и различных потребностей, обучающихся в учебном процессе. На основе такого понимания в большинстве стран мира сложилась социально-педагогическая модель оценки потребностей и организации помощи в процессе обучения детей с особыми образовательными потребностями. Она принципиально отличается от сохраняющейся до сих пор в казахстанской системе образования медицинской или дефектологической модели[4].

Рассмотрим моделиоценки и поддержки обучающихся с ООП (таб.1):

Таблица 1. Модели оценки и поддержки обучающихся с ООП

Медицинская модель оценки и поддержки обучающихся с ООП	Социально-педагогическая модель оценки и поддержки обучающихся с ООП
«Основана на понятии, что проблема и трудности обучения заложены в самом ребенке и поэтому он «ненормальный, дефектный, инвалид - недееспособный». Оценка фокусирована на медицинский диагноз, а обучение – на коррекцию»	Основана на понятии, что обучающихся с особыми образовательными потребностями испытывает трудности в обучении из-за «несовершенства общественной системы образования, не готовой в условиях общеобразовательной школы общего типа соответствовать разнообразным потребностям всех учащихся». Оценка фокусирована на потребности человека, а

	обучение – на образовательной поддержке и адаптации факторов окружающей среды»

Особые образовательные потребности – это потребности в помощи и в услугах в учебном процессе, которые осуществляются психолого-педагогическими методами с целью обеспечения успешности в обучении каждого ученика. Развитие общего образования исходя из принципа инклюзивности предполагает изменение ценностных ориентиров в образовании. [5].Ценности инклюзивного образования декларируют, что все участники образовательного процесса будут:

1) рассматривать разнообразие возможностей как ресурсы, а не барьеры и проблемы. Ресурсы для воспитания толерантной культуры поведения в обществе, для совершенствования педагогического мастерства учителя и обеспечения высокого качества преподавания. Работа в отношении преодоления трудностей одного ученика, как правило, приносит пользу и другим детям;

2) строить учебный процесс с ориентиром на всех учеников класса, а не только на тех, которые имеют высокие достижения в обучении;

3) обеспечивать поддержку учеников с особыми образовательными потребностями со стороны всех участников образовательного процесса и прежде всего учителем класса, а не только специалистами (логопед, специальный педагог, психолог, индивидуальный помощник);

4) использовать командный подход к решению вопросов помощи ученикам в учебном процессе;

5) отказываться от навешивания «ярлыков» при организации и оказании поддержки учащимся. Помощь оказывается ученикам - полноправным членам ученического сообщества, а не «инклюзивщикам», «особым», «кризисным», «подлежащим инклюзии» детям. Навешивание ярлыков является проявлением глубокой дискриминации. Школа обязана предоставить обучающемуся с особыми образовательными потребностями все необходимые условия и услуги для успешного обучения, исходя из его индивидуальных потребностей [6].

В настоящее время в системе образования Республики Казахстан происходит переосмысление подходов к организации и содержанию инклюзивного образования в направлении обеспечения условий, удовлетворяющих образовательные потребности всех детей в одном образовательном пространстве вне зависимости от их особенностей развития. Обеспечение качества психолого-педагогической поддержки детей дошкольного возраста, наряду с развитием системы ранней диагностики, рассматривается как стратегическое направление инклюзивного образования [7]. Таким образом, следует отметить, что неразработанность на сегодняшний день научно-методических основ психолого-педагогической поддержки детей с особыми образовательными потребностями определяет потребность в объективной оценке ее текущего состояния. Данная проблема носит актуальный характер и требует дальнейших психолого-педагогических и социальных исследований.

Список литературы

1. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе. Алматы: ННПЦ КП, 2019, 118 с.
2. Коломийцев П.Л. Каждый ребенок - особенный. М: Никея, 2017, 206 с.
3. Леонтьев Д.А., Александрова Л.А., Лебедева А.А. Развитие личности и психологическая поддержка учащихся с ОВЗ в условиях инклюзивного профессионального образования. М.: Смысл, 2017, 79 с.
4. Ахметова Д.З., Нигматов З.Г.,Челнокова Т.А. Педагогика и психология инклюзивного образования. М.: Познание, 2017, 255с.

5. Аникудимова Е.А.Теория и методика инклюзивного образования. Ульяновск: УлГУ , 2019, 110 с.
6. Ткачева В.В. Технологии психологической помощи семьям детей с ограниченными возможностями здоровья. М.: Инфра, 2021, 281с.
7. Сухонина Н.С. Психолого-педагогическая помощь детям с ограниченными возможностями здоровья методами арт-терапии. М.: Вузовское образование, Саратов, 2020, 127 с.

Түйін

Мақалада даму ерекшеліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу проблемалары қаралды. Денсаулық мүмкіндігі шектеулі адамдарды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу деп әртүрлі бейіндегі мамандар тарапынан дамуға, оқытуға, тәрбиелеуге, әлеуметтендіруге байланысты міндеттерді шешуде білім алушылар мен оның ата-аналарына психологиялық-педагогикалық қолдау мен көмектің кешенді технологиясын түсінуге болады. Қазіргі уақытта білім беру жүйесінде елімізде байқалатын әлеуметтік-экономикалық, демографиялық және әлеуметтік-мәдени өзгерістерге ғана емес, денсаулық мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды оқытуға, тәрбиелеуге, қосымша кәсіби алдындағы білім беруге (ДДҰ) тәсілдерді жаңғырту және дербестендіру қажеттілігіне байланысты процестер үздіксіз жүріп жатыр. Сөзсіз, бүгінгі таңда бірде-бір жалпы білім беретін мектеп отандық дефектология тәжірибесін қолданбай істей алмайды, онда қазіргі заманғы білім беру жағдайында арнайы (түзету) оқыту мен тәрбиелеудің тиімді практикалары, әдіснамалық және технологиялық аспектілері ұсынылған.

Abstract

The article discusses the problems of psychological and pedagogical support for children with developmental disabilities. Psychological and pedagogical support for persons with disabilities can be understood as a comprehensive technology of psychological and pedagogical support and assistance to the student and his parents in solving problems related to development, training, upbringing, socialization by specialists of various profiles. Currently, the education system is continuously undergoing processes related not only to socio-economic, demographic and socio-cultural changes observed in our country, but also to the need to modernize and personalize approaches to education, education, additional pre-professional education of students with disabilities (HIA). Of course, today no comprehensive school can do without the use of the experience of domestic defectology, which presents effective practices, methodological and technological aspects of special (correctional) education and upbringing in modern education.

UDC:801.8

B.S. Shintayeva*, S.I. Baikadamova, A.Y. Yessenbayeva
master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan Umiversity, Shymkent, Kazakhstan
master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan Umiversity, Shymkent, Kazakhstan
master, senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan Umiversity, Shymkent, Kazakhstan
***Corresponding Author's email:** akbota_0485@mail.ru

THEORY AND METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AND CULTURES

Abstract

The problem of the formation of skills; foreign-language intercultural communication on the basis of texts, culture, was considered in; this work study from interdisciplinary positions: theoretical, method data; teaching foreign languages, pedagogy,, text linguistics, psychology; semiotics, cultural studies and other sciences. As a result of a theoretical study; it was established that the inclusion of cultural texts in the content of education and their use at the senior stage: in a language university: allows you to form linguistic and

artistic paintings of the world and linguistic and socio-cultural competence, which is included in the personal qualities of a multicultural language personality.

Key words: foreign language, development, intercultural communication, literature ability, intercultural.

Introduction

Practical proficiency in a foreign language becomes a necessary part of a person's personal and professional life in modern society, which causes a need "for specialists in various fields of knowledge who practically speak one or more foreign languages: Proficiency in a foreign language is the goal and condition of not only language, but also any education, since this is due to the needs of the modern world. The main goal of teaching a foreign language at a language university is the formation of a linguistic personality that is ready for real, productive communication with representatives of other cultures (intercultural communication) at various levels and in various spheres of life of a particular linguo-ethnic social society (DB Gudkov, G.V. Elizarova, V.V. Safonova, S.G. Ter-Minasova, V.P. Furmanova, L.P. Khalyapina and others), i.e. the formation of a polycultural language personality, the structure of which includes conceptospheres: universal, ethnocultural, sociocultural and individual-cultural types, which ensures the development of the readiness and ability of students to actively positive interaction with representatives of the multicultural world.

An analysis of the literature on the topic of the study showed that teaching a foreign language is carried out in parallel with teaching a foreign-language culture. Foreign-language culture is understood as the sphere of cognitive, educational, spiritual and moral development by the means of the studied foreign language.

The material embodiment of culture is the text. According to U. M. Lotman, culture as a whole is "a collection of texts or a complex text that breaks up into a hierarchy of" texts in texts. " In this case, any text written in any language (verbal or non-verbal) is a complex sign.

One of the important and necessary components of the content of training in foreign-language intercultural communication in a language university is text material, on the basis of which sociocultural knowledge, lexical and grammatical skills, skills in various types of speech activities are formed.

Traditionally, the content of teaching a foreign language includes verbal texts (texts in a narrow sense), and non-verbal (texts in a broad sense), such as, for example, architectural ensembles, sculpture, musical, picturesque texts, etc., are not given due attention, but they accumulate and express the national and linguocultural originality of the country and the people of the language being studied. From the point of view5 of the semiotic approach, the texts of culture are a landmark system representing the cultural specifics of the country of the language being studied (U.M. Lotman). These texts are also the basis for practical mastery of the foreign language as a means of foreign-language intercultural communication, especially at the senior stage.

Training in a foreign language and foreign language culture in a language university should be carried out subject to the inclusion of cultural texts in the content of the training, since they provide a cultural component of the content of the training. In this regard, special attention is paid to the selection of the content of training and its components.

The importance of including cultural texts in the content of education at the senior stage of a language university is due to the fact that teaching foreign-language intercultural communication involves not only the transfer of knowledge, but also the education of the student's personality, the formation of his language and artistic paintings of the world, as well as the introduction to the culture of the country of the language studied, recorded in the texts. From a methodological point of view, the use of cultural texts in the process of teaching a foreign language at a language university contributes to the formation of linguistic and cultural knowledge, speech lexical and grammatical skills, skills and linguosociocultural competence, taking into account three aspects of

communication: communicative, interactive and perceptual, which indicates the multi-purpose and multi-functional use of cultural texts. In addition, the use of works of art - both verbal and non-verbal - allows you to overcome I barriers in intercultural communication. Overcoming intercultural barriers is connected, first of all, with the study of verbal and pictorial codes that allow you to learn foreign-language culture. In this regard, the possession of these codes allows you to read, understand the meanings and meanings in the texts of culture, comment, analyze and interpret their content in the process of teaching foreign-language intercultural communication.

An analysis of the literature on the methodology of teaching foreign languages showed that a number of issues related to the problem of using cultural texts in teaching a foreign language as a complex means of forming a multicultural language personality have not yet been sufficiently studied. Consequently, a number of significant contradictions arise between:

- the high level of programmatic requirements for the formation of skills of foreign-language intercultural communication at the senior stage of a language university and the lack of such a level of training among a number of students;

An analysis of the literature on the methodology of teaching foreign languages showed that a number of issues related to the problem of using cultural texts in teaching a foreign language as a complex means of forming a multicultural language personality have not yet been sufficiently studied. Consequently, a number of significant contradictions arise between:

- the high level of programmatic requirements for the formation of skills of foreign-language intercultural communication at the senior stage of a language university and the lack of such a level of training among a number of students;

- The availability of textbooks and teaching aids on foreign language for senior students and the absence of a special manual on working with non-verbal texts, in particular with photography;
- availability of developed methods and reception of work and absence of special methods of working with cultural texts.

An analysis of the literature on the methodology of teaching foreign languages showed that a number of issues related to the problem of using cultural texts in teaching a foreign language as a complex means of forming a multicultural language personality have not yet been sufficiently studied. Consequently, a number of significant contradictions arise between:

- the high level of programmatic requirements for the formation of skills of foreign-language intercultural communication at the senior stage of a language university and the lack of such a level of training among a number of students;

- The availability of textbooks and teaching aids on foreign language for senior students and the absence of a special manual on working with non-verbal texts, in particular with photography;
- availability of developed methods and reception of work and absence of special methods of working with cultural texts.

Conclusion

The purpose of the study: theoretical justification, development and experimental verification of the methodology for teaching students of a language university to foreign-language intercultural communication based on the material of cultural texts.

Research object: the process of teaching foreign-language intercultural communication of senior students of a language university based on cultural texts.

The subject of the study: the methodology for teaching students of a language university to foreign-language intercultural communication using cultural texts.

Based on the theoretical data of the sciences, which were the methodological basis of the study, the present study characterized the corresponding techniques for working with cultural texts, which were implemented in a specially created exercise system aimed at forming the skills of foreign-language intercultural communication using cultural texts.

Experimental testing of this system of exercises for working with cultural texts has proven that it contributes to effective training in foreign-language intercultural communication in general.

The study highlights methodological criteria for creating a typology of non-verbal texts of culture: meaningful criteria include types of communication (verbal, non-verbal and verbal-non-verbal), a criterion for belonging to types of artistic creativity (spatial, temporal and spatially temporal), a criterion of cultural and informative significance, a thematic criterion; language criteria cover the criterion of belonging to sign systems, the code criterion; speech criteria include a criterion of belonging to monological and dialogic speech, which allows selecting text material for teaching foreign-language intercultural communication at the senior stage, taking into account not only the theme, language content, but also the degree of saturation of the text with historical, linguistic and cultural information, as well as the specifics of cultural codes expressed in various sign systems.

References

1. G. Ageev., Moscow, Publishing house. "The Whole World," 2002. 256 p. (Russ.ed.: G. Ageev: Moscow, Izdatelstvo Ves` mir, 2002. 256 s.)
2. A.G.Allahverdyan,. Psychology of science. Textbook. Moscow, Psychological and Social Institute: Flint, 1998.312 p. (Russ.ed.: A.G.Allahverdyan., Psichologia nauku. Uchebnoe posobie. Moscow, Psychological and Social Institute: Flint, 1998.312 s.).
3. N.I.Almazova, Cognitive aspects - the formation of intercultural competence in teaching a foreign language at a non-linguistic university. Moscow, Psychological and Social Institute: Flint, 1998.312p. (Russ.ed,: N.I Almazova, Psichologianauku., Uchebnoe posobie. Moscow, Psychological and Social Institute, 1998.312 s.).
4. G.M. Andreeva Social psychology: Textbook for higher educational institutions. Aspect Press, 2006. – 363p (Russ.ed,: G.M. Andreeva,. Socialnaya psichologia: Moscow, Uchebnic dlya vishih zavedeni., Aspect press., 2006. - 363 s.)
5. N.M. Andronkina Cognitively active approach in teaching a foreign language as a specialty: Monograph. RIO GAGU, 2007. – 210p. (Russ.ed,:. N.M. Andronkina. Cognotivno deyatelnyi podhod v obucheniu innostrannomu yazyku kak specialnosti. Moscow, RIO GAGУ, 2007. – 210 s.)
6. I.E. Bagdasaryan., Cultural Studies.Moscow, High school, 2001. 511p. (Russ.ed,:I.E. Bagdasaryan. Cultralogia., Moscow.: Vyshayashkola., 2001. 511 s.)
7. D.B Gudkov Intercultural Communication: Learning Issues Text. Moscow, Publishing House of Moscow State University, 2000. 120 p. (Russ.ed.: D.BGudkov., Mezhculturnaya kommunicazia: Problemy obucheniya, Moscow, Izdatel`stvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta, 2000. 120 s.)
8. G.V.Elizarova Culture and training in foreign languages. Moscow, Publishing House "Soyuz," 2003. 291p. (Russ.ed.: G.V. Elizarova,. Cultura I obuchenie innostrannym yazikam: Izdatelstvo «Souz», 2003. – 291s.).

Түйін

Іскерлікті қалыптастыру проблемасы; мәтіндердің, мәдениеттің негізінде өзге тілде мәдениетаралық қарым-қатынас жасау; әдістеменің теориялық, деректері; шет тілдерін оқыту, педагогика, мәтін лингвистикасы, психология; семиотиктер, мәдениеттану және басқа ғылымдар. Жүргізілген теориялық зерттеу нәтижесінде; мәдениет мәтіндерін оқу мазмұнына енгізу және оларды жоғары оқу орнында пайдалану: әлемнің тілдік және көркемдік суреттерін және көпмәдениетті тіл тұлғасының тұлғалық қасиеттеріне кіретін лингвосоциологиялық құзыреттілікті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мәдениет мәтіндерінің сипаттамалары мен функцияларын сипаттау нәтижесінде осы мәтіндер лингвордандырушылық, әлеуметтік-мәдени, тарихи-мәдени білімдерді, сөйлеу лексикалық және грамматикалық дағдыларды, коммуникативтік, интерактивті, перцептивтік іскерліктерді қалыптастыруға және дамытуға мүмкіндік беретіні айқындалған. Зерттеу тақырыбы бойынша әдебиетті талдау шет тілін оқыту шет тілді мәдениетке үйретумен қатар жүзеге асырылатынын көрсетті. Шет тілінің танымдық, тәрбиелік, рухани-адамгершілік даму саласы оқытылатын шет тілінің құралдарымен танылады.

Аннотация

Проблема формирования умений; иноязычного межкультурного общения на, основе текстов, культуры, рассматривалась в; данном работе исследовании с междисциплинарных позиций: теоретических, данных методики; преподаванияиностранных языков, педагогики,лингвистики текста, психологии; семиотики, культурологии и других наук. В результате проведенного теоретического исследования было; установлено, что включение текстов культуры, в содержание обучения и их использование на старшем этапе: в языковом вузе: позволяет формировать, языковую и художественную картины мира и лингвосоциокультурную компетентность, входящую в личностные качества поликультурной языковой личности. В результате описания характеристик и функций текстов культуры определено, что данные тексты позволяют формировать и развивать лингвострановедческие, социокультурные, историко-культурологические знания, речевые лексические и грамматические навыки, коммуникативные, интерактивные, перцептивные умения.

ӘОЖ 159.9.076

Р. Ысраил*, А. Исабаева

магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** Israyl.r@mail.ru

СТУДЕНТТІК ЖАСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ МАҢЫЗЫ

Түйін

Бұл мақалада қарастырылған мәселе, студенттердің - болашақ педагог-психологтардың және бастауыш сынып мұғалімдерінің толеранттылық көріністерінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеу кәсіп контекстінде осы құрылым туралы белгілі бір идеяларды қалыптастыруға, кәсіби дайындық кезеңінде этникалық толеранттылықты қалыптастыру мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Қазіргі студенттер белсенді әлеуметтік және кәсіби өмірге еніп, жақын арада Қазақстан қоғамы мен мемлекетінің қалыптасуына әсер ете алатын күш болып табылады. Осылайша, біздің елімізде қазіргі орыс жастарының толерантты қасиеттерін қалыптастыру кейінгі әлеуметтік өзгерістердің қуатты тұтқасына айналуы мүмкін. Студенттер, әдетте, болашақ жоспарларында анықталады. Осы жас кезеңінде олар қоршаған ортаны саналы түрде бағалайды, алынған ақпаратқа сыни көзқараспен қарайды, әлеуметтік қолайлы моральдық-моральдық принциптерге сәйкес келеді. Болашақ психологтың этникалық төзімділігі кейбір ұлт өкілдерінің кемшіліктері мен жағымсыз әрекеттеріне нақты адамдарға жол бермеу қабілетінде көрінеді.

Кілттік сөздер: студенттік кезеңнің ерекшеліктері, мәдениетаралық қарым-қатынас, өзін-өзі тану, толеранттылық, этносаралық толерантты қарым-қатынасқа.

Кіріспе. Студенттік жылдар адам өмірінің ерекше, толығымен тәуелсіз кезеңі ретінде әрекет етеді, оның барысында ол өзінің даму ортасына ие және қалыптастырады, бүгінгі күні жеке қалыптастырушы факторлар ретінде әрекет ететін және оның әлеуметтік мінез-құлқының моделін анықтайтын қызмет түрлеріне қатысады.

Студенттік жасты зерттеу оның ашықтықта, ұсыныста, өмірлік тәжірибенің жоқтығында көрінетін өзінің психологиялық-жас ерекшеліктері бар екенін растайды. Бұл жаста адамның физикалық және психикалық дамуының өркендеуі жүзеге асырылады, онда интегралды сипаттағы рухани іс-әрекет өзінің "шыңдарының" бірін бастан кешіреді [1].

Теориялық талдау. К. Д. Ушинскийдің 16-22-23 жас аралығындағы "ең шешуші" кезең туралы пікірімен бөлісе отырып, ол негізінен бүкіл болашақты анықтайтынын және адамның жеке тұлға ретіндегі жұмысының қарқынды кезеңі, білім беру кезеңі, адамзат мәдениетімен таныстыру және ондағы өзін-өзі ерекшелеу екенін атап өткен жөн. Бұл жас дағдарысының

кезеңі - жаңа әлеуметтік рөлге, оқу еңбегінің жаңа жағдайларына, студенттің өзін-өзі ұйымдастыруына қойылатын жаңа талаптарға, жауапкершіліктің жаңа жоғары деңгейіне негізделген жеке тұлғаның өз бетімен жұмыс жасауына бейімделу. Университет студенттерінің өмірі мен жеке басын терең зерттеу осы жастағы танымдық іс-әрекеттің шешуші болып табылатындығын және студенттер саналы түрде өз ілімдерінің мақсаттарын қояды, формалары мен әдістерін таңдайды, өз жұмысының сәттілігін бағалайды [2].

Кәсіптік оқыту кезеңінде жас ұрпаққа ықпал етудің, оның бойында толеранттылық негіздерін қалыптастырудың, кіші Отанмен рухани байланыстың, оның тарихын, мәдениетін, ұлттық дәстүрлерін білу мен құрметтеудің кең мүмкіндіктері бар. Студенттің этникалық төзімділігін қалыптастыру оның рефлексиясын дамытуды, өзін белгілі бір халықтың өкілі, белгілі бір әлеуметтік құндылықтардың иесі, әлеуметтік пайдалы тұлға ретінде тануды білдіреді. Студенттер, әдетте, болашақ жоспарларында анықталады. Осы жас кезеңінде олар қоршаған ортаны саналы түрде бағалайды, алынған ақпаратқа сыни көзқараспен қарайды, әлеуметтік қолайлы моральдық-моральдық принциптерге сәйкес келеді.

Тәжірибелік бөлім. Студенттік жас-бұл ең жоғары белсенділік кезеңі, кәсіби өзін-өзі танудың қалыптасуы, өмірдің мәнін түсіну және оны тану. Тәуелсіздіктің өсуі, қарым-қатынастың жаңа шеңберінде өзін-өзі анықтау, шешімдерді мағыналы қабылдау, тұлғаның кәсіби бағытын қалыптастыру және педагогикалық шеберлік пен рухани дамуды игеру байқалады. Студенттер өздерінің жеке ұстанымдарын көрсете отырып, әртүрлі ұйымдарға, қауымдастықтарға кіреді, осылайша әлеуметтік-мәдени қарым-қатынас процесін жүзеге асырады [3].

Сансыз және әртүрлі мәдениетаралық коммуникацияларға толы қазіргі әлемде бүгінде әртүрлі мәдени дәстүрлер мен стильдер арасындағы байланыстарды толығымен болдырмау мүмкін емес. Мәдениетаралық өзара іс-қимыл әртүрлі ұлт өкілдерімен байланыс орнатуды да көздейді. Осыған қарамастан, әр түрлі жағдайлардың этникалық бірегейліктің дамуына, оның когнитивті және аффективті компоненттерінің қысқа мерзімді және ұзақ мәдениетаралық өзара әрекеттесу процесінде және монокультуралық орта жағдайында өзгеруіне әсер ету мәселесі әлі күнге дейін көлеңкеде қалып отыр [4].

Әлеуметтік әдебиеттерде "ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті", "мәдениетаралық коммуникация" ұғымдары негізінен XX ғасырдың 80-ші жылдарының басынан бастап қолданыла бастады. Мәселен, этникалық саладағы қарым-қатынас мәселесі және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің критерийлерін анықтауға тырысу, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік-саяси жүйелер жағдайындағы ұлтаралық қарым-қатынас типологиясы А.В. Авксентьевтің, Т.Ю. Бурмистрованың, Н.Н. Хасановтың, Л.М. Дробижеваның, Л.М. Дробижевтің еңбектерінде көрініс табады. тұтастай алғанда қарым-қатынас құрылымын ескере отырып, ұлтаралық қарым-қатынастың әлеуметтік-психологиялық аспектілерінің рөлін талдайды. Ал Т.Ю. Бурмистрова мен О. А. Дмитриевтің еңбектерінде қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мен жұмыс істеудің мәні мен процесі анықталады [5].

Нәтижелер мен талқылау. Студенттің этникалық толеранттылығының қалыптасуы өзіне тән белгілері бар белгілі бір халықтың өкілі ретінде өзін-өзі танумен байланысты (этникалық сәйкестік).

Конституцияда адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау - заңгердің негізгі міндеті - "нәсіліне, ұлтына, тіліне немесе діни қатыстылығына қарамастан" жүзеге асырылатындығы анықталды. Болашақ психологтардың этникалық төзімділігі адамның мәдени және ұлттық ерекшеліктерін қабылдауға, этникалық ерекшелігіне қарамастан сындарлы ынтымақтастық пен диалогқа, әңгімелесушіні тыңдай білуге және жағдайға өз клиентінің көзімен қарауға негізделген [6].

Болашақ психологтың этникалық төзімділігі кейбір ұлт өкілдерінің кемшіліктері мен жағымсыз әрекеттеріне нақты адамдарға жол бермеу қабілетінде көрінеді. Бұл сапаның қалыптасуына психологтарды кәсіби даярлау процесінде ерекше назар аудару қажет,

нәтижесінде тұтастай алғанда толеранттылық, оның құрамдас бөліктерінің бірі ретінде этникалық толеранттылық идеясы қалыптасуы керек, ал білімнің негізінде әртүрлі этникалық топтардың мәдениеттері мен діндерінің, дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының теңдігі идеясы болуы керек [7].

Қорытынды. Біздің ойымызша, студенттердің болашақ мамандар ретінде толерантты қарым-қатынасқа психологиялық дайындығын қалыптастыру мәселесіне ерекше назар аудару керек, бұл жеке тұлғаның барлық аспектілерінің тұтас көрінісі ретінде әрекет етеді. Этносаралық толерантты қарым-қатынасқа психологиялық дайындық, басқалармен қатар, кәсіби қызметтің маңызды өлшемі және "адам-адам"саласындағы педагог-психолог маманының маңызды сапасы болып табылады. Осылайша, отандық және шетелдік психологиялық зерттеулерді талдау мәдениетаралық қатынастарды, соның ішінде мәдениетаралық өзара әрекеттесу процесіндегі әртүрлі жеке өзгерістерді зерттеу процесі әртүрлі нәсілдердің, этностардың, этникалық азшылықтардың өзара әрекеттесуін реттеуде үлкен рөл атқаратын этникалық стереотиптерді зерттеумен тікелей байланысты екенін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Асмолов А.Г., Солдатова Г.У., Макарчук А.В. (ред.) Искусство жить с непохожими людьми: психотехника толерантности. М.: Московия, 2009. — 312 с.
2. Асмолов, А.Г. На пути к толерантному сознанию. М.: Смысл, 2000, 255 с.
3. Анн, Л.Ф. Психологический тренинг с подростками. – СПб: Питер, 2007.- 271 с.
4. Век толерантности / Под ред. А.Г. Асмолова, Г.У. Солдатовой. - Москва: Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2000-2004.
5. Солдатова, Г.У., Шайгерова, Л.А., Прокофьева, Т.Ю., Кравцова, О.А. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности. Москва: Центр СМИ МГУ им.М.В. Ломоносова, 2003, 112 с.
6. Позволь другим быть другими : Тренинг толерантности для подростков по преодолению мигрантофобии / Солдатова Г.У., Шайгерова Л. А., Макарчук А. В. [и др.]. - Москва: Гратис: Центр СМИ МГУ им. Москва В. Ломоносова, 2002. – 115 с.
7. . Герасимова, М. Г. Этническая толерантность и этнические стереотипы подростков. - В кн.: Россия: трансформирующееся общество. М., 2001, С. 487-505.

Аннотация

Проблема, рассматриваемая в данной статье, заключается в том, что изучение психологических особенностей проявлений толерантности у студентов - будущих педагогов-психологов и учителей начальных классов позволяет сформировать определенные представления об этой структуре в контексте профессии, выявить возможности формирования этнической толерантности на этапе профессиональной подготовки. Современные студенты являются силой, способной войти в активную социальную и профессиональную жизнь и в ближайшее время оказать влияние на становление казахстанского общества и государства. Таким образом, формирование толерантных качеств современной российской молодежи в нашей стране может стать мощным рычагом последующих социальных изменений. Студенты, как правило, определяются в планах на будущее. В этот возрастной период они осознанно оценивают окружающую среду, критически относятся к полученной информации, соответствуют социально приемлемым морально-нравственным принципам. Этническая терпимость будущего психолога проявляется в способности некоторых национальностей не допускать недостатков и негативных действий реальных людей.

Abstract

The problem considered in this article is that the study of the psychological characteristics of manifestations of tolerance among students - future teachers-psychologists and primary school teachers allows us to form certain ideas about this structure in the context of the profession, to identify the possibilities of forming ethnic tolerance at the stage of vocational training. Modern students are a force

capable of entering an active social and professional life and in the near future to influence the formation of Kazakhstan's society and state. Thus, the formation of tolerant qualities of modern Russian youth in our country can become a powerful lever for subsequent social changes. Students, as a rule, are determined in plans for the future. During this age period, they consciously assess the environment, are critical of the information received, and comply with socially acceptable moral principles. The ethnic tolerance of the future psychologist is manifested in the ability of some nationalities to prevent the shortcomings and negative actions of real people.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ӨМІР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, НАУКИ О ЖИЗНИ
NATURAL SCIENCES, LIFE SCIENCES

ӘОЖ 541.18

Д.Р. Диасова*, Ж.Д. Изтаев, П.А. Қожабекова
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** diassova.dinara@gmail.com

АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМЫТУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін

Ғылыми-техникалық және әлеуметтік-экономикалық дамудың қазіргі кезеңі ұлттық байлық құрылымындағы адами капитал үлесімен қатар өсіп келеді. Бұл объективті түрде адамдардың физикалық, рухани-адамгершілік және әлеуметтік қажеттіліктерін толық ескеруді, ұлттың адами әлеуетінің сапасын арттыруды қажет етеді. Адами капитал теориясы-адамның білімін, дағдыларын, қабілеттерін болашақ табыс көзі ретінде қалыптастыру, пайдалану және экономикалық игіліктерді иемдену процесі туралы әртүрлі көзқарастарды, идеяларды, ережелерді біріктіретін теория екені белгілі. Адами капитал түсінігінде әр индивидтің білім қоры, дағдылары және мотивациясы қарастырылады. Оған білім беру, өндірістік тәжірибе жинақтау, денсаулық сақтау, географиялық ұтқырлықты қамтамасыз ету арқылы инвестиция салынады. Басқаша айтқанда, әр адамды қарапайым еңбектің бір бірлігі мен ондағы адами капиталдың белгілі мөлшерінің тіркесімі ретінде қарастыруға болады. Адами капиталдың құндылығын түбегейлі арттырған әлемдік экономика мен ақпараттық технологиялар таралған сайын - адами капиталды дамытудың тұжырымдамалық тәсілдерін қайта қарау қажеттілігі артып келеді. Бұл біздің еліміздегі экономика дамуының қазіргі кезеңінде өте өзекті мәселе. Осылайша, бұл мақаланың мақсаты адами капиталды дамытудың тұжырымдамалық негіздерін зерттеу болып табылады.

Кілттік сөздер: адами капитал, даму, экономика, білім, жұмыспен қамту.

Адами капитал «еңбек әлеуеті» ұғымына ұқсас. А.С Думинның зерттеулеріне сәйкес қазір «адами капитал» бірнеше аспектілерде қарастырылады: біріншіден, адамның өндірістік қабілеттерінің жиынтығы ретінде, мемлекеттің, кәсіпорынның, адамның өзін қалыптастыру және үнемі жетілдіру шығындары түрінде. Екіншіден, адамның өндірістік қабілеттерінің жиынтығы ретінде. Үшіншіден, адами капитал еңбек әлеуетінен басқа адамның қабілеттерінің кең аспектісін сіңіреді [1]. Осылайша, адами капитал, бір жағынан, белгілі бір адамның тауарлар мен қызметтерді өндіруге қабілеттілігін дамытуға жұмсалатын барлық шығындардың жиынтығы. Екінші жағынан, адамға берілген және тауарлар мен қызметтерді өндіру мақсатында белгілі бір уақыт ішінде пайдалануға болатын алған білімдерінің, дағдыларының, мотивациясының, энергиясының жиынтығы. Сондықтан адамға салынған инвестициялардың едәуір өсуіне байланысты жалақы құрылымы да айтарлықтай өзгерді, оның көп бөлігі қазіргі жағдайда еңбек емес, адами капиталдың өніміне айналады. Демек, жұмысшының алатын жалақысы оның тірі жұмыс күшінің нарықтық бағасы мен адами капиталға салынған рента кірісінің жиынтығы ретінде қарастырылады.

Адами капиталдың қалыптасуы мен дамуы өте ұзақ процесс, сондықтан кешенді және жүйелі іс-әрекеттерді қажет етеді. Адамның қабілеттерінің құрылымында зерттеушілер бірнеше өзара байланысты және өзара тәуелді негізгі элементтерді ажыратады:

- физиологиялық, оның ішінде антропологиялық бейімділік, денсаулық жағдайы,

төзімділік, дағдылар жиынтығы.

- психологиялық: темперамент, мінез, тілек күші, міндет сезімі.

- зияткерлік: ақыл-ой дамуы, білім деңгейі, біліктілігі, жалпы және экономикалық мәдениеті, еңбек адамгершілігі.

- әлеуметтік: құндылық бағдарлары, мүдделер, жұмысқа деген көзқарас, қарым-қатынас [2].

Адамның құзыреттілігінің маңызды құрамдас бөлігі оның әлеуметтік қабілеттері болып табылады. Олар адамның еңбек ұжымында жұмыс істеуге бейімділігіне байланысты және қызметкердің құндылық бағдарларында көрінеді (еңбекке деген көзқарас, еңбек тәртібі, қарым-қатынас және т.б.). Адам және оның еңбек әлеуеті ұлттық байлықты құрайды, экономикалық өсуге ықпал етеді. Ғасырлар бойы техникалық процесс адам капиталдың өзгеруімен қатар жүрді. Қазіргі экономикада технологияның жаңа буындарының ауысу қарқыны жұмысшылар буындарының ауысуынан тез озып кетті. Мұндай технологиялық инверсия мамандардың білімінің кем дегенде екі еселенуіне әкелуі керек. Ақпараттық экономика жағдайында білікті маман тек қолданыстағы техника деңгейінде ғана емес, сонымен бірге болашақ жұмыс техникасымен тиімді өзара әрекеттесуге қабілетті болуы керек. Басқаша айтқанда, қызметкердің еңбек әлеуеті жоғары дамыған болуы қажет, мұнда зияткерлік қабілеттер көбірек болады. Қоғам дамуының әртүрлі кезеңдерінде адами капитал құрылымының белгілі бір компоненттері аса өзекті бола бастайды. Сонымен қатар, экономиканы дамытудың әрбір жаңа кезеңі оны секторлар мен салалар бойынша қайта құрылымдаумен байланысты.

Қазіргі әлемде адами капиталды қалыптастыру және дамыту мәселелері, бір жағынан, адам техниканы, технологиялық білімді, жоғары технологиялық өндірістік процестерді, сауатты және жан-жақты басқаруды қажет ететін нарықтық мүмкіндіктерді қамтитын соңғы жүйелерді құрумен байланысты. Екінші жағынан, бұл процестерді сауатты басқарып қана қоймай, оларды үнемі жетілдіріп отыру, өз кезегінде компанияның немесе мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі мен стратегиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін кәсіби компонентті дамыту маңызды. Яғни, нарықтағы тұрақтылықты сақтау процесі, ең алдымен, материалдық емес капиталдың - адамның жинақталуымен байланысты. Осыған байланысты адамның кәсіби және жеке құзыреттерін оны тәрбиелеу, оқыту және білікті еңбек нарығына бейімдеу процесінде игеруге, сақтауға және дамытуға баса назар аударылады.

Дамыған елдерде білім берудің толық циклына инвестициялауға көп көңіл бөлінеді, яғни баланы үш жастан 22 жасқа дейін оқытуға қаражат бөлінеді. Болашаққа мұндай инвестициялар 15-17 есе мөлшерде төленеді. Қазақстанда экономикалық көрсеткіш бойынша - әзірге тек 6 есе [3]. Демек, адами капиталға назар аударуды күшейтіп, жастардың әлеуетін іске асыру үшін барлық мүмкіндіктерді жұмылдыруға тиіс. Адами капитал бәсекеге қабілеттіліктің анықтаушы факторына ғана емес, сонымен бірге экономикалық қана емес, жалпы өркениеттік прогрестің шарты ретінде қоғамдық байлықтың басым нысанына, зияткерлік және әлеуметтік капиталдың негізіне айналады. Экономиканың жаһандануы аясында әлеуметтік-еңбек қатынастарындағы, атап айтқанда жұмыспен қамту нысандарындағы өзгерістермен тығыз байланысты түбегейлі басқа экономикалық байланыстар мен өндірістік қатынастар дамуда.

Қоғамның дамуындағы мақсатты прогрессивті өзгерістер процесі, ол адамның еңбек мүмкіндіктерін кеңейту, оның жан-жақты дамуы және өзін-өзі жүзеге асыру мақсатында өмірдің барлық салаларында әртүрлі әлеуметтік инновацияларды әзірлеу және енгізумен қатар жүреді. Осының арқасында әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономиканың дамыған елдерінде тиімді жұмыспен қамтуға, материалдық әл-ауқатқа, халықтың әлеуметтік қорғалуына қол жеткізіледі, сапалы білімнің, түрлі әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігі қамтамасыз етіледі, яғни экономикада адами капиталды сапалы дамыту мен тиімді пайдаланудың, адам дамуы индексінің жоғары көрсеткіштерін қамтамасыз етудің алғышарттары жасалады [4].

Адами капиталдың сапасын, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру белгілі бір жағдайлар жасауды, медициналық-демографиялық, әлеуметтік-экономикалық дағдарыс, моральдық-адамгершілік құндылықтардың жойылуы сияқты жағымсыз факторлардың салдарын еңсеруді талап етеді. Осы факторлардың барлығы денсаулық сипаттамаларына, білім сапасына, оқуға деген ынтаға, тиімді еңбек қызметіне, еңбекке қабілетті халықтың еңбек және шығармашылық белсенділігінің көрінісіне теріс әсер етеді, бұл ұлттық және шетелдік еңбек нарықтарында бәсекеге қабілеттілікті арттыру мүмкіндіктерін шектейді. Адами капиталды дамытудағы бар мәселелерді талдауға сүйене отырып, әлеуметтік инновацияларды еңгізуде келесі басымдықтарды ескеруі керек:

- білім беру, денсаулық сақтау жүйесін жаңғырту;
- адамгершілікті, мәдениетті, әлеуметтік жауапкершілікті жандандыру;
- тиімді жұмыспен қамтуды, зейнетақы реформасын қамтамасыз ету;
- өмірдің әлеуметтік стандарттарын арттыру, табыстардағы жоғары саралауды жеңу;
- қолжетімді әлеуметтік қызметтердің кең тізбесін ұсыну, заманауи қолжетімді тұрғын үй салу [5].

Осы бағыттардағы әлеуметтік инновациялар ұзақ мерзімді перспективада Қазақстандағы адами капиталдың сапасын жақсартуға, оның еңбек нарықтарындағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте қарқынды әлеуметтік дамуға әлеуметтік институттарды (білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет) озыңқы дамытуға, жоғары білікті еңбек қызметкерлерін ынталандыруға, жұмыспен қамтылған халықты экономикалық және әлеуметтік өзін-өзі қамтамасыз етуді қолдауға бағытталған әлеуметтік инновациялар негізінде қол жеткізуге болады. Адами әлеуеттің өмір сүру деңгейлері туралы идеяларға сүйене отырып, адами капиталдың онтологиясын да анықтауға болады [6]. Қоғамның жиынтық адами капиталында қоғамның төрт түрін ажыратуға болады, олардың әрқайсысы басқалардан салыстырмалы түрде тәуелсіз өмір сүреді, бірақ белгілі бір жағдайларда басқалармен өзара әрекеттесе алады:

- топтық капитал (қызметі шектеулі әлеуметтік кеңістікте ұйымдастырушылық шеңберде жүзеге асырылатын әлеуметтік топтардың, ұжымдардың капиталы);
- жеке капитал;
- әртүрлі әлеуметтік қауымдастықтардың капиталы (әлеуметтік-демографиялық, әлеуметтік-аумақтық, әлеуметтік-кәсіптік, әлеуметтік-таптық, олардың өкілдерінің тыныс-тіршілігі формальды және бейресми ұйымдастырушылық шеңберлермен реттелмейді, әлеуметтік кеңістіктің әртүрлі нүктелерінде, өрістерінде жүреді);
- әлеуметтік тұтастықтың ерекше түрі ретінде бүкіл ел халқының адами капиталы.

Аталған капиталдың соңғысы - адами капиталдың бір түрі және қоғамның жиынтық адами капиталымен бірдей емес. Бір-бірімен өзара әрекеттесу және әртүрлі әлеуметтік топтарға, қауымдастықтарға бірігу арқылы адамдар топтың адами капиталын, жеке тұлғалардың капиталынан асып түсетін қауымдастықты жасайды (жеке тұлғалар топтарға кіріп-шыға алады, бірақ олардың қатысуымен құрылған топтық капитал қалады). Бір-бірімен өзара әрекеттесетін топтар жоғары деңгейдегі адами капиталды, яғни елдің, мемлекеттің капиталын жасайды. Осылайша әртүрлі біртұтас жиынтық адами капиталдың әртүрлі деңгейлері құрылады, өзара әрекеттеседі, өзара күшейтіледі немесе өзара әлсірейді.

Осылайша, инновациялық әлеуметтік даму - бұл еңбек нарығында адамның еңбек мүмкіндіктерін кеңейту, әр түрлі әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін жақсы жағдайлар жасау, адамның жан-жақты дамуы және оны барынша экономикалық, инновациялық тұрғыдан еңбек саласында өзін-өзі жүзеге асыру мақсатында - өмірдің барлық салаларында инновацияларды әзірлеумен және енгізумен қатар жүретін қоғам дамуындағы мақсатты прогрессивті өзгерістер процесі және әлеуметтік әсері. Инновациялық әлеуметтік дамуды халықтың даму жағдайларына және оның еңбекте өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі қамтамасыз ету мүмкіндіктерін кеңейтуге әсер ететін елдің адами капиталының бәсекеге

қабілеттілігін арттырудың маңызды шарттары ретінде қарастыру керек [7]. Сонымен қатар, адами капиталдың қалыптасуы мен дамуы адам әлеуеті тұжырымдамасымен жеткілікті түрде толықтырылуы керек. Адам әлеуетін дамыту адамның таңдауын кеңейту процесі болуы керек, бірақ дамудың барлық деңгейлерінде таңдау салауатты және ұзақ өмір сүру мүмкіндігіне, білім алу мүмкіндігіне және лайықты өмір сүру деңгейін сақтау үшін қажетті ресурстарға қол жеткізуге байланысты.

Қорытындылай келе, қоғам дамуының барлық бағыттарында бір жағынан адам әлеуетін кеңейту (денсаулық, білім, дағдылар деңгейін арттыру және т.б.) қарастырылатынын атап өтеміз. Екінші жағынан, адамдар өндірістік қызметте, мәдениетте, ғылымда және басқа салаларда алынған әлеуетті қалай пайдаланады деген мәселе қалады. «Екі таразы» сияқты, тепе-теңдік жағдайында болуы керек, әйтпесе адам өмірге қанағаттанбайды. Адами капиталды дамыту социографиялық кеңістікті барабар ұйымдастыруды түсінуді талап етеді. Кеңістіктік байланыс - бұл шығармашылық жұмысшылардың, ұйымдардың өмір сүруінің қажетті шарты, өйткені жаңа экономика бұл адамдардың қоныстану жүйесін өзгертетін коммуникациялар мен ағындардың экономикасы.

Әдебиеттер тізімі

1. Думин А.С. Процесс развития человеческого капитала. – М.: Кронус, 2014. – 54 с.
2. Думамбаев С., Нуркабеков С. Адами капиталды дамыту – экономикалық өсудің факторы. Развитие человеческого капитала – фактор экономического роста // Вестник КазНУ. Серия Экономическая. – 2016. - 109(3). – 83-91.
3. Мейрамов Н.М. Қазақстандағы адами капитал негізі. – Алматы: Талап, 2021. – 86 б.
4. Петренко Т.В. К вопросу о роли труда и человеческого капитала в экономике инновационного типа // Вестник АГТУ. Серия: Экономика. - 2014. - 1. – 70-75.
5. Абдраманова У, Дюсембинова Ж, Шманова Н, Тузубекова М. Қазақстан Республикасындағы адами капиталды дамытудың бағыттарын қалыптастыру // «Мемлекеттік аудит – государственный аудит», 2023, Mar 31;58(1):36–48. Available from: http://dx.doi.org/10.55871/2072-9847-2023-58-1-36-48
6. Эльвира Насипкуловна Ажарбекова, Шара Мажитаевна Мажитаева Адами қасиеттерді сипаттайтын сөздердің семантикалық өрісі. Bulletin of Toraighyrov University Philology series [Internet]. 2020 Dec 15;(4.2020):22–36. Available from: http://dx.doi.org/10.48081/ozob5414
8. Ажарбекова ЭН. Адами қасиеттерді білдіретін фразеологизмдердің бағалауыш мәні. Bulletin of the Karaganda University Philology series [Internet]. 2021 Sep 30;3(103). Available from: http://dx.doi.org/10.31489/2021ph3/25-31

Аннотация

Современный этап научно-технического и социально-экономического развития растет вместе с долей человеческого капитала в структуре национального богатства. Это объективно требует полного учета физических, духовно-нравственных и социальных потребностей людей, повышения качества человеческого потенциала нации. Известно, что теория человеческого капитала-это теория, объединяющая различные точки зрения, идеи, правила о процессе формирования, использования и приобретения экономических благ человека как источника будущего дохода. В понимании человеческого капитала рассматривается база знаний, навыки и мотивация каждого человека. В него инвестируются образование, приобретение производственного опыта, здравоохранение, обеспечение географической мобильности. Другими словами, каждого человека можно рассматривать как комбинацию одной единицы простого труда и определенного количества человеческого капитала в нем. По мере распространения мировой экономики и информационных технологий, коренным образом увеличивших ценность человеческого капитала, возрастает необходимость пересмотра концептуальных подходов к развитию человеческого капитала. Это очень актуальная проблема на современном этапе развития экономики в нашей стране. Таким образом, целью данной статьи является изучение концептуальных основ развития человеческого капитала.

Abstract

The current stage of scientific, technical and socio-economic development is growing along with the share of human capital in the structure of national wealth. This objectively requires full consideration of the physical, spiritual, moral and social needs of people, an increase in the quality of the human potential of the nation. It is known that the theory of human capital is a theory that combines various views, ideas, rules about the process of formation, use and appropriation of economic benefits of a person's knowledge, skills, abilities as a source of future income. In the concept of human capital, the knowledge base, skills and motivation of each individual are considered. It will be invested in education, the acquisition of industrial experience, health care, ensuring geographical mobility. In other words, each person can be considered as a combination of one unit of simple labor and a certain amount of human capital in it. As the global economy and information technologies spread, which have radically increased the value of human capital - there is an increasing need to revise conceptual approaches to the development of human capital. This is a very urgent problem at the present stage of economic development in our country. Thus, the purpose of this article is to study the conceptual foundations of the development of human capital.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES

ӘОЖ 330.322.1 (574)

А.Б. Айдарова, К.А. Өміртай*
э.ғ.к., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** kamshat.omirtay@gmail.com

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Түйін

Мақалада инвестициялық үдерістердің өзара байланысы және өңірлік инвестициялық жобалардың маңыздылығы қарастырылған. Мақаланың мақсаты – Түркістан облысынң инвестициялық қызметінің қазіргі жағдайын талдау және ұсыныстар беру. Мақалада инвестициялық климаттың құрылымы және оны басқарудың сызбасы жасалынынды. Отандық тәжірибе ретінде Түркістан облысының экономикалық, инвестициялық қызметі негізге алынды. Аймақтық ерекшеліктері бойынша шолу жасаланып, негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері талданды. Сондай-ақ, 2017-2021 жж. аралығында Түркістан облысының инвестициялық белсенділігіне талдау жасалынып, ағымдағы жылдың ірі инвестициялық жобаларын шолу жүргізілді. Инвестицияның аймаққа тартылу бойынша пайдалану бағыттары талданып, ірі салалардың тобы қарастырылды. Өңірдің экономикалық дамуының кешенді жоспарына да назар аударылып, атқарылған жұмыстардың легі таныстырылды. Кәсіпорындардың өлшемділігіне байланысты қаржының тартылу көздері анықталды. Сонымен қатар, Түркістан облысының инвестиция тартудағы кедергілер анықталып, оларды жою бойынша бірнеше ұсыныстар жасалынды.

Кілттік сөздер: аймақ, инвестиция, өңірлік экономикалық даму, инвестициялық климат, салалық нарық, инвестициялық белсенділік, бәсекелестік, индустриалды аймақ, қарқынды экономикалық өсім

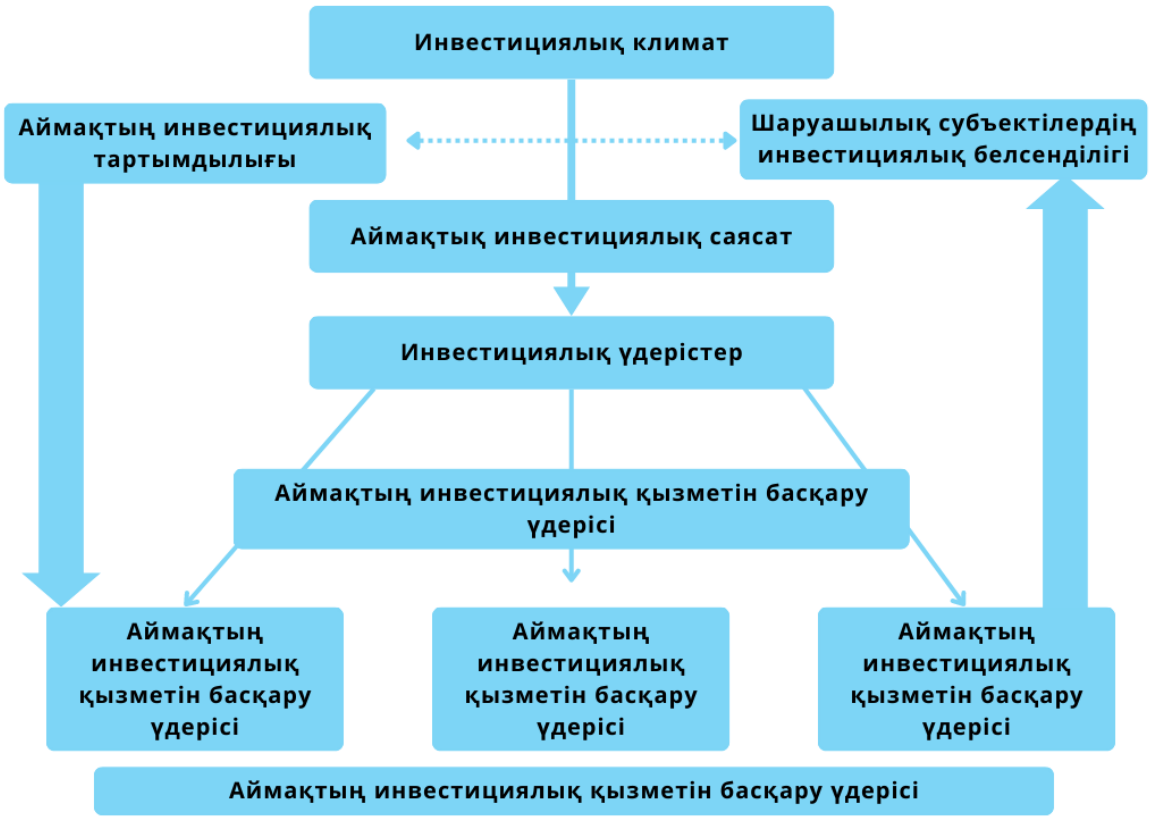
Қарқынды технологиялық өзгерістер жаһандық экономикалық интеграцияның күшеюімен бірге аймақтық дамуды шын мәнінде ашық және өзара тәуелді шеңберде орналастыру қажеттілігін тудырды. Ғылыми зерттеулер елеулі прогреске қарамастан, аймақтық дамуды осы перспективада қайта қарастыру әлі де тұжырымдамалар, эмпирикалық дәлелдер және саяси көзқарастар тұрғысынан бірқатар қиындықтарды тудырады. Аймақтың инвестициялық белсенділігін арттырудың негізгі құралдарын басқару органдары қарастырады. Аймақтық билік органдары басқарудың белгілі бір құралдары мен әдістерін пайдалана отырып, өз субъектісінің аумағында өңірлік инвестициялық жобаларды әзірлеу және іске асыру процесін реттейді [1]. Олардың көмегімен инвестициялық процестерді реттеуге қажетті ресурстарды қалыптастыруға болады. Сондай-ақ әкімшілік құрылымдардың инвестициялық үміткерлерге ұйымдық әсерін қамтамасыз ететін практикалық іс-шараларды өткізуге болады. Аймақтық инвестициялық жобаларды басқару құралдары мен әдістерін қолдану қажеттілігі мен көлемі туралы шешім қабылдаған кезде әрбір нақты жағдайда олардың маңыздылығы мен күрделілік дәрежесін ескеру қажет.

Аймақтық инвестициялық жобаларды басқару процесі аймақтық билік органдары қажетті мақсаттарға қол жеткізе алатын әдістер мен құралдар жүйесіне негізделген басқарудың негізгі функцияларын қамтуы тиіс етіп ұйымдастырылған. Аймақтық инвестициялық жобаларды басқарудың негізгі функциялары аймақтық инвестициялық жобаларды іске асыру кезінде барлық деңгейлерде және пәндік салаларда жүзеге асырылатын

аймақтық билік органдарының негізгі қызметін қамтиды [2].

Инвестициялық процестер аймақ экономикасының жағдайын анықтайды. Экономикаға инвестиция тарту қарқынының бәсеңдеуі экономикалық өсу қарқынына барынша теріс әсер етеді. Облыс экономикасына инвестицияның болмауы болашақта аймақтың экономикалық дамуының бәсеңдеуіне, сондай-ақ облыс экономикасындағы салааралық құрылымдық теңгерімсіздіктің күшеюіне әкелуі мүмкін. Инвестициялық процестерді бақыланбайтын факторлардың жиынтығы ретінде емес, аймақтың экономикалық қауіпсіздігін нығайтуға ықпал етудің маңызды құралы ретінде қарастырған жөн. Расында да, негізгі капиталға инвестиция көлемінің өсуі өңірде инвестициялық жобалардың белсенді жүзеге асырылып жатқанын, нәтижесінде болашақта жаңа өндірістік қорлардың пайда болатынын және облыс экономикасының жаңа тауарлармен және қызметтермен толығатынын көрсетуі мүмкін. Сондықтан инвестицияны ынталандыру арқылы аймақтық экономикалық қауіпсіздікті нығайту орынды. Оның үстіне аймақтың қаржылық жағдайы оның инвестициялық тартымдылығын анықтайды. Мұнда аймақтың мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру шеңберінде федералдық қаржыландыруды қабылдауға дайындығы, сондай-ақ экономиканың жеке секторында инвестициялық жобаларды жүзеге асыру үшін қолайлы алаң болуы маңызды.

Келесі Сурет-1 аймақтық инвестициялық саясат пен инвестициялық климаттың өзара байланысы және үдерістің жалпы сипаттамасы қарастырылған.

Сурет 1. Инвестициялық үдерістердің өзара байланысы және құрылымы
Ескерту: автормен құрастырылған [3]

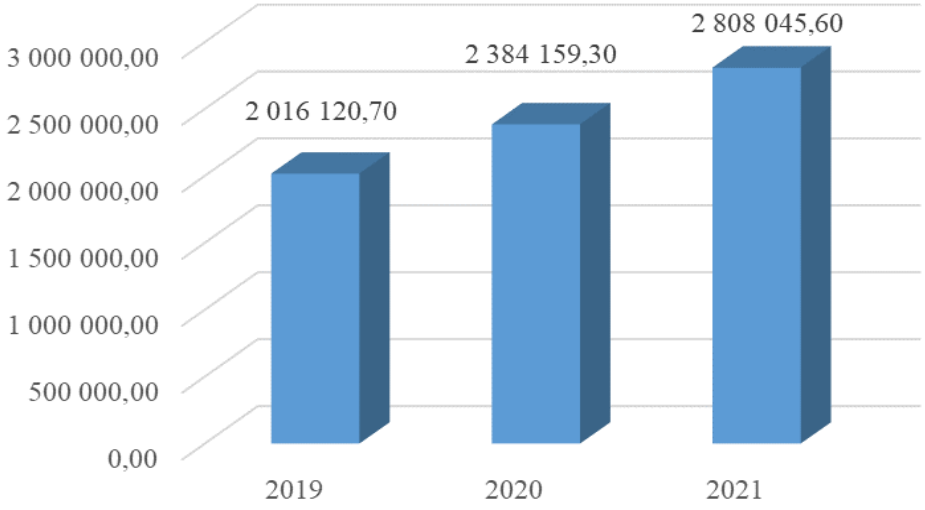
Отандық тәжірибеге келер болсақ, Түркістан облысы – Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан стратегиялық маңызды аймақтардың бірі. Оңтүстігінде Өзбекстан мемлекетімен шектеседі. 2018 жылы Шымкент қаласы Республикалық маңызы бар қала болып

жарияланып, облыс атауы Түркістан болып өзгертілді. Облыс орталығы – Түркістан. Облыс географиялық орналасуы, агроөнеркәсіптің кешенді дамуы, ірі магистралды жол торабында орналасуы, қазба байлықтардың болуы, шағын және орта бизнестің қарқынды дамуы сияқты бірнеше факторлармен ерекшеленеді. Сонымен қатар, аймақта 9 индустриялық аймақ бар. Жалпы аумағы 538 га. 6 индустриалды аймақта жалпы құны 34,169 млрд теңгені құрайтын 44 жобалар енгізіліп, 2500-ге жуық жұмыс орны ашылды.

2019 жылы Түркістан қаласында «ТҮРКІСТАН» арнайы экономикалық аймағы құрылды. Оның аумағы 4 гектарды құрайды және 6 бөліктен тұрады. Атап айтқанда, тарихи орталық, әкімшілік-іскерлік орталық, индустриялық аймақтар мен әуежай аймағы [4]. «ТҮРКІСТАН» АЭА-да жалпы сомасы 771,1 млрд теңгеге 91 жобаны жүзеге асыру туралы келісімге қол қойылды. Оның ішінде қала құрылысы саласында 74 жоба жүзеге асырылуда. Жаңа өнеркәсіптік кәсіпорындар іске қосылды, 2 мыңнан астам тұрақты жұмыс орны ашылды. Барлық жобаларды жүзеге асыру 8 мыңға жуық жаңа жұмыс орнын құруға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда, Түркістан облысы – инвестиция тарту бойынша алғашқы орындардың біріндегі өңір. Мәселен, 2022 жыл бойынша негізгі капиталға салынған инвестиция 340 млрд теңгені құрап отыр.

Инвестициялар ЖІӨ-нің құрамдас бөлігі болып табылады, сондықтан оның өсуіне тікелей әсер етеді. Негізгі капиталға тартылған инвестициялар өндіріс көздерінің бірі ретінде және ЖӨӨ-нің өсу нәтижесі болып табылады. 2018-2020 жж аралығындағы Түркістан облысының Жалпы Өңірлік Өнімі (ЖӨӨ) қарастырылды (Сурет 2).

Сурет 2. Түркістан облысының ЖӨӨ-і
Ескерту: Түркістан облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері негізінде автор құрастырған [5]

2021 жылы ЖӨӨ 2 808 045,6 млн. тг. болып, 2019 жылға қарағанда өсу қарқыны 139,28 %-ды құрады. Қазақстанның ЖІӨ-дегі үлесі – 3,4%, өңірлер бойынша 13-ші орынды алады. Түркістан облысының инвестициялық климатын талдау үшін 2017-2021 жылдар аралығындағы негізгі капиталға салынған инвестицияның өзгеруі қарастырылды (1 – кесте).

1-кесте – Негізгі капиталға салынған инвестициялардың қаржыландыру көздері млн, теңге

	2017ж	2018ж	2019ж	2020ж	2021ж
Барлығы	271 216	314 114	443 503	705 722	659 114
соның ішінде қаржыландыру көздері бойынша:					
мемлекеттік бюджет	87 247	97 746	197 397	287 766	210 966
соның ішінде					
республикалық бюджет	38 441	30 688	122 397	128 522	84 035
жергілікті бюджет	48 806	67 058	74 999	159 244	126 931
жеке қаражаты	127 202	180 583	190 791	289 989	359 369
банктердің кредиттері	4 012	16 014	12 949	10 858	22 536
басқа да қарыз қаражаттар	52 755	19 771	42 366	117 108	66 241
одан резидент еместер	40 230	14 564	26 785	79 311	36 565
Дереккөз: Түркістан облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері негізінде автор құрастырған.					

2017-2021 жж аралығындағы Түркістан облысының негізгі капиталға салынған инвестицияларының өсу динамикасын анықтайтын болсақ, 2018 жылы – 115,82%, 2019 жылы – 141,19% артқан. Ал, 2020 жылы инвестициялар 159,12%, 2021 ж. – 93,39% артып, оң динамиканы көрсеткен. 5 жыл ішінде негізгі капиталға салынған инвестициялардың көрсеткіштері жылдар бойына өскенін байқауға болады.

Қаржыландыру көздері бойынша жеке қаражаттардың үлесінің басым екендігін байқауға болады. Мәселен, құрылымдық талдау негізінде 2017 ж. «жеке қаражаттар» қаржыландыру көздерінің 46,9 %- ын, 2018 ж. – 57,4 %, 2019 ж. – 43 %, 2020 ж. – 41,1 %, 2021 ж. – 54,5 % құрады. 2-ші орында «жергілікті бюджет», 3- ші орында «басқа да қарыз қаражаттар» жайғасты.

2017-2021 жж аралығындағы пайдалану бағыттары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар қарастырылды (2-кес те).

2-кесте – Негізгі капиталға салынған инвестицияның пайдалану бағыттары млн, теңге

Пайдалану бағыттары	2017ж	2018ж	2019ж	2020ж	2021ж
Ауыл, балық және орман өсіру шаруашылығы	37 433	44 181	51 452	56 014	60 893
Өнеркәсіп	110 096	115 079	152 719	183 045	189 871
Құрылыс	1 649	887	2 238	2 708	2 380
Көтерме және бөлшек сауда; Автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу	3 888	9 281	5 727	6 414	9 416
Көлік және қоймалау	42 615	49 574	52 363	122 380	55 464
Тұру және тамақтану бойынша қызметтер	2 962	6 383	11 731	7 819	17 946
Ақпарат және байланыс	1 239	297	2 075	4 089	2 471
Қаржы және сақтандыру қызметі	59	516	193	1 209	3 717
Жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар	26 311	35 411	70 785	89 672	130 221
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	608	3 237	796	563	1 304
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету	2 690	1 624	17 490	43 776	36 596

саласындағы қызмет					
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамтамасыз ету	199	6 921	21 512	30 053	6 908
Білім беру	31 291	21 964	32 648	20 782	36 554
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	3 948	12 050	8 377	11 039	21 436
Өнер, ойын-сауық және демалыс	2 361	4 668	8 055	125 459	81 898
Өзге де қызметтер түрлерін ұсыну	3 866	2 040	5 341	700	2 038
Дереккөз: Түркістан облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері негізінде автор құрастырған					

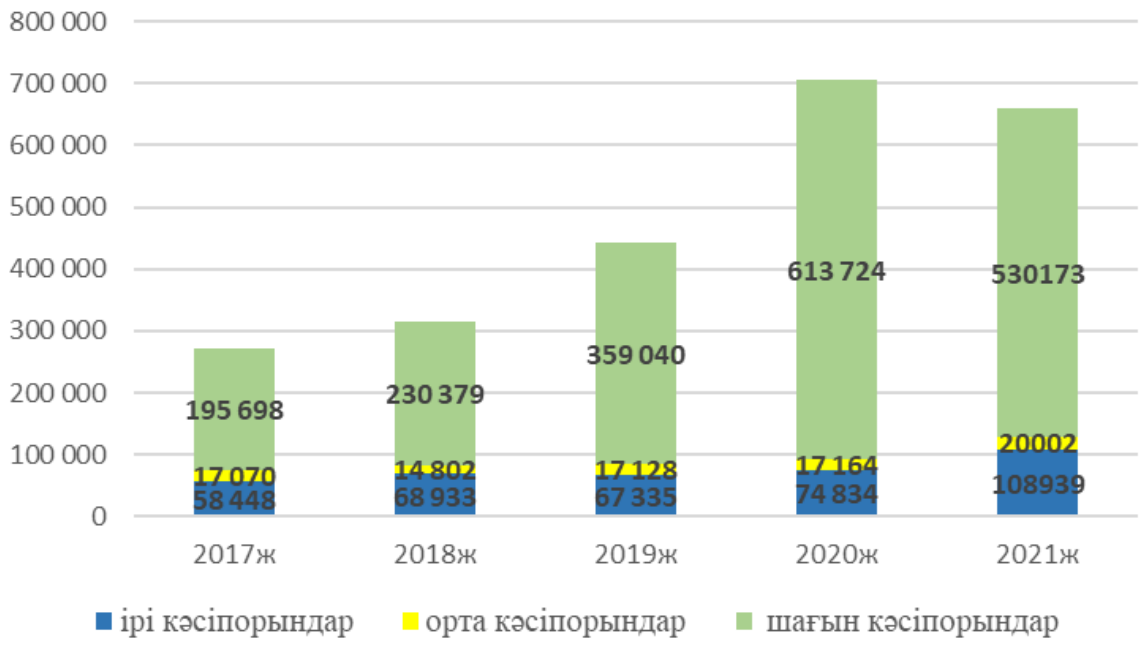
2017-2021 жж аралығындағы Түркістан облысының пайдалану бағыттары бойынша инвестицияның өсу қарқынының оң динамикасын байқауға болады. 2017 жыл мен 2021 жылдың өзгерісі – 243% құрады. Өнеркәсіп саласының үлесі тұрақты түрде артуы байқалса, соңғы 2 жыл ішінде өнер, ойын-сауық және демалыс саласына тартылған инвестицияның өсуі анықталды. Сонымен қатар, жылжымайтын мүлікпен операциялардың үлесінің басым екені байқалады.

Туризм Түркістан облысы экономикасының басым салаларының бірі болып табылады. Қазіргі таңда облыста 1 000-нан астам тарихи-мәдени мұра және 4 ерекше қорғалатын табиғи аумақ бар. Туризм саласында облысқа келетін туристердің саны жыл сайын өсуде. Мысалы, соңғы 2019-2021 жылдары туристер саны 25% артты, орналастыру объектілерінің саны 131 бірлікті құрайды.

Туризм саласына инвестициялардың үлесінің артуының айқын көрінісі ретінде Түркістан облысында туризмді дамытудың тұжырымдамасы және Түркістан облысының әлеуметтік-экономикалық дамуының 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын айтуға болады. Соған сәйкес, туризм өңірді дамытудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Сонымен қатар, 2021 жылдың 10 сәуірінде Түркістан қаласында Орталық Азиядағы ең ірі көпфункционалды, 88 млн. теңге инвестиция тартылған «Керуен-Сарай» туристік кешенінің ашылу салтанаты өтті. Мұнда 4 мыңнан астам тұрақты жұмыс орны ашылды [6].

Сонымен қатар, туризм саласындағы ауқымды жобалардың бірі – «Қасқасу» туристік-сауықтыру орталығы. 2019 жылы «Қасқасу» туристік-сауықтыру орталығының тау инфрақұрылымы жобасы Түркістан облысының 2024 жылға дейінгі әлеуметтік-экономикалық дамуының кешенді жоспарына енгізілді. 2020 жылы «Түркістан» ӘКК тау инфрақұрылымының бірінші кезеңін жүзеге асырылды және нысан құрылысының техникалық-экономикалық негіздемесі бойынша оң қорытынды алынып, жобалық-сметалық құжаттар әзірленіп, сараптамаға жіберілді [7].

Кәсіпорындардың өлшемділігі бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың басым бөлігі шағын кәсіпкерлікке тиесілі (Сурет 3).

Сурет 3. Негізгі капиталға салынған инвестицияны кәсіпорындардың өлшемділігі
Ескерту:Түркістан облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері негізінде автор құрастырған

Кәсіпорындар өлшемділігі бойынша инвестициялардың басым бөлігі шағын кәсіпкерлікке салынғанын байқауға болады. 2017 жылы – 72,2 %, 2018 жылы – 73,3 %, 2019 жылы – 80,9 %-ды құрайды.2021 жылдың қорытындысы бойынша шағын кәсіпкерлік субъектілерінің негізгі капиталына салынған инвестиция көлемі 530 173 млн. теңгені құрады, бұл Түркістан облысына тартылған инвестицияның жалпы көлемінің 80,4 % құрады.

2021 жылы шағын және орта бизнестің экономикадағы үлесі 26 % құрап, алдағы төрт жылда көрсеткіш орындалды. «Қарапайым заттардың экономикасы» бағдарламасы аясында бүгінгі таңда жалпы құны 42,9 миллиард теңгені құрайтын 315 жоба қаржыландырылып, бұл бағдарламаны жүзеге асыруда Түркістан облысы көш бастап тұр. «Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламасы белсенді түрде жүзеге асырылуда. Бағдарлама бюджеті 2022 жылы 43 пайызға өсіп, 11,6 миллиард теңгеге жетті [8].

Әлеуетті инвесторлар үшін тартымдылықты арттыру мақсатында Түркістан облысын әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2021 – 2025 жылдарға арналған кешенді жоспары әзірленді. Жоспар 141 ұйымдастырушылық және іске асыру іс-шарасынан тұрады.

Облыста 2022-2026 жылдар аралығында жүзеге асыру жоспарланған 100-ге жуық инвестициялық жобаның жалпы құны 1,1 триллион теңгені құрайды. Оның 10-ы ірі жоба болмақ. Атап айтсақ, «Састөбе химия кешені» ЖШС, «Созақ фосфат» ЖШС, «Стандарт Петроллеум» ЖШС, «Океан Энерджи Компани», «Саутс Ойл» ЖШС (2 жоба), «Экокультура Евразия» ЖШС, «АРМ жел» ЖШС, «Экоинвест» ЖШС, «ПГУ Түркістан» ЖШС.

Қорытындылай келе, өңір экономикасын дамытудың және халықтың өмір сүру деңгейін көтерудің шешуші факторы – инвестиция тарту мәселесі. Түркістаноблысы – ресурстық, өндірістік және адами әлеуеті жоғары аймақ. Мұның барлығы қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыруға ықпал етеді және аймақты кез келген салалық бейіндегі өндіріс орындарын орналастыру үшін оңтайлы орынға айналдырады. Инвестициялық тартымдылықтың жоғары деңгейі инвестор инвестициялау объектісін таңдағанда және инвестициялық процесті бастау туралы шешім қабылдағанда ынталандырушы рөл атқарады. Тұтастай алғанда, инвестициялық әлеует аймақ экономикасының дамуында маңызды рөл

атқаратынын және аймақтың инвестициялық ахуалы мен тартымдылығын қалыптастырудың негізі ретінде қызмет ететінін атап өтуге болады.

Түркістан облысының инвестициялық белсенділігі үдемелі түрде артып келеді. Бірақ, аймақтық инвестициялық тартымдылығын төмендететін бірнеше кедергілер бойынша жұмыстар атқарылуы қажет. Сондықтан, облыстың инвестициялық климатын арттыру бойынша бірнеше ұсыныстар жасалынды. Олар инвестициялық жобалардың экономикалық қайтарымдылықтарының дұрыс бағалануы, инвесторлар мен жергілікті органдардың арасындағы ашықтық қағидатын жетілдіру, аймақтық негізгі экономикалық мәселелері мен тартылатын инвестицияны ұштастыра білу, индустриалды зоналардың сапалығын қайта тексеру және т.б.

Әдебиеттер тізімі

1. Ковалева С.И. Определение понятия «Инвестиционная привлекательность» // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2019. № 5 [Электронный ресурс]. URL: https://ekonomika.snauka.ru/2019/05/16523
2. Vytautas Snieska , Ineta Zykiene. City attractiveness for investment: characteristics and underlying factors // Procedia - Social and Behavioral Sciences 213. – 2015. 48 – 54.
3. Валинурова Л.С. Управление инвестиционной деятельностью: учебник / Л.С. Валинурова, О.Б. Казакова. – М.: КНОРУС, 2015. – 384 с
4. СЭЗ «TURKISTAN» [электронды ресурс]: – Режим доступа: https://www.sez-turkistan.kz/o-sez-turkistan.html#
5. Түркістан облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің серпіні [Электронды ресурс] / ҚР Ұлттық статистика бюросы. – Режим доступа: https://stat.gov.kz/
6. Түркістан облысын әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 29 желтоқсандағы № 938 қаулысы.
7. Түркістан облысының инвестициялық жобалар картасы [Электронды ресурс] / TURKISTAN INVEST Инвестицияларды тарту және экспортты дамыту жөніндегі аймақтық агенттігі. – Режим доступа: http://map.turkistaninvest.com/
8. Қарапайым заттар экономикасы: «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы https://turkestan.atameken.kz/

Аннотация

В статье рассматривается взаимосвязь инвестиционных процессов и значение региональных инвестиционных проектов. Цель статьи - проанализировать современное состояние инвестиционной деятельности Туркестанской области и дать рекомендации. В статье составлена структура инвестиционного климата и схема его управления. В качестве отечественного опыта взята экономическая и инвестиционная деятельность Туркестанской области. Был сделан обзор региональных особенностей и проанализированы основные макроэкономические показатели. Также в 2017-2021 гг. За отчетный период проведен анализ инвестиционной деятельности Туркестанской области и рассмотрены основные инвестиционные проекты текущего года. Проанализированы направления использования для привлечения инвестиций в регион, рассмотрена группа крупных производств. Внимание было также уделено комплексному плану экономического развития области, представлен объем выполненных работ. В зависимости от размера предприятий были определены источники финансирования. Кроме того, выявлены препятствия в привлечении инвестиций Туркестанской области и внесен ряд предложений по их устранению.

Abstract

The article discusses the relationship of investment processes and the importance of regional investment projects. The purpose of the article is to analyze the current state of the investment activity of the Turkestan region and give recommendations. The article contains the structure of the investment climate and the scheme of its management. The economic and investment activities of the Turkestan region were taken as domestic experience. A review of regional characteristics was made and the main macroeconomic indicators

were analyzed. Also in 2017-2021. During the reporting period, an analysis of the investment activities of the Turkestan region was carried out and the main investment projects of the current year were considered. The directions of use for attracting investments to the region are analyzed, a group of large industries is considered. Attention was also paid to a comprehensive plan for the economic development of the region, and the volume of work performed was presented. Funding sources were identified depending on the size of enterprises. In addition, obstacles were identified in attracting investments from the Turkestan region and a number of proposals were made to eliminate them.

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАР
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES

ӘОЖ – 343

А.Б. Әділханова, К.Р. Сартаева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
***Корреспондент авторы:** galiya_1305@list.ru

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНАН, ҚАМАҚТАН НЕМЕСЕ КҮЗЕТТЕН ҚАШУДЫҢ ТАРИХЫ, ТҮСІНІГІ МЕН ОНЫҢ МӘНІ

Түйін

Бұл мақалада біз қамаудан немесе күзеттен қашу ұғымы мен мәнін қарастырдық. Қазақстандық қылмыстық құқықтық заңнама бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу және оған тағайындылатын жауапкершілік мәселелерінде ұзақ және қиын даму жолынан өткендігін байқаймыз. Тарихқа көз жүгіртетін болсақ, жаза мен қылмыстық- атқару заңнамасының мақсаттарының дұрыс орындалмауына себепші болатын сотталғандардың қашуы бұрынғы кезден бері өзекті мәселелердің бірі болған. КСРО-ның қылмыстық заңнамасы бойынша тұтқыннан қашу басқару тәртібіне қарсы қылмыстар санатына жатқызылған.

Ресейлік және отандық ғалымдардың ғылыми-зерттеу теорияларына сүйене отыра қашудың бірнеше анықтамаларымен таныстық. Аталған, тұжырымдар мағынасы жағынан бір-біріне ұқсас болып табылады. Атап айтсақ, ғалымдар қашу дегеніміз - бас бостандығынан айыру орындарын, алдын-ала күзетке алу мен қамаққа алу орындарын өз бетімен заңсыз түрде тастап кету деген пікірге келеді.

Кілттік сөздер: қашу, жазалау, бас бостандығынан айыру орындары, қылмыстық-атқару жүйесі.

Қашу – бұл қазіргі таңда үнемі зерделеу мен алдын-алу шараларның тиімділігін қажет ететін күрделі құбылыс. Аталмыш құқық бұзушылықтың бұл түрі қылмыстық, қылмыстық-атқару ғылымында қай уақытта болмасын ғалымдардың әртүрлі көзқарастары мен өзара келіспеушілігін тудырған. Тарихқа көз жүгіртетін болсақ, жаза мен қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттарының дұрыс орындалмауына себепші болатын сотталғандардың қашуы бұрынғы кезден бері өзектілік танытуда.

Бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыс және оның себептері, сотталғанның жеке басы және қылмыстық мінез – құлқы, бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыстың алдын алу-криминологияның бірыңғай ғылыми бағыттарының бірі ретінде пенитенциарлық криминология пәнін құрайды.

Р. Е. Джансараеваның айтуынша, "пенитенциарлық криминологияның сандық және сапалық көрсеткіштері, оның себептері мен қылмыскердің тұлғасы, сондай-ақ алдын алу шараларын әзірлеу, онымен күресті болжау және жоспарлау қылмыстық әрекеттің басқа түріне тән емес" [1]. Осылайша, біз бас бостандығынан айыру орындарында сотталғандар жасаған қылмыстардың салыстырмалы түрде оқшауланған түрлерін немесе қайталанатын қылмыстың ерекше түрін қарастырамыз. Қашу мен жалтару "пенитенциарлық рецидив" ұғымына жатады, олар бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген адамның қылмыс жасауы деп түсіндіріледі [2].

Қазіргі уақытта пенитенциарлық қылмыстар мен пенитенциарлық мекемелер ұғымдары әртүрлі жаза түрлерін өтеп жүрген адамдардың қылмыс жасауын қамтиды, демек, бас

бостандығынан айыру орындарында ғана емес. Қашу сияқты қылмыстар аталған мекемелердің және оларға тән криминогендік факторлардың ерекшелігімен анықталады және шектеледі. Қарастырылып отырған қылмыс түрі, тұтастай алғанда, мынадай белгілермен ерекшеленеді:

- бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға сотталған және күзетке алу түріндегі бұлтартпау шарасы тағайындалған және қамаққа алынған адамдар жүзеге асырады;

- сотталған ҚАЖ мекемесіне келген соң ішкі тәртіп Ережелерімен, оның ішінде қашу және оған тағайындалатын жауапкершілік туралы, сонымен қатар сотталғандардың құқықтық жағдайымен міндетті түрде таныстырылады;

- қаралып отырған әрекеттердің субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады, бұл ретте қылмыстық әрекеттің мән-жайларын жеңілдететін сотталғанның болмау себептері, мақсаты, мерзімі маңызды емес;

- сотталған қоғамдық қауіпті зардаптардың туындау мүмкіндігін болжай алды (осы қылмыстардың факультативтік белгілерін сипаттау кезінде);

- сотталған қашудың жолын кесу кезінде өміріне қауіп төнуі мүмкін екенін түсінеді;

- жасауға бейім немесе қашқан немесе жалтарған сотталғанның әлеуметтік мәні айқын анықталады;

- сотталған оған жаза тағайындау түріндегі қоғамның еркін белсенді түрде теріске шығарады;

- сотталған қайталама қылмыс жасайды (рецидив) [3];

Яғни, біздің ойымызша, қашудың қылмыс жүйесінің дербес сатысы ретінде қарастыру керек, оның шеңберінде қылмыскердің сот төрелігіне және жазаны орындау тәртібіне ашық қарсы тұру көрінісі орын алады.

Осы орайда, Д.С. Чукмаитовтың пікірінше «Қашу немесе жазасын өтеуден жалтару кезінде, сотталғандардың «заңмен көрсетілген қоғамдық қауіпті әрекеттерді» жасағаны үшін жазасын өтеп, түзелмей ғана қоймай емес, сонымен қатар, жаңа қылмыс жасағандарын айқын көрсетеді. Осылайша, қосарланған қылмыс жасап: мемлекет пен қоғамның еркін таптап және қайта заң бұзып»[4].

Қылмыстық құқық заңнамасында қашудың нақты анықтамасы берілмеген, сондықтан қылмыстық құқық теориясының беделді тұлғаларының ойларына жүгінеміз. Қашуға бөлектеп анықтама беретін Г.Ф. Поленовтың әдісі назар аударуға лайықты: «1. Сотталғандардың қашуы – бұл сотталғанның бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеу орнын өз бетімен тастап кетуі. 2. Күзеттен қашу – бұл бас бостандығынан айыру орындарынан тыс айдауылдан (конвойдан) жасырыну. Бұған ең алдымен, алдын-ала алдын ала күзет орындарын өз бетімен тастап кету жатады. 3. Қамақтан қашу – бұл қамаққа алу түріндегі жаза тағайындалған адамның арнаулы қамау үйлерін өз бетімен тастап кетуі болып табылады [5].

Заң шығарушының өзі қашу қылмысына нақты анықтама бермегеніне қарамастан, қылмыстық құқық теориясында және ҚР ІІМ Қылмыстық- атқару жүйесі комитетінің (ары қарай – ҚАЖК) құжаттарында қашудың мәні осылай анықталған. Мысалы, ҚАЖК-нің сотталғандардың қашуының алдын алу мен психологиялық себептерін анықтау бойынша әдістемелік ұсынымдарында

«Қашу – бұл жазасын өтеуден жалтару» делінген. С.М. Рахметовтың ойы бойынша, бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу - бас бостандығынан айыру немесе қамаққа алу түріндегі жазаны өтеуден жалтаруды білдіреді, сондай-ақ қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасынан жалтару және бас бостандығынан айыру немесе қамақ түріндегі жазасын өтеу орнын, сонымен қатар күзетке алу орнын өз бетімен тастап кету [6]. Сол пікірді ресейлік әріптестері де ұстанады. Сонымен, Б.Н.Ботоев «түзеу мекемесінен қашып кету - бас бостандығынан айыру орындарын өз бетімен тастап кету жолымен

жасалған, жазаны өтеуден жалтаруды білдіреді. Қылмыстық істердің материалдарында қашудың анықтамасы «бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден жалтару» деген ұғымға негізделген.

А.Л. Жуйковтың айтуы бойынша: «Қашу – бұл сотталғанның заңсыз кез келген әрекет арқылы күзет желілерін өз бетімен өтуі». Сонымен қатар қашу қылмысының тұжырымдамасы Ресейлік ғалымдардың еңбектерінде төмендегідей ойлармен негізделген:

- сот үкімін орындамау, күдікті мен айыпталушыға қатысты күзетке алу түріндегі алдын-алу шарасын қолдану туралы сот шешімін орындауды болдырмау;
- сот билігінің беделіне нұқсан келтіретін және түзеу мекемесінің немесе қашып кеткен тұлғаны ұстауда құқық қорғау органдарының күш пен құралдар қолдану ниетімен қалыпты қызметінің тәртібін бұзатын күрделі құбылыс;
- жаңа қылмыс жасау қауіпін, адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіру әрекетін тудырады;
- қоғамаға қауіпті қылмыскерлерді оқшаулай алмаған құқық қорғау органдарының дұрыс қызметіне деген халықтың сенімсіздігінің пайда болуы.

Бас бостандығынан айыру орындарынан сотталғандардың қашуы айтарлықтай әлеуметтік-қоғамдық қауіпті болып табылады, қашу кезінде жазаның бұлтартпастығы қағидаты бұзылып қана қоймай, қашу фактісінің өзі сотталғандардың тұрақсыз бөлігіне, сондай - ақ бостандықтағы қылмыскерлерге теріс әсер етеді, біріншіден жазасын өтеуден жалтаруға деген үмітін туындай отырып, ал екіншіден-қылмыс жасағаны үшін жазасыздық сезімін тудырады.

Қашқан немесе жалтарған бас бостандығынан айыруға сотталған адам индивид құбылыстардың тұтас кешеніне қарсы ашық наразылық білдіреді:

- қоғам заңдары,
- қылмыстық-атқару жүйесі,
- бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу шарттары;
- бас бостандығынан айырудың өзі.

Осылайша, қашу бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны орындау құбылысының өзінде және одан әрі, қоғамның өзінің өмір сүру жағдайына дейін туындайды.

Қашудың әлеуметтік-қоғамдық қаупі қашқандардың заңсыз жағдайда, әдетте, өзінің өмір сүруі үшін қылмыстық жолмен қаражат табуы және басқа адамдарды қылмыстық іс-әрекетке тартуы болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қашудың қылмыс ретінде анықтамасын келесідей ұсынуға болушы еді*:* қашу - бұл заңмен белгіленген мерзімге оқшауланған адамның нақты көзқарасын айқындайтын және оның әлеуметтік институттардың нормативтік күтуіне сәйкес келмейтін іс- әрекеті. Бірақ бұл анықтама, ең дұрысы, криминологиялық сипатты ұстанады және заң мәтіні ретінде сәйкес келмейді. Көріп отырғанымыздай, қашу анықтамасының тұжырымдамасы айтарлықтай қиын, бәлкім, заң шығарушының осы ойдан бас тартуына себепші болған осы шығар, сондықтан бұл мәселеге басқа жағынан жақындауға тырысамыз.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 426-бабында, бас бостандығынан айыру орындарынан қашудан басқа, қамақтан қашу және күзеттен қашу үшін қылмыстық жауапкершілік қарастырылған. Соған қарағанда, заң шығарушы қашудың қандай да бір түріне болмасын анықтама бермейді және оларды жасағаны үшін бірдей санкцияны қарастырғандығына қарағанда ол негізінде оларды бір-біріне теңестіреді. Сонымен қатар, бұл қашу түрлерінің арасында айырмашылық бар.

«Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде, арнаулы үй-жайларда ұстау тәртібі мен шарттары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 30 наурыздағы Заңына сәйкес күзетпен ұстау орындары болып Ұлттық қауіпсіздік комитетінің тергеу изоляторлары; қылмыстық-атқару жүйесінің тергеу изоляторлары; ішкі істер органдарының сезіктілер мен айыпталушыларды уақытша ұстау изоляторлары; заңда

белгіленген жағдайда ҚАЖ мекемелері және әскери гауптвахталар жатады. Сонымен қатар, қылмыстық құқық бұзушылық жасады деген күдік бойынша ұстауды ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес алыс жүзуде жүрген теңіз кемелерінің капитандары, шекара отрядтарының бастықтары, жергілікті жердің комендаты жүзеге асырған жағдайда, күдіктілер аталған лауазымды адамдар айқындаған, ұстау үшін арнайы бейімделген үй-жайларда ұсталады [7].

Күзеттен қашу ұғымы сондай-ақ адамның бас бостандығынан айыру немесе алдын ала қамау орнынан тыс, бірақ айдауылдың күзетінде болған кезде, яғни ол уақытша тұрған жерден қашу, мысалы, тергеу әрекеттерін жүргізу, сот талқылауы, ауруханадан ем алу кезінде айдауылдау қажеттігіне байланысты ұғынылады. Олар арнайы контингентті жазасын өтеу орнына, сотқа, тергеушінің, прокурордың немесе анықтауды жүргізетін адамның камерасынан этаппен өткізу үшін пайдаланылатын әртүрлі көлік құралдары да болуы мүмкін.

Егер заңды негіздерде және заңда көзделген тәртіппен оған айдауылсыз және колония шегінен тыс жүріп-тұру және жұмыс істеу құқығы, колония аумағынан тыс ұзақ кездесу құқығы берілген болса, сотталған адамның айдауылсыз немесе колония аумағынан тыс жерде болуы бас бостандығынан айыру орындарын заңсыз қалдыру ретінде қаралмайды. Атап айтқанда, қауіпсіздігі барынша төмен мекемені (қоныс-колниясының) аумағын өз бетінше тастап кету немесе жұмыстан не сейілдемеден кейін мекеме аумағына қайта оралмаған жағдайда ол қашу болып табылмайды. Ондай құқық бұзушылық ҚР ҚК 427-бабы бойынша (Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеуден жалтару) сараланады және қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Қашып кеткен айыпталушы, күдікті, сотталушы жәбірленуші мен куәгерге, сот ісінің басқа да қатысушыларын қорқытып, өмірі мен денсаулығына зиян келтіруі мүмкін.

Қоғамдық қауіптілік дәрежесі байланысты қашуды жай және ауыр деп бөлуге болады. Жай қашу (426-б.1-б.) ашық та, құпия да, бірақ ҚК 426-б. 2-б. көзделген мән-жайларсыз жасалады. Мұндай қашу негізінен жалғыз және көп дәрежеде айдауылдағы сотталғандар (күдіктілер мен айыпталушылар) үшін тән. Мекеме персоналына, айдауылдың жеке құрамына кепілге алу немесе кісі өлтіру және қаруды иелену мақсатында шабуылмен ұштасқан зорлау әрекеттерін қолдана отырып жасалған қашу аса қауіпті және ақашудың ауыр түрі болып табылады. Мұндай жағдайларда ұстау кезінде қашқандар қарулы қарсылық көрсетеді. Қашқан адамдар иеленген қаруларын жаңа қылмыс жасау үшін пайдаланады.

Сондай-ақ, топтық қашулар да жоғары қоғамдық қауіптілікке ие. Ең алдымен, әрбір мекемеде әкімшілік тарапынан үздіксіз бақылауды және қадағалауды қажет ететін теріс бағыттағы бейресми топтар бар екенін атап өту қажет. Бұл топтардың ерекше қауіптілігі олардың қатысушылары кейде басқа да ауыр мән-жайларды құрайтын топтық қашудың көп бөлігін ұйымдастырады және жасайды (кепілге алынған адамдарды басып алу, топтасып бағынбау, жаппай алауыздық, әкімшілік өкілдерінің өміріне қауіп төндірумен ұласқан шабуылдар және т.б.).

Әдетте қашу екі-үш адамнан тұратын топпен жасалады, бірақ ұзақ дайындықты немесе орасан зор қаржылық күш-жігерді (қазу, қабырғаларды талқылау, сақшыларға, айдауылдарға және т. б. шабуыл) талап ететін ең күрделі тәсілдермен жүргізіледі. Себептері мен жағдайларын анықтау, сондай-ақ мақсатты профилактикалық жұмысты жоспарлау үшін қашудың жалпы сипаты маңызды.

ҚАЖ қарауылдарын (қызмет нарядтарын) күзетуден сотталған адамның бас бостандығынан айыру орнын заңсыз тастап кетуіне не сотталған адамның күзет сызығын еңсеру жолымен айдауылдау кезінде күзеттен өз бетімен кетуіне бағытталған әрекеті сотталған адамның ҚАЖ қарауылдарынан (қызмет нарядтарын) күзеттен қашуы деп есептеледі [8].

Егер қашуға оқталушы тыйым салынған аймақта ұсталған болса, ал ол болмаған жағдайда қарауыл күшімен тікелей ізге түсу нәтижесінде қашуға жол берілмеген болса, ол қашуға оқталу болып саналады.

Егер қашқан адам Қазақстан Республикасы субъектісінің аумағы шегінде іздер бойынша тікелей қудалау немесе қудалау кезінде қарауыл іс-қимылының ауданында ұсталса және жаңа қылмыс жасамаса, жолы кесілген қашу деп есептеледі.

Сонымен қатар, жасау нысаны бойынша қашу жасырын және ашық түрде жүзеге асырылады. Жасырын, әдетте, қазу, жер асты коммуникациялары арқылы, әр түрлі бүркемелеу құралдарын қолдана отырып, сондай-ақ өндірістік объектілер мен ағаш дайындау учаскелерінде құпия жерлерді пайдалана отырып, қоршауларды жасырын еңсеру, көлік құралдарындағы жасыру арқылы қашу жасалады. Мысалы, 1998 жылдың желтоқсан айында Ақмола облысына қарасты түзеу мекемесінде сотталған М. қоқыс тиелген автомашинаның тіркемесінде жасырынып, изолятордан тыс жерге шықты [9].

Ашық қашу айдауылдау немесе жабдықталмаған көлік құралдарында тасымалдау кезінде басқа адамдардың қолдан жасалған немесе түпнұсқа құжаттарын (мысалы, айдап апару туралы рұқсаттамаларды, еркін жалдамалы қызметкерлердің рұқсаттамаларын және т. б.) пайдалана отырып, кепілге алу, қарауылға шабуыл жасау жолымен, қоршаулар мен т.б. үшін көлік құралдарын пайдалану жолымен жасалады.

Қашу алдын ала әрекеттердің болуы мен сипаты бойынша да ерекшеленеді. Қашудың 70% - дан астамы ұзақ және күрделі дайындық болған кезде жасалады. Негізінен бұл топтың құрамында үш және одан да көп тұлға болған сәтте үлкен еңбекті қажет ететін тәсілдерді таңдау тән болатын қашуы [10].

Аса мұқият дайындық тергеу изоляторларынан, түрмелерден және камералық ұстау жағдайларындағы мекемелерден қашуға себеп болады. Мұндай дайындық қылмыс жасау орны мен тәсілін таңдауды, суық және атыс қаруын дайындауды (16%), азық-түлік, ақша, құжаттар, азаматтық үлгідегі киім дайындауды (18%) қоса алғанда, басқа адамдардан жалғыз және жақын жерде жүргізілуі мүмкін. Шамамен 40% қашу құралы мен құралдарын дайындады, 26% жасырын заттарды дайындады және пайдаланды. Қашуға жиі дайындық бірлесіп немесе басқа адамдардың көмегімен жүргізіледі (қазу, жасырын орындар салу, қару, жарылғыш заттар, дәрі-дәрмектер және т.б.) [11].

Қорыта келе, Қазақстандық қылмыстық құқықтық заңнама бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзеттен қашу және оған тағайндылатын жауапкершілік мәселелерінде ұзақ және қиын даму жолынан өткендігін байқаймыз. Тарихқа көз жүгіртетін болсақ, жаза мен қылмыстық- атқару заңнамасының мақсаттарының дұрыс орындалмауына себепші болатын сотталғандардың қашуы бұрынғы кезден бері өзекті мәселелердің бірі болған. КСРО-ның қылмыстық заңнамасы бойынша тұтқыннан қашу басқару тәртібіне қарсы қылмыстар санатына жатқызылған. 1922 жылғы РКСФР ҚК бойынша тұтқындағының күзеттен немесе тұтқындау орындарынан қазу, қақпаларды, қабырғаларды қирату немесе мүлде бүлдіру немесе т.б. жасау арқылы қашуы, сондай-ақ шығарылған орнынан немесе баратын жолдан қашып кетсе бір жылдан кем емес мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланған. Сотталғандардың қашуының алдын-алу мен оған қарсы күрестің жаңа толқыны 1960 жылдары белең алған. Себебі, РКСФР ҚК бас бостандығынан айыру орындарындағы тұтқындағылардың немесе сотталғандардың қашуы үшін жауапкершіліктің қылмыстық концепциясы күрт өзгеріске ұшыраған. Бұл ретте қашудың ауырлататын түрлері нақты анықталып, соған сай қылмыстық жауаптылық қатаңдатылды.

Сонымен қатар, осы бөлімшеде қашудың мәні мен түсініктемесі қарастырылды. Ресейлік және отандық ғалымдардың ғылыми-зерттеу теорияларына сүйене отыра қашудың бірнеше анықтамаларымен таныстық. Аталған, тұжырымдар мағынасы жағынан бір-біріне ұқсас болып табылады. Атап айтсақ, ғалымдар қашу дегеніміз - бас бостандығынан айыру орындарын, алдын-ала күзетке алу мен қамаққа алу орындарын өз бетімен заңсыз түрде тастап кету деген пікірге келеді. Сонымен, қашу қылмыстары – сот төрелігіне қол сұғатын

қылмыстық құқық бұзушылық түрі, сотталғанның өз жазасын өтеп болмай, екінші қайтып қылмыс жасауы, сонымен қатар күзетпен ұстау орындарын заңсыз тастап кету арқылы қоршаған орта мен басқа адамдардың өміріне қауіп төндіреді деген шешімге келеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Жуйков А.Л. Исторические аспекты уголовной ответственности за побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи // Государство, право, общество: Сборник научных трудов в 2 ч. – Пермь, 2006. – Ч.2 – С.125-127.
2. Гаврилой В.М. Криминологические и правовые меры предупреждения побегов из исправительных колоний: автореферат дисс. … канд. Юрид. Наук. – Рязань: Академия права и управления ФСИН России, 2007. 24с.
3. Джансараева, Р.Е. Проблемы борьбы с преступностью в ИУ: Монография / Р.Е. Джансараева. – Алматы: Экономика, 2006. - 374 с.
4. Ромашов Р.А. Криминальный конфликт: теория понятия // Современные проблемы борьбы с преступностью: Мат-лы междунар. науч.- теорет. конф., посвящ. 70-му юбилею профессора Каиржанова Е.И. – Алматы, 2003. – С. 7-15.
5. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, also known as the European Convention on Human Rights (ECHR) (1950) //http://en.wikisource.org/wiki/European_Convention_for_the_Protection_of_Human_ Rights_and_Fundamental_Freedoms
6. Каиржанов Е.И. О классификации оснований гуманизации уголовного законодательства // Уголовно-исполнительная система: перспективы реформирования и проблемы подготовки кадров: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию учебного заведения. – Костанай: КЮИ КУИС Республики Казахстан, 2006. – С. 16-23.
7. Чукмаитов Д.С. Применение уголовных наказаний в целях предупреждения рецидивных преступлений. – Алматы: Баспа, 1997. – 208с.
8. Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған жол картасы. Электрондық ресурс. Қол жетімді: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39719067
9. Соколов Н.И. К вопросу о системе воспитательной работы с осужденными, содержащимися в исправительно-трудовых колониях // Система воспитательной работы с осужденными к лишению свободы: Сб. науч. тр. – Рязань: РВШ МВД СССР, 1982. – С. 28-32.
10. «Адамдарды қоғамнан уақытша оқшаулауды қамтамасыз ететін арнаулы мекемелерде, арнаулы үй-жайларда ұстау тәртібі мен шарттары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 30 наурыздағы Заңы. Электрондық ресурс. Қол жетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000353_
11. Уголовно-исполнительное право России: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. д.ю.н., проф. А.И. Зубкова. – М.: Издательская группа ИНФРА М–НОРМА, 1997. – 230с.

Аннотация

В этой статье мы рассмотрели понятие и значение побега из-под стражи или охраны. Отметим, что казахстанское уголовно-правовое законодательство прошло долгий и трудный путь развития в вопросах побега из мест лишения свободы, ареста или охраны и назначаемой ему ответственности. Оглядываясь назад, можно сказать, что бегство осужденных, которое приводит к неправильному исполнению целей наказания и Уголовно-исполнительного законодательства, было одной из актуальных проблем с давних времен. По уголовному законодательству СССР побег из плена относился к категории преступлений против порядка управления.

Опираясь на научно-исследовательские теории российских и отечественных ученых, мы познакомились с несколькими определениями бегства. Названные выводы сходны по смыслу. В частности, ученые сходятся во мнении, что побег - это самостоятельное незаконное оставление мест

лишения свободы, мест предварительного заключения и заключения под стражу.

Abstract

In this article, we examined the concept and essence of escape from confinement or security.We note that Kazakhstan's criminal law legislation has come a long and difficult path of development in matters of escape from places of deprivation of Liberty, imprisonment or security and the responsibility assigned to it.Historically, the escape of convicts, which is the reason for the incorrect implementation of the goals of punishment and criminal executive legislation, has been one of the most pressing problems since ancient times.According to the criminal law of the USSR, escape from captivity is classified as crimes against the management order.

Based on the research theories of Russian and domestic scientists, we got acquainted with several definitions of escape.In this case, it is necessary to take into account the following points:In particular, scientists agree that escape is the illegal abandonment of places of deprivation of liberty, places of detention and detention on their own.

ОӘЖ 94 (574)

М.А. Мырзабай*

магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** m.marzhanka0102@mail.ru

ТЕРРОРИЗМ ҰҒЫМЫН ТҮРЛІ АВТОРЛАРДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Түйін

Қазіргі әлемде терроризм өте кең таралған құбылыс. Егер өткен жылдары террорға саяси немесе діни мәселелерді шешудің төтенше жағдай ретінде қаралған болса, қазіргі уақытта террористік актілер күнделікті хабарламаларда қарапайым оқиғалар ретінде қабылдану жағдайына жеткен. Террор қазіргі өмірдің органикалық құрамдас бөлігіне айналды және жаһандық сипатқа ие болды. Мақалада терроризм құбылысын анықтау мәселесі қарастырылады. Әр түрлі кезеңдерде әртүрлі зерттеушілер ұсынған терроризмді анықтау мәселесіне көзқарастар зерттелуде. Терроризм анықтамаларының зорлық-зомбылық, саяси мақсат, психологиялық компонент, мақсатты аспект және т.б. компоненттері қолданыстағы анықтамалар негізінде қазіргі терроризмнің ерекшеліктері байқалады. Терроризмді анықтау мәселесі өте ескі пікірталастардың тақырыбы болып табылады. Бұл пікірталас тек техникалық сипаттаудан шығып, көптеген саяси және идеологиялық аспектілерді де қамтиды. Терроризмді теориялық түрде анықтау мәселесі ондаған жылдар бойы осы уақытқа дейін түпкілікті консенсусқа әкелмеген мемлекеттер арасындағы қызу пікірталастардың тақырыбы болды. Мақалада «терроризмнің» қылмыс ретінде әртүрлі анықтамалары талданады.

Кілттік сөздер: терроризм, талдау, терроризм анықтамасының мазмұны, идеология, экстремизм, зорлық-зомбылық актілері, террористік акті

Кіріспе. Көптеген зерттеушілер мен тарихшылар терроризм жердегі қоғамдық қатынастар сияқты ежелгі құбылыс деп санайды, бұл адамдар арасындағы әлеуметтік қатынастардың болуымен байланысты және ол адами қатынастардың кеңеюіне немесе тарылуына сәйкес көбейіп, азаяды. Қоғамдық қатынастардың ауқымы неғұрлым кең болса, қақтығыс соғұрлым көп болады, соғұрлым бұл құбылыс адамзат қоғамдарында кеңейіп, таралады.

Осыған байланысты бұл құбылыс кенеттен пайда болған құбылыс емес, бұл құбылыс әлемдегі ең көне өркениеттерде де болған.

Теориялық талдау. Қазіргі дәуірде, терроризм түрлері мен формалары бойынша әр түрлі, ұйымдасқан және қарулы бандалар мен қозғалыстар, олар халықаралық қауымдастыққа жариялайтын мақсаттары, сенімдері, әдістері мен идеялары бар, ең ауыр және қорқынышты қылмыстар жасайды. Олар өз идеяларын бүкіл әлемге таратты және осы

идеяларды, көзқарастарды өзге елдер арасындағы қолдау немесе қолдамау, айыптау немесе үнсіздік көрсетудегі елеулерінің әр түрлі болуы, салдарынан бос ұрандар мазмұны мен тәжірибелік ықпалынан айырылды, нәтижесінде терроризммен күресуге шақыратын идеялар мен доктриналар пайда болды, девиантты экстремистік идеология өсе бастады. Бұндай иеология қарапайым адамдардың санасын тез жаулады.

Ғылыми әдіс белгілі бір әрекетке немесе қимылға сілтеме жасау үшін қолданылатын кез-келген жалпы терминді анықтаған кезде, бұл анықтама осы актінің ақиқатын ашуы тиісті, термин терроризмге қатысты элементтерін ғана қамтып, өзге ешқандайда бір белгілерді қоспауын қажет етеді.

Бұл мақалада терроризм болып табылатын күрделі және нәзік тақырып туралы айтылғандықтан, терминдер олардың қолданылу аясына кірмейтін мағыналарды көтермейтіндей дәл анықталуы керек.

Ұғымдар мен утилитарлық мақсаттар арасындағы шатасулар кейбір зерттеушілердің кейбір терминдерді терроризмнің жалпы тұжырымдамасымен байланыстыруына әкелді. Терроризм туралы айту тек экстремизм, гипербола, фундаментализм және зорлық-зомбылық туралы айтуды білдіреді, не осы терминдердің ақиқаты мен олардың арасындағы айырмашылықтарды білмеу, не мақсаттарды немесе сенімдерді олардың болмауымен байланыстыру ниеті, ал кейбіреулері тіпті осы терминдердің кейбірін синоним ретінде қарастырады.

Сипаттың айқындылығының болмауына және тұжырымдамалар мен пайдалану тәсілдерінің сәйкес келуіне байланысты кейбір қоғамдардың ұстанымдары түсініксіз және тұрақсыз болды, әсіресе жалпы жұртшылық пен бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдар фундаментализмге, ал басқалары экстремизмге айыпталды, ал елдер фундаментализмді қолдайтын фундаменталистерді паналады деп айыпталды, бұл қоғамның мәдениеті мен білімінде ештеңе жоқ басқалардың теріс қабылдауымен ортақ.

Осылайша, фактілер ұғымдар мен мақсаттардағы айырмашылықтарға байланысты жоғалып кетті, өйткені терминдер анықталмаған және оларды қолдану олардың мақсатымен шектелген.

Терроризм терминін осы лингвистикалық сөздің бабына сәйкес қылмыс пен оның мөлшері азайтылған қылмыстық әрекетке сілтеме жасау үшін қолдану лингвистикалық сөздіктердегі терроризмнің мағынасы қылмыстың мөлшері мен қылмыс деңгейінің шынайы сипаттамасын көрсетпейді, ол шектелген қорқыныш, қорқыту және одан туындайтын дүниелердің мағынасы және бұл шындықтың оның материалымен сәйкес келмеуі терроризмнің лингвистикалық тұжырымдамасы тек осы әрекеттің нәтижесі болуы мүмкін, бірақ ол оны білдірмейді.

Терроризм ұғымының мәні оның айыпталынатын іс-әрекет деп саналатын және қолдау мен жігерлендіруге лайық күрес деп саналатын ұғымға әсер етуі болып табылады, сондықтан терроризм сөзі осы тұрғыдан көптеген шатасуларға, түсінбеушіліктерге және айқындықтың болмауына толы болды.

Бұл шатасуға, түсінбестіктерге, қайталануға және «құрал» мен «функция» арасында, сондай-ақ «қарулар» мен «мақсат» арасында бөлінудің болмауына әкелді. Осылайша, біз терроризм тұжырымдамасын анықтауға тырысқан көптеген анықтамаларды, жұмыстарды және талдауларды табамыз, бірақ олардың кейбіреулері құралдарға, басқалары қаруларына, кейде мақсатқа немесе функцияға назар аударады.

Википедия терроризмді террорды жүйелі қолдануға негізделген саясат ретінде анықтайды.

Басқа тілдердегі терроризмнің мағынасына әртүрлі анықтама берілген. Мысалы, ағылшын тілінде терроризм сөзі «terror» сөзінен шыққан, яғни күшті, өткір, бәрін жейтін қорқыныш. Ағылшын тіліндегі түсіндірме сөздікте терроризм саяси мақсатта қандай да бір зорлық-зомбылықты білдіреді [1].

Оксфорд сөздігі терроризмді келесідей анықтайды: саяси мақсаттарға жету немесе үкіметті әрекетке мәжбүрлеу үшін зорлық-зомбылық әрекеттерін қолдану.

Lerobert-тің француз сөздігі мұны келесідей анықтайды: саяси мақсатқа жету үшін зорлық-зомбылықты жүйелі түрде қолдану; зорлық-зомбылық әрекеттері (шабуыл, қирату, кепілге алу) [2].

Терроризмнің терминологиялық анықтамасы мемлекеттердің мақсаттары, бағдарлары, саясаты мен мүдделеріндегі тарихи ойлар мен айырмашылықтарға байланысты пікірлер мен көзқарастардағы келіспеушіліктер мен сәйкессіздіктердің тақырыбы болып табылады, бұл жердегі айырмашылықтар мен сәйкессіздіктерге әкелді. Терроризм саласындағы зерттеушілер терроризм феноменіне арналған әдебиеттерде пайда болған терминологиялық анықтамалардың саны жүзден астам анықтаманы құрайтынын анықтады, оларда вариация, дисперсия, өсу және келісім бар.

Терроризмді терминологиялық анықтаудағы қиындықтарға қарамастан, зерттеушілер әлі де ұжымдық тәсілдің құралы болатын дәйекті анықтаманы табуға тырысуда.

Терроризмнің кейбір идиомалық анықтамалары, біздің ойымызша, олар басқа анықтамаларды толықтыратын анықтамада жетіспейтін нәрсені бір-біріне өтейді.

Көптеген басқа саяси терминдер сияқты, «терроризм» термині де пежоративті болып табылады. Кейбір үкіметтер саяси қарсыластар жасаған кез-келген зорлық-зомбылық әрекеттерін терроризм деп атауға бейім. Керісінше, үкіметке қарсы экстремистер өздерін мемлекеттік террордың құрбаны деп санайды. Терминнің дәл емес табиғаты оны қорқыныш тудыратын кез-келген іс-әрекетке қолдануға болатындығын білдіреді. Жалпы алғанда, бұл термин киднапинг немесе ұшақтарды басып алу сияқты зорлық-зомбылық әрекеттеріне қатысты қолданылуы мүмкін [3].

Қауіпсіздік сарапшылары Клиффорд Симонсен мен Джереми Спиндлав терроризмді анықтауды күрделі, бірақ шешілетін міндет деп санайды. Олар терроризмге мінез-құлық континумы тұрғысынан қарайды және әлеуметтік топтардың дамуындағы әдет-ғұрыптардың, әдеттер мен заңдардың маңыздылығын атап көрсетеді. Тек осындай тәсіл терроризм құбылысын жақсы түсінуге көмектеседі, өйткені ғалымдардың пікірінше, соңғысы әділетсіздікке жауап беру қажеттілігі туындаған кезде рулық жүйеде пайда болады [4].

«Терроризмге қарсы іс – қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі № 416 Заңының 1-бабы 1-тармағы терроризмді-зорлық-зомбылық идеологиясы және мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың халықты қорқытуға байланысты және жеке адамға, қоғамға және мемлекетке залал келтіруге бағытталған зорлық-зомбылық және (немесе) өзге де қылмыстық іс-әрекеттер жасау не жасаймын деп қорқыту жолымен шешім қабылдауға ықпал ету практикасы ретінде айқындайды[11].

Радикализм, экстремизм бойынша жұмыс тобының 2008 жылдың қыркүйегінде Женевада жасалған терроризмнің себебі ретіндегі алғашқы есебінде «...терроризм-жаһандық сынақ. Адамдар, ақша мен идеялар бүкіл әлем бойынша керемет жеңілдікпен қозғалатын ғасырда радикализм мен қатыгез экстремизмнің пайда болуымен немесе таралуымен бірге жүретін қоршаған шындық державалардың орналасқан жеріне қарамастан алаңдаушылық туғызады» [5].

Томас Торнтон айтуынша терроризм бұл «зорлық-зомбылықты қолдану немесе қорқыту қажеттілігін тудыратын ерекше саяси әсер ету үшін жасалған символдық әрекет « [6].

Біріккен Ұлттар Ұйымының пікірінше, терроризм: саяси немесе идеологиялық мақсатта бейбіт тұрғындарға жасалған зорлық-зомбылық әрекеттері [7].

С.И. Ожеговтың орыс тілінің сөздігінде террор - бұл жойылуға дейінгі физикалық зорлық-зомбылықта көрінетін саяси қарсыластарының қорқынышы [8].

Ноеми Гал-Ор терроризмді «зорлық-зомбылық пен қауіптен тұратын саяси оппозицияның зорлық-зомбылық әдісі немесе зорлық-зомбылық әдісі» деп санады, ал терроризм жазықсыз адамдарға немесе террорист жұмыс істейтін іспен тікелей байланысты

мақсаттарға қарсы қолданылуы мүмкін» – дейді [9].

Эрик Моррис терроризмді саяси мақсаттарға жету үшін әдеттен тыс зорлық-зомбылықты қолдану немесе қолдану қаупі деп санайды, ал террористік актілер әдетте материалдық әсерге емес, психологиялық әсерге жету үшін символдық болып табылады.

Дженкинс терроризмді «зорлық-зомбылық қаупі немесе негізінен қорқыныш пен терроры таратуға бағытталған жекелеген зорлық-зомбылық әрекеттері» деп анықтайды [10].

Бұл анықтамалар терроризмнің террористік идеология мен теорияға негізделгенін көрсетеді, бұл қылмыскерлерге өз істерін жасауға мүмкіндік береді; бұл тіпті оларды қолдап, оларға итермелеуі мүмкін.

Терроризм анықтамасының суретін және оны тудыратын мазмұнның толықтыру үшін үш элементті білу маңызды, атап айтқанда: терроризм туралы ой, ойдың қорқынышы және террористік актілер, өйткені бұл ұғымдарды анықтамаға, сипаттамаға, оның түріне және әдісіне әсер ететін етіп шатастыратындар бар.

Терроризм туралы ой: бұл оның тұжырымдамаларындағы, түсіндірулеріндегі, талдау және жұмыс әдістеріндегі ең ауыр ой, оны қабылдағандарға оның мақсаттары мен міндеттеріне жету үшін барлық құралдарды пайдалануға мүмкіндік береді.

Ой терроризмі: бұл террористік ойды азғыру және алдау арқылы, кейде күш қолдану арқылы немесе идеяларды бейімдеу мен өзгертудің кез-келген басқа әдісімен, бұл өзгеріс біртіндеп жасалды ма, әлде тез арада жасалды ма, кейбір жағдайларда кейінге қалдыруға және күтуге жол бермейді.

Бұл террористік идеологияның оны таратудағы, террористік актілерде қолданылуы мүмкін ізбасарларды жұмылдырудағы жедел аспектісі.

Терроризм актілері: террористік идеология өзінің агрессивті мақсаттарына жету үшін санкциялаған және қабылдаған зорлық-зомбылық әрекеттерінде қолданылатын көріністердің, құралдар мен қарулардың жиынтығын білдіреді.

Осыған байланысты, террористік қозғалыстар осы қозғалыстардағы террористік ойдың жоспарлаушы тараптары мен теоретиктерін бөлуге тырысады, сондықтан бұл қозғалыстар өз әрекеттерінде құпиялылықты сақтауды қамтамасыз етеді, олардың ешқайсысы террористік операцияларды орындаушылардың бірі қауіпсіздік органдарының қолына түскен кезде ашылмайды. Ол туралы ақпарат жоқ басқа топтар туралы немесе тіпті осы қозғалыстардың болашақ жоспарлары туралы ақпарат бере алады.

Қорытынды. Осылайша, қазіргі заманғы терроризм халықаралық тұрақтылыққа қауіп төндіруде. Бұл құбылыс енді мемлекетішілік қақтығыс шеңберіне сәйкес келмейді. Терроризм көптеген елдерді қамтығаннан басқа, жақында жасалған анықтамаларда терроризмнің қылмыстық құрылымдармен байланысы көбірек естіледі және террористік әрекеттің қылмыстық сипатына баса назар аударылады. Сонымен қатар, терроризмнің бұрынғы анықтамаларынан айырмашылығы, бүгінгі күні ұсынылып отырған анықтамалар терроризм мен БАҚ арасындағы байланысты анағұрлым кеңірек көрсетеді.

Зорлық-зомбылық және саяси мақсат қою сияқты анықтамалардың құрамдас бөліктеріне келетін болсақ, біз әртүрлі авторлардың анықтамаларын талдадық, бұл анықтамалардың құрылымдық элементтері экстралингвистикалық факторлардың әсерінен әрең өзгеретінін көрсетеді: терроризм саяси мақсатта жасалған зорлық-зомбылық ретінде қарастырылуда.

Әдебиеттер тізімі

1. Cambridge Dictionary. Мына сілтемеде: https://dictionary.cambridge.org
2. Бутков, П. П. Терроризм и проблема безопасности в современном мире. Санкт-Петербург : Изд-во Политехнического ун-та, 2015. – 325 с.

3. Л.В.Катрич Проблема определения терроризма: социолингвистический анализ Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Социальные науки, 2009, № 1 (13), с. 18–24
4. Simonsen C.E., Spindlove J.R. Terrorism today: the past, the players, the future. Upper Saddle River: Prentice Hall, 2006. 624 p
5. Вишняков, Я. Д. Противодействие терроризму. Москва : Академия, 2012. – 255 с.
6. А. А. Амреева. Діни экстремизм мен терроризм: мәні және Қазақстанға ықпалы- Алматы: «Б.о.ж» баспасы, 2005, 105 б.
7. Права человека, терроризм и борьба с терроризмом. Изложение фактов № 32. Управление верховного комиссара ООН по правам человека.
8. С.И. Ожегов , Н.Ю.Шведова. Толковый словарь русского языка. М.: Азбуковник, 1999-944 с.
9. Noemi Gal-Or. International cooperation to suppress terrorism. New York, St. Martin's Press, 1985 y-400 p.
10. Brian M Jenkins, International Terrorism: A New Mode of Conflict (Routledge, 1975 г.) стр. 1 Мына сілтемеде: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315707648-10/international-terrorism-new-mode-conflict-brian-jenkins (05.12.2022ж)
11. «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 416-I Заңы

Аннотация

В нашем мире терроризм довольно широко распространенное явление. Если еще совсем недавно акты терроризма воспринимались как чрезвычайное явление по решению политических или религиозных проблем, то сегодня практически ежедневные сообщения о террористических актах воспринимаются как обыденное. Террор стал органической составляющей современной жизни и приобрел глобальный характер. В статье рассматривается проблема определения феномена терроризма. Исследуются подходы к проблеме определения терроризма, предлагаемые в разные периоды разными исследователями. Рассматриваются следующие составляющие определений терроризма: насилие, политические цели, психологическая составляющая, целевой аспект и пр. На основании существующих определений прослеживаются особенности современного терроризма. Вопрос об определении терроризма является предметом очень старых дебатов. Эти дебаты выходят за рамки чисто технических рамок и затрагивают также многие политические и идеологические аспекты. Вопрос о теоретическом определении терроризма на протяжении десятилетий был предметом ожесточенных дискуссий между государствами, которые до сих пор не привели к окончательному консенсусу. В статье анализируются различные определения «терроризма» как преступления.

Abstract

Terrorism is a fairly widespread phenomenon in our world. If not so long ago acts of terrorism were perceived as an extraordinary phenomenon to solve political or religious problems, today almost daily reports of terrorist acts are perceived as ordinary. Terror has become an organic component of modern life and has acquired a global character. The article deals with the problem of defining the phenomenon of terrorism. The approaches to the problem of defining terrorism proposed in different periods by different researchers are investigated. The following components of definitions of terrorism are considered: violence, political goals, psychological component, target aspect, etc. Based on the existing definitions, the features of modern terrorism are traced. The question of defining terrorism is the subject of a very old debate. This debate goes beyond a purely technical framework and also touches on many political and ideological aspects. The issue of the theoretical definition of terrorism has been the subject of fierce discussions between States for decades, which have not yet led to a final consensus. The article analyzes various definitions of «terrorism» as a crime.

УДК 343.01

Е.Т. Раушанбек*
магистрант, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** eni_2000@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ СУВЕРЕНИТЕТА КАЗАХСТАНА

Аннотация

В государствоведении вопрос и проблемы государственной власти не имеет однозначного решения, в связи с чем можно столкнуться с самыми разными ее определениями. Одни в государственной власти видят определенную функцию, другие – волевое отношение, выступающее как властеотношение между властвующими и подвластными, третьи – способность властвующих навязывать свою волю подвластным, четвертые – организованную силу, способную подчинять себе волю подвластных, пятые – управление, связанное с принуждением, и т.д. Безусловно, это не способствует уяснению того, что следует понимать под государственной властью, поскольку разобраться в обилии высказанных в научной литературе точек зрения по данному вопросу и определиться в них – задача не из легких.

По большому счету, вопросы государственного суверенитета являются важнейшей проблемой не только науки конституционного права, но и центральным звеном понятийно-категориального аппарата отечественного государствоведения, требующим целостного осмысления, а также всемерной практической проработки. Поэтому теоретико-правовое проникновение в содержание и сущность проблем государственного суверенитета имеет не только познавательный или идейный смысл, но и обладает практически-политической значимостью.

Ключевые слова: государство, право, власть, властеотношение, функция, принцип, средства, методы.

Прежде всего необходимо отметить, что «первообъектом конституционного регулирования мы бы назвали отношения суверенитета как порядка взаимодействия органов, структур и элементов верховной, центральной власти в «надгоризонтальном» пространстве государства и властеотношения как порядка субординации и координации между органами центральной власти и региональной и местной властями по «вертикали» [2].

В правовой литературе под государственным суверенитетом, как правило, «понимаются верховенство и независимость, т.е. такие суверенные свойства государственной власти, которые выражают ее политико-правовую сущность и проявляются в соответствующих формах во внутренне- и внешнеполитической деятельности государства» [3]. Академик Зиманов С.З. также отмечает, что понятия «суверенитет» и «независимость» применительно к государству являются тождественными понятиями (синонимы) и означают Верховную власть и ее самостоятельность в вопросах внешней и внутренней политики» [4]. В этом плане более научным и универсальным, по мнению исследователя, является понятие «суверенитет» (взятое из французского языка), т.к. понятие «независимость» является аналогией понятия «суверенитет» на русском языке» [4].

По мнению же российского исследователя А.Н. Кольева, независимость не обязательно является необходимым признаком государства. Ведь суверенитет может быть «налицо вместе с зависимостью государства и нации, которые готовы до каких-то пределов следовать в фарватере более сильного партнера в международных отношениях» [5].

Несколько в другом плане понятие суверенитета, как особого вида социальной власти, трактует А.К. Котов, отмечая, что высшей, «наиболее развитой формой социальной власти, единственно всеобщей и мобилизующей, способной на определенной территории сплотить людей в один народ, является власть государственная. Сущность ее - суверенитет.

Суверенитет есть качественно определенная социальная власть, единственно достигшая своим становлением и развитием уровня целостного, всеобъемлющего качества, которое есть власть государственная. Суверенитет есть внутренняя сущность бытия государства» [2].

Таким образом, суверенность как важнейший признак государства, в правовой литературе определяется, в основном, как свойство (атрибут) государства, которое заключается в верховенстве власти государства внутри страны и независимости ее вовне. Как видно, идея государственного суверенитета затрагивает такие ключевые вопросы, как источник и природа государственной власти. Власть, осуществляемая государством, его органами и должностными лицами, является властью политической. Государство - главный и единственный носитель государственной власти, осуществляемой единой системы центральных (высших) и местных органов государства. Верховенство государственной власти внутри страны заключается в ее универсальности (только властная сила государства распространяется на все население страны); прерогативе (только государство может отменить, признать ничтожным любое проявление всякой иной социальной власти); наличии у государства таких средств воздействия и принуждения, которыми никакая иная власть не располагает; в непосредственном осуществлении властных полномочий по таким каналам (законодательство, государственное управление, правосудие, государственный надзор и контроль), которые иной социальной власти недоступны.

Но проблема суверенитета затрагивает не только иерархию властных структур в рамках государства, но и место самого государства в мировом сообществе. Республика Казахстан является единственным правовым и историческим наследником многовековой государственности казахского народа и естественным продолжением его политического и государственного устройства. Казахстан принимает все меры по охране своей независимости и укреплению национальной государственности.

Поэтому государственный суверенитет включает в себя такие основополагающие принципы, как единство и неделимость территории, неприкосновенность территориальных границ и невмешательство во внутренние дела государства. Если внутригосударственное национальное право имеет своей целью выражать и осуществлять суверенитет в основном в пределах собственных границ государства, то в сфере международных отношений государственный суверенитет реализуется в установлении суверенными государствами норм международного права, а также в деятельности международных организаций, осуществляющих свои функции в соответствии с нормами международного права. Следовательно, международно-правовые действия государств во всем их объеме представляют собой область осуществления их суверенитета. Вступая в международно-правовые отношения, государства реализуют тем самым свой суверенитет. Более того, только суверенные государства, как необходимые субъекты международного права, благодаря присущему им уникальному качеству - суверенной власти - «они и только они способны обеспечить функционирование международного права», в силу своего суверенитета создавая нормы международного права, наделяя их юридически обязательной силой, приводя в действие механизм их осуществления [6].

Нормативной базой построения отношений государственного суверенитета в Казахстане служат принципы и нормы статей 2 и 3 Раздела «Общие положения» Конституции Республики, согласно которым сущность государства Казахстан проявляется, прежде всего, в полновластии народа, как единственного источника государственной власти. Так, пункт 2 ст.2 Конституции Республики Казахстан провозглашает: «Суверенитет Республики распространяется на всю ее территорию. Государство обеспечивает целостность, неприкосновенность и неотчуждаемость своей территории». Пунктом 1 ст.3 Конституции Республики установлено: «Единственным источником государственной власти является народ». Тем самым Конституция связывает категорию «суверенитет» с многонациональным составом народа Казахстана. Следовательно, ни одна нация, национальная группа не могут выступать носителем и источником государственной власти в государстве, а только в целом

казахстанский народ как политическая общность. В основе государственного суверенитета лежит суверенитет народа Казахстана, как важнейший конституционно-правовой принцип, которым закрепляется и гарантируется фактическая возможность осуществления гражданами нашей Республики непосредственного управления делами государства (п.1ст.33Конституции Республики Казахстан).

Вместе с тем важно обратить и на соотношение государственного суверенитета Республики Казахстан с системой международного права, т.к. «Конституция Республики Казахстан выполняет функцию связующего звена между национальной правовой системой и системой современного международного права, сохраняя при этом свое верховенство для гарантий суверенитета страны» [1]. Как видно, Конституция Казахстана исходит из того, что она, как Основной закон государства, является средством реализации суверенитета государства, воплощая, материализуя и объективируя в себе его требования [7]. Но такого варианта соотношения международного и внутригосударственного права, как отмечает академик Баймаханов М.Т., придерживаются не все страны, т.к. у каждой из них - «свое решение данного вопроса, характеризующееся особенностями как в общем подходе, так и в частностях, нюансах» [7]. Поэтому, в отличие от Конституции Республики Казахстан, конституции ряда стран провозглашают приоритет общепризнанных принципов и норм международного права перед нормативными правовыми актами национального права, соглашаясь на ограничения государственного суверенитета (Конституции Испании, Италии, ФРГ, Франции и др.). Так, согласно положениям п.1 ст.95 Конституции Испании: «Заключению международного договора, содержащего положения, противоречащие Конституции, должен предшествовать предварительный пересмотр Конституции» [8]. Ст.54 Конституции Франции также гласит: «Если Конституционный совет, запрошенный Президентом Республики, Премьер-министром, председателем одной или другой палаты, или шестьюдесятью депутатами, или шестьюдесятью сенаторами, заявит, что какое-либо международное соглашение содержит положения, противоречащие Конституции, то разрешение на ратификацию или одобрение международное соглашения, о котором идет речь, может состояться только после пересмотра Конституции» [8].

Пунктом 2 ст.3 Конституции Республики закреплены и формы осуществления народовластия в Казахстане: «Народ осуществляет власть непосредственно через республиканский референдум и свободные выборы, а также делегирует осуществление своей власти государственным органам». Республиканский референдум и свободные выборы являются высшим непосредственным выражением власти народа.

Как видно из содержания норм Основного закона, конституционная политико-правовая природа государственного суверенитета обусловлена природой современного государства: государственная власть при осуществлении народного суверенитета принадлежит только народу. И первооснова политической жизни страны, как отмечал Ж.-Ж. Руссо, заключается в верховной власти народа как суверена, направляемая общей волей и имеющая основой общественный договор [9]. Поэтому государственный суверенитет, как политико-правовое явление, самым непосредственным образом относится к сущности и содержанию реализации государственной власти, верховным носителем и единственным источником которой является казахстанский народ. Государственный суверенитет, выражающий такие существенные свойства государственной власти, как ее верховенство и суверенитет, реализуется посредством деятельности государства, его органов (Президента, Парламента, Правительства и др.). Очевидно, что без государства, как такового, государственная власть не может быть воплощена в жизнь, вследствие чего не могут быть проявлены ми суверенные свойства государственной власти. Таким образом, невозможно существование государственной власти вне, в отрыве от государства и наоборот, т.к. именно государственная власть выражает сущность государства, представляет собою первичное, изначальное, как по происхождению, так и по значению. В силу этого государственный суверенитет выражает свойства именно

государственной власти, и затем уже - свойства государства [2].

Конституционный принцип народного суверенитета означает, что власть, принадлежащая народу, носит суверенный характер, т.е. для власти народа характерны такие свойства, как единство, полнота и верховенство.

Закрепляемый в конституциях современных демократических государств принцип конституционализма, согласно которому вся власть принадлежит народу, не означает, однако, полной неограниченности власти народа. В противоположность теории неограниченного или неконтролируемого суверенитета, которая предлагалась, например, Ж.-Ж. Руссо и в соответствии с которой политическая власть народа должна быть практически неконтролируемой, современный конституционализм основывается на ограниченном характере народовластия. Поэтому принцип народного суверенитета ни в кое мере не должен требовать неограниченного народоправства. Ведь важнейший принцип демократического обустройства общества - не человек для государства, а государство для человека. Конечно, права человека и права народа имманентны, но нет ничего выше прав человека, и это фундаментальное основание - «человек - высшая ценность государства» - должно быть основным принципом организации и деятельности государства, как того требует Конституция Республики Казахстан. Поэтому суверенитет народа должен быть ограничен правами личности, ее достоинством. Иначе говоря, суверенитет народа ограничен в демократическом конституционном государстве суверенитетом личности [10]. Ведь только демократия, при которой права личности суверенны и неприкосновенны, перевешивают любое давление государства или иных социальных образований, способна на развитие [11].

В этой связи С.С. Алексеев отмечает, что гражданскому обществу в условиях последовательно демократической, либеральной цивилизации требуется юридическая система, сутью, центром и смыслом которой являются не «просто регулирование», не власть, не некие идеологические химеры, а люди, человек. «И соответственно этому переход от видения права как исключительно силового явления, сугубо властно-государственного образования к его пониманию как института свободы и творческой активности людей» [12].

Кроме того, своеобразным ориентиром, на который должны равняться все государства, являются международные стандарты прав и свобод человека и гражданина. Данные стандарты приобретают большую или меньшую степень императивности, находящую выражение в том, что отступления отдельных государств от таких стандартов, грубые нарушения ими прав и свобод человека и гражданина не могут пройти для этих стран бесследно. В зависимости от конкретных обстоятельств к подобным государствам могут быть применены мировым сообществом самые различные санкции - политические, правовые, материальные, организационные. Поэтому, как отмечает академик Баймаханов М.Т.: «сказать, что вопросы статуса человека и гражданина в полном объеме составляют прерогативу отдельного государства и не касаются мирового сообщества государств, наций, международной общественности, - будет искажением реальности. Влияние международного права на характер, содержание и принципы правового регулирования данных вопросов в отдельных государствах заметно; со временем оно усиливается» [7].

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан. Алматы: ЮРИСТ, 2022, 54 с.
2. Котов А.К. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизма власти. Алматы: Издательство КазГЮА, 2000, 288 с.
3. Шевцов В.С. Государственный суверенитет (вопросы теории). М.: Наука, 1979, 300 с.
4. Зиманов С.З. Парламент Республики Казахстан в трудные годы провозглашения независимости. Алматы: «Алаш» баспасы, 2011, 288 с.
5. Кольев А.Н. Нация и государство. Теория консервативной реконструкции. М.: Логос, 2005, 800 с.
6. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и

вузов. Изд.3-е, перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2005, 432 с.
9. Баймаханов М.Т. Влияние Конституции на соотношение международного и национального права // Избранные труды по теории государства и права, 2003, С.552-563.
10. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / Сост. проф. В.В. Маклаков. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство БЕК, 2001, 592 с.
11. Руссо Ж.Ж. Об Общественном договоре: Трактаты / Пер. с фр. А. Хаютина, В. Алексеева-Попова; Послесл. Л. Борщевского. М.: ТЕРРА-Книжный клуб; Канон-пресс-Ц, 2000, 544 с.
12. Кравец И.А. Российский конституционализм: проблемы становления, развития и осуществления. СПб: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004, 675 с.
13. Яковлев А.Н. Предисловие. Обвал. Послесловие. М.: Изд-во «Новости», 1992, 288 с.
14. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М.: Издательство НОРМА, 2001, 752 с.

Түйін

Мемлекеттануда мемлекеттік биліктің мәселесі мен проблемалары біржақты шешімге ие емес, осыған байланысты оның әртүрлі анықтамаларына тап болуы мүмкін. Кейбіреулер мемлекеттік билікте белгілі бір функцияны көреді, басқалары-билеушілер мен бағыныштылар арасындағы билік қатынастары ретінде әрекет ететін ерікті қатынас, басқалары-билеушілердің бағыныштыларға өз еріктерін таңу қабілеті, төртіншісі-бағыныштылардың еркіне бағынуға қабілетті ұйымдасқан күш, бесіншісі-мәжбүрлеуге байланысты басқару және т. б. әрине, бұл не екенін түсінуге ықпал етпейді мемлекеттік билік деп түсіну керек, өйткені осы мәселе бойынша ғылыми әдебиеттерде айтылған көзқарастардың көптігін түсіну және оларды анықтау оңай міндет емес.

Тұжырымдама осы тұжырымдамада көрінетін құбылыстардың негізгі, маңызды белгілері мен белгілерінен тұратыны белгілі. Сондықтан мемлекеттік билік ұғымын ашу үшін мемлекеттік билікке тән белгілерді, белгілерді қарастыру және сипаттау қажет.

Жалпы алғанда, мемлекеттік егемендік мәселелері конституциялық құқық ғылымының ғана емес, сонымен бірге тұтас түсінуді, сондай-ақ жан-жақты практикалық пысықтауды талап ететін отандық мемлекеттану тұжырымдамалық-категориялық аппаратының негізгі буыны болып табылады. Сондықтан мемлекеттік егемендік мәселелерінің мазмұны мен мәніне теориялық және құқықтық ену тек танымдық немесе идеялық мағынаға ие емес, сонымен бірге іс жүзінде саяси мәнге ие.

Abstract

In state studies, the question and problems of state power do not have an unambiguous solution, in connection with which one can encounter a variety of its definitions. Some see a certain function in state power, others – a volitional attitude acting as a power relationship between the ruling and the subject, others – the ability of the ruling to impose their will on the subject, the fourth – an organized force capable of subjugating the will of the subject, the fifth – management associated with coercion, etc. Of course, this does not contribute to understanding that it should be understood by state power, since it is not an easy task to understand the abundance of points of view expressed in the scientific literature on this issue and to determine them.

It is known that the concept consists of the main, essential features and signs of those phenomena that are reflected in this concept. Therefore, in order to reveal the concept of state power, it is necessary to consider and characterize those features, signs that are inherent in state power.

By and large, the issues of state sovereignty are the most important problem not only of the science of constitutional law, but also the central link of the conceptual and categorical apparatus of national state studies, requiring a holistic understanding, as well as comprehensive practical study. Therefore, theoretical and legal insight into the content and essence of the problems of state sovereignty has not only cognitive or ideological meaning, but also has practical and political significance.

УДК 343. 01

К.А. Урманов*
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
***Автор для корреспонденции:** katala020@gmail.com

ПОНЯТИЕ, КЛАССИФИКАЦИЯ ПРАВ И ФУНКЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СОЮЗА

Аннотация

Профсоюзное движение Республики Казахстан вступило в стадию качественной модернизации. Необходимость реформирования профсоюзного движения Казахстана обусловлена невозможностью раскрытия потенциала профсоюзов в существующих реалиях, в то время как, находясь на этапе социальной модернизации, Казахстан нуждается в сильных профсоюзах. В статье определяется значение профсоюзов для общества и государства через исследование их сущности, защитной и представительской функций как основных, роль в формировании гражданского общества и в его взаимодействии с государством. Выявляются объективные и субъективные факторы низкой эффективности деятельности профсоюзного движения в Казахстане и как следствия снижения его авторитета в обществе. Необходимость повышения роли профсоюзов в социальной модернизации Республики Казахстан требует создания новой модели социально-трудовых отношений, основанных на социальном партнерстве, усилении ответственности профсоюзов и работодателей в соблюдении трудового законодательства РК.

Ключевые слова: профессиональные союзы, защитная функция профсоюзов, представительская функция профсоюзов, историческая миссия профсоюзов, гражданское общество и профсоюзы, профсоюзы и государство, трудовые споры, социальная модернизация, социальная стабильность.

Профессиональный союз (профсоюз) - общественное объединение с фиксированным членством, добровольно создаваемое на основе общности трудовых, производственно-профессиональных интересов граждан Республики Казахстан для представительства и защиты трудовых и социально-экономических прав и интересов своих членов.

Профессиональные союзы давно и прочно закрепились в казахстанском праве. Действующий Трудовой кодекс Республики Казахстан содержит немало норм, касающихся деятельности профессиональных союзов. В настоящее время согласно Закону Республики Казахстан от 27 июня 2014 года №211-V «О профессиональных союзах" права профсоюзов в отношениях с органами государственной власти, органами местного самоуправления, работодателями, их объединениями (союзами, ассоциациями), другими общественными объединениями и гарантии их деятельности определяются Конституцией Республики Казахстан, указанным законом и иными нормативными правовыми актами [1]. Кроме того, если международными договорами Республики Казахстан, конвенциями Международной организации труда (МОТ), ратифицированными Республикой Казахстан, установлены иные правила, чем предусмотренные национальными законами, то применяются правила международных договоров и конвенций.

Статья 2 Закона о профсоюзах упоминает о двух видах источников международного права: Международный договор Республики Казахстан; Конвенция Международной организации труда. Под международным договором Республики Казахстан понимается международное соглашение, заключенное РК с иностранным государством/государствами, с международной организацией либо иным образованием, обладающим правом заключать международные договоры. Международный договор подлежит применению на территории Республики Казахстан, если Республика Казахстан в лице компетентных органов государственной власти выразила согласие на обязательность для нее международного

договора. Что касается Конвенции Международной организации труда, то они имеют особое значение для трудового права среди других международных правовых документов, которые определяют содержание всех правовых институтов законодательства о труде и социальном обеспечении. Суды используют эти конвенции при разрешении конкретных трудовых споров.

В юридической литературе высказывалось мнение, что полагается необоснованным не учитывать и иные международные правовые акты в сфере труда, в том числе региональные, например конвенции Совета Европы. Ибо, согласно конституциям многих стран общепризнанные принципы и нормы международного права, международные договоры, иные обязательства являются составной частью ее правовой системы [2] . Также считается целесообразным и обоснованным приведение статьи 6 Закона о профсоюзах прежде всего в соответствие с Конституцией и Трудовым кодексом, в которых предусмотрены не только международные договоры, но и общепризнанные принципы и нормы международного права. Их, очевидно, нельзя игнорировать, например Всеобщую декларацию прав человека, одобренную Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 года в форме резолюции, в которой сформулированы основные права и свободы человека, в том числе право на создание профсоюзов и вступление в них. Особенно симптоматично это касается Декларации МОТ «Об основополагающих принципах и правах в сфере труда» (Женева, июнь 1998 г.) [3] . В пункте 2 Декларации МОТ закреплено, что все государства-члены, даже если они не ратифицировали указанные Конвенции, имеют обязательства, вытекающие из самого факта их членства в Организации, соблюдать, содействовать применению и претворять в жизнь добросовестно в соответствии с Уставом принципы, касающиеся основополагающих прав, которые являются предметом этих конвенций, а именно: свободу объединения и действенное признание права на ведение коллективных переговоров; упразднение всех форм принудительного или обязательного труда; действенное запрещение детского труда; недопущение дискриминации в области труда и занятости [3].

Следовательно, по мнению А. Я. Петрова не совсем правильно сужать положение в Законе о профсоюзах до «международных договоров, конвенций Международной организации труда. Иной аспект несовершенства данной правовой нормы - это указание лишь на «конвенции МОТ», без упоминания рекомендаций МОТ. Так, Рекомендация МОТ № 91 «О коллективных договорах» (1951 год) отмечает важную роль организаций трудящихся как стороны в коллективных переговорах. Прямые переговоры между работодателями и его наемными работниками, в обход существующих представительных организаций, могут в некоторых случаях наносить ущерб принципу, гласящему, что переговоры между работодателями и организациями трудящихся должны поощряться и развиваться [2].

Под представительными организациями понимаются главным образом именно профсоюзы. К числу важнейших нормативных правовых актов, создающих правовое поле для деятельности профсоюзов на территории Республики Казахстан, относится Конституция Республики Казахстан, содержащая целый ряд норм, регулирующих рассматриваемые отношения. Так, частью 1 статьи 23 Конституции РК установлено право каждого на объединение. Также указанной нормой гарантируется свобода деятельности общественных объединений. Поскольку профсоюзы в силу части 1 статьи 2 Закона о профсоюзах являются общественными объединениями, на них может быть распространено положение части 1 статьи 23 Конституции РК, согласно которому общественные объединения равны перед законом.

Большое значение для формирования правовой основы деятельности профсоюзов имеют также и статья 1 Конституции РК. Названные нормы закрепляют, что человек, его права и свободы являются высшей ценностью. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина - обязанность государства. Кроме того, в ней указано, что Республика Казахстан - социальное государство, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека. В Республике

Казахстан охраняются труд и здоровье людей, устанавливается гарантированный минимальный размер оплаты труда, обеспечивается государственная поддержка семьи, материнства, отцовства и детства, инвалидов и пожилых граждан, развивается система социальных служб, устанавливаются государственные пенсии, пособия и иные гарантии социальной защиты.

Статья 23 Конституции РК гарантирует каждому право на объединение, включая право создавать профессиональные союзы для защиты своих интересов. Таким образом, защитная функция «является для профсоюзов системообразующей и объективно формирует комплекс их прав и обязанностей, закрепляемых в законодательстве». Защитная функция может пониматься очень широко, включая в себя разнообразную деятельность, начиная от выявления, формулирования и продвижения интересов работников, обеспечения законодательной защиты их прав и интересов, и заканчивая защитой и восстановлением конкретных нарушенных прав. Пределы реализации защитной функции определяются границами предоставленных профсоюзам прав. Права профсоюзов могут быть классифицированы по разным критериям. Такие авторы как В. Н. Толкунова, Н. Н. Дульская высказывают мнение, что ее следует проводить по основным функциям профсоюзов. А. Д. Зайкиным предлагается классификация прав, исходя из главы 2 Закона о профсоюзах. Ученый К. Д. Крылов в своих трудах выделяет классификацию по субъектам, за которыми законодательством закрепляются права профсоюзов, а также по иным основаниям .

Автором работ в сфере правового положения профсоюзов И.О. Снигиревой предложена следующая система прав профсоюзов и основания их классификации. По мнению И. О. Снигиревой, исходя из назначения профсоюзов как организации, созданной работниками для защиты своих прав и интересов, представляется целесообразным, разделить права профсоюзов в сфере труда на две группы: на права, направленные непосредственно на защиту прав и интересов работников; права, содействующие реализации права на защиту прав и интересов работников. К первой группе относятся материальные права: по участию в регулировании условий труда, контролю за соблюдением законодательства о труде и охране труда, участию в рассмотрении трудовых споров. Вторую группу составляют процедурно-процессуальные права: обеспечивающие организационную самостоятельность профсоюзов; на информацию; на требование о привлечении к ответственности руководителя организации, его заместителя, нарушающих законы и иные нормативные правовые акты о труде, условия коллективного договора и соглашений; на обращение в Федеральную инспекцию труда и судебные органы для защиты прав и интересов своих членов (а также и других работников независимо от членства по своей инициативе или по их просьбе); на проведение коллективных действий (публичных мероприятий); на участие по уполномочию работников в коллегиальных органах управления организацией. Также И. О. Снигирева утверждает, что права профсоюзов можно классифицировать также в зависимости от их представительности. На локальном уровне можно выделить права, принадлежащие исключительно выборному профсоюзному органу, и права, предоставленные им как любому представительному органу работников.

По мнению Л. М. Маировой в зависимости от способа установления права профсоюзов могут подразделяться на предоставленные законодательством и установленные коллективно-договорными актами. В этих актах стороны могут предусматривать более широкие по сравнению с законодательством права для профсоюзов и их органов. Права, установленные в них, составляют производный (дополнительный) компонент их правового статуса в отличие от прав, закрепленных законодательством и составляющих конститутивный компонент статуса. Автор утверждает, что общие статутные права профсоюзов проявляются в правах определенного профсоюзного органа, профсоюзной структуры либо конкретных профсоюзных представителей в соответствии с их компетенцией, установленной законодательством и уставом. Л. М. Маирова, разделяя права профсоюзов на установленные коллективно-договорными актами и на предоставленные законодательством, называет

последние «общими правами профсоюзов». Наиболее «общим» правом профсоюзов, на взгляд автора, является право па защиту социально-трудовых прав работников. Это следует из назначения профсоюзов как организации, призванной защищать права и интересы работников. Конституция и Трудовой кодекс предусматривают право граждан (работников) на объединение в профсоюзы именно с целью защиты своих прав и интересов. Другим общим правом профсоюзов, неразрывно связанным с правом на защиту, является право на представительство интересов работников. Без права на представительство не может быть успешно реализовано право профсоюзов на защиту трудовых прав работников. Право на представительство является следствием признания государством права профсоюзов на защиту ими трудовых прав работников. Иное понимание представительства не будет соответствовать назначению и сущности профсоюзов как организации, призванной защищать права работников [6].Круг субъектов, в отношениях с которыми профсоюзы представляют интересы работников, законодательством не ограничен.

Давая определение профсоюзов по организационному критерию можно говорить о том, что профессиональный союз - это значительное количество трудящихся, объединенное в общественные организации наемных работников или группу работников. Основанием для объединения являются общие интересы работников. Целью данного объединения выступает выражение и защита интересов трудящихся по вопросам улучшения условий трудовой деятельности [7], что происходит, в том числе, посредством заключения коллективных договоров вместо индивидуальных и способствует обеспечению и улучшению стандартов жизни своих членов.

Однако среди ученых отсутствует единство относительно характера вопросов, находящихся в компетенции профсоюзов, должны ли они быть только социально-экономического или, к тому же, политического плана. Согласно теории консервативного плюрализма, профсоюзы являются экономическими организациями, круг их деятельности ограничен вопросами длительности и условиями труда, социального обеспечения собственных членов. В соответствии с данной точкой зрения отрицается политическая роль профсоюзов в обществе.

Ученые, придерживающиеся социал-демократической веберовской традиции, настаивают, что цель профсоюзов состоит в демократическом участии в регулировании вопросов труда. Профсоюзы определяются как демократические организации представительского характера, и утверждается положение, что профсоюзы должны играть более активную роль и более широкого диапазона в общественных преобразованиях [8].

На основании данных теорий можно выделить соответственно защитную и представительскую функции профсоюзов. Защитная функция по сути своей является противодействием на уже совершенное действие – правительства или работодателей – по нарушению прав работников. В то время как деятельность по осуществлению представительской функции сама по себе первопричина, она характеризует собственную инициативу профсоюзов активно участвовать в общественно-политической жизни государства, посредством чего отстаивать интересы своих членов.

Анализ прав профсоюзов, закрепленных Законом РК «О профессиональных союзах», позволяет заключить, что они реализуют как защитную, так и представительскую функции. В частности, к мерам защитного характера относится право: обжаловать в суде акты органов государственного управления, ущемляющие права и законные интересы членов профсоюза; ходатайствовать перед прокуратурой об опротестовании правовых актов, находящихся в сфере прокурорского надзора, ущемляющих права и законные интересы членов профсоюза, и возбуждении дел против лиц, нарушающих законодательство о профсоюзах, и др.

Реализацию представительской функции обеспечивает закрепленное в законе положение о том, что профсоюзы разрабатывают планы и программы борьбы с безработицей и обеспечения занятости, защиты высвобождаемых работников, мероприятий по

установлению прожиточного минимума, повышению минимального уровня заработной платы, вносят эти программы в качестве предложений в государственные органы.

Однако в Законе РК «О профессиональных союзах» отсутствует механизм, определяющий, каким именно образом профсоюзы могут реализовывать обозначенные выше права, какова степень обязательности учета мнения профсоюзов, их предложений. Это является центральной проблемой в развитии профсоюзов Казахстана: обладая огромным потенциалом, большими людскими ресурсами, занимая важное место в обеспечении стабильности политической системы общества, имея широкий круг законных полномочий, профессиональные союзы не стали полноправным и независимым институтом политической системы, что привело к снижению их авторитета в глазах общества.

Так, по результатам опроса КИСИ «Оценка деятельности различных институтов в Республике Казахстан» по пятибалльной шкале, где 1 – «очень плохо», 5 – «отлично», среди 14 предложенных институтов тройку лидеров возглавляют Президент (4,37), Правительство (3,63), Парламент (3,45); на последних местах респонденты расположили органы правопорядка (3,15), профсоюзы (3,05) и суды (2,95) [9].

Интересно, что, по мнению некоторых ученых, профсоюзы в будущем будут выполнять еще одну функцию – функцию управления собственностью производства. Так, цель профессиональных союзов состоит далеко не в социальной защите трудящихся - это этапная задача, которая связана с социальным положением членов профсоюзов. Поскольку трудящиеся становятся собственниками средств производства, с точки зрения этих исследователей, профсоюзы должны быть готовы принять общественные функции собственности – функции управления и ответственности за развитие производства. Таким образом, цель профсоюзов заключается в организации борьбы работников за изменение своего социального статуса и «подготовки их к функции управления собственностью и производством, а с выполнением этой задачи профсоюзы становятся структурой управления на принципах производственной кооперации работников…».

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 27 июня 2014 года №211-V «О профессиональных союзах”
2. Петров А. Я. Права профсоюзов в сфере труда и гарантии их деятельности // Журнал российского права, 2015, № 14, С. 47
3. Декларация Международной организации труда "Об основополагающих принципах и правах в сфере труда" (принята в г. Женева 18.06.1998) // «Российская газета», № 23816.12.1998г.
4. Бирюков П.Н., Григорашенко Л.А., Международно-правовые аспекты права на объединение в профессиональные союзы // Московский журнал международного права, 2010. № 3. С.47-54.
5. Снигирева И.О. Профсоюзы и трудовое право. Москва: Юрид. лит., 1983, 176 с.
6. Защита профсоюзами трудовых прав работников: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.05 / Акад. труда и соц. отношений. Москва, 2007. - 25 с.
7. Лоусон Т., Гэррод Д. Социология. А-Я: Словарь-справочник / Пер. с англ. Ткаченко К.С. Москва: Гранд - ФАИР-ПРЕСС, 2000, 602 с.
8. The Concise Oxford Dictionary of Politics/edited by Iain McLean. New York: Oxford university press, 1996. 501 p.
9. Бурова Е. Индикаторы гражданской ментальности // Казахстан в глобальных процессах, 2009, №1 (19), С.116-122.

Түйін

Қазақстан Республикасының кәсіподақ қозғалысы өзінің сапалы жаңғыру кезеңіне өтті. Қазақстандағы кәсіподақ қозғалысын реформаландыру әлеуметтік жаңғыру кезеңінде қалып,

кәсіподақтар әлеуетінің қазіргі таңда толығымен ашылмауынан, Қазақстанға күшті кәсіподақтардың қажеттігінен туындап отыр. Мақалада кәсіподақтың қоғам мен мемлекет үшін маңызы оның мазмұнын, қорғаныштық және өкілдік қызметін, азаматтық қоғамның қалыптасуындағы оның рөлін және мемлекетпен өзара қарым-қатынасын зерттеу арқылы анықталады. Қазақстандағы кәсіподақ қозғалысының қоғамдағы беделінің төмендеуіне әкелген кәсіподақ қызметінің төменгі тиімділігінің объективті және субъективті факторлары көрсетілген. Қазақстан Республикасы әлеуметтік жаңғыруында кәсіподақтың рөлін арттыру қажеттілігі әлеуметтік серіктестікке, ҚР еңбек заңнамасын сақтауда кәсіподақ пен жұмыс берушінің жауапкершілігін күшейтуге негізделген әлеуметтік-еңбектік қатынастардың жаңа үлгісін жасауды талап етеді.

Abstract

The trade union movement in the Republic of Kazakhstan has entered the stage of qualitative modernization. The necessity to reform the trade union movement in Kazakhstan is due to the inability of trade unions to realize full potential in realms of existing realities, while being on the stage of social modernization, Kazakhstan is in need of strong unions. The article defines the meaning of unions to society and the state through investigation of their essence, protective and representative functions as the main role in formation of civil society and its interaction with the state. Objective and subjective factors of trade unions' low efficiency are being also identified as a consequence of its authority reduction in society. The necessity to enhance the role of trade unions in the social modernization of the Republic of Kazakhstan requires a new model of social-labor relations based on social partnership, increasing the responsibility of trade unions and employers' compliance with labor laws of Kazakhstan Republic.

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

Б.Т.Абдижаппарова, К.А.Уразбаева*, Қ.А.Әбітаева
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
х.ғ.к., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ШИКІЗАТТАР НЕГІЗІНДЕ ЖАСАЛҒАН ЖАҢА СҮТҚЫШҚЫЛДЫ ӨНІМ 3

Қ.М. Абдрахман*, Б.Т. Абдижаппарова
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЖЕРГІЛІКТІ ЖЕМІС ШИКІЗАТТАРЫН ҚАҚТАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНДА ОПТИМАЛЬДЫ КӨРСЕТКІШТЕРДІ АНЫҚТАУ 8

Н.С. Әкімбаев*, Ж.А. Алдияров
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
КҮН РАДИАЦИЯСЫНАН АЛЫНАТЫН ПАССИВТІ ЭНЕРГИЯНЫ ҒИМАРАТТЫҢ ЭНЕРГОТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ШАРАЛАРЫНА ШОЛУ 16

М.М. Досберген*, А.А.Джумабаев
магистрант, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан
д.т.н., профессор, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан
ТЕОРИЯЛЫҚ, СТАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ДИНАМИКАЛЫҚ ЗОНДТАУ ӘДІСІ БОЙЫНША ҚАДАНЫҢ КӨТЕРГІШТІГІН БАҒАЛАУ 20

А.А. Досмаканбетова*, М.Д. Сабырханов, Л.А. Сейткасимова, Г.Д. Пазилова, А.С. Жұмағали
т.ғ.к., доцент, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ЭЛЕМЕНТАРЛЫ КҮКІРТТІ ДЕСУБЛИМАЦИЯЛЫҚ КОНДЕНСАТОРДА ҰСТАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 26

Н.А.Қырғызбаева, Б.Т.Копжасаров*, А.К. Жусипбеков
магистрант, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
к.т.н., доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ ВЛАЖНОСТИ ГАЗОБЕТОНА В ПРОЦЕССЕ ТЕРМООБРАБОТКИ 31

З.Т. Нурсеитова[1*], Г.Ж. Нурынбетова[1], Ж.Б.Әшімхан[1], С.Б.Сыздық[2]
[1]т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[1]магистр, оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[1]студент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
[2]магистр, оқыту шебері, Тамақтанудыру индустриясы және сервис колледжі, Шымкент, Қазақстан
ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ҰН ТҮРІНЕН МАКАРОН ӨНДІРІСІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАСАУ 36

А.Ж. Тұрсынәлі[*], К.А. Бекжигитова, К.Б. Адиходжаева
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
«БИОВЕЙВЕР» ПРОЦЕДУРАСЫ БОЙЫНША БИСОПРОЛОЛ СУБСТАНЦИЯСЫ ПРЕПАРАТТАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ЕРІТУ КИНЕТИКАСЫН ЗЕРТТЕУ 41

ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES

С.Е. Алдешов[*], А.О. Алиева, Ә.Р. Миятбек
п.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік педагогикалық университеті
Шымкент, Қазақстан
РОБОТ ТЕХНИКА – ЗАМАНҒА САЙ ДАМУ ЖОЛЫНДА 47

Д.С. Болысбаев, М.Е. Таласбаева, М.М Байтас, А.А Мұхтар[*]
п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
ЕУРОПАДАҒЫ КІТАП ГРАФИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ 51

Ж.Д. Изтаев, А.С. Бейсен[*], П.А. Қожабекова
п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
«ЦИФРЛЫҚ ИНДУСТРИЯЛЫҚ РЕВОЛЮЦИЯҒА КӨШУДЕГІ СМАРТ УНИВЕРСИТЕТ» 57

З.А. Маханова[1], Н.А.Баенов[2]
[1]п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
[2]оқытушы, «Восход» Москва авиациялық институтының филиалы, Байқоңыр, Қазақстан
ЦИФРЛАНДЫРУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУ 63

З.А. Маханова*, П.А. Қожабекова, М.С. Елеуп
п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
магистр, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті Шымкент, Қазақстан
ИНТЕРНЕТ ДҮКЕН - ҒАЛАМТОР АРҚЫЛЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛАТЫН НЕГІЗГІ САУДА 67

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES

L.Sh. Aripbayeva*, Sh.N. Primkulova, S.A. Yestemkulov
Cand. Ped. Sci., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF IMPROVISATION IMAGES IN THE CLASSROOM IN THE FIGURATIVE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MUSIC CREATIVE TEACHER 71

Ш.С. Арманұлы*
магистрант, ОҚМПУ, Шымкент, Қазақстан
«ТҮРКІСТАН» ТОПОНИМІНІҢ ТАРИХИ ТАЛДАУЫ 76

М.М. Байтас*, Д.С. Болысбаев, М.Ж. Тәңірбергенов
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п. ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ПЛАКАТ ДАЯРЛАУДА КОМПОЗИЦИЯЛЫҚ ТҰТАСТЫҚҚА ҰМТЫЛУ 80

М. М. Байтас*, М. Е. Таласбаева, М.Ж. Тәңірбергенов, Д.С. Болысбаев
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.д. профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
п. ғ.д.профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ҰЛТТЫҚ КИІМДЕРДІ ЖОБАЛАУДА ЗАМАНАУИ ЭЛЕМЕНТТЕРДІ ҚОЛДАНУ 84

Р.Д. Дарибаева*, К.К. Толегенова, А.А. Мекенбай.
п.ғ.к. доцент,М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ДЕҢГЕЙІН ТАЛДАУ 88

Р.Д. Дарибаева*, М.А. Туткабаева, Л.Е. Омарова
п.ғ.к. доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазахстан
ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚЫЗМЕТ ЖЕКЕ ТҰЛҒА МЕН ҚОҒАМНЫҢ ДАМУ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ 96

М.С. Джилкишиева*
д.п.н., асс.профессор, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ФОРМИРОВАНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ 103

П.С. Дуйсебаева*, А.Т. Лесбекова
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ЖАЙ БӨЛШЕКТІҢ НЕГІЗГІ ҚАСИЕТТЕРІ 112

А.А. Елеусіз *, К.Ж. Назарова
магистрант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
ф.-м.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
ЫҚТИМАЛДЫҚТАР ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ СТАТИСТИКАНЫҢ МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА ТИІМДІ ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 122

П.Т. Жусипова*, Г. Тажиметова, И.М. Бахтиберлиева, К.М. Басымбеков, А.Б. Сисенбек
к.б.н., ст. преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
магистр, преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В СПОРТЕ 129

А.А. Исмаилов, Л.К. Омарбаева*
з.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУДА ШАРУАШЫЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ 135

А.М. Испандиярова, М.Д. Катешов, А.О. Каратаев, Н.Р. Таджимуратов, Н.А. Егембердиев*
п.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистр, оқытушы, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
ҚАЗІРГІ ТАҢДА ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ 139

А. Испандиярова[1*], Г.Т. Тажиметова[1], Д.А. Сапахов[2], Н. Таджимуратов[1], Ж.А. Азимбаев[2]
[1]к.п.н., доцент, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
[1]ст. преподаватель, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
[2]магистр, Центрально-азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан
[1]магистр, ЮКГПУ, Шымкент, Казахстан
[2]магистр, Центрально-азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан
ЛЕГКАЯ АТЛЕТИКА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ 142

О.А. Кулманова*, Ғ.С. Қаратаев
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
PhD доктор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКА БАҒДАРЛАМАЛАРЫ КӨМЕГІМЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ 145

А.К. Мырзабекова*, А.М. Джазылова
к.ф.н., ст. преп., Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, ст. преп., Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
РАЗВИТИЕ НАУЧНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «6В07131 – АВТОСЕРВИС И ФИРМЕННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ» 150

С.Е. Николаев[1], М.Н. Оегостуров[1], А.А. Килибаев[2*], Е.А. Килибаев[2], Е. Битабаров[2]
[1]ст. преподаватель, Северо-Восточный Федеральный университет им. М.К. Аммосова, Якутск, Россия
[2]ст. преподаватель, Северо-Восточный Федеральный университет им. М.К. Аммосова, Якутск, Россия
[2]почетный профессор, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[2]ст. преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[2]к.п.н., Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ЗАНЯТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ И ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНИКОВ 155

Е.В. Пономаренко, Н.Н. Тошболтаева, А. Бакиржанқызы
профессор, д.п.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ФИЗИКИ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: АНАЛИЗ МИРОВОГО ОПЫТА И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ 160

Е.В. Пономаренко*, Р.С. Жанабекова, З.А. Абсаматова
д.п.н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
КОМПЛЕКСНЫЙ НАУЧНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ФИЗИКЕ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ 167

А. Сагындикова*, А. Исабаева
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ 172

З.Х. Ташмухамедова, А.К. Мамырбекова*
магистрант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
х.ғ.к., доцент, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУ ҮШІН ИНТЕРАКТИВТІ ОҚУ ТАПСЫРМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІН ЗЕРТТЕУ 177

Н.А. Турекулова, Н.Б. Якубова, А.Т. Сарипбекова*
преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННОСТЯМИ В РАЗВИТИИ 183

B.S. Shintayeva*, S.I. Baikadamova, A.Y. Yessenbayeva
master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan Umiversity, Shymkent, Kazakhstan
master, teacher, M. Auezov South Kazakhstan Umiversity, Shymkent, Kazakhstan
master, senior teacher, M. Auezov South Kazakhstan Umiversity, Shymkent, Kazakhstan
THEORY AND METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES AND CULTURES 187

Р. Ысраил*, А. Исабаева
магистрант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
СТУДЕНТТІК ЖАСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ МАҢЫЗЫ 191

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ, ӨМІР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР
ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ, НАУКИ О ЖИЗНИ
NATURAL SCIENCES, LIFE SCIENCES

Д.Р. Диасова*, Ж.Д. Изтаев, П.А. Қожабекова
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
п.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
т.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМЫТУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 195

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES

А.Б. Айдарова, К.А. Өміртай*
э.ғ.к., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ 200

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАР
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES

А.Б. Әділханова, К.Р. Сартаева*
магистрант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНАН, ҚАМАҚТАН НЕМЕСЕ КҮЗЕТТЕН ҚАШУДЫҢ ТАРИХЫ, ТҮСІНІГІ МЕН ОНЫҢ МӘНІ 208

М.А. Мырзабай*
магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
ТЕРРОРИЗМ ҰҒЫМЫН ТҮРЛІ АВТОРЛАРДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУЫ 214

Е.Т. Раушанбек*
магистрант, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ СУВЕРЕНИТЕТА КАЗАХСТАНА 219

К.А. Урманов*
магистрант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ПОНЯТИЕ, КЛАССИФИКАЦИЯ ПРАВ И ФУНКЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СОЮЗА 224

Ғылыми журнал
2018 жылдан бастап жылына 4 рет шығарылады

Редактор: Назарбек У.Б.
Жауапты редактор: Айнабеков Н.Б.
Техникалық редакторлар: Александриди Е.Ю.
Кадырова Д.С.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген № 16794–Ж (14.12.2017 ж.)

27.03.2022 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 14.9 б.т. Тираж 300 дана.
Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3806. М. Әуезов атындағы ОҚУ, АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82